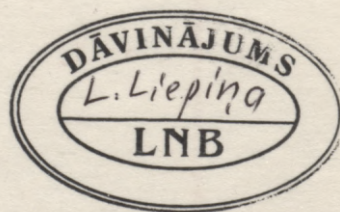

Latviešu rakstnieku portreti

Tradicionālisti
un modernisti

Jānis Steiks □ Haralds Eldgasts □
Valdis Lesiņš □ Alija Baumanē □
Lucija Zamaiča □ Kārlis Dišlers □
Minna Dišlere □ Ansis Gulbis □

L 96-3
645

HKF201

LATVIJAS ZINĀTŅU AKADEMĪJA
LITERĀTŪRAS, FOLKLORAS UN MĀKSĻAS INSTITŪTS

Latviešu rakstnieku portreti

Tradicionālisti
un modernisti

Tradicionālisti
un modernisti

RĪGA «ZINĀTNE» 1996

105714

Latviešu
taksnieku
portreti

Tradicionālisti
un modernisti

96-3

645

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

LATVIJAS ZINĀTŅU AKADEMIJA
LITERATŪRAS, FŪLKĻORAS UN MĀKSLAS INSTITŪTS

8

Latviešu rakstnieku portreti

Tradicionālisti un modernisti

RĪGA «ZINĀTNE» 1996

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

UDK-p 82.0 (=883)
La 802

0306067436

Autori:

B. GUDRIĶE, I. KALNIŅA, J. KALNIŅŠ,
J. KURSĪTE, I. SEKSTE, B. SMILKTIŅA,
V. VĀVERE

Sastādītāja B. SMILKTIŅA

Latviešu rakstnieku portreti: Tradicionālisti un modernisti /
La 802 Sast. B. Smilktiņa. — Rīga: Zinātne, 1996. — 187 lpp.
ISBN 5-7966-1155-0.

Grāmatu sagatavojuši LZA Literatūras, folkloras un mākslas institūta līdzstrādnieki. Tajā apkopoti raksti par J. Steiku, H. Eldgastu, V. Lesiņu, A. Baumanī, L. Zamaiču, M. un K. Dišleriem, A. Gulbi. Tie ir maz pazīstami vai arī līdz šim noklusēti rakstnieki, spilgtas personības ar visai sarežģītu dzīves gājumu un interesantu literāro devumu.

Grāmata domāta visiem, kas interesējas par Latvijas nacionālās kultūras veidošanās ceļiem.

UDK-p 82.0 (=883)

ISBN 5-7966-1155-0

© LZA Literatūras, folkloras un
mākslas institūts, 1996

Ievadam

Mūsu literārā mantojuma apgūvē noiets tikai pirmais ceļa posms. Liecinājums tam ir arī Literatūras, folkloras un mākslas institūta gatavotā rakstu krājumu sērija «Latviešu rakstnieku portreti». Ceļu pie lasītājiem aizsāk šīs sērijas ceturtais krājums, kas nedaudz atšķiras no iepriekšējiem. Darbu uzsākot, pats galvenais bija izgaismot noklusētās un pašas spožākās zvaigznes divdesmito, trīsdesmito, arī vēlāko gadu literatūras zvaigznājā, bet nu jau varam palūkoties arī plašākā rakursā, uz nedaudz senāku, bet ne mazāk saistošu laikmetu. Tie ir gadi pirms pirmā pasaules kara, kad literatūrā norisinājās ļoti strauji māksliniecisko meklējumu procesi. Tieši tad latviešu literatūra sarāva jebkurus provinciālisma un norobežotības žņaugus, kļuva atvērta visiem pasaules literatūras strāvumiem.

Šai laikā un arī nedaudz vēlāk — Latvijas brīvvalsts pirmajā desmitgadē — literatūrā ienāk visai nemierīga un ļoti nevienmērīga rakstnieku paaudze. Tās pārstāvji tikai pakāpeniski noskaidrojās katrs savā īpatnībā.

Astoņi šai krājumā uzņemtie autori ir nepelnīti aizmirstas vai vienkārši maz pieminētas interesantas personības. Atšķirīgs ir viņu dzīves gājums un daiļrades ilgums. Piemēram, Jānis Steiks, gauži neordināra figūra, kurš ticis dēvēts par mūsu pirmo dekadentu, dzejoļus rakstījis gan gadsimta sākumā, gan divdesmito gadu vidū. Alija Baumane, Lūcija Zamaiča un Minna Dišlere pazīstamas kļuva tikai divdesmitajos gados. Kārlis Dišlers tad vairs literatūrā nedarbojās, bet Ansis Gulbis, mūsu nacionālās grāmatniecības entuziasts, tikai divdesmito gadu vidū sāka rakstīt savus lielos romānus. Kā dekadences laikmeta pārstāvji literatūrā ienāca Haralds Eldgasts un Valdis Lesiņš, bet viņu tālākie ceļi bija ļoti atšķirīgi. Šeit pieminētie rakstnieki piederīgi tai latviešu inteliģences paaudzei, kas jau bija ieguvusi labu, dažkārt pat akadēmisku izglītību, kā arī aktīvi darbojās nacionālās kultūras, pedagoģijas laukā. Daudzi no viņiem piedzīvoja divus pasaules karus, revolūcijas jukas un bēgļu postu,

Janīna Kursīte

Jānis Steiks

(1855 — 1932)

Varbūt ir pārspīlēti piešķirt Jānim Steikam dīvainākā latviešu dzejnieka titulu. Dīvainis savā dzejā un dzīvē bija arī Kārlis Jēkabsons. Par dīvainām un izsmiešanas vērtām laikabiedri atzina Jēkaba Lautenbah-Jūsmaņa, vēlāk Viktora Eglīša vārsmas. Vai mazums latviešiem dīvaiņu bijis starp dzejniekiem, ka Jāni Steiku varētu dēvēt par dīvaināko no dīvainajiem? Un tomēr, summējot darbošanos dažādās jomās — gan dzejniecībā un publicistikā, gan sabiedriskajā dzīvē un mācītāja amatā, J. Steiks, kā liekas, pārspēj visus. Savādība vien, protams, nevar būt par iemeslu, lai par kādu dzejnieku runātu īpaši, arī par J. Steiku ne. Tomēr J. Steika rakstītajā aprīņojami savijies šķietami un varbūt īsti grafomāniskais ar aizsākumiem pavisam jauna tipa — modernistiskās dzejas tradīcijai. Kāda tipoloģiska līdzība saista Jāni Steiku ar krievu dzejnieku Veļimiru Hļebņikovu. Gan viena, gan otra dzeja laikabiedriem likās nesprotama, murgaina, pat traka. Padomju laika literatūrvēstures grāmatās kā futūristu dzejas «bejēdzības» piemēru bieži citēja V. Hļebņikova dzejoli «Заклятие смехом» («О, рассмейтесь, смехачи!»), kurā dzejnieks izmanto vienas un tās pašas vārdsaknes «сех» («smiekli») iespējas jaunu vārdu un jaunu poētisko nozīmju darināšanā. V. Hļebņikova nolūks kā minētajā, tā citos dzejoļos bija nojaukt robežas starp «poētiskiem» un «nepoētiskiem» vārdiem, padarīt šķietami nesakarīgus vārdu savienojumus, vārdsaknes, atsevišķas skaņas par palīg līdzekļiem jaunas izteiksmības radīšanā. Ne uzreiz tas lasītājam bija pieņemami un saprotami. Taču 80. gados, iznākot dzejnieka darbu apkopojumam, pētījumiem par šīs dzejas poētiku, V. Hļebņikova daiļrade ieņēma savu likumīgo vietu 20. gs. krievu avangarda sarakstā.

Citādi ir ar latviešu dzejnieku Jāni Steiku. Viņš vienkārši ir aizmirsts. Kamēr J. Steika dzeju izmantoja parodijām, kamēr viņa dīvainības savos memuāros aprakstīja aculiecinieki, Jāņa Steika vārds kaut vai atsevišķu dzejas rindu vai izdarību dēļ vibrēja sabiedrībā. Pēdējais, kas dalījās at-

miņās par dīvaino dzejnieku un mācītāju Limbažu dzīvesposmā, bija Arvids Grigulis.¹ Jebkura no rakstnieka aprakstītajām Limbažu mācītāja dzīves epizodēm ir mākslas darba (dažreiz absurda lugas, dažreiz vieglas komēdijas) cienīga. Tā kā A. Griguļa darbus pēdējā laikā pārlasa maz (tam ir savi objektīvi un subjektīvi iemesli), ieskatam citēšu kādu epizodi: «Pēdējo reizi ar savu draudzes mācītāju tikos, kad rudenī gribēju iestāties augstskolā. Izprasisijs no pastmeistara brīvu laiku, gāju uz mācītājmuižu pēc kristānzīmes, kas pēc noteikumiem bija jāpievieno pie citiem augstskolā iesniedzamiem dokumentiem. Kalpone mani ievēda mācītāja kabinetā. Tā bija neliela istaba, piebāzta vecām mēbelēm un dažādiem papīra ruļļiem, pie sienas samērā prāvs krucifikss. Pats mācītājs sēdēja aiz rakstāmgalda un ar virtuves nazi grieza vienāda lieluma papīra strēmeles — laikam viņa pudeļu etiķetēm.

— Labdien, — es teicu.

— Lai dievs tevi svētī, jaunais cilvēk! Kāda vajadzība tevi atveda pie manis? Varbūt esi liels grēcinieks un gribi aprunāties ar mani un dabūt padomu, kā varētu pēc miršanas iešmugulēties debesīs?

— Nē. Man ir vajadzīga kristānzīme, lai varētu iestāties augstskolā.

— Ko tad tu gribi studēt?

— Par advokātu.

— Naudu raust esi sadomājis? Labāk studē par mācītāju, tagad pasaule kļūst par daudz grēcīga, bet dieva dusmas ir briesmīgas. Ja nekas nemainīsies, var nākt tāda sodība, ka akmens uz akmeņa nepaliks. Kurā pagastā un kurā gadā tu esi dzimis?

Pateicu. Steiks sameklēja no plaukta milzīgās grāmatu grēdas kādu lielu grāmatu biezos vākos un sāka to šķirstīt. Šķirstīja ilgi. Tad, pāri brillēm skatoties, teica:

— Tu nemaz neesi dzimis.

— Esmu gan.

Steiks atkal sāka pārlapot grāmatu. — Jā, ir gan, — viņš noburkšķējis paņēma no galda vienu viņa pudelēm sagatavoto papīra strēmeli un sāka rakstīt.»²

Steiks — dzejnieks nav atdalāms no Steika — avižnieka un Steika — mācītāja, tāpēc, pirms sākt atskatu uz dzeju, nepieciešams viņa dzīves

¹ Grigulis A. Labvakar, Kamila! — R., 1984. — 240.—246. lpp.

² Turpat. — 242., 243. lpp.

galveno posmu ieskicējums. Jānis Steiks (1855—1932) pagājušā gadsimta 80. gados (1880—1885) Tērbatas universitātē studēja teoloģijas zinības. Gandrīz visa viņa turpmākā dzīve bija saistīta ar mācītāja pienākumiem luterāņu draudzēs Latvijā (Krimuldā, Limbažos), Krievijā (Pleskavas guberņā Luru latviešu kolonijā, Kaukāzā), ASV (Bostonā, Ņujorkā). Gandrīz pusi dzīves (35 gadus) J. Steiks pavadīja ārpus dzimtenes, tikai 1923. gadā viņš atgriezās Latvijā.

Pagājušā gadsimta 60. gados Pleskavas guberņā ap 400 izceļotāju latviešu nodibināja Luru koloniju, kur drīz vien uzcēla savu skolu un lūgšanu namu. Uz turieni 1889. gadā par mācītāja palīgu strādāt devās arī Jānis Steiks. Kāds laurēnietis J. Steika darbošanos raksturojis šādi: «Visa Pleskavas guberņa viņu zināja kā lielāko pārgalvnieku, bet arī karstu latviešu sargu un aizstāvi, kas nekautrējās braukt zemnieka ratos un runāt zemnieka valodu.»³ Nacionālo ideju sludināšanas dēļ Krievijas valdība sāka J. Steiku vajāt, un viņš bija spiests atstāt kā vietu Lauros, tā arī Kaukāzā, 1905. gadā emigrējot uz ASV. Arī tur viņš pilda mācītāja pienākumu, sākumā Bostonas latviešu draudzē (1905—1921), vēlāk Ņujorkā (1921—1923). Dzīvodams Bostonā, J. Steiks izdod īpatnējāko avīzi, kāda jeb kad latviešiem bijusi, — «Dieva Sveiksme». Diemžēl nav izdevies noskaidrot, cik ilgi šis laikraksts pastāvējis. Latvijas Akadēmiskajā bibliotēkā glabājas trīspadsmit «Dieva Sveiksmes» numuri, kas iznākuši 1906. gadā. Tā nav avīze šī vārda pierastajā nozīmē, kaut gan tajā ir arī dienas ziņas, Krievijas 1906. g. notikumu atskaņas un komentāri, arī pa retai vēstīj no Latvijas. Visas ziņas un materiāli ir redaktora Jāņa Steika mākslinieciski apstrādāti, tāpēc bieži hronikas vai izziņas materiāls brīvi pāriet dzejā vai arī dzejprozā. Tā, piemēram, 1906. g. avīzes sestajā numurā ir samērā plašs raksts par Indijas princesēm, no kura ieskatam citēsim tikai fragmentu: «Indiskie iedzimtie kungi ar ķēnisko godu saucas par «radžām». Orieta radža ir okcidenta «rex» jeb ķēnis. Radžas kundze ir «radze» bez rāgiem un zobiem, bez varas un gara, kaut gan ir bagāti apkrauta ar greznumiem un rotām. Radzes vientulīgs darbs ir rotāties ar auskariem, roku sprādzēm, deguna kniebiem, kāju piniem, pirkstu riņķiem, īksta gredzeniem, matu pinām un visādiem diadēmiem.

Un tomēr! Kas apskauz tādu juveļos ieslēgtu princesi? Tā staigā ieslodzīta un iesprostota kā cietumā starp dārgumiem, kas, mēmi vērgi būda-

³ Cit. pēc: *Akmentinš O.* Savādnieks un patriots. Jāņa Steika gaitas Amerikā // *Latvju Žurnāls.* — 1952. — Nr. 13. — 18. lpp.

mi, dvēseles vērdzina klusā padevībā. Ko līdz viss greznums? Neko! jo nožēlojamās princeses ar visu rotu drīkst tik vienīgi vienam vīrietim rādīties: savam vīram. Nevieni no piederīgiem var to vairs redzēt. Neredzama tā ir aprakta dzīva savā lieliskā vienatnē, kur tā cauru dienu klausās un, elpu aizturēdama, gaid, vai, kas zin, šovakar ienāks viņas kungs to apmeklēt? [...] Ko viņa zin no esmes? Kas priekš viņas ir esme? [...]

Kad jauns princis nāk precības gados, tad ministri un elku priesti starp kaimenīgām radžu meitām izmeklē derīgo partiju. Ērmota ir preces mekle. Precnieks nevar dabūt zināt, vai viņa izraudzītā ir skaista un patīkama jeb nē. It neviena iedzīvotāja cenā nedrīkst ar vīrieti runāt. Valsts vīru runas un priestu prašņas attiecas uz kārtas un ģimēnijas godu un uz pūru.

Še nepiederas pie labā toņa apvaicāties par skaistumu, talantu, izglītību un zini pie Indijas princesēm. Jo augstāka ģimēlija, jo dumjākas meitas. Tās neprot ne rakstīt, ne lasīt, nedz ar rokām ko pastrādāt.

Rets kāds Radža radodams
Radzi dabū redzēt.
Preces naudu atdodams,
Drīkst uz laulu tecēt.

Radža brauc ar ragavām,
Radu ragu pūzdams.
Viņš ved līdz ar ragavām
Rūpes nepiekusdams.

Radze raud aiz redelēm
Rūgtu sūru raudu.
Viņa kar aiz bendelēm
Grūtu mūža raudu.

Tādas barbariskas ierāžas tik siltā zemē man sasaldē sirdi. Kundzības augstums ir tik liels kā vērdzības aukstums. Kundzes ir vērdzes bez tikas un patikas. Durvis ir burvis, bet tas ir mēms elks. Nav, kam ko sūdzēt, un nav, kam ko lūgt.»⁴

Šajā informācijā par Indijas princesēm uzmanību piesaista vairākas teksta uzbūves īpatnības. Pirmais un acīs krītošākais ir formu jaundarīnājumu bagātīgais klāsts. Jau citētajā nelielajā raksta fragmentā vien sastopamies ar šādiem vārdu īsinājumiem: ķēnis (ķēniņš), juveļi (juvelierizstrādājumi), priesti (priesteri), prece (precības), laula (laulības), prašņa (izprašņāšana), zine (zināšanas), kā arī ar savdabīgiem vārdu atvasinājumiem: kaimenīgs (kaimiņu), radze (radžas sieva). Arī citi J. Steika darbi (īpaši laikrakstā «Dieva Sveikme») ir jaundarīnājumu pārpilni. Tā latviešus viņš sauc par latiem, lietuviešus par litiem (jokmīļiem tas devis iemeslu nosaukt J. Steiku par Latvijas un Lietuvas nacionālās valūtas nosau-

⁴ Indiskas princeses // Dieva Sveikme. — 1906. — Nr. 6. — 23. lpp.

kuma izgudrotāju), sludinājumus par sludēm. ««Dieva Sveiksmē» Steiks lietojis tiem laikiem modernu, allaž asprātīgu valodu, atvasinājis arī jaunvārdus. Gara vārda «sludinājums» vietā viņš lieto «sludes». Jāpiezīmē, ka vecie latvieši vēl ilgi lietojuši savos rakstos Steika «sludes», kā tas, piemēram, redzams Amerikas latviešu tautiskās savienības protokolu grāmatās Bostonā.»⁵ Jāpiebilst, ka mūsu kultūrā ir divi dzejnieki, kas lauvas tiesu no jaundarinājumiem veido, vārdus īsinot. Tie ir jau minētais Jānis Steiks un Jānis Rainis.

Otrā īpatnība rakstā «Indiskas princeses», īpaši tā dzejas daļā, ir zināms alogīkums, tēlu savirknējums ne pēc iekšējās saderības, bet pēc skaņu līdzībām blakusvārdos. Jebkurš piekasīgs lasītājs un vērtētājs droši vien jautātu J. Steikam, kāds sakars Indijas princesēm — radzēm ar ragavām un raganām. Sakars, ja tāds ir, paslēpts dzejnieka zemapziņā, kur vārdus «ragana», «ragavas» ar citiem dzejas rindās sasaista skaņa «r», kas veido savstarpēji aliterētus vārdu pārus. Ja šo jautājumu varētu uzdot J. Steikam pašam, iespējams, atbilde būtu līdzīga tai, kādu viņš deva baznīcēniem, kad tie pēc kāda dievkalpojuma interesējās, kāpēc sprediķis bijis tik dīvains un nesaprotams:

Savāds rīts un savāds vakars,
Savāds man ar Jēzu sakars.

Trešā īpatnība, kas varbūt nav tik izteikta rakstā par Indijas princesēm; bet raksturīga Jāņa Steika avīžnieka stilam vispār, ir iekšējās atskaņas prozas tekstos. Citētajā frgmentā šis ar dažādu jēdzienisko lauku pildīto vārdu tuvināšanas paņēmiens izmantots sintagmā «Durvis ir burvis». Kā pamata struktūrelements iekšējās atskaņas funkcionē, piemēram, J. Steika rakstā «Pēterburga, vai Pētera gars ir tava burga?»: «Ziemels nav skriemels: ziema ir spīva un stīva. Augstais sniegs knieb kā nāves miegs. Naids ir nāvīgs spaidis. Tur divi spēki stāv viens pret otru: revolucionārs un reakcionārs. Kamēr revolūcija paliks sasalušā negatīvā polā, tamēr tai nebūs pozitīva panākuma. Kamēr reakcija nevedīs uzbudinātos prātus pie Dieva miera, tad nebūs miers.»⁶

Ceturtais īpatnība, kas raksturo kā Jāņa Steika stilu «Dieva Sveiksmē», tā arī viņa dzejas stilu vispār, ir biežā pievēršanās epifānijas žanram. Atšķirībā no vīzijām, kas tiek uztvertas ar acīm, epifānija kā vēsturiski reliģisks jēdziens aptver parādības, kuras tiek uztvertas gan vizuāli, gan ar

⁵ Akmentiņš O. Savādnieks un patriots. Jāņa Steika gaitas Amerikā. — 19. lpp.

⁶ Pēterburga, vai Pētera gars ir tava burga? // Dieva Sveiksmē. — 1906. — Nr. 2.

dzirdes palīdzību (piemēram, Delfu orākula atbildes). Epifānijā dievība vai kāda cita pārdabiska būtne, arī brīnums kā tāds parādās cilvēka, dzīvnieka, putna u. tml. veidolā. Senajā Grieķijā un Romā, vēlāk kristietībā epifānija bija reliģiskā kulta sastāvdaļa.⁷

Vienlaicīgi ar terminu «epifānija» apzīmē arī literāro žanru, kura pamatā ir reliģiskā atklāsme, bet plašākā nozīmē — intuitīva pasaules būtības atklāsme. Un tieši Jānis Steiks latviešu literatūrā ir viens no pirmajiem, kas izkopj šo žanru, mēģinādams sintezēt reliģisko un laicīgo, šķietami nebūtisko un tradicionāli būtisko intuitīvā vīzijā. Šajās vīzijās proza brīvi pārtop dzejā vai dzejprozā, ritmiskajā prozā, uzšķiļot kādas pilnīgi negaidītas, neiedomājamas asociācijas, kā, piemēram, epifānijā «Kas miero?»:

«Miers miero. Miers kopo. Miers baro. Miers ir saldīgs. Miers ir valdīgs. Miers ir turīgs un saturīgs. Miers ir derīgs un saderīgs. Miers ir laidars ar sētu. Miers ir aizdars ar spēku.

Ko līdz visa zināšana, kad to nevar ieliet lietā un ieliekt vietā? Pirms kur grib ietikt, tad vajag pietikt. Kas nav trauku satvēris, tas nav malku izdzēris.

Visa laba devējs ir Dievs. Viņš ļaunam liedz, bet labam sniedz mieru.

Meld. Kungs Jēzus.

Kā miera Dievs var mierināt,	No miera gars man piepildās,
Tā priecas Dievs var priecināt.	No prieka sirds man iesildās.
Kur Dievs par Kungu piesolas,	Kur Dievs par Kungu paliksies,
Tur miers ar prieku vienojas.	Tur miers ar prieku satiksies.» ⁸

J. Steiks savai avīzei atkarībā no tematikas izvēlējās uz atskaņu principa būvētus apakšnodaļu virsrakstus: «Dienas Teiksme», «Vielas Veiksme», «Ielas Sveiksme». Joku mīlētāji mēdza piebilst, ka J. Steiks esot aizmirsis vēl vienu būtisku nodaļu — «Prāta Beigsme». Protams, J. Steika rakstīto var uztvert un vērtēt arī no tāda viedokļa, īpaši pagājušā gadsimta beigās un šī gadsimta sākumā, kad latviešu dzeja stingri turējās vēl pie klasiskās tradīcijas, kā lielāko atkāpšanos no tās uzskatot un pieņemot romantismu, jaunromantismu vai simbolismu (pēdējo jau ar manāmu neuzticību). Vienam no redzamākajiem klasiskajā tradīcijā balstītajiem literatūras vērtētājiem Andrejam Upītim vēl 1911. gadā ne tikai H. Eld-

⁷ Par to sīkāk sk.: Lexikon der Antike. — Leipzig, 1978. — S. 154.

⁸ Kas miero? // Dieva Sveiksme. — 1906. — Nr. 9. — 34. lpp.

gasts, V. Eglītis, K. Jēkabsons, E. Virza, bet arī K. Skalbe un J. Akuraters liekas šaubīgi. Viņu intuitīvā, bagātīgā skaņu rakstā, negaidītos krāsu epitetos, alūzijās veidotā dzeja A. Upīša uzskatā ir tas «robežu miets, pie kura atduras cilvēka prātiņš un triju dimensiju loģika, bet tūliņ viņš pusē jau rēgojas nejdzības pelēkais haoss»⁹.

Taču visiem Andreja Upīša satīriskā gaismā tvirtajiem dekadentiem un apdekadentiem īstenībā ir tālu līdz Jāņa Steika atbrīvotajai, netradicionālajai izteiksmei. Varbūt vienīgi Viktoram Eglītim savā visdekadentiskākajā grāmatā «Elēģijas» dažos dzejoļos, kas būvēti uz fonētisko asociāciju principa, iesaistot dažādu stilu vārdus viena teksta ietvaros, izdodas poētisko novāciju ziņā J. Steikam pietuvoties:

Dziļupē plašā, priedula dvašā
 Ērdava valoda dzima.
 Mākoņi zili, eglāji stili
 Vijganā atklīmā dima.

Līdumā svīda, paēnā līda,
 Zvirgzdupe čurēja čuru.
 Merģeli gliņu, linautā tītu,
 Ceļgalā turēja turu.

Kareivi mudrie, burtnieki gudrie
 Par vēlu klausīties nāca.
 Bajāriņš tupu vitoja zupu,
 Aizdurvi pādiši šņāca.

Pagasta ļaudis ilgi vēl paudīs
 Juriša vilkača teiku:
 Paprickšu dodas pie gaļas bļodas,
 Novēlam ēstgribu sveiku.¹⁰

Varbūt citētais V. Eglīša dzejolis nepieder pie mākslinieciski saliedētākajiem, bet pie 20. gs. sākumā drosmīgākajiem eksperimentiem gan. Tā ir vidusmēra lasītāja, ne dzejnieka vaina, ka viņam, piemēram, rinda «Zvirgzdupe čurēja čuru» izklausās komiski un dzejā neiederīgi. Viktors Eglītis vārdu «čurēt/čurāt» izmanto senajā nozīmē — ar troksni šļakties, tecēt, plūst.¹¹ Arī tautasdziesmās sastopamais izteiciens «čurināt govīs» nebūt nenozīmē to, ko domājam mēs, bet gan «slaukt govīs»:

Slaucu govīs, čurenēju,
 Niju sviestu biķerī;
 Kad iekāpu audeklā,
 Dzijas vilku čukurā.

LD 7341

⁹ *Upīša A.* Latviešu jaunākās rakstniecības vēsture (1885—1910). — R., 1911. — 260. lpp.

¹⁰ *Eglītis V.* Mājas tēvs // *Eglītis V.* Elēģijas. — R., 1907. — 62. lpp.

¹¹ *Milenbahs K.* Latviešu valodas vārdnīca / Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. — R., 1923—1925. — 1. sēj. — 427. lpp.

Autors citētajā dzejolī mēģinājis aktualizēt ne vienu vien apvidvārdu vai senvārdu. Bez «čurēt» arī «ērdavs» (t.i., izveicīgs, veikls), «atklīma» (atbalss, atskaņa), «vitot» (dzert). Savukārt virknei no modernajā valodā lietotajiem konvencionālajiem vārdiem V. Egliša dzejolī akcentēta kāda senāka vai blakus nozīme, kā, piemēram, «šņākt» (puņķoties; sal. prūšu «snoxtis» — puņķi), «sveiks» (te: labs). Poētiskās nozīmes veidošanā iesaistīti arī aizguvumi «merģele» (lietuviešu — meitene), «stili» (vācu — klusi).

Līdzīgu ceļu dzejas radīšanā gājis arī Jānis Steiks, jāpiezīmē — jau kopš 19. gs. 80. gadiem. Žurnālos «Austrums» un «Pagalms» iespiestie J. Steika dzejojumi ir tam laikam pavisam nepierasti un pat šokējoši. Daļa dzejnieku ceļu uz latviešu dzejas atjaunošanu meklēja Rietumeiropas modernisma vēsmojumu pārradīšanā un pielāgošanā nacionālās valodas un poētikas iespējām (latviešu toniskās vārsmošanas sistēmas izmēģinājumi J. Raiņa, J. Poruka, Aspazijas dzejā), turpretī J. Steiks stingri pieturas pie tradicionālās sillabotonikas un visbiežāk pie četrpēdu trohaja, kas tautiskā romantisma laikmetā tika trivializēts pāri mēram. Izvēloties saviem dzejoliem šo trivializēto četrpēdu trohaju, izmantojot atkārtojumus dažādos poētiskajos līmeņos, J. Steiks panāk «pielipīgu» vai pat gluži maģisku teiktā iedarbību. Jānis Rainis «Mazajos dunduros» (1888) tulko Marka Tvena humoresku, kurā aprakstīta kāda dzejoļa uzmanīgā iedarbība uz lasītājiem: «Vai lasītājs nebūtu tik laipns paskatīties sekošos pantiņos un pielūkot, vai viņš tur var atrast ko bīstamu:

Šur un tur, kur nekur,
Nezinu ne šā, ne tā.
Gāju, gāju es pa lauku,
Redzēj' mēnestiņu jauku,
Tas man rādīj' šā un tā:
Kur nekur, it nekur!

Koris:

Šur un tur, it ne kur,
Kā nekā, it nekā!

Es nesen kādā laikrakstā atdūros pret šo rīmju bimbekli un izlasīju viņu pāris reizes cauri. Viņš tūdaļ sagrāba mani savos nagos. Cauru brokastī viņš man valstijās pa smadzenēm, un, kad es galu galā salveti salocīju, es nezināju, vai es ko ēdis vai neēdis. Dienu iepriekš es jau uz mata biju sakārtojis dienas darbus: sirdsdrebinošu traģēdiju romānā, kuru patlaban rakstu. Es gāju pie rakstāmā galda uzsākt savu asinsdarbu. Es sa-

grābu spalvu, bet vienīgais, ko iz viņas spēju izspiest, bija: «Šur un tur, kur nekur!» [...] No darba nebij ko domāt — tik daudz bij skaidri noprotams. Es darbu metu pie malas un klenderēju pa pilsētu, un atradu tūdaliņ, ka manas kājas cilājas pēc viņa nežēlīgā bimbekļa rituma. Kad to ilgāk nespēju ciest, es mainīju soļus. Bet nekā nelīdzēja; pantiņi piemērojās jaunajam solim un mocīja mani uz mata kā agrāk.»¹²

Nelaimīgais «es» izstāsta savas nedienas draugam, kam šis bimbekļa ritms pielīp ar tādu pašu, ja ne vēl lielāku spēku. Pēc vairāku dienu mōkām Marka Tvena «es» beidzot atrod veidu, kā atpestīt draugu:

«Kā es viņu beigās izglābu no trako nama? Es viņu aizvedu uz T. universitāti un liku viņam nokraut savu mocošo pantiņu nastu nabagu, nekā ļauna nedomājošo studentu kārīgās ausīs. Kā viņiem tagad klājas? Iznākums neizsakāmi bēdīgs.

Priekš kā es rakstīju šo gabalu? Cienīgam, jā, pat cēlam mērķim. Tas notikās, lai lasītāju brīdinātu: ja tev gadās atdurties pret šiem neģēlīgiem pantiņiem, bēdz no viņiem kā no mēra!»¹³ «Mazo dunduru» komentāros par šo M. Tvena humoreskas tulkojumu ir šāda piezīme: «Raiņa tulkojums tuvs oriģinālam, tikai lokalizēti vietu nosaukumi. Pilnīgi atšķirīga ir rīme, kam Rainis devis savu tekstu.»¹⁴

Taču tas nekādā ziņā nav Raiņa teksts. Te tulkotājs atradis lielisku «lipīga ritma» piemēru latviešu dzejā. Nav grūti iedomāties, ka tas ir Jāņa Steika dzejoļa fragments. Visā latviešu dzejas vēsturē laikam nav otra tāda dzejojuma, kas tik labi (pat labāk par M. Tvena oriģinālu, kurš citēts «Mazo dunduru» komentāru daļā) atbilstu humoreskas iecerei. Taču lai lasītājs spriež pats par J. Steika dzejoli «Dusiņa ir klusiņa», kurš šeit citēts pilnībā:

Šur ne-tur, it nekur,
Nezinu ne šā, ne tā.
Gāju, gāju es pa lauku,
Redzēj' mēnestiņu jauku.
Tas man rādīj' šā un tā.
Šur un tur, kur nekur,
Sētiņā vai klētiņā.

Šad un tad, it nekad
Negadās man laiciņa.
Gāju, gāju es pa lauku,
Redzēj' klētiņu tik jauku.
Tā man turpu aicina
Šad un tad, kad nekad,
Meitiņa man sveicina.

¹² Šur un tur, it nekur. Pēc Marka Tvena // *Rainis J. Kopoti raksti.* — R., 1979. — 7. sēj. — 28. lpp.

¹³ Turpat. — 32. lpp.

¹⁴ Turpat. — 309. lpp.

Tik ko tik, cik ne cik,
Allaž bij tik drusciņa.
Gāju, gāju es pa lauku,
Precēj' līgaviņu jauku.
Nu man ir, kas musina.
Cik necik, tik vai tik.
Dusiņa ir klusiņa.¹⁵

Kā redzam, Rainis tulkojumam izvēlējies pirmo pantu, daļēji izmainot tajā pirmo rindu un pilnībā pēdējo, akcentējot fonētiskos atkārtojumus. J. Steika dzejoļa «pielīpīgums» slēpjas galvenokārt tā fonētiskajā rakstā — skaņu instrumentācijā. Kā piemēru aplūkosim dzejoļa sākuma divrindi:

Šur ne tur, it nekur,
Nezinu ne šā, ne tā.

Pirmajā rindā instrumentācijai pakļautas skaņas *u, r, n, t*, otrajā — *n, e, ā*, bet var saskatīt arī skaņu rakstu divrindes apjomā — caurviju instrumentāciju (*š, u, n, e, t*). Tik spilgti, pasvītroti izteikta skaņu organizācija (Andrejs Upīts kādreiz tāda tipa skaņu atkārtojumus nosauca par fonētiskajām mahinācijām) ir radniecīga skaņu atkārtojumiem buramvārdos, plašāk — maģiskajos folkloras tekstos (piemēram, «Riti, riti, rīta rasa»; «Gludu, gludu galvu glaudu»). Tāpēc nav nejauši, ka Rainis Marka Tvena humoreskas latviskajam variantam izvēlējās tieši J. Steika opusu. Tas, kā jebkurš lasītājs pats var pārliecināties, biežo skaņu atkārtojumu dēļ burtiski pielīp un nelaiž vaļā. Īpatnēja un tāpat kā instrumentācija piesaistoša ir J. Steika dzejoļa atskaņu kārtība un veids. «Dusiņa ir klusiņa» veidota septimas formā, kurā tradicionāli bija jābūt trim atskaņu pāriem (ABABACC; AABCCBB; ABBACCA u.tml.). J. Steika dzejolī ir četri atskaņu pāri — ceturto veido katra panta pēdējās rindas iekšējās atskaņas («Sētiņa vai klētiņa»; «Meitiņa man sveicina»; «Dusiņa ir klusiņa»). Atskaņu shēmu šajā J. Steika septimā grafiski var attēlot šādi: abCCbad-d.¹⁶ Atšķirībā no tradīcijas viņa septimā pirmā atskaņu pāra elementi (aa) izvietoti samērā tālu viens no otra (pirmā un sestā rinda katrā pantā), līdzīgi izvietots arī otrais atskaņu pāris (bb) — otrajā un piektajā rindā. Toties trešo pāri (CC) veido blakusrindas, bet ceturto (dd) — blakuspusrindas. Tādā veidā arī ar atskaņām J. Steikam izdodas

¹⁵ *Steiks J. Dusiņa ir klusiņa* // Austrums. — 1885. — Nr. 11. — 688. lpp.

¹⁶ Lielie burti šajā shēmā apzīmē sievišķās atskaņas (piemēram, lauku: jauku), bet mazie — vīrišķās (piemēram, ne cik: vai tik).

panākt maģisku savijumu, kas palīdz dzejoļa tekstam «ielipt» lasītāja apziņā. Un nez vai latviešu dzejas vēsturē ir otrs tāds teksts, kurā tik blīvi tikto izmantoti vārdi, kas izsaka nenoteiktības ideju (Šur ne tur, it nekur; ne šā, ne tā; šā un tā; Šur un tur, kur nekur; Šad un tad, it nekad; Tik ko tik, cik ne cik; Cik ne cik, tik vai tik). Uz šo «ne šā, ne tā» vārdu fona jo spīgtāk izceļas vārdi, kuru pamatā noteiktas reālijas: lauks; mēness; sēta; klēts; meita; ligava. Šodien mēs bez zināma komisma nespējam vairs uztvert vārdus deminutīva formā, kas iekomponēti nopietnā kontekstā. Taču tad, kad šis dzejolis tapa, proti, 1885. gadā, deminutīvi bija neatņemama latviešu dzejas (īpaši mīlas lirikas) sastāvdaļa. Un daudzie deminutīvi J. Steika dzejolī, šķiet, bija lasītājus piesaistošs, pievilinošs elements.

Iekšējās atskaņas (sporādiskās vai pusrindu beigās izvietotās) ir viena no izteiktākajām J. Steika dzejas formas īpatnībām. Viņa dzīves laikā latviešu dzejā nav bijis otra tik krasa eksperimentētāja šajā jomā. Ar iekšējām atskaņām J. Steiks, līdzīgi V. Hļebņikovam krievu dzejā, mēģina atrast un radīt jaunus vārdu nozīmju laukus. Sīkākam ieskatam šajā J. Steika dzejas īpatnībā izvēlējamies divus dažādos laikos rakstītus dzejoļus. Pirmais — «Tur kur — netika šurp» publicēts 1885. gadā:

Tur kur urdziņas sniedziņu urin un plēš,
Tur kur purina zariņus puriņa vējš;
Tur ar saulītes smaida, tur sirsniņas spirst;
Dzi' kā putniņi mejās — tie smejas un čirkst.
Kā tur cilvēki staigā, kā putniņi dzied,
Visur vizbuli viz, visur puķītes zied.

Lai nu zied un lai dzied ik no gada arvien,
Es tik ziedu un dziedu tik vienu reiz vien.
Un kā bijis tā būs, un tā pasaule mirdz,
Bet man jauneklīm vienureiz vien tik smej sirds.
Tā vai gulbji vai zvaigznes iet šurpu un turp,
Iet ar cilvēki turpu, bet netika šurp.¹⁷

Šajā dzejolī ir virkne rindu ar sporādiskajām iekšējām atskaņām un plašāk — fonētiskajām saskaņām (tur: kur: urdziņas: urin; tur: kur: purina: puriņa; u.tml.), kas nenoteiktā, brīvā kārtībā mijas ar rindām, kur tādu nav (trešajā, piektajā, no devītās līdz divpadsmitajai). Līdz ar to te var runāt par zināmu fonētisko impresionismu — skaniskās organizācijas

¹⁷ Austrums. — 1885. — Nr. 6. — 349. lpp.

veidu, kam pamatā nevis stingri izveidota sistēma, bet gan saskaņas, kas veidojas uz iekšējo iespaidu līdzību un ļauj satuvināt jēdzieniski attālus vai pat nesaderīgus vārdus. Jāpiezīmē, ka šis J. Steika dzejolis ir viens no pirmajiem mēģinājumiem latviešu dzejā rakstīt anapesta metrā. Tā kā anapesta rindām jāsākas ar divām neuzsvērtām zilbēm, tad latviešu valodā, kur ir pirmās zilbes vārdusvars, to var panākt, tikai vai nu liekot divus vienzilbīgus vārdus (piemēram, «tur kur», «tur ar», «kā tur» u.tml.), vai vienu divzilbīgu, kur tādā gadījumā veidojas virsshēmas uzsvars (piemēram, «visur»). Anapests ir tehniski grūts metrs latviešu dzejā, varbūt tāpēc tas citu klasisko metru vidū (trohajs, jamps, amfibrahjijs, daktils, anapests) ir visretāk lietots. Par daudz maz iezīmīgu un pamanāmu tas kļūst tikai mūsu gadsimta 30. gados galvenokārt divu dzejnieku — Aleksandra Čaka un Jāņa Ziemeļnieka dzejā. Tādējādi arī metriskajā jomā Jānis Steiks ir gājis jaunatklājēja ceļu.

Atsevišķos gadījumos skaniskajā organizācijā Jānis Steiks iet vēl tālāk, radot dzeju vai dzejprozu, kurai pamatā kādas morfēmas, fonētisko elementu līdzības apspēlējums dažādos vārdos, atvasinājumos, pat jaundarinājumos. Šajā novācījas laukā arī saskatāma tipoloģiska līdzība starp krievu dzejnieku Veļimiru Hļebņikovu un latviešu dzejnieku Jāni Steiku. Tā kādā V. Hļebņikova dzejolī — divrindē visi vārdi, precīzāk, to atsevišķās sastāvdaļās veido vienotu skanisku kompleksu:

Наш кочень очень озабочен:
Нож отточен точен очень.¹⁸

J. Steika epifānijā «Apsaule ir Saule» gan ne vienlaidus, bet pietiekami intensīvi vārdu sastāvdaļas savstarpēji pārklājas, gan no atsevišķiem skaniskiem elementiem veidojot jaunus vārdus, gan fonētiskās līdzības dēļ satuvinot semantiski atšķirīgus vārdus:

Apsaule ir Saule,	Kad padebeši zuda,
Kas mūžam saulīga,	Nu gaiša Saule spīd.
Pasaule ap to aule	Tā tek uz ceļa gluda
Bez jaudas, snaudīga.	Un smaidīdama smid.
Neskaitāmas šurp acis	Es priecājos un deju
Uz tumsu izlejas,	Pa leju staigādams.
Jo Saule ir tas tacis,	No prieka gavileju:
Kas lejas ielejās.	Še ir tas Dieva nams! ¹⁹

¹⁸ Хлебников В. Творения. — М., 1986. — С. 42.

¹⁹ Dieva Sveiksme. — 1906. — Nr. 6.

Skaņu komplekss «saul-» citētajā dzejolī tiek gan paplašināts (apsau-
le; saulīga; pasaule), gan sašaurināts (*aul-e*; *j-au-das*; *sn-au-dīga*). Līdzīgi
arī ar vārdiem «lejas» (ielejās; izlejas) un «smaidīdama» (smīd).

Arī J. Steika divās dzejoļu grāmatās²⁰ skaņu instrumentācija ir viens
no teksta uzbūves pamatelementiem. Saeimas prezidentam P. Kalniņam
veltītajā grāmatā dzejolis ar numuru 8 (dzejoļiem nav nosaukumu, bet
katram savs kārtas numurs) sastāv no trim blīvi instrumentētiem pantiem,
kur katrā no tiem dominē apakšvirsrakstā izcelta skaņa:

I	A	U
Irbenes Irbuls	Arbelas ārbals	Urbena urbuls
Irbināja sirdi.	Arbelejas ārā.	Urbināja murdu.
Šķirbenes šķirbuls	Ārgales ārgals	Durbena durbuls
Šķirbināja dzirdi.	Ārdās varā garā.	Skurbināja gurdu.
Irbenes irklis	Arkonas ārkuls	Urbēja urklis
Cirkuļo kā cirklis	Ārkuļo kā ērkuls	Durstīja kā durklis,
Ludos Circenses.	Kaltuves ārdos.	Uguni turot.

Bija jāpaiet gandrīz simt gadiem, lai šī «fonētisko mahināciju» tradī-
cija latviešu dzejā atdzimtu un skanētu kā pilnīgi no jauna radusies. Vis-
ticamāk, ka ne Uldis Bērziņš, ne Juris Kunnoss, ne Māris Melgalvs par
J. Steika eksperimentiem šajā jomā neko pat nenojauta, jo viņš 20. gs.
otrajā pusē bija aizmirsts. Iespējams, tā bija V. Plūdoņa skaniski ietonētā
dzeja, kurai izdevās pārmest tiltu no J. Steika uz M. Melgalva un citu
70.—80. gadu dzejnieku fonētiskajiem eksperimentiem. Lai kā tas būtu
īstenībā noticis, tomēr acīm redzama māksliniecisko meklējumu virzienu
tuvība (fonētiskās, nevis semantiskās asociācijas) ir skaidri saskatāma:

Balti brieži bradā brīvi,
Tālē gaist pēc tam bez miņas.
Nogulēju visu dzīvi,
Pirmām kārtām — vakariņas.
Zelta žurka žāvē zuti,
Izliek nabagiem par ēsmu.
Piestūķēju pilnu muti,
Aizrijos ar vakarvēsmu.
Siltā sūnā salda snauda,
Melnā miga meža malā.
Balti ļaudis mani skauda
Balta ceļa vakargalā.²¹

²⁰ *Steiks J.* Viņa augstai ekselencei Ministru prezidentam Kārļa Ulmaņa kungam. — R., 1925; *Steiks J.* Viņa augstai ekselencei Saeimas prezidentam Paulam Kalniņa kun-
gam. — R., 1925.

²¹ *Melgalvs M.* Balti brieži bradā brīvi // *Melgalvs M.* labu vakar. — R., 1984. — 18. lpp.

Andrejam Upītim vai citam līdzīgam vērtētājam, kas dzeju uztver kā loģisku, saturiski līdzsvarotu tēlu sabalansējumu, gan M. Melgalva rinda «Zelta žurka žāvē zuti», gan arī J. Steika «Apsaule ir Saule» liktos vienlīdz neloģiskas un līdz ar to absurdas. Taču 20. gs. beigās, kad kā latviešu, tā cittautu dzeja ir izgājusi cauri impresionisma, simbolisma, sirreālisma u.tml. poētiskajām sistēmām, tas nebūt nav absurdi — vai, ja absurdi, tad nebūt ne nepieņemami. Absurds, vārdu šķietamā blakusnesaderība vēl nenozīmē, ka tādām jēdzienisko elementu sakārtojuma veidam nav pastāvēšanas tiesību. Kā Jānis Steiks, tā lielā mērā arī Uldis Bērziņš, Māris Melgalvs, Viks pilnībā vai pa daļai balstās uz neierastu, varētu pat teikt — ačgārnu dzejas radīšanas veidu. Vairums dzejnieku rakstot cenšas vārdus ievidot kosmiskā kārtībā, turpretī J. Steiks, U. Bērziņš, M. Melgalvs u.c. vārdus iejauc haosā. Haoss jebkurā līmenī (semantiskajā vai formālajā) instinktīvi atgrūž, kosmoss pat neapzināti piesaista. Taču ir posmi kā atsevišķu cilvēku, tā sabiedrības kopumā attīstībā, kad kosmoss paliek pārāk sasaistīts, shematisks, nelokans. Tas ir jāatjauno, bet, lai to izdarītu, nepieciešama atgriešanās neskaidrajā, amorfajā stāvoklī, kad dzejā pat šķietami sen nostabilizējušies vārdi kļūst bezjēdzīgi vai iegūst kādu iepriekš neiespējamu nozīmi. Pie nepieciešamības sajaukt, samīcīt iepriekš izveidoto sistēmu (kosmosu) var nonākt gan neapzināti, instinktīvi (J. Steiks), gan arī vairāk vai mazāk apzināti laužot, nojaucot veco (M. Melgalvs, U. Bērziņš). Kā vienā, tā otrā gadījumā tā ir reakcija uz kādas sistēmas novecošanos, nespēju funkcionēt pilnvērtīgi. Jānis Steiks ar saviem dīvainajiem, neloģiskajiem pantiem bija viens no pirmajiem, kas nojauc romantiķu četrpēdu trohajos (plašāk — divzilbniekos), simetriski izkārtotajās atskaņās, neitrālajā skaņu rakstā, deminutīvos u.tml. būvēto stilu. Ulda Bērziņa, pēc viņa Māra Melgalva, Jura Kunnosa, Vika dzejoļi ar sporādiskiem dažādu stilu (augstā un zemā, dzejas un prozas) sajaukumiem, aloģiskām vai šķietami aloģiskām fonētiskajām saskaņām palīdzēja Ojāram Vācietim, Montai Kromai u. c., kas savukārt to mēģināja darīt verlibra formā, noārdīt sešdesmito gadu tradīcijā uzcelto dzejas kosmosu. Dzejas vēsture galvenokārt saglabā to vārdus, kas ne tikai noārda veco, bet arī rada jaunu tradīciju. Taču, šķiet, ne vienmēr tas ir taisnīgi attiecībā pret tiem, kam galvenā dzejas enerģija tiek izlietota, izārdot veco — no iekšienes vai ārienes.

Jānis Steiks ir viens no pirmajiem latviešu literātiem, kam dzīve kļūst par dzejas turpinājumu. Dzejnieka kā dzejas varoņa prototips Eiropas tradīcijā ienāk līdz ar romantisma virzienu. Dž.G. Bairons, P.B. Šellijs, latviešu dzejnieki A. Pumpurs, J. Poruks, Aspazija apzināti cenšas veidot savu paštēlu atbilstoši romantisko priekšstatu kanoniem. Steiks arī te

nebūtu Steiks, ja neatšķirtos. Dzīvē — pēc nostāstiem — viņš ir bijis tikpat dīvains kā daiļradē, taču šī ekstravagance, kā šķiet, nebija tiši veidota, bet gan dabiska, no rakstura dziļākās būtības izrietoša. Saglabājušās neskaitāmas leģendas par J. Steika dīvainībām. Stāsta, ka viņu ar visu gultu igauņu robežsargi pārnesuši uz Latviju, jo viņš nav bijis piedabūjams ne celties augšā, ne uzrādīt dokumentus. Tāpat stāsta, ka J. Steiks Umurgas baznīcas draudzei pirmo sprediķi sācis ar dīvainu uzrunu: «Agrumu, agrumu, agrumu! Jūs esat agrumu ļaudis.» Izrādās, mācītājs vienkārši apgriezis Umurgas vārdu ačgārni. Kad 1925. gadā Steiks ieradies Limbažu draudzē ar nolūku palikt tajā par mācītāju, viņš, kā stāsta šo notikumu aculiecinieks A. Grigulis, neskopojies ar solījumiem: «— Tas taču ir par traku, ka uz šo vēsturisko pilsētu — Limbažiem nav dzelzceļa līnijas. Tā drīz var apsūnot. Ja nākošajā svētdienā mani ievēlēs par mācītāju, es apsolu, ka, ņemot palīgā savus amerikāņu draugus, uzbūvēšu jums dzelzceļu un jūs varēsiet braukt uz Rīgu kā kungi.

Varbūt ar dziesmu vien pietiktu, bet, ja nāca klāt vēl solījums uzbūvēt dzelzceļu, tad vairs nekādu šaubu nebija — nākamajā svētdienā Jāni Steiku ievēlēja par Limbažu draudzes mācītāju. Pēc vairākiem gadiem viņu ākstību un dīvainību dēļ aizraidīja, un Steiks, piekrāvis divas smagās automašīnas ar Limbažu mācītājmuižā sadzīvoto mantu un pašdarinātā augļu vīna mucām, aizbrauca Rīgas virzienā. Visu laiku, kamēr viņš bija Limbažu mācītājs, par dzelzceļu runāts netika. Solīts makā nekrīt. Limbažnieki dzelzceļu dabūja daudz vēlāk — 1934. gadā.»²²

J. Steikam bijusi arī visai oriģināla cittaute vārdu izcelsmes teorija, ar kuru iepazīstinādams viņš nopietnos ļautiņus nokaitinājis vai līdz nāvei, bet joku mīlētājus izsmīdinājis no sirds. Pēc dzejnieka domām, latvieši senatnē esot viscaur dzīvojuši, par ko liecinot vietvārdi Berline (Ber, Līne!), Varšava (Vari šaut!), Ņujorka (Nu, Jurka, kāp malā!), Maskava (Maz kāva), Odesa (O, desa!) u.tml. Šīs fantastiskās etimoloģijas ir rada tikpat neparastajiem fonētiski līdzīgu, bet nozīmēs dažādu vārdu satuvinājumiem J. Steika dzejā.

Dīvainu asociāciju pildītās J. Steika divrindes, četrindes pirmskara literātu un mākslinieku aprindās (pēc kara — trimdinieku atmiņās un romānos) tika citētas kā dzīvā folklorā, tās apspēlēja sarunās un feļtonos. Dr. Orientācija (Valda Grēviņa) feļtonā «Jānis Steiks. Literāriski

²² Grigulis A. Labvakar, Kamila! — 242. lpp.

filozofiska studija» kādu vārdā neminētu rakstnieka draugu Saeimas vēlēšanu laikā tā pārņem savā varā J. Steika panti, ka viņš spēj runāt un atbildēt tikai ar dzejnieka vārdiem: ««Nu, ko tu domā par Saeimas vēlēšanām?» es viņam jautāju. «Vai Zemnieku savienība gūs lielus panākumus?» —

«Ulmanis, nebūdamis sievots,
Būs un paliks mūžam dievots.»

Lūk, ko viņš man atbildēja. Un ne vārda vairāk. «Bet, klausies, Ļeņinu esot ķērusi trieka,» es viņam sacīju. «Kā viņu tā uz reizi varēja ķert trieka?» —

«Ulyanovs ir krietns priekš Krieva,
Bet nav krietns priekš Krieva Dieva.»

Viņš izteica šo pantu un atkal ne vārda vairāk. Un tā arvienu tālāk. Ko tikai es viņam neprasīju, uz visu viņš atbildēja Steika vārdiem. Tādu iespaidu atstāj uz cilvēkiem lieli mākslas darbi.²³

Un vēl daži piemēri no pirmskara Latvijā bieži dzirdētām J. Steika dzejoļu rindām: «Dievs sūta savus dundurus, / Lai nokož grēku pundurus»; «Sala guba saldama / Sala nesavaldāma: / Sala guba gubenī, / Sala goba rudenī»; «Teļi trīc un telītes, / Nezin bēgt kā pelītes. / Arī mūsu auniņi / Vēl ir itin jauniņi»; «Lauva rūc, lauva rūc, / Un tu, cilvēks, proļām mūc!».

Jānis Steiks neizveidoja jaunu māksliniecisko sistēmu, kaut gan bija aizsācējs daudziem formas un satura jauninājumiem. Viņš iedēstīja latviešu dzejas augsnē epifānijas žanru, dzejprozu un ritmisko prozu, anapesta metru, instrumentāciju kā maģiskas lasītāju iespaidošanas līdzekli, jaunvārdu virkni, satuvināja līdz tam neiedomājamus stilus (avīžu — profāno un dzejas — sakrālo) u.tml. J. Steiku var uzlūkot vienlīdz gan par pirmo dekadentu, simbolistu, impresionistu, sirreālistu, gan postmodernistu. Viņa darbos kā lielā katlā bija samestas visneiedomājamākās lietas. Tolaik tāds virums, kurā pa druska no visa, izlikās kaut kas nebaudāms. Varbūt patiešām tam laikam tur bija par daudz iekšā, lai varētu sintezēt kādu veselumu. Kad pagājis vairāk nekā simt četrdesmit gadu kopš Jāņa Steika dzimšanas, pakāpeniski top redzams, ka gandrīz viss, ko viņš kādreiz dzejā izmēģinājis, kalpojis par ieraugu vēlākajiem latviešu dzejas posmiem.

²³ Dr. Orientācija. Monoklis aci. — R., 1923. — 45. lpp.

Jāni Steiku dēvējuši par savādnieku gan amata brāļi rakstnieki, gan mācītāji. Latvijas evaņģēliski luteriskās baznīcas bīskaps Kārlis Irbe (1861—1934) J. Steiku atbrīvojis ar vārdiem, kurus veltījumskrājumos P. Kalniņam un K. Ulmanim citē pats Steiks: «Šai gadījumā ir darīšana ar savādnieku, kurš nopietnam garīdznieka amatam draudzē nav derīgs.»

Nopietnam garīdznieka amatam varbūt patiešām Jānis Steiks nederēja. Lai gan, piemēram, par viņu kā mācītāju Amerikā trimdas literāts Osvalds Akmentiņš savācis visai pozitīvas atsauksmes. «Steika dievkalpojumi sākumā ir labi apmeklēti, pat sociālisti gājuši uz baznīcu, kad Steiks runājis.»²⁴ J. Steika laime un nelaime vienlaikus varbūt bija tā, ka viņš meklēja dziļāku kontaktu ar draudzes locekļiem, mudināja tos patstāvīgi spriest un domāt — kā par politiskiem, tā reliģiskiem jautājumiem. Savu sakāmo viņš nereti ietērpa paradoksālā formā, kas klausītājos visbiežāk izraisīja smieklus vai neizpratni: «Steiks reiz kādā sprediķī teicis, ka latviešu valoda drīz tikšot mācīta augstskolās. Cilvēki toreiz to nekādi nevarēja saprast. Steiks, kad piedalījies viesībās, mīlēja humoru, bet varēja būt arī nopietns. Atklātās dabas dēļ viņu bieži «apcēla» un pat apsūdzēja un tiesāja. Pirmā pasaules kara laikā Steiku kāds denuncēja amerikāņu slepenai policijai par vācu draugu un viņu apcietināja, bet pēc dažām dienām atbrīvoja.»²⁵

Pirmajos ASV trimdas gados mācītājs J. Steiks spēj pulcināt uz dievvardiem pat sociālistus, bet pirmā pasaules kara laikā un pēc tam viņa karjera strauji slīd uz leju. «Ir jūtams, ka Steika dzīvē noticis lūzums un viņš vairs nav varējis uzturēt to garīgo spriegumu, kādā dzīvojis pirmajos gados Amerikā. Viņa draudze lēnām, bet neatlaidīgi kūst kā sniegs pavasara saulē, un 1918. g. Steikam atlikušas vairs tikai nepilnas 10 dvēseles. Viņš vēl mēģinās sabiedriskā darbā, piedalās latviešu kongresos, kur runā par Latvijas neatkarību, brauc uz Meinas štatu un Ņujorku vadīt latviešu dievkalpojumus. Steiks ir sarūgtināts, ka no iecerētā sapņa par spēcīgas latviešu kolonijas radīšanu ASV nepaliek pāri nekas. Viņš pats savu darbu nosauc par Sīzifa darbu, jo galu galā augļu redz maz.»²⁶

J. Steiks mūžu aizvadīja vecpuiša kārtā, kā Amerikas laiku aculiecinieki stāsta, maltītēs lietojot rūgušpienu, ko raudzējis savā dzīvoklī. Savukārt, atgriežoties Latvijā, ārpusbaznīcas dzīves vienmuļību viņš dažā-

²⁴ Akmentiņš O. Savādnieks un patriots. Jāņa Steika gaitas Amerikā. — 19. lpp.

²⁵ Turpat. — 20. lpp.

²⁶ Turpat. — 19. lpp.

doja vīndarišanas mākslā. «Mācītājmuižā viņa galvenā nodarbošanās bija vīna brūvēšana. Šo darbu viņš dažreiz nepārtrauca, pat veicot mācītāja pienākumus. Tā kāds pāris žēlojās, ka Steiks viņus salaulājis virtuvē, stāvot pie liela katla ar pavārnīcu vienā un dziesmu grāmatu otrā rokā.»²⁷

Savādība, redzams, bija J. Steika dabā. Viņš to nedz tiši izcēla (kā, piemēram, dekadenti), nedz slēpa. Droši vien, pastāvīgi atkārtota presē, sabiedrībā, mācītāju aprindās, tā viņam sāpēja. Nav nejauši, ka J. Steiks dzejā vairākkārt atgriežas pie šīs tēmas:

Lai ar mani sauc un saukā
Kaut par suku susekli.
Lai uz mani brauc un braukā
Kā uz lūku lutekli,
Es to vīru lielību
Vedu līdz uz dievību:
Nāku parādnieks: Kungs, savāc!
Es tavs savādnieks, Kungs Savāds!²⁸

Ir slikti, ja kultūrdzīvē dominē dīvainība un ačgārnība, bet slikti, neinteresanti arī tad, ja tās nav pavisam. Jānis Steiks godam parūpējās par to, lai latviešu pagājušā gadsimta beigu — mūsu gadsimta 20. gadu literatūrā būtu arī kāds savādības vitamīns.

²⁷ Grigulis A. Labvakar, Kamila! — 242. lpp.

²⁸ Steiks J. Viņa augstai ekselencei Saeimas prezidentam Paulam Kalniņam. — 35. lpp.

Vera Vāvere

Haralds Eldgasts

(1882—1926)

Latviešu literatūras vēsturē Haralds Eldgasts ir iegājis kā viena darba — dekadentiskā romāna «Zvaigžņotās naktis» autors. Tomēr viņa devums neaprobežojas ar šo vienīgo grāmatu. Arī uzskats, ka H. Eldgasts pilnīgi ierindojams dekadentos, nav gluži pamatots. Lai arī rakstnieks nav atstājis izcilas mākslinieciskas vērtības, tomēr viņa vārds saistās ar jaunu ceļu meklējumiem latviešu literatūrā, un tāpēc ir nepieciešams vispusīgāks viņa personības un daiļrades raksturojums.

Haralds Eldgasts, īstajā vārdā Jānis Miķelsons, dzimis 1882. gada 8. jūnijā Vidzemē, Dīķeru, vēlākā Ķoņu pagasta Siliņos rokpeļņa ģimenē. Līdz sešpadsmit gadu vecumam rakstnieka dzīve aizritēja laukos (drīz pēc viņa dzimšanas ģimene pārcēlās uz Burtnieku Eiķenmuižu, kur tēvs bija pavārs, bet pēc tēva nāves mātei bija piešķirts dzīvoklis). Lai arī jau jaunībā viņš kļūst par pilsētnieku, lauki, daba ir tā ilgu un sapņu pasaule, kas allaž vilina. Savā autobiogrāfijā «Manas dzīves siluets» viņš rakstīja: «Un kā smagam nolādējumam mana dvēsele zemojas tai dzelžu nepieciešamībai, kura jau veselu gadu simteņa ceturksni tura mani piekaltu pie pilsētas ielu akmeņu gultnēm, pie viņas daudzstāvaino māju kazarām, atļaudama man tikai dažas nedēļas vai pāra mēnešus gadā atrauties, ne galīgi izrauties, no viņas nospiedošā gūsta. Es ienīstu līdz sirds dziļumiem šos horicontā plašumus aizžogojošos dzīves cietumu dzeloņtīklus, pie kuriem esmu nešķirami saistīts kā senlaiku Venēcijas galēru vergs pie sava airētāju sola. Bet savas sirds dziļumos es vēl arvien loloju gurdū cerību, ka varbūt reiz man tomēr izdosies saraut šīs nolādētās važas, nosviest no kājām visus saistošos pineklus un iziet brīvam un līgsman saulē sanošā pasaules dabas bezgalībā.»¹ Vienmēr pie pirmās izdevības viņš ciemojās pie mātes Burtnieku Eiķenos.

Pamatizglītību H. Eldgasts ieguva Burtnieku draudzes skolā (1892—1896), tad turpināja mācības Pētera I reālskolā Rīgā (1897—1899) un

¹ Atziņas. — R., 1924. — 3. d. — 75. lpp.

beidza Tērbatas reālskolu 1900. gadā. Tanī pašā gadā viņš iestājās Rīgas Politehniskajā institūtā, kura komerczinātņu nodaļu absolvēja 1910. gadā. Īsi pirms studiju beigām viņš nonāca lielā naudas trūkumā un, lai nopelnītu līdzekļus, iesaistījās darbā par skrīvera palīgu uz kuģa «Estonia», kas pārvadāja emigrantus uz Ameriku. Jūras romantika kļuva par vienu no lielākajām H. Eldgasta mīlestībām, tās atblāzma apmirdz daudzus viņa darbus. «Jūras un okeānus es mīlu ne mazāk kaislīgi kā sauszemes mežus, laukus, kalnus un līdzenumus,»² atzīst rakstnieks.

Jaunībā H. Eldgasts pārdzīvo šaubu un meklējumu periodu. Ar Ničes «Zaratustras» sējumu vienā kabatā un revolveri otrā viņš esot klejojis pa naksnīgajām Rīgas ielām ar pašnāvības domām galvā. Tomēr viņš drīz vien tiek vaļā no pesimistiskām noskaņām un nonāk pie stingriem dzīves pamatiem, kuri filozofiskā plāksnē balstās ideālismā, bet sabiedriskā ziņā ir pretēji toreiz plaši izplatītajiem marksisma un kolektīvisma principiem. Individuālisms kļūst par viņa dziļāko pārliecību, un tas palīdz iekšēji atbrīvoties. Individuālā brīvība ir viņa dzīves un daiļrades augstākā vērtība, un to viņš pasvītro allaž un visur. Zenta Mauriņa, kura satikās ar H. Eldgastu viņa dzīves pēdējā posmā, atzīmēja, ka rakstniekā nebija «neviena atoma nedz skepticisma, nedz pesimisma»³.

No 1909. līdz 1922. gadam H. Eldgasts dzīvo Krievijā. Pēc pēdējo valsts eksāmenu nokārtošanas viņam neizdodas dabūt darbu Latvijā, un viņš pieņem piedāvājumu strādāt Vologdas zēnu ģimnāzijā par vācu valodas skolotāju. H. Eldgasts nokārto vēl papildu eksāmenu un iegūst ekonomisko zinātņu lektora—pasniedzēja diplomu, kas viņam dod arī ierēdņa tiesības. Vologdā (1909—1914) un Nikolajevā (1914—1919) speciālajās un vispārīzglītojošās mācību iestādēs, kursos un dažādās citās auditorijās viņš lasa lekcijas ekonomikas jautājumos. Lektora darbu rakstnieks turpina arī pēc atgriešanās Latvijā.

Acīmredzot darbs nekavēja viņam piekopt diezgan brīvu dzīves režīmu, jo, kā pats atceras, varēja ļaut vaļu savai «klaidonīgai un nemierīgai dabai». Autobiogrāfiskajā apcerē «Manas dzīves siluets» H. Eldgasts raksturo šo laiku tādiem vārdiem: «Šī negatīvā rakstura īpašība [klaidonība. — V.V.] tad arī svaidīja mani no drūmā Ziemeļu Ledus okeāna krastiem līdz Melnās jūras dzidri ziliem dienvidus limāniem un ličiem, kurus savā laikā tik valdzinoši apdziedājis krievu lielais dzejnieks Puškins.

² Atziņas. — 77. lpp.

³ Mauriņa Z. Kopoti raksti. — R., 1940. — 1. sēj. — 266. lpp.

Viņa mani izvadāja pa Mūrmaņa krasta tuksnešiem, pa zilā miglā sliktosiem Norvēģijas Norrlanda fjordiem, gar Nordkapu — līdz Lifodenu salām, tālāk caur Norvēģiju un Zviedriju līdz Sognefiordam un Bergenai, lika man klīst pa putojošām Imatras krācēm, šūpoties tālu aiz Polārriņķa uz pusnakts saulē vizmojošiem ūdeņiem, gremdēties klusās Holandes kanālu izkvadratotās polderu ainavās gar vienmuļiem Maasas krastiem. Ar vienu vārdu, viņa vadāja mani vairāk kā piecpadsmit gadus pa tuvām un tālām pasaules malām, neļaudama nekur nodibināt sev pastāvīgu dzīves vietu.»⁴

1904. gadā J. Miķelsons sāk rakstniecības gaitas. Žurnālā «Vērotājs» viņš ievieto apcerējumu «Janis Rozentāls», bet jau 1905. gadā 23 gadu vecumā skaļi debitē ar romānu «Zvaigžņotās nakts», kuru paraksta ar pseidonīmu, kas ņemts no skandināvu mitoloģijas, Haralds Eldgasts (nozīmē — uguns jeb nemiera gars). Šis pseidonīms bija raksturīga dekadenta poza — izdalīties no pelēkā pūļa ar skanīgu — vislabāk nelatvisku vārdu. Rūdolfs Blaumanis feļetonā «Haralds Eldgasts» strostēja jauno rakstnieku par atraušanos no savas tautas, par to, ka viņš nevēlas, lai pasaule zinātu par viņa latvisko izcelšanos: «Pasaulei būs domāt, ka pieder pie Bjernsonu, Strindbergu un Hamsunu jestri skarbās cilts!»⁵ Pats rakstnieks gan šādas aizdomas atvairīja un paskaidroja, ka galvenais, kas noteica izvēli, bija mīlestība uz visu skandināvisko. Pseidonīms radīja arī citas reakcijas — Andrejs Upīts viņu izsmējīgi dēvēja par «pazīstamo norvēģi» un savā satīriskajā novelē un viencēlienā «Homo sapiens», kas vērstas pret dekadentiem, galveno varoni parodiski sauca par Hjelmuru Sörrengardu.

Tomēr efekts bija panākts — jaunā rakstnieka darbu ievēroja. R. Blaumanis jau minētajā feļetonā spilgti notēlo iespaidu, kādu radīja jaunā rakstnieka parādīšanās: «Autors mūsu mazajā literatūras aplokā brāžas iekšā kā jauns briedis: spītīgi paceltu galvu, spulgām acīm, gatavs uz cīņu un uzvaru. Grāmatas beigās viņš saulei uzdzied reibinošu slavas dziesmu, un, ja mana mākslinieka sajūta manis pilnīgi nemaldina, tad visa jaunā rakstnieka staltā uzstāšanās liecina to vienu: arī es reiz būšu saule — pie mākslas debesīm!»⁶

Par «Zvaigžņoto nakšu» tapšanas gaitu skopas ziņas atrodamas Angelikas Gailītes, H. Eldgasta nākamās sievas, memuārgrāmatā «Ceļinie-

⁴ Atziņas. — 77. lpp.

⁵ Blaumanis R. Haralds Eldgasts // Latvija. — 1906. — 25. febr. (Nr. 22).

⁶ Turpat.

ce». Viņi iepazinās 1903. gada rudenī, kad Angelika Gailīte strādāja un dzīvoja A. Ķeniņa skolā, kura tolaik atradās Latviešu biedrības nama spārnā. Acīmredzot romānā aprakstītās mecenāta Dorena ģimenes prototips bijis Atis Ķeniņš un Anna Rūmane-Ķeniņa. Arī viesistaba, kur satikās Jovans Mermans ar Adu Norsenu, meklējama turpat Pauluči (vēlākā Merķeļa) ielā.

A. Gailīte apraksta tālaika gaitas: «Bieži apmeklējām operu un visvairāk aizrāvāmies ar R. Vāgnera operām. Tad mums pievienojās Jūlijs Madernieks, kas labi izprata mūziku. Bet mūs, kā tagad šķiet, toreiz vairāk valdzināja kopiespaids, Vāgnera paša idejiskais teksts un labie dziedoņi...»⁷ Pirms viena no šiem dziedoņiem, Vīnes galma operas solista J. Stolcenberga, atgriešanās Vīnē jaunieši viņam kā atvadu sveicienu pasniedza lauru vainagu ar J. Madernieka zīmētu veltījumu un J. Miķelsona vēstuli ar parakstu: «Einige Letten und Lettinnen aus dem 3. Rang.»⁸

1903./1904. gada ziemā J. Miķelsons saderinājās ar A. Gailīti, un 1904. gada vasarā, ko abi pavadīja Koknesē, viņš sāka rakstīt romānu un «strādāja ar lielu aizrautību»⁹.

Tanī vasarā Koknesē sabrauca vairāki revolucionāri noskaņoti rakstnieki un mākslinieki — K. Skalbe, J. Akuraters, K. Krūza u.c. A. Gailīte atceras, ka «Miķelsons ar viņiem satikās, bet nepiebidrojās ne viņu pulciņam, ne pieslējās idejām, viņš no pat jaunības bija krass individuālists».

1905. gada revolūcijas laikā viņš rakstīja «Zvaigžņotās naktis» un A. Gailīte romānu pārrakstīja. «2—3 lapaspuses tur ir tieši manis rakstītas,» atceras viņa, «un tas ir pirmais manis rakstītais, kas līdz ar šo grāmatu tika iespiests rakstos.»¹⁰ Diemžēl viņa nenorāda, kuras ir šīs lapaspuses.

A. Gailīte arī atminas, ka autors šo grāmatu veda uz Pēterpili cenzoram Rāviņam, jo Latvijā cenzūra bija ļoti barga morāles jautājumos.

Romāns, kuru rakstnieks pabeidza 1905. g. martā, iznāca tanī pašā gadā Cēsīs J. Ozola apgādā. Cīņu mutulī grāmatu uzreiz nepamanīja, bet 1906. gadā ap to izcēlās diskusiju vētra. Otru izdevumu romāns piedzīvoja 1927. gadā (A. Gulbja apgādā) — jau pēc rakstnieka nāves.

⁷ *Gailīte A. Ceļiniece.* — Stokholma, 1962. — 12. lpp.

⁸ «Daži latvieši un latvietes no 3. balkona.» — Turpat. — 13. lpp.

⁹ Turpat. — 15. lpp.

¹⁰ Turpat. — 18. lpp.

Lai lasītājs saprastu, ka darbs pretendē uz iepriekšpieņemto mākslas konvenciju laušanu, H. Eldgasts romānam pievieno plašu teorētisku priekšvārdu «Pa mūžības ceļiem...», ko var uzskatīt par vienu no latviešu dekadences manifestiem, ar kura saturu autors lielā mērā ir aizsteidzies priekšā deviņu jauno rakstnieku deklarācijai «Dzelmē» 1906. gadā.

Sākot ar postulātu, ka «īstā tiešamība nav ārpus mums, bet ir iekš mums», H. Eldgasts konsekventi vēršas pret reālistisko mākslu, kas, pēc viņa domām, ir galīgi bankrotējusi. Par vienīgo īsto mākslu viņš atzīst simbolismu. Rakstnieks aizstāv absolūtu mākslinieka brīvību, neatkarību no ārējiem apstākļiem. Viņš raksta: «Brīvība, saprasta kā dvēseles bezgala plašo tiesību neaprobežota atzišana, absolūta personības brīvība, indivīda pašnoteikšanās tiesība ir mākslinieka pirmais un augstākais bauslis.»¹¹ Sekodams F. Nīčem, viņš aicina: «Pazīsti pats sevi un esi tu pats!»¹²

Priekšvārdā H. Eldgasts nosauc «lielākos simbolistus», uz kuru daļradi viņš ir orientēts. Tie ir F. Nīče, R. Demels, H. Hofmanstāls, G. Hauptmanis, Š. Bodlērs, P. Verlēns, M. Māterlinks, E. Verhārens, K. Hamsuns, H. Ibsens, A. Strindbergs, S. Pšibiševskis, G. D' Annuncio, E. Po, O. Vaids, F. Dostojevskis, V. Brjusovs, D. Merežkovskis, K. Baļmonts u. c. No latviešiem viņa skatījumā ievērojamākie gari ir J. Akuraters, V. Eglītis, J. Poruks un Fallijs. Tā ir rakstnieku plejāde, uz kuru balstās latviešu dekadence, un, nosaucot šos vārdus, H. Eldgasts nepārprotami norāda uz savu piederību jaunajam virzienam. Šie un vēl citi vārdi kā noteikta piederības zīme aizvien parādās Eldgasta mākslinieciskajos tekstos, arī romānā «Zvaigžņotās naktis».

«Zvaigžņotās naktis» iezvanīja modernisma ēru latviešu romānā. Tā apakšvirsraksts ir «Vienas dvēseles stāsts» — un tieši ar cilvēka intīmās pasaules, individuālās psihes atklāsmi romāns bija novatorisks. Kopš pašiem sākumiem latviešu proza veidojās pēc reālisma likumiem, skatīja cilvēku tā nesaraujamās saitēs ar apkārtni, ar citiem cilvēkiem. Spēcīgā reālisma strāva balstīja latviešu romāna attīstību arī 20. gs. sākumā. Bet pasaulē jau veidojās jauns, modernistiska romāna tips — un tas nevarēja nerast atspulgu arī Latvijā. Jaunā virziena galvenā prasība bija izprast cilvēka iekšējo pasauli, iedziļināties viņa dvēselē. Dvēsele, īpaši dekadentu, simbolistu darbos, kļūst par visvairāk piesaukto tēlu; H. Senkevičs, raksturojot dekadentus, teicis, ka viņi savas dvēseles izkarinot pie auklas

¹¹ Eldgasts H. Zvaigžņotās naktis. — Cēsis, 1905. — XIX lpp.

¹² Turpat. — XVIII lpp.

kā veļas gabalus vispārējai apskatīšanai. Latviešu literatūrai tanī laikā šāda intīma atklātība bija sveša. Tomēr meklējumi šai virzienā notika. H. Eldgasta darbs nebija gluži pirmais mēģinājums radīt monoromānu ar viena rakstura iekšējo konfliktu attīstību. Par tādu jau var uzskatīt J. Poruka «Rīgu».

«Zvaigžņotās naktis» ir darbs, kas iekļaujas sava laika dekadentiskās prozas meklējumos, tanī var atrast paralēles ar itālieša G. D' Annuncio, francūža Ž. Ijsmana (*Huysmans*), bet īpaši ar poļa S. Pšibiševska romāniem. Tuvību ar lielāko poļu dekadentu atzīmēja gandrīz visi romāna vērtētāji, saskatot tā galvenā varoņa Jovana Mermana raksturā daudz līdzības ar S. Pšibiševska slavenā romāna «Homo sapiens» varoni Falku. Satuvināja Mermanu arī ar H. Ibsena, M. Māterlinka, G. D' Annuncio un citu viņa priekšgājēju radītiem tēliem. Līdzība bija pat ļoti liela, bet tā nāca no kopējas pasaules uztveres, ko radīja R. Vāgnera un F. Ničes filozofijas ietekme 20. gs. mākslā. Ar šo romānu H. Eldgasts apliecināja savu individuālistiskās brīvības izpratni un darīja to — kā vairums dekadentu — caur varoņa erotiskās biogrāfijas atklāsmi. Jau uz šo jaunības romānu var attiecināt K. Egles 1939. gadā teiktos vārdus par H. Eldgastu: «Dedzīgs, dienvidnieciski strauja temperamenta, viņš palika pie saviem uzskatiem, bezbailīgi sludinādams brīvas personības kultu, galēju individuālismu tad, kad lielais vairums domāja tikai par sabiedriskumu, par masu varu.»¹³

Tāds individuālists ar «pārcilvēka» vaibstiem romānā ir students Jovans Mermans. Lasot Ļ. Tolstoju, H. Ibsenu, F. Niči, A. Šopenhaueru, viņš nāk pie atziņas, ka dzīve sabiedrībā nav pieņemama, ka viens var sasniegt vairāk nekā barā, un viņš, jau būdams students, atraujas no tā sauktās labās sabiedrības, izaicinoši izstājas no korporācijas, sarauj saites ar draugiem un prāto par to, cik labi būtu, ja viņš pasaulē būtu viens — bez mātes, bez brāļa, bez māsas. Romāna attīstībā šie sākumā iezīmētie tēli pazūd, tiem nav nekādas nozīmes tanī Jovana dzīvē, ko viņš cenšas veidot pēc «pārcilvēka» receptēm. «Tas,» lasām romānā, «radīs pats sev jaunu dzīvi — izkops un attīstīs savus dzīnuļus un kaislības, virzīs tos uz vienu augstu, skaistu galamērķi! Tas nedzīvos krēslā, viņš tieksies pēc pilnas saules gaismas, ies pretim sārtam saules rītam.» Kā visā dekadentiskajā prozā, arī šajā romānā galvenā vieta ierādīta varoņa erotiskajai dzīvei, kas pats par sevi latviešu literatūrai bija kaut kas jauns un maz pieņemams.

¹³ Egle K. Haralds Eldgasts maldos un meklējumos // Vārdi. — 1939. — Nr. 2. — 80. lpp.

Tāpat kā G. D' Annuncio un S. Pšibiševskis, H. Eldgasts seksuālajā problēmā saskata visdziļāko dvēseles izpausmi. Šķiet, ka viņš varētu (vismaz rakstot šo romānu) pilnīgi solidarizēties ar S. Pšibiševska atziņu, ko citē V. Brjusovs «Dialogā par futūrismu»:

«Mēs neko nevaram izmainīt tai faktā, ka mūsu dienās dvēsele izpaucas tikai dzimumu attieksmēs vienam pret otru. Lai pārmet par to dvēselei, bet ne mums.»¹⁴

Taču, kad salīdzina G. D' Annuncio un S. Pšibiševska pārcilvēkus ar Jovanu, jāatzīst, ka atšķirību ir vairāk nekā kopējā. Jovana «pārcilvēciskums» drīzāk ir ārēja čaula nekā būtība. Latviešu rakstniekam, kas tomēr ir audzis savas literatūras tradīcijās, pilnīgi sveša ir eleganti izsmalcinātā G. D' Annuncio varoņu izvirtība, netikuma attaisnojums, postīšanas filozofija S. Pšibiševska darbos. Jovans Mermans nepaved nevienu meiteni, nenoved līdz pašnāvībai nevienu sievieti. Viņa attiecības ar trim romānā tēlotajām sievietēm ir īstas, cildenas mīlestības meklējumi. To viņam nespēj dot ne prostitūta, kuras dvēseli viņš grib glābt un pacelt, ne rafinētā aktrise Sīrēnīusa. Savu ideālu viņš atrod mājskolotājā norvēģietē Adā Norsenā.

No klasiskajām dekadentu tēmām — māksla, mīlestība un nāve — H. Eldgasts pievēršas tikai vienai — mīlestībai, dzimumu cīņas un saplūsmes psiholoģijai, smalki izsekojot vīrieša un sievietes satuvināšanās un atsvešināšanās peripetijām. Viens no galvenajiem dekadences stūrakmeņiem — īstais, pārdzīvotais vai tikai nospēlētais pesimisms un ar to saistītie nāves motīvi šinī darbā neienāk. Cauri visām romāna lapaspusēm vīd rakstnieka veselīgā, jauneklīgā daba. Viņš alkst mīlestības un saules un vairās pietuvoties iznīcības un bezcerības bezdibeņiem.

Gandrīz visos Eiropas dekadentu darbos varonis ir piederīgs mākslas pasaulei. Pēc visiem klasiskajiem kanoniem arī H. Eldgasta varonis Jovans Mermans ir mākslas iesvaids — viņš gatavojas literāram darbam, bet romāna robežās šī viņa darbības puse paliek deklarāciju līmenī. Viņa īstenība — tipiska maznodrošināta un ne pārāk čakla studenta dzīve (arī tā gandrīz pilnīgi paliek «aiz kadra»), kurai jāpārvēršas un jāizmainās pēc tam, kad viņš iegūs Adu — savu mīloto, savu sauli.

No dekadentu estētikas viedokļa ļoti interesants ir Adas tēla veidojums. Romānā Ada ir pacelta līdz simbolam, kurā kopā ar tīri biogrāfiskām iezīmēm ir ietverts sievietības ideālu iemiesojums. Romāna beigu

¹⁴ Брюсов В. Собр. соч. в 7 томах. — М., 1975. — Т. 6. — С. 420, 421.

daļā šis simbols iegūst vispārinošu raksturu, tam zūd konkrētais vārds un konkrēta rakstura apveidi, autors no trešās personas stāstījuma pāriet uz tiešu uzrunu «Tev», un šis «Tu» viscaur tiek rakstīts ar lielo burtu. Šis ideālais simbols daudzkārt paplašinās un saplūst ar sauli — visu dekadentu un simbolistu augstāko simbolu. Tev un saulei — tā izskan šis romāns.

«Zvaigžņotās naktis» ir izteikts pārejas laika darbs — tajā sadzīvo vairāki virzieni. Romāna sākums, kur tēlota varoņa bērnība un agrā jaunība līdz tēva nāvei, ir tradicionāli reālistisks, piesātināts ar sadzīviskām detaļām, diezgan noteikti iezīmētām sabiedriskajām attiecībām. Tas ļāva pat Andrejam Upītim šo darba daļu novērtēt kā dziļu, saistošu, kas paceļas augstu pār romāna vidusmēru. H. Eldgasts vēl neuzdrošinās pārkāpt latviešu romānā tik ļoti pierastajam rakstura sakņojumam savā vidē un uzreiz nolikt lasītāja priekšā tēlu, kas dzīvo it kā ārpus laika un telpas, rēķinoties tikai ar savu iekšējo «es». «Zvaigžņoto nakšu» sākuma daļa būtībā ir stāsts par tik ļoti pazīstamo censoni, kurš sapņo uzvilkt balto ģimnāzista formas mēteli ar spidošām pogām, par šī sapņa piepildījumu, pateicoties lielkunga materiālajam atbalstam. Toties visas romāna pamatnodaļas ir tipiski modernistiska viena varoņa dvēseles atklāsme, iekšējā «es» tēlojums, bet beigu daļu žanra ziņā var uzskatīt par dekadentisku poēmu prozā. Darbam nav stingras kompozīcijas, tas sairst atsevišķās, ļoti atšķirīgās daļās, bet pēc tiem kritērijiem, kurus izvirza dekadentu poētika, šāds kompozicionāls mugurkauls nemaz nav būtisks. Svarīgs ir iekšējais dvēseles dzīves sižets, un tas šai darbā ir.

Par romāna piederību dekadencei spilgti liecina arī tā poētika, lietotie izteiksmes līdzekļi. Te netrūkst ne dzelmes zvanu, ne karstu zibeņu asinīs. Skaidro kalnu gaisu nomāc no dūņām rūgstoši garaiņi, jūra dzied mūžības dziesmu, un neparastā, pāri visam stāvošā Ada ir kā droša kaija, toties atraidītās sievietes ir tikai nožēlojamas lidojošās zivis. Raksturīgi ir nodaļu nosaukumi: «Miglainā rītā», «Kliedziens tuksnesī», «Haosā», «No dzīvības zeltvīna kausa».

Krāsu gammā bagātīgi laistās zelts un sudrabs, kaist sarkanais, zviļo zilais un iepretim tumst melnais un zaļais. Tie ir štampi, kas deva nebeidzamu vielu kritiķiem un satūriķiem. Bet arī tie apliecina H. Eldgasta apzinātu iekļaušanos jaunajā virzienā.

Romāna māksliniecisko vērtību mazina izvērstā frāžainība, brīžiem tukšvārdība, garie prātojumi, pārspīlētais, skaļais abstraktais patoss, kurš ienāk jau ar pretenciozo, manierīgo veltījumu: «Tev un Saulei! Kura mūs

vada pa mirdzošo zvaigžņu ceļu no nāves uz dzīvību, no māņu nakts un miglas uz mūžīgās patiesības gaišo svētnīcu.» Jāatzīmē, ka kritiķis A. Goba arī šo H. Eldgasta īpašību saistīja ar S. Pšibiševska ietekmi, rakstīdams, ka tieši viņš vainojams, ka H. Eldgasts jau no jaunām dienām mācījās patosu un daudzvārdību un ieģrima kā miglā.¹⁵

«Zvaigžņotās nakts» iznāca laikā, kad latviešu literatūrā risinājās visasākās cīņas starp marksistiski domājošiem kritiķiem un «tīrās mākslas» aizstāvjiem. Tāpēc romānam netrūka ne pēlēju, ne aizstāvju. Jaunas mākslas ēru tanī saskatīja Zeltmatis, bet J. Jankavs un J. Jansons-Brauns dārdināja pār to visskaļākos nolieguma pārkonus.

Diskusijas, kas sacēlās ap šo romānu, piesaistīja lasītājus literāriem jautājumiem. A. Goba kā aculiecinieks un laikabiedrs stāsta par romāna rosinošo nozīmi: «Man liekas, ka taisni ar «Zvaigžņotām naktīm» sākās tas lielais, plašais, nebeidzamais literāriskais strīdus, un no otras puses parādījās asprātīgais J. Jankavs ar saviem «Vecajiem elkiem».»¹⁶ A. Goba atceras, ka jaunā paaudze, kas bija ierauta literārajos strīdos, dalījās savās simpātijās un brīžam aizstāvēja gan vienus, gan otru uzskatus. «Mans «Zvaigžņoto nakšu», tāpat «Veco elku» eksemplārs no daudzkārtīgās šķirstīšanas un no ceļošanas no rokas rokā bija pavisam saburzījies. Kāda vēl no pēdējo gadu grāmatām to ir piedzīvojuši?» vaicā A. Goba.¹⁷

Tomēr par nozīmīgu literāro notikumu romāns nekļuva gan savu pieticīgo mākslas vērtību dēļ, gan arī tāpēc, ka latviešu literatūrā vēl nebija pienācis laiks modernisma plašākam izvērsumam — romāna ģenerālā attīstības līnija turpināja virzīties reālisma gultnē.

Lai arī «Zvaigžņotās nakts» nepārprotami piepulcināja H. Eldgastu dekadentiem, dzīvē viņš tiem nebija tuvs. Kā īsts individuālists viņš nesaistījās ne ar vienu grupu, nepiedalījās jauno rakstnieku saietos, neparakstīja «Dzelmes» manifestu. Tuvākas draudzīgas attiecības viņu saistīja ar māksliniekiem J. Rozentālu, J. Madernieku¹⁸ (J. Madernieks noformēja «Zvaigžņoto nakšu» pirmā izdevuma vāku un titullapu jūgendstila garā), ar komponistu Emīlu Dārziņu, rakstniekiem E. Vulfu un F. Bārdi, Ati un Annu Keniņiem. Viņš izjuta simpātijas arī pret V. Egliša perso-

¹⁵ Goba A. Haralds Eldgasts // Ilustrēts Žurnāls. — 1926. — Nr. 9. — 298. lpp.

¹⁶ Turpat.

¹⁷ Turpat.

¹⁸ Madernieks J. Aizgājušā drauga atmiņās // Rakstu vaiņags Haralda Eldgasta piemiņai. — Liepāja, 1926. — 81. lpp.

nību. Kādu laiku H. Eldgasts bija iesaistījies korporācijā «Tālavija», kur, pēc J. Madernieka atmiņām, «viņa neliekuļotās tieksmes pēc mākslas dziļākas izpratnes ienesa [...] daudz rosinošas gaismas»¹⁹. Bet arī šī sabiedrība ar savu «brāzmaino ķnādu» (J. Madernieks) drīz viņam kļuva lieka.

Studiju laikā rakstnieks darbojās Rīgas Latviešu biedrībā un vēl citās sabiedriskās organizācijās.

Romāns «Zvaigžņotās naktis» veltīts Angelikai Gailītei, H. Eldgasta pirmajai sievai, ar kuru viņš apprecējās 1910. gada pavasarī un aizveda sev līdzī uz Krieviju. Laulība nebija laimīga un drīz izjuka. Vairākkārt rakstnieks atgriezās pie pārdomām par šīs uz tik ideāliem pamatiem celtās sapņu pils sabrukumu. Autobiogrāfijā «Manas dzīves siluets» viņš atzīst, ka beigās šī laulība draudēja izvērsties par «strindbergiānu», jo «abi bijām gatavi drīzāk lūzt nekā liekties, un, kā vēlākie piedzīvojumi man to personīgi apstiprināja, palikdami šai ziņā katrs uzticīgs sev pašam, mēs bijām rīkojušies pilnīgi pareizi, jo velti ir censties glābt to, kas īstenībā vairs nav glābjams»²⁰. 1919. gadā «Nerefiorda pasaciņā», kas lielā mērā uzskatāma par autobiogrāfisku tēlojumu — vismaz varoņa iekšējo, psihisko norišu atveidojumā, autors izsakās par kopdzīves smacējošiem puķiem, kas apslāpēja lielās mīlestības zvaigznes purpura mirdzumu.

Angelika Gailīte savā autobiogrāfiskajā grāmatā «Ceļiniece» šķiršanās faktu atzīmē lakoniski: «Jānis Miķelsons jau 1914. gadā bija pārcēlies uz Dienvidkrieviju.»

Kārļa Krūzas piezīmēs «Kungu galā»²¹ atstāstīta A. Gailītes saruna ar J. Zālīti 1914. g. decembrī, kuras laikā viņa teikusi, ka Eldgasts viņu esot nomocījis un padarījis par skeptiķi, jo nekam viņa vairs nevarot ticēt. Viņa dzīvojot Vologdā, bet viņš ar kādu igauņieti Nikolajevā.

Varbūt literatūrvēsturisks raksts nav istā vieta, kur sīkāk pievērsties rakstnieka privātai dzīvei. Bet H. Eldgasta mākslinieciskā biogrāfija lielā mērā veidojas no viņa intīmās dzīves savijumiem. Mīlestība, vīrieša un sievietes attiecības ir galvenais viņa darbu saturs. Rakstnieks pats tieši aizrāda: «Ja kāds no maniem lasītājiem gribētu zināt par manu personīgo dzīvi vēl izsmelošākus un intīmākus sīkumus, tad tādus viņš atradīs manos

¹⁹ «Atziņās» H. Eldgasts liecina, ka J. Rozentāla glezna «Gulbju jaunavas» tapusi pēc viņa nostāstiem no ziemeļnieku mitoloģijas.

²⁰ Atziņas. — 86. lpp.

²¹ Rokraksts Misiņa b-kas Retumu nodaļā, f. XV, Nr. 4803, 188. lpp.

literāriskos darbos, kuri visi, bez izņēmuma, ir rakstīti ar manas sirds purpurainām asinīm.»²²

Savā autobiogrāfijā rakstnieks ļoti nozīmīgu vietu ierādījis trim sievietēm, trim viņa mūža «lielām mīlestībām». «Varbūt visas manas dzīves traģiskākā ačgārnība ir tas psiholoģiskais paradokss, ka es, būdams vienas lielas, nepārejošas mūžīgas mīlestības sludinātājs un apdziedātājs, pats esmu ticis piespiests atzīt savā dzīvē jau trešo savu lielo mīlestību ar no viņas izaugušām tieksmēm pēc īstas, nešķiramas laulības,»²³ atzīst H. Eldgasts.

Arī otrā H. Eldgasta mīlestība pret krievu tautības sievieti Lidiju Berseņevu izbeidzās visai drīz. Kopdzīve ar bijušo Maskavas sieviešu institūta audzēkni «ar liesmaini glāstošām melnām acīm, kaislīgo specifiski krieviskās romantikas dievinātāju»²⁴, izrādījās neiespējama, jo pārāk atšķirīga bija abu mentalitāte. Kopdzīve izjuka, kad H. Eldgastu sāka vajāt čekisti un viņš bēga no Nikolajevas uz Odesu, bet, kā atzīst pats, tas bija tikai āriņšgais iemesls. Lidijas Berseņevas «rokās un apsardzībā» palika H. Eldgasta vienīgais bērns — dēls Vadims, kuru viņš dziļi mīlēja. Kā stāsta Viktors Eglītis,²⁵ rakstnieks sūtīja lielus pabalstus dēla audzināšanai un uz kādu laiku bija viņu atvedis uz Liepāju.

Pēc «Zvaigžņoto nakšu» iznākšanas H. Eldgasts turpina literāro darbību. Tiek izdots grūti nosakāma žanra darbs «Dēmona paradīzē» (1907) un stāstu un tēlojumu krājums «Vižņi» (1908), viņš aktīvi darbojas arī kritikā un publicistikā. Raksturīgs ir H. Eldgasta 1907. gadā «Dzimtenes Vēstnesī» publicētais raksts «Individuālisti» un «proletariāta ideologi», kur viņš, asi polemizējot ar J. Jankavu, vēršas pret proletāriskās mākslas ideju un marksistisko ideoloģiju, konsekventi aizstāvot mākslu kā «lielu garu» individuālo darbību. Šinī un citos rakstos viņš uzstājas kā tīrās mākslas postulātu paudējs. Gan «Dēmona paradīzē», gan «Vižņi» turpina «Zvaigžņotās naktīs» aizsāktu dekadentisko līniju, bet par jaunu soli rakstnieka attīstībā neķļūst.

Darbam «Dēmona paradīzē» ir dots apakšvirsraksts «Psiholoģiski filozofisks likteņa tēlojums piecās ainās» un epigrāfs no F. Nīčes: «Die astrale Ordnung, in der wir leben, ist eine Ausnahme. Der Gesamtcha-

²² Atziņas. — 91. lpp.

²³ Turpat. — 84. lpp.

²⁴ Turpat. — 87. lpp.

²⁵ Rakstu vaiņags Haralda Eldgasta piemiņai. — 80. lpp.

rakter der Welt ist in alle Ewigkeit Chaos.»²⁶ Bez tam ir pagars patētisks veltījums «Visiem tiem, kuriem Patiesība [...] skaidrs, mirdzošs kristāls, kas haosā kā zvaigzne dzimis, visus brīnumus sevī atspulgojis un, Saules pilnībā izskanējis, pirmbūtības aukstā krēslā miris.» Arī tas vēl liekas nepietiekami — un seko paskaidrojums, kas ir dzeja un dzejnieks. Pēdējais ir raksturots kā «pravietiski gaišredzīgs cilvēces likteņa tulkotājs».

Tādā veidā — izmantojot dekadentiskās frazeoloģijas un ideoloģijas arsenālu — H. Eldgasts ievada lasītāju jaunajā darbā. Tas rakstīts lugas formā, lai gan drīzāk būtu dēvējams par filozofiskiem dialogiem. Andrejs Upīts, recenzējot šo darbu, konstatēja, ka tas ir «caurcaurēm lirisks, bet, sekojot jaunromantisma paņēmieniem, tērpjas drāmas maskā»²⁷. Pirmajā ainā darbība notiek kaut kur Eropas ziemeļos, villā pie jūras. Te ir divas personas, kas nosauktas — «pirmā balss» un «otrā balss». Autors paskaidro, ka «... balsis skan melodiski maigi dziļā nakts klusumā, kā turpinādamas atbalsis no Šopēna sēru un skumju melodijām. Harmoniskā ritumā ieturētas kustības padara tos kā saaugušus ar nopietni drūmiem kokiem un melniem klints bluķiem dārza dziļumā.»

Sarunas gaitā noskaidrojas, ka balsu īpašnieki ir jaunais grāfs Ilgvars un dzīves gudrais Ārmalis un viņi risina jautājumu par indivīda un puļā attiecībām. Darbā jaušamas tikko nograndušās revolūcijas atbalsis. Ilgvars sapņo par brīvību, par to, ka pati tauta, nevis dižciltīgie noteiks savus likteņus. Ārmalis brīdina, ka pūlis neko nevar paveikt, vairākums cīnās nevis par brīvību, bet gan par gaļas podiem, ka brīvība pieejama tikai izredzētiem ģēnijiem, gara aristokrātiem. Tomēr Ilgvars, meklējot patiesību, saistās ar revolucionāriem, bet drīz viņas, jo redz, ka vienu tirānu vietā nāk citi. Viņam blakus nostājas Kora, un kopā ar to viņš iziet patiesības un skaistuma meklējumu ceļus, līdz atrod tos tur, kur savienojas Dievs un Lucifers.

Darbs ar savu uzsvērto patētiku, ar karojošo, bet neskaidro filozofisko ievirzi izraisīja asus kritikas pārmetumus. Konsekventais dekadences nīdējs Andrejs Upīts, ironiski apspēlējot «latviešu grāfa» centienus, smīkņā par viņu kā «filozofiska gudrības akmeņa pilntiesīgu īpašnieku ar bālu seju un melnām kvēlošām acīm»; nedaudz saudzīgāk, bet ne mazāk noraidoši par šo darbu runā autoram tolerantais Arturs Bērziņš. Lai arī

²⁶ «Astrālā kārtība, kurā mēs dzīvojam, ir izņēmums. Pasaules kopraksturojums ir mūžīgs haoss.»

²⁷ *Upīts A.* Mūsu jaunākā lirika // *Vēstnesis*. — 1907. — 2. jūn. (Nr. 11).

viņš paslavē autoru par filozofiskumu, par mūžīgās sievietības jautājuma risināšanu līdzīgi M. Māterlinkam, A. Blokam, H. Ibsenam, tomēr atzīst, ka darbs ir visai haotisks, neskaidrs un kā dramatisks sacerējums neizdevies.²⁸

Krājums «Vižņi» rāda, ka rakstnieks meklē savu izteiksmes veidu. Tajā ietverts garais stāsts «Vižņi», «dramatiska studija» «Uz Venus altāra», dabas tēlojums «Rudens», psiholoģiska studija «Bez sirdsapziņas»; novelistiskā izskaņā krājumu noslēdz stāsts «Gaisma».

Krājuma titulstāstam ir dots apakšvirsraksts «Kāda «modernista» zaļumu dzīves acumirkļu fotogrāfijas, fantāzijas un refleksijas». Un tiešām garajā stāstā grūti saskatīt vienojošu attīstības līniju, tā pazūd autora prātojumos un refleksijās. Stāsta sižets ir vienkāršs — galvenais varonis Heinis, bēgot no revolūcijas, ko viņš uztver kā ārprāta šausmas un murgu, dodas uz laukiem pie sava drauga Andrieva ārstēties no splīna. Šeit viņš satiek brīnišķīgu gaišu meiteni Lūciju. Viņa iemīlas skeptiskajā pilsētniekā, kurš prot skaisti un miglaini runāt. Heiņa pārākumu izjūt zemes kopējs Andrievs, kurš atzīst, ka māksla, zinātne, reliģija ir vienīgi ziepju burbuļi, un pielūdz «savu dzīvību, savu spēku» un kalpo tiem. Stāsta beigās abi vienojas eiropeiskas civilizācijas, ko nodēvē par «pērtiķu mačīšu», noliegumā. Cilvēces atjaunotnes iespējas abi domā atrast Āzijā, senajā dzimtenē, «kur sapnis tiešamība var kļūt un tiešamība ir sapnis».

«Vižņos» H. Eldgasta radītais latviskais «pārcilvēka» tēls ir diezgan deklaratīvs un bālasinīgs, katrā ziņā bālāks par vitālo Andrievu un jauko Lūciju.

Labākais krājuma stāsts ir «Gaisma» — par kādu cilvēku, kurš, nonācis konfliktā ar dzīvi, pašnāvībai izvēlas Parīzes skulptūru galeriju. Palicis pa nakti viens noslēgtā telpā, viņš pārdzīvo jaunu atdzimšanu, un pārvarēt izmisumu viņam palīdz mākslas skaistums. «Sākt visu no jauna! Cīnīties kā redzīgam un, ja krist, tad mirt kā pasaules atsvabinātājam — varonim, ar svētišanas vārdiem un laimes smaīdu uz lūpām!» — tā domā viņš, sagaidot jaunu saules lēktu ar «ekstāzē pārveidotu bālo seju».

«Vižņi» izpelnījās diezgan plašus kritikas pārspriedumus, un, kā atcerējās pats autors, «kāds kritiķis bij izlasījis iz tiem visus tos izteicienus, ar kuriem varētu viņu autoru kompromitēt attiecīgo morāles un kārtības sargu acīs»²⁹, un rezultātā grāmata bija pat konfiscēta, bet, kad pārprātums noskaidrojās, konfiskācija atcelta.

²⁸ Bērziņš A. Dēmona paradīzē // Latvija. — 1907. — 22. dec. (Nr. 297).

²⁹ Eldgasts H. Pa okeānu. — R., 1912. — 168. lpp.

Minētais kritiķis bija Antons Birkerts, kurš norādīja uz dažām «nees-tētiskām prastībām» stāstā «Vižņi».

Kā atbalss šai epizodei laikraksta «Latvija» literārā pielikuma nodaļā «Skaidiena» rubrikā «Dumiņa piezīmes par ievērojamākām parādībām latviešu literatūrā» parādījās šāds pants:

Ko «Vižņi»? A-ons sauc pa Vēstnesi,
To, apzinīgais, tikai netici,
Man lasot mēle metas melna,
Un tāpēc skaidrs kā uz delna,
Ka tie ir sodrēji no velna.

Un vai nu A-nam nav taisnība?
Tikko tas «Vižņiem» krustu pārmeta,
Te bija tie,
Te izbija,
Kā īsta velna parādīšana.³⁰

Protams, A. Birkerts, kurš pamanīja dažas rupji naturālistiskas ainas, neaicināja konfiscēt «Vižņus», bet viņa, tāpat kā dažu citu recenzentu domas bija, ka stāsti neiztur īsta mākslas darba kritērijus, ka autoram, kas sevi uzskata par individuālistu, pietrūcis individuālisma. Arturs Bērziņš, recenzējot šo darbu, atzina, ka jaunai pasaulei, ko rakstnieks vēlas tēlot, «viņš velk tikai kontūras, nerādīdams vēl dzīvu saturu», un mākslas patiesību aizstāj ar «patētiskiem kļiedzieniem».³¹

Ekstāze, patoss, frāžu skaļums, ar ko apvīta ničeisma garā ieturētā filozofēšana, raksturo gan lugu «Dēmona paradīzē», gan «Vižņus». Šie darbi negūst atsaucību, lai arī vēlāk tiek izdoti arī atsevišķās burtnīcās. Visvairāk pārmetumu H. Eldgasts izpelnās par to, ka mākslas darbos iepin polemiskas kaislības. Teodors Zeiferts recenzijā par «Vižņiem» raksta, ka stāstos «...sprauž galvu uz augšu pēc vadoņa lomas kārīgais ķildu meklētājs, kas no mākslas iztaisa bungas savai kara gaitai»³².

Vēl šinī periodā būtu pieminams tēlojums (pats autors to dēvē par noveli) «Baldera sapnis», ko H. Eldgasts nolasīja J. Porukam par labu sarīkotajā vakarā Rīgas Latviešu biedrībā 1906. gadā un ko vēlāk T. Zeiferts ievietoja almanahā «Jaunā raža».

Pēc «Vižņu» iznākšanas H. Eldgasta daiļradē iestājās ilgstošs klusuma periods. Kā jau minēts, 1909. gadā rakstnieks nokļūst uz kuģa, kas brauc

³⁰ «Latvijas» Literārisks pielikums. — 1909. — Nr. 4. — 30. lpp.

³¹ Latvija. — 1909. — 28. marts (Nr. 70).

³² Zeiferts T. Haralds Eldgasts. Vižņi // Izglītība. — 1909. — Nr. 4. — 305. lpp.

uz Ameriku. Jūras stihija pārņem savā varā dzejisko dvēseli. Atgriezies no ceļojuma, H. Eldgasts 1910. gadā saraksta grāmatu «Pa okeānu» (izdota 1912. g.), kas nemaz neatgādina viņa agrākos darbus. Tas ir reālistiskā stilā veidots ceļojuma apraksts, tuvs dokumentālai literatūrai. Tekstu papildina skaitļi, tabulas, fotogrāfijas. Un tomēr tā ir mākslinieciskā proza ar skaistām, spēcīgām, romantiskām jūras ainām un interesantiem raksturu tēlojumiem. H. Eldgasts atklāj kādu latviešu rakstniecībā pavisam nezināmu tēmu. Viņš stāsta, kā caur Liepājas ostu atiet kuģi ar tūkstošiem Krievijas emigrantu, kuri meklē sev mājas un jaunu dzīvi viņus okeāna. Nonācis uz viena no šādiem kuģiem, rakstnieks sastopas ar visdažādākajiem tipiem un personībām un pastāsta par tiem saviem lasītājiem. Emigrantu vairums ir Krievijas ebreji, un dažus no viņiem H. Eldgasts tēlo ar labsirdīgu humoru. Vairāk uzmanības nekā šim kuģa «lādiņam» autors veltī komandas vīriem, sadalot to kārtās — aristokrātijā, buržuāzijā un proletariātā. Pie pēdējiem top pieskaitīts arī kuģa kaķis Togo un kuce Paula. «Pa okeānu» izpelnījās daudzas pozitīvas recenzijas un bija vienīgais H. Eldgasta darbs, kas viņa dzīves laikā tika izdots atkārtoti (1924. g.).

Krievijā aizrit H. Eldgasta dzīves 12 gadi, bet par šo laika posmu ziņu ir vismazāk. Līdz 1914. gadam viņš ir Vologdā, tad aizbrauc uz Nikolajevu, kur turpina pedagoga un lektora darbu. Pirmā pasaules kara laikā viņš uzturas arī Maskavā. 1919. gadā H. Eldgasts nonāk Odesā. Kā jau minēts, Nikolajevā paliek viņa otrā sieva un dēls.

Odesā H. Eldgasts nokļūst lielnieku rokās un četrus mēnešus tiek turēts čekas cietumā ar apsūdzību, ka viņš esot baltgards, kontrrevolucionārs un antisemīts.³³ Rakstniekam draud nāves sods. No kameras, kurā viņš atrodas, jau daudzi ir aizgājuši uz neatgriešanos. Viņu glābj sieviete, latviete, bijusī Emīla Dārziņa skolniece Abgara Skujeniece, ar kuru H. Eldgasts bija pazīstams jau Latvijā. Odesā viņa nonākusi kā bēgļe, un te viņi satiekas no jauna.

Par šo posmu H. Eldgasta dzīvē stāsta Viktors Eglītis,³⁴ ar kuru rakstnieks dalījies pārdzīvotajā tūlīt pēc atgriešanās no Krievijas. Nonākot Odesā, H. Eldgasts lasīja lekcijas par ekonomikas jautājumiem, bet to saturs bija antikomunistisks. 1920. gadā Odesas avīzē «Latvieša Balss» viņš publicē kaismīgu uzsaukumu «Dzimtene sauc», kur aicina visus lat-

³³ Brīvā Zeme. — 1926. — Nr. 183.

³⁴ Rakstu vaiņags Haralda Eldgasta piemiņai. — 78.—80. lpp.

viešus bez šķiru un kārtu aizspriedumiem atgriezties brīvajā Latvijā, lai strādātu tās labā.³⁵ 1921. gada 17. martā pastaigas laikā ar A. Skujenieci viņu arestē.

Rakstnieks vēl pagūst latviski pateikt, lai viņa paglābj viņa manuskriptus, bet dzīvoklis jau ir izkratīts un visi rokraksti nozuduši. Arestē arī A. Skujenieci, bet drīz vien atbrīvo. Varonīgā sievietē uzsāk cīņu par H. Eldgasta glābšanu. Izpārdevusi visu savu mantu, viņa par samaksu uzzina, ka rakstniekam draud nošaušana. A. Skujeniece savāc 10 komunistu galvojumus, kuri nepieciešami, lai H. Eldgastu izlaistu no cietuma. «Vēl gandrīz vai savu veselu pusgadu mēs turējāmies uzticīgi kopā — atceras rakstnieks — kā divi uz vientuļas saliņas viņu izsviesti bojā gājuša kuģa pasažieri, palīdzēdami viens otram nezaudēt prātu tajos murgos, kādos bija izvērtusies mūsu apkārtējā tiešamība.» Ar bēgļu ešelonu H. Eldgasts un A. Skujeniece 1922. gadā atgriežas Latvijā. Te rakstnieks oficiāli šķiras no A. Gailītes un apprec A. Skujenieci.

Uz dzimteni rakstnieks neatved gandrīz nevienu manuskriptu, lai gan īsi pirms aresta bija pabeidzis 500 lapaspušu biezu romānu «Pusnakts saules staros», ko čekisti konfiscēja, un publicistisku grāmatu par lielinieku teroru Dienvidkrievijā «Asiņu un ārprāta valstībā». Arī šis rokraksts, ko viņš kā aculiecinieka novērojumus gribēja publicēt krievu un vācu valodā, gāja bojā. Ar paša H. Eldgasta atļauju to sadedzināja viņa paziņa, kam rokraksts bija nodots glabāšanā, jo atrašanas gadījumā arī šim cilvēkam draudēja asiņaina izrēķināšanās.

Autobiogrāfijā H. Eldgasts min, ka, dzīvodams Krievijā, publicējies Petrogradā iznākušajā «Baltijā», dažos Nikolajevas, kā arī citos krievu periodiskajos izdevumos.

Latvijā sākas jauns, darbīgs, nodomiem bagāts, bet īss pēdējais rakstnieka dzīves posms. Sākumā viņš apmetas Rīgā, bet, kad 1923. gadā viņu aicina strādāt par «Kurzemes Vārda» redaktoru, pārceļas uz Liepāju.

Latvijā H. Eldgasts atsāk savu rakstnieka darbību. 1923. gadā viņš publicē lugu «Agarta» ar veltījumu A. Skujeniecei: «Tev — manas atjaunotās dzīves gaismai, Tev — sargātājai tumšās šausmu naktīs!» Luga iesākta Odesā 1921. gadā, pabeigta 1922. gadā dzimtenē. Tāpat kā «Dēmona paradīzē», te pārsvarā dialoga formā ietērpts episks saturs. Lugas personas filozofē par mākslu un mīlestību. Darba centrā pianistes Agartas un skulptora Ģederta Enroda konflikts. Tā risinājuma gaitā naidis

³⁵ Eldgasts H. Stari tumsībā. — Liepāja, 1924. — 19.—22. lpp.

pārtop mīlestībā. Drāmai ir zināma misticisma piegarša, kas saistīta ar noslēpumaino vecās Mīras tēlu un varoņu aizbraukšanu uz Indiju, meklējot apskaidrību.

«Agartu» iestudēja Nacionālais teātris, pirmizrāde notika 1923. gada 7. martā. Visi kritiķi — K. Dziļleja, P. Jēgere-Freimane, J. Grīns, P. Gruzna — atzina, ka luga ar savām garajām runām skatuvei nav piemērota. Tās vērtība slēpjās pārdomās par augstākām dzīves vērtībām.

Drāmas saturs un ievirze liecināja, ka H. Eldgasts palicis uzticīgs tām pašām atziņām, ko viņš sludināja agrāk, ka vēl joprojām viņš ir H. Ibsena, S. Pšibiševska, G. D' Annuncio ideju piekritējs. Vairāki kritiķi atzīmēja, ka luga var izraisīt estētiski ētiskas emocijas tikai ļoti šaurā skatītāju lokā. «Un šī «Agarta», respektīvi, «izmeklētā», ir pietama tiešām tikai izmeklētam teātra apmeklētāju kontingentam,» rakstīja P. Gruzna. «Plašākām aprindām tur tikai literāriska garlaicība. Autora iedomātā mākslas dzīves koncepcija ir jau ārpus pārdzīvojamā laikmeta — pagātnē.»³⁶

Daudz lielāki panākumi «Agartai» bija Liepājā, kur ar šo lugu Jaunais teātris atklāja 1923./1924. gada sezonu. Pilsēta, kur H. Eldgasts ar savu sabiedrisko darbību bija ieguvis popularitāti, viņu sumināja sirsnīgi, pat pasniedzot lauru vainagu. Bet tas, ka lugas saturs daudziem palika nesaprasts, bija nojaušams pat no ļoti cildinošās recenzijas «Kurzemes Vārdā», kuras autors visai miglaini filozofēja par skatītāju, kam jāspēj pacelties līdz autora «atziņu augstumiem».³⁷

Divdesmitajos gados H. Eldgasts mēģināja atgriezties pie tām idejām, kas viņu sajūsmināja jaunībā un atnesa viņam slavu. Bet laiks bija gājis uz priekšu. Visi bijušie dekadenti atrada savu individuālo ceļu 20. gadsimta mākslas attīstībā. Arī H. Eldgasts nevarēja spītīgi turēties pie savu laiku pārdzīvojušā māksloti patētiskā stila. Bet aiziet prom no paša pagātnes bija grūti. Par to liecina viņa romāns «Sudrabotā saulē» (1924), kam pamatā stāsts «Vižņi». Visa romāna pirmā puse ir minimāli pārtaisīts vecais teksts. Grāmatas centrā ir Heiņa un Lūcijas mīlestības stāsts, kas risinās stingri pēc nīčeisma filozofijas postulātiem. Mīlestība nedrīkst saistīt cilvēkus — šo pārliecību Heinis skaidro Andrievam, kad ir izlēmis pamest Lūciju un doties prom. Viņš saka, ka apprecēšanās ar skaisto meiteni būtu zaimi viņa svētumam, traucētu viņam dzīvot gara pasaulē un tiekties uz kaut ko jaunu, nebijušu.

³⁶ Darba Balss. — 1923. — 13. marts (Nr. 54).

³⁷ Kurzemes Vārds. — 1923. — 31. aug. (Nr. 194).

Pats atzīdams, ka viņa dvēsele ir tukša un nespējīga mīlēt, Heinis pārvelk tai pāri dēmoniskas nolemtības plīvuru: «Vienam man jādzīvo, vienam jānomirst! [...] Ir jāmacās sacīt «jā», ja nav vairs laika teikt «nē». Mana dvēsele, vai tu gribi un vari būt saskaņā ar šo manas nežēlīgās atziņas lēmumu?

Jā? Tu to gribi? Tad slēgsim nešķiramu draudzību ar vientulību, es un tu — mana dvēsele...»

Pirmā daļa beidzas ar Heiņa aizbraukšanu un novēlējumu Andrievam apprecēt Lūciju.

Otrajā daļā šis novēlējums piepildās. Pārvarējusi rūgto vilšanos un sāpes, Lūcija sāk atjaunotnes ceļu. «Romantiskās ziedoņa pasacīņas vietā sāksies prozaiskā rudens augļu ievākšanas darba dziesma,» domā Lūcija. «Ar tās dzidro vēsumu un visas kontūras un reljefus spilgti izceļošo skaidrību, kurā vairs nav vietas miglainiem vīziju sapņiem. Baudu un laimes vietā — pienākuma apziņa un sasnieguma apmierinošais prieks.» Savu jauno atziņu pamatos Lūcija liek ticību radošam darbam, kurš kalpo dzīvības tālākai attīstībai. Kopā ar Andrievu viņa uzsāk pozitīvu jauncelsmes darbu. Viņu savienībā Lūcijai ir Spīdolas, Andrievam — Lāčplēša loma. Viņas iedvesmots un idejiski vadīts, viņš uzņemas veikt «Herkulesa darbus». Netiek aizmirstas arī Heiņa mācības. Savu dēlu viņi nosauc par Heini un grib viņa rokās atdot tā audzināšanu. Visiem trim kopīgi jāvienojas lielā mērķa īstenošanai. Ar šo romānu H. Eldgasts met tiltu no savas jaunības nīčeiskās ideoloģijas uz jauno, pozitīvisma ietekmēto pasaules skatījumu. Abi varoņi, Andrievs un Lūcija, dodas uz Kanādu, lai iegūtu bagātību, kas sniegtos miljonos. Ar to viņi atgriezīsies dzimtenē, lai šeit celtu jaunu valsti, jaunu, brīvu Latviju.

H. Eldgasta paustās idejas V. Eglītis recenzijā par romānu satuvina ar Māteru Jura un Andrieva Niedras tradīcijām. Lūcija un Andrievs ar savu uzņēmību, ticību, ekonomisko pūliņu auglīgiem rezultātiem atgādina A. Niedras romāna «Liduma dūmos» varoņu Viļa un Kārļa Stautmaļu cīņu. H. Eldgasta darbā ir daudz spēcīgi gleznotu poētisku ainu un aprakstu, bet netrūkst arī filozofisku un publicistisku prātojumu, kuri palēnina darbību, dažbrīd aizved pavisam nost no tēlojamās vielas, piemēram, iestarpinātā nodaļa «Symphonia Asiatica».

Stāstā «Vižņi» varoņi jūsmoja par Āziju — «seno dzimteni, kur sapnis tiešamība var kļūt un tiešamība ir sapnis». «Sudrabotā saulē» viņi uz jauno pasauli dodas citā virzienā — uz Ameriku. Āzijas tēls šeit ir draudošs un baismīgs. «Zaļģanas naida liesmas dzirkst no viņu melnajiem acu

iedobumiem, melno zirgu izplēstās nāsis izpūš sarkanās liesmas. [...] Lie-
lais Āzijas valdnieks ir devis savu pavēli — kā miriādu liels siseņu bars
viņi trauc uz Vakariem to izvest: postīt, kaut, slīcināt asinīs, graut drupās,
atdot visu zobenam un liesmām.»

Publicistiskās atkāpes H. Eldgastam nepieciešamas, lai varētu paust
tās atziņas, pie kurām viņš ir nonācis pēc visa pārciestā. Īsumā tās varētu
raksturot ar vārdiem: antikomunisms, antisemītisms un orientēšanās uz
«Ziemeļeiropas skandināvisko ģermānismu».

Skandināvija jau no jaunības bija rakstnieka lielā mīlestība. Sajūsmi-
nāts par skandināvu rakstnieku darbiem, viņš izvēlējās savu pseidonīmu.
Grāmatā «Pa okeānu» lasām: «Nezinu, kādēļ, bet Zviedrija man sevišķi
mīļa. Tāpat arī Norvēģija. Pie pirmās izdevības esmu nodomājis viņas
pamatīgi apceļot.»³⁸ Šāda izdevība arī radās, un reālie iespaidi viņu ne-
vīla. Dīvos tēlojumos, kas radušies no Norvēģijas iespaidiem, — «Pie zilā
bezdiabeņa» un «Nerefiorda pasaciņa»³⁹ rakstnieks dzied patētisku slavas
dziesmu ziemeļu dabai, jūrai un, protams, sievietei. «Sudrabortā saulē»
viņš atzīst, ka skaistākais nacionālās attīstības ideāls, ko var sasniegt arī
Latvija, ir skandināvu izvēlētais ceļš.

Skandināvisms (ja tā to var nosaukt) rakstniekam kļūst par reliģiju,
par pamatu teorijai, ka latvieši un skandināvi stāv nesalīdzināmi augstāk
pār citām tautām, īpaši slāviem un semītiem.

H. Eldgasts sadala tautas tādās, kas, pēc F. Ničes pravietojumiem,
spējīgas garīgi attīstīties, «Augt ne tikai plašumā, piepildīt šo zemi, bet
arī uz augšu, līdz beidzot katrs indivīds taps par pārcilvēku»⁴⁰, un tādās,
kas, sekojot Mozus un K. Marksa ideoloģijai, spēj tikai augļoties un vai-
roties. Augstāk stāvošās tautas, pēc H. Eldgasta domām, raksturo indi-
viduālisms, zemākās — pūļa izjūtas, kolektīvisms.

1924. gadā atbildē V. Eglītim, kurš, atzīmējot H. Eldgasta «lielisko
publicistisko temperamentu», tomēr uzskatīja romānu «Sudrabortā saulē»
par pārāk pārslogotu ar publicistiku, rakstnieks pasvītvoja, ka varoņi pauž
autora ideoloģiju, kuras pamatā ir visu āriešu, tātad arī latviešu garīgās
vērtības, neapturamā tieksme no «tumsības gaismā», pēc brīvības, pēc

³⁸ *Eldgasts H.* Pa okeānu. — 49. lpp.

³⁹ Abi darbi sarakstīti 1919. gadā Nikolajevā, izdoti ar kopīgu nosaukumu «Pie zilā bezdi-
beņa» 1924. gadā Rīgā.

⁴⁰ *Eldgasts H.* Pie zilā bezdiabeņa. — 17. lpp.

«pārcilvēka», «cilvēka dieva» ideāla pretēji semītu un mongoļu «ganāmā pulka» labklājības ideālam.⁴¹

Divdesmitā gadsimta 20. gados Eiropā jau sāka veidoties nacionālsociālisma ideoloģija, un jāatzīst, ka brīžiem H. Eldgasts savos prātojumos tai pienāk bīstami tuvu.

Divdesmitajos gados vērojamas pārmaiņas rakstnieka rokrakstā. Tādos darbos kā «Lords» un «Mirstošais gulbis» stils kļūst koncentrētāks, sižeta pavediens savijas grodāks, to nesarausta publicistiskie iestarpinājumi. Garās monoloģiskās runas nomaina dzīva, dabiska runa, saturīgi dialogi. H. Eldgasts sāk atbrīvoties no skaļā patosa, un viņa vēstījums kļūst piezemētāks, vietām pat pietuvojas paša tik ļoti apkarotajam realīsimam.

Biogrāfiskā novele — tā to nosaucis pats autors — «Lords» ir stāsts par kāda Vītola, saukta par Lordu, dzīvi no brīža, kad viņš pēc augstskolas pabeigšanas nonāk Krievijā, līdz dzīves beigām. «Lordā», tāpat kā «Zvaigžņotajās naktīs» un citos H. Eldgasta darbos, lasītājs sastopas ar «pārcilvēka» variantu. Arī tas ir monostāsts, kur visa uzmanība veltīta vienam raksturam.

Nonācis Krievijas ziemeļos, Arhangeļskā, Vītols tūlīt iekaro izcilu vietu gubernas pilsētas inteliģences vidū. Visvairāk panākumu viņam sagādā prasmīgā apiešanās ar augsti stāvošu ierēdņu sievām, kuru dzīves vienmuļībā viņš ienes asus un negaidītus pārdzīvojumus. Attiecības ar sievietēm Vītols uzskata par vienu no sporta veidiem un to meistariski izkopj. No sieviešu tēliem daudz maz ir raksturoti divi — mūķene Ksenija un skolotāja Laima Ieviņa no revolucionāri noskaņotās latviešu kolonijas. Rakstnieks pārliecinoši tēlo Lorda un Ieviņas attiecības, kad puritāniski noskaņotā revolūcijas ideju priesteriene pārdzīvo straujas dvēseliskas metamorfozes. Ieviņas pārvēršanās ir psiholoģiski pamatota, un viņa ir viens no nedaudzajiem epizodiskiem tēliem, kura iekšējai dzīvei autors ir pievērsis uzmanību.

Vītols ir pārliecināts, ka vīrieša laime nevar būt atkarīga no vienas noteiktas sievietes mīlestības, un dzīvo saskaņā ar šo pārliecību līdz brīdim, kamēr viņa dzīvē ienāk gubernas muižniecības priekšsēdētāja sieva, daiļā un ugunīgā poliete Felicita. Viņu attiecībās Felicita ir tā, kas diktē savus noteikumus — viņa atnāk pie Vītola, kurš ar kuģi dodas koman-

⁴¹ Balss. — 1924. — 20. nov. (Nr. 16).

dējumā, un pārliecina to bēgt, līdzņemot viņam uzticēto valsts naudu. Vītola un Felicitas mīlas stāsts ir skaists un traģisks. Kādā kuģa stāvvietā abi uzkāpj kalnā un vēro krāšņo ziemeļu dabu: «Jūra, kalni, klintis, mākoņi, bezgalīgais, dziļi noslēpumainais klusums, pār kuru list šīs pasakainās pusnakts salas notušētā bāli spodrā gaisma.» Viņi jūtas saistīti ar dabu nedalītā, harmoniskā veselumā, un, kad sākas vētra, Vītols un Felicitas izjūt dabas stihiju sabalsojamies ar savas mīlas bangām. Bet stihija ir stiprāka par cilvēku. Vētrā iet bojā kuģis, un Vītols nespēj glābt Felicitu. Vētras un kuģa katastrofas ainas ir tēlotas ar pārliecinošu māksliniecisku spēku. Autors te ir aprakstījis savus pārdzīvojumus, kad viņam iznāca sastapties ar nāves «valdzinoši stindzinošo» smaidu, kas «atmirdza manam skatam Ledus okeāna zili-zaļo viļņu dzelmēs, kura vēsā kapā slika mūsu sadragātais, bojā ejošais kuģis»⁴².

Stāsta beigu daļā Vītols nonāk Francijā un kļūst par lidmašīnas pilotu. Viņš nevar aizmirst savu mīlestību un, kad sākas karš, meklē nāvi gaisa kaujās. Pēc tam kad viņš ir kļuvis par iznīcinātāju leģendu, notriecis daudzas ienaidnieka lidmašīnas, viņš sastopas ar sevis cienīgu pretinieku un iet bojā, augstu gaisā saduroties diviem lidaparātiem. Pēdējos dzīves mirkļos Vītols redz vīziju — ziemeļu saules žilbinošā mirdzumā viņam smaida ar maigas mīlestības pilnu aicinošu skatu Felicitas.

Pēc Vītola novēlējuma urnu ar viņa pelniem kauju biedri nogremdē Ledus okeānā, tanī vietā, kur notika nelaime.

Lai arī romantiski sakāpinātais stāsta nobeigums var likties mākslots, tomēr darbs piesaista ar pārdzīvojuma tiešumu un īstumu, ar centrālā rakstura viengabalainu atveidojumu. Zenta Mauriņa rakstīja, ka Vītols ir reāls un tverams: «Liekas, ka esi kaut kur redzējis šo savādi nicinošo, ironisko smīnu, šo nopietno, cieto seju, kura šķiet izkalta no pelēkā ziemeļu granīta.»⁴³ Viņa satuvināja šo darbu ar R. Demela «Diviem cilvēkiem».

Vēl ciešāk ar realitāti saistās rakstnieka iesāktais noveļu cikls «Nāves un ārprāta valstībā», kurā H. Eldgasts gribēja mākslinieciskā formā pastāstīt par tām šausmām, kas viņam bija jāpārdzīvo čekas cietumā, par cilvēkiem, ar kuriem tur viņu bija sавedis liktenis. Publicētas ir divas noveles — «Nelabais» un «Mirstošais gulbis».⁴⁴ «Mirstošais gulbis» ir

⁴² Atziņas. — 83. lpp.

⁴³ Mauriņa Z. Haralda Eldgasta Lords // Latvju grāmata. — 1923. — Nr. 11/12. — 37. lpp.

⁴⁴ Abas avīzē «Latvis» (1924. g.).

izdots arī grāmatā Liepājā 1924. gadā. Noveles «Nelabais» varonis ir ieslodzītais ukraiņis Karabanovs, kura pusfantastiskais stāsts par notikumiem kādā negaisa naktī Ukrainas stepē autoram šķiet nozīmīgs, lai izprastu slāvu dvēseles īpatnības.

Īstā H. Eldgasta daiļrades virsotne ir «Mirstošais gulbis», kas arī balstās paša autora vērojumos. Stāsts sākas strauji, bez rakstnieka iemīļotajiem ievadiem un paskaidrojumiem un uzreiz raksturo situāciju, piešķir tai dokumentālu ticamību:

«Tas notika 1920. gada vasaras beigās. Bijušo Krievijas galma operas baleta solo dejotāju Ņinu Antonovnu Javorskaju arestēja kopā ar astoņiem citiem bēgļiem, kad viņi, sekodami ukraiņu tautības pavadonim, atradās jau pie pašiem Dņestras niedrājiem, kuros uz viņiem vajadzēja gaidīt upes pārbraukšanai sagatavotai laivai.»

Salīgtais pavadonis izrādās čekas aģents, un Ņina Javorskaja, kas bija viņam uzticējusies un pierunājusi uzticēties arī citus, mokās šausmīgos pašpārmētos par nošautajiem draugiem. Ņina apņemas visiem līdzekļiem panākt, lai arī viņu sodītu ar nāvi. Naidis un nicināšana, ko viņa izjūt, palīdz saskarsmē ar bendēm izturēties droši, izaicinoši, ar cilvēciskā pārākuma apziņu un izšķirošā brīdī iesplaut sejā čekistam Deičam, kad tas ir sagatavojies sadistiski izbaudīt nošaušanas aktu.

Ņinas Javorskajas pēdējā deļa — «Mirstošais gulbis», ar milzīgu dvēselisku pacēlumu nodejota cietuma kamerā, kļūst par Krievijas inteliģences moku ceļa simbolu. Šajā novelē rakstnieks ieskatās nelietības bezdieņos un sniedz patiesa cildenuma paraugu.

«Mirstošajā gulbī» H. Eldgasts ir panācis dziļu traģismu ar ļoti skopiem līdzekļiem. Viņa vēstījums ir tiešs, lakonisks, bez liekiem izskaistinājumiem. Abi darbi — gan «Nelabais», gan «Mirstošais gulbis» — piesātināti ar satriecošiem čekas spīdzinātavu aprakstiem. To patiesīgums un iedarbība panākta ar precīzu, raksturīgu detaļu izmantojumu.

«Lords» un noveles no cikla «Nāves un ārprāta valstībā» kļūst par paša rakstnieka gulbja dziesmu, jo pēc tam viņš vairs npublicē nevienu mākslinieciskās prozas darbu. Šie darbi rāda jaunas šķautnes viņa talantā, apliecina radošo spēku pacēlumu.

Pēdējie divi H. Eldgasta dzīves gadi galvenokārt veltīti publicistikai un sabiedriskai darbībai. Avīzē «Kurzemes Vārds», kuras redaktors viņš ir, sistemātiski parādās raksti, kur H. Eldgasts dedzīgi cīnās pret sociālisma un komunisma idejām nacionālisma vārdā, turklāt nacionālismu viņš

saprot kā līdz veselai nācijai paplašinātu individuālismu. Par viņa publicistisko rakstu ievirzi izteiksmīgi liecina jau grāmatā «Stari tumsībā»⁴⁵ uzņemto rakstu nosaukumi: ««Individuālisti» un «proletariāta ideologi»», «Strādniecība un sociālisms», «Aktīvais nacionālisms», «Kreiso sociāldemokrātu draudi» u.c. Viņu dziļi saviļņo viss, kas notiek Latvijas valstī, viņš negrib stāvēt malā, kad norisinās ideoloģiskās cīņas, grib ne vien novērot, bet arī virzīt sabiedriskās norises. Viņš it kā pilda «Hannibala zvērestu» — cīnīties līdz galam par latviešu tautas nākotni, ko deva romānā «Sudrabotā saulē».

Pēc ierašanās Liepājā H. Eldgasts kādu laiku strādāja arī vidusskolā par latviešu valodas un literatūras skolotāju. Skolnieču vidū bija jauniņā Mirdza Ķempe. Nākamās dzejnieces neordinārā personība piesaistīja rakstnieka uzmanību. Viņš gribēja būt ne vien skolotājs, bet arī garīgais audzinātājs, centās atraisīt M. Ķempes radošās potences. Skolotājs dāvināja meitenei grāmatas, teātra biļetes, mudināja uz literāru darbību un «Kurzemes Vārdā» nopublicēja viņas pirmos darbus. Vēstulē skolotājam Mirdza atzīst: «Jūs man palīdzējāt iepazīties ar sevi pašu, ieraudzīt sevī tādas lietas, par kurām man agrāk nebija ne jausmas. [...] Viss, kas nāca no Jums, bija gaišs, tikai gaišs.» Atbildot uz šiem vārdiem, H. Eldgasts ar dziļu gandarijumu raksta: «Mans darbs nav bijis veltīgs, mana vēlēšanās saistīt Jūs vairāk pie dzīves patiesās būtības un viņas vērtībām, palīdzēt izcīnīties pašai līdz savam īstam «es», palīdzēt vieglāki pārdzīvot savas iekšējās augšanas sāpes nav gājušas zudumā. [...] Un arī tas bij man īsta balva, liels prieks, ka ar šo vēstuli Jūs man pierādījāt, ka nebiju Jūsos vilies, ka Mirdzas būtības dziļumos glabājas tie dārgumi, kurus es tur nojautu. [...] Jūs savā vēstulē it kā no manis aizejiet, it kā atvadāties uz ilgākiem laikiem, uz mūžu... Labi, mans bērns, ejiet meklēt, sevi piepildīt, bet ticiet man, kad Mirdziņa būs tapusi par īstu Mirdzu, tad mēs atkal satiksīmes, jo esam «svētceļnieki», kuri iet uz vienu un to pašu Meku.»⁴⁶

H. Eldgasta vārdi neizskanēja tukšumā, tie izraisīja spēcīgu atbalsi jaunās dzejnieces sirdī. Pēc dzejnieka nāves viņa «Kurzemes Vārdā» publicēja dzejoli «Haraldam Eldgastam», kurā apliecināja savu garīgo pēctecību:

⁴⁵ Eldgasts H. Stari tumsībā. — Liepāja, 1924.

⁴⁶ H. Eldgasta vēstule Mirdzai Ķempei 1925. gada 11. janvārī. — RLMVM, Eldgasta fonds, K₂¹, inv. nr. 78 143.

Es Tevi sveicinu, mans cēlais draugs!
Var būt, ka visiem mums kaut kur ir kristalmājas.
Tavs gaišais vārds man vienmēr lūpās plaukst,
Pār tumšo nakti zvaigžņu debess klājas.

Uz vienu Mekku aiziet svētceļnieku kājas —
Nekāda nāve nespēj beigt, ne šķirt.
Kas tik daudz mūžības ir savā sirdī krājis,
Kāpēc man sacīt, ka tas var vēl mirt!

Savas dzīves un daiļrades briedumā Mirdza Ķempe saraksta miniatūru «Dzintara spogulis», kurā no jauna apliecina neizdzēšamo iespaidu, ko viņas dvēselē atstāja tikšanās ar skolotāju un dzejnieku. M. Ķempe nebija vienīgā, kas atzina H. Eldgastu par savu māksliniecisko audzinātāju. Savu pirmo publikāciju H. Eldgasta rediģētajā «Kurzemes Vārdā» piedzīvoja arī Vilis Lesiņš, kurš «skumjas pārdomas, manas literāriskās darbības iedvesmotāja un idejiskā balstītāja nelaiķa J. Miķelsona (Haralda Eldgasta) nāves ziņu saņemot», ietvēra dzejoli veltījumā «Mūžība».⁴⁷

Haralds Eldgasts nomira pēkšņi. Viņa draugs Jūlijs Madernieks atceras: «Pēdējo reizi Eldgastu redzēju šīgada pavasarī, kad viņš, mani apciemodams, atnesa kā dāvanu sava darba tulkojumu vācu valodā «Der Wenusaltar».⁴⁸ Jautrs, dzīvespriecīgs kā arvienu, tas sajūsmā stāstīja par saviem nākamiem nodomiem. Sirsnīgi atvadoties, gan neviens nedomājām, ka atsveicināties uz mūžu.»⁴⁹

1926. gada 17. augustā H. Eldgasts ar sievu aizgāja uz teātri. Tur viņam kļuva slikti, ar važoni viņš devās uz mājām, apgūlās, un izsauktais ārsts varēja tikai konstatēt, ka nekas vairs nav glābjams. Rakstnieks mira ar sirdstrieku naktī no 17. uz 18. augustu.

Liepājā rakstnieku izvadīja lieli ļaužu pūļi. Viņu apglabāja Rīgā, Meža kapos. 1932. gadā tur atklāja B. Dzeņa veidoto pieminekli, kam līdzekļus savāca Haralds Eldgasta piemiņas fonda komiteja Liepājā.

Pēc H. Eldgasta negaidītās aiziešanas kļuva acīmredzams, ka viņš bija ieguvis plašas simpātijas gan kā rakstnieks, gan redaktors, gan sabiedriska darbinieks. Daudzajos piemiņas rakstos cildināta viņa gaišā personība, skaidrība, cietā griba, cīņas prieks, lielais ieguldījums latviešu nacionālās domas un kultūras izkopšanā.

⁴⁷ Rakstu vaiņags Haralds Eldgasta piemiņai. — 106. lpp.

⁴⁸ Šo agrīno lugu («Uz Venus altāra») no krājuma «Vižņi» H. Eldgasts bija pārstrādājis, un tā iznāca atsevišķā grāmatā 1924. gadā. 1925. gadā to vācu valodā pārtulkoja E. Goerke.

⁴⁹ Rakstu vaiņags Haralds Eldgasta piemiņai. — 83. lpp.

Kā rakstnieks Haralds Eldgasts nav atstājis lielu un plašu mantojumu. Viņa nozīmīgākais darbs «Zvaigžņotās nakts» ierādīja jaunu gultni latviešu prozai. H. Eldgasta stāstos un lugās ir divas galvenās tēmas: mūžīgais mīlestības aicinājums un doma par savas tautas nacionālo attīstību. Rakstnieks paplašināja literatūras apvāršņus, viņa darbi aizved latviešu lasītāju neierastos, eksotiskos apstākļos — Krievijas ziemeļos, Amerikā, Skandināvijā, pat kādās izsapņotās zemēs. H. Eldgasts prot gleznot ar vārdiem, dabas apraksti, Jāņu nakts tēlojumi «Sudrabortā saulē», «Mirstošā gulbja» dejas zīmējums paliek spilgtā atmiņā.

Teodors Zeiferts, novērtējot rakstnieka devumu, atzīst: «Eldgasta nozīme vispār nepastāv tik daudz noslēgtos mākslas darbos kā ideju, izjūtu, mākslas un atziņu problēmu ierosinājumos.»⁵⁰

Un tiešām H. Eldgasts bija ne tikai mākslinieks, bet vairāk domātājs, cīnītājs, jaunu ideju sludinātājs dzīvē un mākslā.

⁵⁰ Zeiferts T. Latviešu rakstniecības vēsture. — R., 1925. — 3. sēj. — 430. lpp.

Benita Smilktiņa

Valdis Lesiņš

(1881—1932)

V. Lesiņš bija viens no spilgtākajiem latviešu dekadences jeb pārejas laikmeta literatūras pārstāvjiem mūsu gadsimta pirmajā desmitgadē, lai arī formāli nepieslējās nevienam grupējumam un tālaika literārajās diskusijās nepiedalījās. Viņa laikabiedri bija K. Štrāls, K. Jēkabsons, P. Gruzna, A. Austrīņš, H. Eldgasts un vēl daudzi citi, kas tolaik mina jaunus, modernā individuālisma ceļus mākslā un mākslas darba mērķi un vērtēšanas mērauklas saredzēja skaistumā, nevis lietderīgumā.

Rakstnieks aizgāja no dzīves, tikko pārsniedzis piecdesmit gadu sliekšni, un viņa literārais mantojums ir neliels, vēl gluži neapgūts. Ir atsevišķi dzejoļi, romāns, īsāka un plašāka apjoma stāsti, filozofiskas un publicistiskas ievirzes darbi, kuru lielākā daļa palikusi periodikā vai arī rokrakstā (luga, tulkojumi, skices, uzmetumi). V. Lesiņš rakstniecībai nodevās tikai šad tad, vēlāk atceras J. Grīns, kā sava veida gara rotaļai «starp ikdienas darbu un dzīves baudu»¹. Tomēr V. Lesiņam ir sava noteikta vieta literatūras vēsturē vairāku iemeslu dēļ. Viņš bija dziļi inteliģents, erudīts, lai arī savas spējas pilnībā neizkōpis mākslinieks, piederīgs diviem ļoti atšķirīgiem laikmetiem literatūrā. Tie ir — jaunā, divdesmitā gadsimta «modernie nemiera gadi» (A. Johansona apzīmējums) un vēl samērā rāmais trīsdesmito gadu pats sākums. Tādējādi viņa darbos ietvertas tās noskaņas, risinātas tās problēmas, kas iezīmīgas divu laikmetu latviešu (un ne tikai latviešu) modernajai literatūrai.

V. Lesiņš ir ziemeļvidzemnieks, dzimis 1881. gada 14. decembrī Viļķenes Jaunstrobos deviņu bērnu ģimenē kā astotais. Viņa tēvam Jēkabam piederēja neliela saimniecība. Tas ir senais lībiešu galvaspilsētas Metsepoles novads, kura robežās ietilpa ne tikai Viļķene, bet arī Limbaži, Ainaži, Salacgrīva un vēl citas vietas Vidzemes jūrmalā. Lesiņu visai sazarotās dzimtas vīrieši «bijuši sausnēji, ar paplatiem vaigu kauliem, kā

¹ Daugava. — 1933. — Nr. 2. — 173. lpp.

arī nemēdza nevienam pirmie ceļu griezt, nedz cepuri celt, nepalaižot garām izdevību katrā lietā izteikt savus uzskatus, no kuriem nebija lēti novirzāmi, labprāt stiprinot savu pārliecību ar malku stingra dzēriena. Tādas — mazliet bramanīgas un dēkainas ievirzes dēļ viņu panākumi kā saimniecības, tā gara laukā allaž bijuši ar lielu vērienu iecerēti un reizēm diemžēl tikpat lieliski izputējuši.»² Visai pagarajā citātā ļoti smalkjūtīgi un reizē trāpīgi Knuts Lesiņš, rakstnieks un mūziķis, jau trimdā būdams, raksturojis sava tēva dzīves gājumu. Tas bija notikumiem pārbagāts, garīgi un emocionāli piesātināts, ar straujiem kāpumiem un tikpat straujiem kritumiem.

Beidzis Limbažu pilsētas skolu 1897. gadā, V. Lesiņš nepilnu sešpadsmit gadu vecumā dodas uz Iekškrieviju, toreizējo Smoļenskas guberņu, kur mācās Gori-Gorku mērnieku un taksatoru skolā. Kā diplomēts mērnieks viņš 1900. gadā uzsāk savas darba gaitas Volīnijā. Tad arī sākas viņa ilgais klejojumu posms divdesmit gadu garumā pa visdažādākajām Krievijas guberņām, pilsētām. Tas ir ne tikai piedzīvojumu pilns, bet V. Lesiņu jūtami attālina no sabiedriskās un kultūras dzīves procesiem Latvijā. Viņš, tāpat kā daudzi tālaika latviešu inteliģences pārstāvji, ierod runāt, rakstīt, pat domāt trīs valodās (latviešu, krievu, vācu) vienlaikus. Arī savu izglītību viņš papildina galvenokārt no krievu un vācu avotiem.

Jau pēc pāris darba gadiem V. Lesiņu iesauc karadienestā, kur pēc mācībām karaskolā viņš iegūst virsnieka pakāpi. Kā praporščiks piedalās krievu-japāņu karā (1904—1905). «Tā kā viņš esot ieradies karalaukā uz kampaņas beigām,» raksta K. Lesiņš, «tad neko lielu vairs nevarējis kara norisē mainīt un demobilizējies, nevarēdams uzrādīt nekādus varoņdarbus.»³

Lai arī kā militārists V. Lesiņš neguva lielu ievērību un visā savā tālākajā dzīvē saglabāja pat netiksmi pret kara lietām un norisēm, tieši šis laiks būtiski ietekmē topošā rakstnieka dzīvi. Cariskās Krievijas virsniecības sadzīve pirms pirmā pasaules kara ar tās tikumiem un netikumiem, morāli, savstarpējām attiecībām, visai dīkā armijas «aizmugures dzīves» atmosfēra tiešāk vai netiešāk izjūtama it visā, par ko vēlāk rakstījis V. Lesiņš.

Atrazdamies tālu no dzimtenes, Latvijā V. Lesiņš kļūst pazīstams kā dzejnieks ar Valda Pramšana vārdu, kad žurnālā «Austrums» 1904. gadā publicēts viņa dzejolis «Jautājumu zīmes un punkti» (4. nr.). Jau dzejoļa

² Lesiņš K. Mākoņu tēli // Trimdas rakstnieki. — Kemptene, 1947. — 3. sēj. — 133. lpp.

³ Turpat. — 132. lpp.

pirmais pants labi atklāj iesācēja autora pozīciju — nenoteikti jautājošu, nedaudz skumjas mistikas apdvestu:

Vaj bija kas? Vaj nīka kas?
Pa drebošu roku vaj liktenis sita?
Vaj bija kas? Vaj nīka kas?
Jeb pelni no dzisuša cigāra krita?

Liriskais varonis kādu visai nenoteiktu atziņu meklējumos brien pa «muklāju purvu» uz «bezkrastu ezeru» pēc ūdens malka. Tomēr nekas netiek iegūts, viss ir iracionālu gaidu pilns:

Vaj dzirdēji dziesmu tu sarmotā mežā?
Vaj gaida tā kādu jeb pavada jau?

«Mājas Viesa» pielikumā 1905. gadā jau ir garāks dzejojums prozā «Aiz dzīves» (51. nr.). Tas sadalīts divās daļās (I — «Briesmu nakts»; II — «Laimes migla»), kuras vieno kādas vientuļas dvēseles kļiedziens jeb sava veida grēksūdze, kas atklāta emocionāli sakāpinātā, simboliskā vēstījumā. Arast te var visu sava laika dekadences «atribūtiķu» un simbolus: ir miglas vāli, vientuļas sievietes ēna mēness atstarotajā gaismā, lepns vientuļnieks, kas soļo cauri «tukšu nakšu tukšai telpai» u.tml. Ir risināti dekadences literatūras divi pamatmotīvi: mīlestība un nāve. Pirmās daļas noslēguma atziņa, ka mīlestības priekšā nāve atkāpjas, otrajā daļā noslēdzas ar nāves gaidām, zināmu nolemtības un vientuļības apjautu. Lai arī šo visai modīgo kultūras slāni jeb sava veida modernistu pazīšanās zīmi darinājusi iesācēja roka, tam visam cauri izjūtams neviltots pārdzīvojums un emocionalitāte. Tas lielā mērā slāpē ārējo patētiku. Arī dabas ainu un detaļu gluži veiksmīgs izmantojums labi saliedējas ar vēstītāja balsi, veidojot vienotu psiholoģisku procesu.

Neapšaubāmi, ka šai laikā V. Lesiņš jau ir iepazinies ar tādām gadsimta sākuma autoritātēm kā S. Pšibiševski, H. Ibsenu, F. Nīči, krievu simbolistiem K. Baļmontu un V. Brjusovu. Tomēr tieši pirmajos (arī vispēdējos) darbos nepārprotami saklausāma J. Poruka un it īpaši A. Saulieša vientuļās dvēseles romantiskā stīga.

Interesanti ir tas, ka minētais V. Lesiņa sacerējums hronoloģiski ir viens no pirmajiem darbiem, kas jau pēc pāris gadiem latviešu literatūrā veido spēcīgu un ietekmīgu liriski psiholoģiskās prozas strāvojumu. Liela daļa gadsimta pirmajā desmitgadē sarakstīto J. Akuratera, K. Skalbes, J. Vainovska, J. Jaunsudrabiņa, A. Baltpurviņa īsprozas darbu atgādina dzejiskus tēlojumus, skices, impresijas jeb liriskus sapņojumus, kuru centrā kāds intensīvs iekšējs pārdzīvojums vai arī fiksēti dažādu izjūtu un

atziņu uzliesmojumi. Nosacīti tos var dēvēt par «jūtu biogrāfijām» vai grēksūdzes tipa stāstiem ar oriģinālu tēlainību, simbolisku un izteiktu subjektivitāti. Tā ir skaistuma, kādu atziņu, izjūtu pasaule bez ikdienas, bez sadzīves un konkrētības. Šāda episka žanra aizsācējs neapšaubāmi bijis J. Poruks ar saviem simboliskajiem tēlojumiem jeb disputiem — «Mīlestība» (1901), «Faķīrs» (1901) u.c.

Pēc savas debijas Valdis Lesiņš rakstniecībā it kā aiziet no latviskās vides. Viņa darbos ienāk citzemju kolorīts, visbiežāk rakstnieks tēlo virsniecības aprindas, arī Pēterburgas aristokrātu salonus, izjādes, medības tālās muižās, ir arī austrumnieciski motīvi, kalnu eksotika. Tā nav tikai ārējā atribūtika vai čaula, tā ir vide, kurā autors pats jūtas labi un kuru pazīst. Centrālajiem tēliem (galvenokārt inteligences pārstāvji) nav noteiktas nacionālās piederības. Lielā mērā tie ir pasaules pilsoņi, daudz pieredzējuši un pārdzīvojuši, — visbiežāk romantiski ideālisti vai arī — gluži pretēji — ciniski racionālisti, kuri satiekas un šķiras Pēterburgā, Vīnē, Konstantīnopolē, Kaukāza kalnos, arī Latvijas laukos, bet jau modernizētā vidē, nevis vecajā lauku sētā.

Liecinājums tam ir romāns «Slimā dvēsele», kas sarakstīts 1905./1906. gada ziemā, kad V. Lesiņš pēc demobilizācijas neilgi dzīvo tēva mājās Viļķenē. Romānu jau 1907. gadā publicē žurnāls «Stari». «Stari» un žurnāls «Dzelme» tolaik gāja vienotus, mākslas estētizācijas ceļus. Arī līdzstrādnieki pa lielākai daļai bija tie paši — K. Jēkabsons, K. Štrāls, F. Bārda, A. Baltpurviņš, K. Skalbe. «Staru» literārās daļas vadītājs šai laikā ir J. Jaunsudrabiņš, un žurnāla ievirzi skaidri atklāj tādas publikācijas 1907. gadā kā, piemēram, K. Baļmonta «Vientulības un nāves noslēpums», O. Vailda «Individuālisms mākslā», F. Ničes «Kas ir augstākas dabas», S. Pšibiševska atziņas par mākslu kā augstāko reliģiju no apcerējuma «Aforismi un prelūdijas» un vēl citas. J. Jaunsudrabiņš pārtulko K. Hamsuna romānu «Pāns», un tā centrālā tēla — lepnā vientuļnieka Glāna vaibsti sazmēti daudz mūsu gadsimta sākuma rakstnieku daiļradē. Arī cilvēka vientulības motīvs līdzcilvēku vidū vieno J. Jaunsudrabiņa mistiskas nolemtības caurausto stāstu «Noziedznieka acis», K. Skalbes vientuļās dvēseles tēlojumu «Mazgātāja», A. Baltpurviņa psiholoģisko etiādi «Nāves gaidās». Pretstatā sabiedriski disponētai mākslai un tās aizstāvjiem «Staru» līdzstrādnieki, tāpat kā dzelminieki, jutās garīgi tuvi J. Porukam un godā cēla vispirmām kārtām cilvēka dvēseli, jo, kā atzina J. Akuraters, «mūžam neizsmeļamas ir tās formas, kurās ietilpst cilvēka dvēseles bagātības»⁴.

⁴ Akuraters J. Par mākslu un kritiku // Kop. raksti. — R., 1927. — 11. sēj. — 20. lpp.

Aicinājums atjaunoties individuālismā, nepiepildītas mīlestības, nāves un vientuļības apjauta, cilvēku savstarpējo attieksmju sarežģītība — visas šīs problēmas ļoti tuvas arī V. Lesiņam. Atšķirībā no vairākiem saviem laikabiedriem viņam tā nebija īslaicīga poza, bet saskanēja ar personības būtību, tāpat kā norobežošanās no jebkuriem sabiedriskiem strāvoju-
miem un literārām manifestācijām. Visu mūžu V. Lesiņš saglabāja interesi par filozofiskām, vispārcilvēciskām problēmām, viņu saistīja cilvēka esības būtiski jautājumi. Rakstnieka arhīvā⁵ glabājas biezas klades ar izrakstiem no slavenu domātāju (Voltēra, F. Ničes, A. Šopenhauera) darbiem, arī paša pārdomu pieraksti, kas skar cilvēka dvēseles dzīvi, zem-
ziņu. Zināma pakļaušanās atsevišķām dekadentiskām koncepcijām (estētiskā pārsvars pār ētisko) un noskaņām nebija literārisks štamps, bet atbilda rakstnieka pasaules izjūtai, pat viņa dzīves stilam — emocionāli saspringtam, arī nedaudz afektētam.

1907. gadā V. Lesiņš strādā Pēterburgā par mērnieku un taksatoru. Šai laikā viņš iepazīstas ar Augstāko sieviešu kursu audzēkni Edvīnu Berlingu — zviedriskas izcelsmes rīdzinieci, kuras tēvs, teicams amatnieks, nebija laicīgās mantas krājējs, bet saviem trim bērniem centās dot labu izglītību. Arī V. Lesiņa līgava bija studējusi dabaszinātnes un valodas, labi spēlēja klavieres un gleznoja. Laulībai, kas tiek noslēgta pēc pusgada, nav rāms, mierīgs plūdums, tā ir divu vienlīdz spilgtu personību visai problemātiska un tomēr ilgstoša savienība. Ievērojot V. Lesiņa darba specifiku — tas saistīts ar biežiem un tāliem izbraukumiem — viņa rakstura zināmu savrupību un neapbrēķinātību, ir arī atšķirtības gadi. Par to liecina abu sarakste⁶ daudzu gadu garumā, kur tiek noskaidroti pārpratumi, izteikti dažādi viedokļi. Daudz rakstīts par izlasīto, pārdzīvoto, izjusto, bet samērā maz tiek skarta ikdiena. Cauri dažādiem viņu dzīves pavērsieniem neviltoti patiesa šķiet Valda Lesiņa uzruna sievai kādā divdesmito gadu vēstulē: «Tu, manas sāpes un mana mīla!»

1909. gadā piedzimst viņu dēls, kurš netiek kristīts baznīcā, bet viņa vārds Knuts (pēc V. Lesiņa tik ļoti iemīļotā Knuta Hamsuna) tiek ierakstīts otras autoritātes — F. Ničes grāmatā «Tā runāja Zaratustra». Tas viss noris nedaudz teatralizētā gaisotnē, skatot Bēthovena mūzikai, degot svecēm un kvēpinot vīraku.

⁵ RLMVM, V. Lesiņa fonds, inv. nr. 293 127.

⁶ Turpat, inv. nr. 293 127, kor. 1/39.

Līdz pat pirmajam pasaules karam Lesiņu ģimene dzīvo Harkovas guberņā, pēc tam Rietumsibīrijā (Vjatkā, Omskā), kur V. Lesiņš strādā par privātmērnīku zemnieku apmetņu ierīkošanas darbos. Tas ir labi atalgots amats, un ir cerības iegūt zināmu kapitālu, lai īstenotu senlolotu sapni — iepirkt dzimtenē lauku mājas, kur varētu justies brīvs no civilizācijas žņaugiem. Šo nedaudz utopisko sapni par atgriešanos pie dabas krūts lielā mērā veicinājušas franču apgaismotāju Voltēra un Didro darbu studijas. Pirmais pasaules karš izjauc it visu, jo V. Lesiņu kā rezerves virsnieku mobilizē. Tomēr karavīra gaitas ir īslaicīgas. Viņš ar ģimeni dodas uz Orlas guberņu, kur apmetas Karačevā un strādā par agronomu un zemes iemērītāju. Par spīti karam, dzīve ritējusi ar plašu vērienu. Bijusi liela māja, tikušas rīkotas viesības, mūzikas vakari, tālas izjādes pa stepi. Tad nāca revolūcija un «visa raibā mirāža izkūpēja»⁷.

Aizsākas raibu piedzīvojumu pilns posms, jo Lesiņu ģimene iekļūst revolūcijas un pilsoņkara mutuļos, piedzīvo dažādu varu nomaņus un šo varu draudus. Viņi nokļūst līdz Azovas jūrai, tad, lai izvairītos no mobilizācijas Deņikina armijā, V. Lesiņš aizceļo uz Kaukāzu, kur dzīvo ar svešu pasi, pēc tam Krimā tiekas ar ģimeni un no Sevastopoles uz Konstantinopoli pārbrauc ar kuģi, tad cauri Viduseiropai ierodas Liepājā, un tikai 1920. gada rudenī ir sasniegta Rīga.

V. Lesiņš iesaistās darbā Zemkopības ministrijā, kur viņš ir sevišķu uzdevumu ierēdnis. 1921. gadā pēc ilga pārtraukuma viņa vārdu var atrast periodikā, vairāku saimnieciska rakstura biedrību, sanāksmju un pat domes deputātu kandidātu sarakstos. Interesi piesaista viņa nedaudzie, bet saturīgi raksti 1921. gada laikrakstos «Jaunākās Ziņas», «Latvijas Vēstnesis», «Jaunā Latvija» par zemes reformu, arī par ētikas jautājumiem un Krievijas problēmām. Autors labi pārzina savu tematu un apliecina prasmi par to visu stāstīt saistoši. Līdz pat mūža galam izjūdzams piederību pirmsrevolūcijas krievu intelīģencei un tās kultūrai, V. Lesiņš noraidīja boļševismu kā jebkuras gara brīvības un cilvēcības iznīcinātāju.

Divdesmito gadu sākums iezīmīgs ar to, ka atsākas V. Lesiņa rakstnieka darbība. Laikrakstā «Jaunākās Ziņas» publicēti viņa jau agrāk sarakstīti darbi: «Kad un kur?» (Kaukāza novele, kas tapusi Sočos 1919. gadā), garais stāsts «Mantojums» un viens no interesantākajiem — nepabeigtais romāns «Apsēstie». Tomēr visnotaļ cerīgais aizsākums pārtrūkst,

⁷ Lesiņš K. Mākoņu tēli. — 131. lpp.

jo sakarā ar agrārreformas īstenošanu V. Lesiņu sūta uz Valmieru par Valmieras apriņķa mērnieku un valsts zemju inspektoru.

Ģimenes rīcībā tiek nodota skaistā Lucavas muižiņa, kas atrodas uz Gaujas krasta iepretim vecajam pilskalnam un Valterkalniņam. Divstāvu ēkā ir kanceleja un dzīvoklis, turpat ir arī plašs augļu un sakņu dārzs, bišu dravas. Ierēdņa un saimnieciskais darbs paņem daudz spēka, un literārajam darbam atliek tikai nedaudzi vaļas brīži. Joprojām V. Lesiņš nav zaudējis cerību iepirkt pats savu saimniecību, lai gan viņš nebūt nepieder pie taupītājiem un krājējiem. Ilgi auklētā iecere beidzot tiek realizēta — un netālu no Valmieras, Kokmuižā, ir nopirkta zeme un būvēta māja. Tā kā viss tiek celts un ierīkots uz kredīta, tad ātri vien senlolotais sapnis pārvēršas smagā parādu nastā, kuru palielina īpašnieka visai plašais dzīves vēriens. Arī jaunās saimniecības apsaimniekošana ir sarežģīta, jo dēls studē tieslietas Latvijas Universitātē un mācās konservatorijā, darbojas žurnālistikā, arī sievu, kura tulko un pasniedz klavieru stundas, nevilina dzīve laukos. Tā rezultātā viss tiek pārdots, tomēr paliek parādi, neapmaksāti vekseli. Divus pēdējos dzīves gadus V. Lesiņš atgriežas Rīgā un turpina darbu Zemkopības ministrijā. Alga, arī nelieli honorāri allaž tiek apgrūtināti ar parādu atvilkumiem.

Periodikā, īpaši žurnālā «Daugava», atkal parādās rakstnieka vārds un nu jau nereti blakus dēlam — Knutam Lesiņam. Tie ir galvenokārt stāsti par cilvēkiem, kuriem lemts iet dažādus maldu ceļus, par dzīves aizlauztiem, iedragātiem likteņiem.

Arī paša rakstnieka mūža cīniņš par materiālu un garīgu neatkarību apraujas pēkšņi 1932. gada 23. decembrī. J. Grīns žurnālā «Daugava» atceres rakstā V. Lesiņu ierindo starp talantīgajiem žurnāla līdzstrādniekiem un nobeidz ar skumjiem vārdiem: «Lai pēc sadegušas dzīves viņam daudz miera.»⁸

V. Lesiņš, tāpat kā visi subjektīvi centrēti mākslinieki, savos darbos, ar ļoti retiem izņēmumiem, variē vienu un to pašu personu. Tas ir cilvēks it kā ar atkailinātiem nerviem, straujām garstāvokļa maiņām. Visi viņa varoņi būtībā ir dzimuši vientuļnieki, kuriem kontaktēšanās ar līdzcilvēkiem ir sarežģīta. Cilvēka vientuļība citu, līdzīgu cilvēku vidū — šis hamuniskais motīvs ir arī V. Lesiņa darbu pamatmotīvs.

Gadsimta sākumā literatūrā bieži sastopams bija «lepnā romantika» tips, kurš savu dzīves pozīciju atradis F. Ničes, daļēji arī A. Šopenhauera

⁸ Daugava. — 1933. — Nr. 2. — 173. lpp.

filozofijā un gara līdziniekus — K. Hamsuna Nāgelā («Mistērijas») un S. Pšibiševska Falkā («Homo sapiens»). Tomēr atšķirībā no daudziem saviem to gadu līdzgaitniekiem literatūrā V. Lesiņa interese par šādu varoni bijusi visnoturīgākā. Viņš ir piederīgs tiem rakstniekiem, kas mainās maz un neiziet krasu pārvērtību un māksliniecisko meklējumu ceļus. Arī no pasaules literatūras autoritātēm, kā liecina rakstnieka pieraksti, viņam vienmēr pirmajā vietā bijis K. Hamsuns, tad vēl romantiskais mistiķis M. Māterlinks, smalkais A. de Misē un gluži pretējie — Š. Bodlērs un G. D' Annuncio. No krievu klasiķiem V. Lesiņam tuvākais bijis M. Ļermontovs. Kā mākslinieku V. Lesiņu saistīja romantisks simbolisms, vientuļas dvēseles mistiskās izjūtas, pasaules sāpju kults, tomēr vienlīdz spēcīgs bijis arī hedonisma valdzinājums. V. Lesiņš ir viens no nedaudzajiem latviešu rakstniekiem, kura darbos neatrast sociālas, vismaz kādas apgaismības idejas, pamācības un nosodījumus. Parūgta ironija ar krietnu skepses piedevu, kas raksturīga ne tikai V. Lesiņa stilam, bet viņa pasaules uztverei kopumā, galvenokārt vērsta pašam pret sevi.

Darbos kopumā ir daudz autobiogrāfiska materiāla, kas visbiežāk ienāk kā atmiņu stāstījums, un šī atmiņu forma jau pati par sevi vienmēr ir subjektīva, raksturo pašu stāstītāju, atklāj viņa rīcības motīvus. Visi ārējie notikumi, lai arī dažkārt dramatiski, galvenokārt kalpo par galvenā varoņa izjūtu katalizatoriem.

V. Lesiņa pirmais romāns «Slimā dvēsele» (grāmatā 1911) savulaik nesacēla tik skaļu ievērību kā H. Eldgasta «Zvaigžņotās naktis», jo publicēts dažus gadus vēlāk, kad karstākās diskusijas jau pieklusušas. Tajā arī nav tik krasi samanāmas tālaika «modīgās» literārās ietekmes. Tomēr sabiedrības atsauce bija liela, darbs tika uzņemts labi.

V. Lesiņa romānam ir apakšvirsraksts — «Praporščika Kairēna piezīmes». Tomēr šis praporščiks vairāk ir M. Ļermontova Pečorina («Mūsu laiku varonis») attāls-gara radinieks, viņš nelīdzinās lepnajam, visai pretenzozajam individuālistam Jovanam Mermanam (H. Eldgasta «Zvaigžņotās naktis»). Kā Pečorins, tā Kairēns ir pretrunīgi raksturi un divu dažādu laikmetu «liekie cilvēki». Pečorins vēl ir viens savā egoismā, jo līdzciltveki viņu nosoda, turpretī Lesiņa attēlotie cilvēki no samaitātības indes kausa jau dzēruši it visi, tikai vienam ticis vairāk, otram mazāk. Tāpat kā M. Ļermontova romānā, arī te ir sacensība sievietes dēļ, duelis, ir materiāli nodrošinātu ļaužu filozofēšana par dzīves jēgu pie viņa glāzes vai alus kausa utt. Tuva krievu rakstniecībai ir arī tieksme mīļoto cilvēku mocīt, spert liktenīgus soļus par spīti kaut kam, bet pēc tam smagi no-

želot. Kairēns un viņa iemīļotā Oļa atrodas nepārtrauktās cīņas pozīcijās. Tā ir cīņa starp jūtu uzplūdiem un atplūdiem, starp ciešu tuvību un tikpat spēju atsalumu, ko noslēdz pēkšņās Oļas kāzas ar cilvēku, kurš Kairēna skatījumā ir visai brutāls, garīgi sekls cilvēks. Sievietes viens neapdomīgs solis, kuru neapšaubāmi pats Kairēns ir veicinājis, nelaimīgus padara četrus cilvēkus — un vispirms jau pašu Oļu. Atšķirībā no tolaik tik populārajiem S. Pšibiševska darbu varoņiem Kairēns ne tikai pats lepni cieš un liek ciest arī apkārtējiem, bet ir jūtīgāks, romantiskāks, spēj sevi analizēt un tiesāt, piemēram: «Uz reizi es redzēju, ka visas manas mokas un ciešanas ir bijušas patmīlības auglis un ka bez apvainotā lepnuma nav bijis nekas. Es iesmējos, jo nicināju pats sevi.»⁹

Zināms pašnīcinājums ir vai visu V. Lesiņa atveidoto tēlu kodolā. No tā izaug skepse, kuru baro neticība cilvēka spējai mainīties. Tāpēc arī ir zināma fatāla pakļāvība norišu gaitai. Šo intonāciju labi uztur romāna aploces kompozīcija: visai rezignētais atmiņu pavediens, apgājis apli cilvēka dzīvē, noslēdzas tai pašā ievada tonkārtā.

Divdesmito gadu sākumā, kad V. Lesiņš pēc ilgajiem prombūtnes gadiem tikko bija atgriezies dzimtenē un kā rakstnieks faktiski aizmirsts, A. Upīts¹⁰ ļoti pozitīvi novērtē romānu «Slimā dvēsele», saskatot te zināmu radniecību ne tikai ar M. Ļermontovu, bet arī ar A. Kuprina stāstiem. A. Upīts atzīst, ka autors ir pārliecinoši atklājis dažādās un pret-runīgās mīlestības tieksmes ar īsajiem laimes un sajūsmas mirkļiem un garajām šaubu un moku naktīm, visu to izjūtu plūsmu, kas ar noslēpmainu spēku šūpo cilvēku.

V. Lesiņa pirmajā romānā vēl visai daudz patētikas, arī izteiksme dažkārt neveikla, tomēr tajā skaidri samanāma personības koncepcija, kas ir it visos viņa darbos. Tie ir tā dēvētie problemātiskie raksturi, dažādu postošu vājību un instinktu pārmākti, arī nevajadzīgi pašlepni un iecirtīgi. Un tumšie atvari viņu dzīvē allaž ir stiprāki par saprāta balsi.

No latviešu modernistiem (arī J. Poruka) V. Lesiņu atšķir visai pret-runīgā attieksme pret sievieti, kas viņa darbos ļoti reti ir augšupejošs spēks. Tās ir neapreķināmas, kaislīgas, gluži vai dēmoniska rakstura sievietes vai arī — gluži pretēji — savās jūtās tik atdevīgas un emocijās pakļāvīgas vīrietim, ka nespēj viņu grūtā brīdī ne balstīt, pat ne saprast. Starp šādiem diviem spēkiem (postošo un gremdējošo) tad arī visbiežāk

⁹ Lesiņš V. Slimā dvēsele. — R., 1911. — 169. lpp.

¹⁰ Upīts A. Latviešu jaunākās rakstniecības vēsture. — R., 1921. — 2. sēj. — 331., 332. lpp.

atrodas varonis, visai bezcerīgi meklējot savai dzīvei stingru pamatu. Stāstā «Augusta Strāvas gals»¹¹ tēlota kāda skaista, valdzinoša sieviete, kurai piešķirta «ļauņa likteņa» loma divu vīriešu dzīvē. Trauslais, pārvērtīgais dzejnieks Strāva, nespējams ne saraut saites, ne arī palikt laulības sprostā, īsi pirms savas nāves saka draugam: «Mēs jau nezinām, kas ir skaistums. Skaistums ir briesmīga lieta. Tajā apvienoti ļaunais un labais, zvērs un eņģelis.»¹²

Viens no V. Lesiņa interesantākajiem un arī problemātiskākajiem darbiem ir periodikā publicētais romāns «Apsēstie».¹³ No klasiskās reālistiskās prozas viedokļa romāns šķiet pilnībā neizstrādāts, fragmentārs, dažādu noslēpumu, pat mīklainību pārpilns. Simboliskā daudznozīmība nav viegli atšifrējama. Savukārt, vērtējot ar modernisma estētikas mērauklu, tajā daudz saistoša, pat intriģējoša. Ārējās pasaules aina ir saskaldīta, daļas arī strukturāli nav cieši kopā sasaistītas, jo autors nebūt netiecas pēc episka izvērsuma un ārējām norisēm nav būtiskas nozīmes. Liela loma ir atmiņu ainām, kas visai patvarīgi un spontāni ielaužas varoņu apziņā. Ir racionālā un iracionālā apvienojums, sapņi, vīziju tēli, personības dubultošanās u.tml.

Zināmā mērā «Apsēstie» ir «Slimās dvēseles» turpinājums. Darbība noris jau vēlākā laikposmā, it kā pasaules kara atblāzmā, un visu notikumu līdzdalībnieks, tikai kluss un pasīvs, ir bijušais cara armijas virsnieks Kairēns — tagad kļuvis par īstu pasaules pilsoni, iekšēji izdegušu bezdzimtenes klaidoni. Tomēr viņš ir labi situēts, jo viņa viesus, kas sēd pie kamīna un malko labu vīnu, apkalpo sulainis, tas pats kādreizējais Kairēna kalpotājs Andrejs.

Romāns aizsākas kāda Pēterburgas finansista un mecenāta mājās, kur tiek rīkots mākslinieku vakars. Šai visumā noslēgtajā telpā lasītājs iepazīstas ar visām darbojošām personām. Tā ir gluži internacionāla sabiedrība: kāds zviedru grāfs, latviešu pianists un savu latvietību sen aizmirsis arhitekts, krievu rūpnieks un vienkārši skaistas sievietes. Sarunās dzirkstī atjautības, tiek dzerts vīns un dejots. Tomēr V. Lesiņš nebūt nepakļaujas salonromāna iespējamai banalitātei, jo viņu maz saista notikumu ārējās norises, arī raksturu individuālie portretējumi ir bāli. It visā tiek meklēta kāda dziļāka, slēpta jēga.

¹¹ Daugava. — 1931. — Nr. 8.

¹² Turpat. — 902. lpp.

¹³ Jaunākās Ziņas. — 1931. — Nr. 102 — 135.

Romānā ir trīs kopā vāji saistītas sižeta līnijas, kuras savukārt veido trīs pāru savstarpējās attiecības. Atbilstoši romāna nosaukumam visas personas ir kaut kādā veidā apsēstas. Vienu vajā pagātnes grēki, otru padara nelaimīgu pārprasts godīgums, trešo — naidis vai kaislība, ceturtais ir mīlestības apmāts un tās dēļ iet bojā. Ir kāds šķietami ideāls pāris — jaunais pianists Goba un viņa iecerētā, vēlāk sieva Ira. Bet arī viņu laime nav ilgstoša, lai gan abi ir lielu, skaistu jūtu pārpilni. Autors fiksējis vissmalkākās plaismas, kas gluži nemanot ievēlka abu dzīvē. Tomēr pats būtiskākais slēpjas paša autora atziņā par īstas sapratnes, tuvības neiespējamību. Lasām: «Viņa [Ira. — B.S.] vēl nezināja, jo dziļāk ieskatās otra dvēselē, jo svešāka tā top. Viņa nezināja, ka zvaigznes izplatījumā ir tuvāk viena otrai nekā divas dvēseles. Bezgala tālu kļīst viņas viena no otras, un tikai viņu ilgu saucienu atbalsis savijas šad un tad, lai radītu mīlas ilūziju.»¹⁴

Šī eksistencialisma filozofija tik «tīrā» veidā V. Lesiņa daiļradi, kas savā būtībā it kā piederīga iepriekšējam laikmetam, pietuvina tai divdesmito gadu literatūras strāvai, kuru dēvē par «zudušās paaudzes» literatūru un kuras spilgtākais pārstāvis mūsu rakstniecībā bija K. Zariņš. V. Lesiņš atklājis arī jaunā mākslinieka Gobas būtnes sašķeltību. Nešaubīgi mīlēdams savu jauno sievu, viņš nenovēršami iet pretim savas tumšās kaisles postam, pakļaujās gluži dēmoniska rakstura sievietei.

Romānā savdabīgs un ļoti sarežģīts ir arhitekta Plaismas tēls. Arī viņam nav ne īstu māju, ne dzimtenes. Būtībā tas ir «bijušais cilvēks», kura dzīve jau ir pagātnē. Viss, kas ar viņu noticis, jau pieder vakardienai. Viņš dzīvo galvenokārt atmiņās, kur vairāk tumsas nekā gaismas. Plaisma pats atzīst, ka katrai lietai ir divas puses, bet viņam lemts redzēt vienmēr to otro, sātānisko pusi. Kādreiz nodarītais grēks (atņēmis draugam sievu, tā viņu savukārt pievīlusi, pēc tam vīlis viņš), vainas apziņa murgu, vīziju, sapņu veidolā atkal un atkal atgādina par sevi. Arī visi Plaismas iecerētie labie darbi nenes augļus, viņa sabiedrībā jauni ļaudis nejūtas īsti labi. Viņa labākais draugs ir allaž klusējošais, aukstais Kairēns. Var tikai nojaust, ka Plaisma izmisuma brīžos apreibinās ar opiju un, kādas vīzijas apstulbināts, sašauj vajātāju, būtībā savu ēnu.

Romāns «Apsēstie» ir viens no tiem darbiem, kas risina J. Poruka (novele «Grāfs Rodensteins») aizsākto tēmu par cilvēkiem ar divām sejām, resp., dievišķo un sātānisko, par grēku pārmantojamību un pēcteci-

¹⁴ Jaunākās Ziņas. — 1931. — Nr. 121.

bu. Labi te arī iekomponēts modernisma literatūrā bieži variētais masku balles motīvs. Tikai aiz maskām aizslēpušies cilvēki jūtas dabiski un atraisīti. Pēc dažiem gadiem līdzīgas psiholoģiskas mīklas risinājis P. Rozītis romānos «Divas sejas», «Uguns ceļi» un K. Zariņš romānā «Dzīvība un trīs nāves». J. Ezeriņa novelē «Rūtes ķēniņš» lasām zīmīgus vārdus: «..karnevāls varens!.. bet man tomēr liekas, ka interesantākā mūslaiku masku balle būtu, ja viesi ierastos pilnīgi bez maskām. Es pārliecināts, ka taisni tad mēs viens otra nepazītu.»¹⁵

Arī trīsdesmitajos gados publicētajos darbos V. Lesiņu nodarbinājušas galvenokārt tās psiholoģiskās problēmas, kas saistās ar personības divatnību, ar zemapziņā slēptajiem instinktiem. Viņš raksta par cilvēkiem ar traģisku vai samezglotu dzīves gājumu. Jau pēc rakstnieka nāves publicētā stāsta «Mantojums»¹⁶ centrā ir cilvēks, kurš visu mūžu centies it kā pa stāvu, slidenu krastu tikt augšup. Tomēr vienmēr sekojis apdullinošs kritiens — un «atkal viņš sajūt ap sevi gļotainus ūdeņus, kas nes to sev līdzī lēnai un riebiņgai iznīcībai»¹⁷. Kādā trakulības brīdī viņš iet bojā, bet aiz viņa paliek pārinodarījumi, izpostītas cilvēku dzīves. Mirušā grēka nastu nest uzņemas kāds sens draugs, jo jūtas morāli līdzatbildīgs. Tomēr viņa tolstojskā misija glābt pazudušās dvēseles lemta neveiksmei, jo arī pats labdaris nebūt nav stipra, bet gan sašķelta personība, kas vienlaikus izjūt sevi kā soģi un apsūdzēto.

V. Lesiņa trīsdesmito gadu darbos ir visai daudz paša autora dzīves pieredzē sakņotu atziņu, sentenču. Tie visbiežāk būvēti pēc viena — grēksūdzes principa. Tāds ir arī disputa formā veidotais stāsts «Drauga sieva».¹⁸ Kāds ārsts, romantiķis un ideālists, uztic savu dzīves stāstu atšķirīgas pozīcijas cilvēkam — skeptiķim un dzīves baudītājam. Stāstītājs, kurš nejausi iekļuvis kādas dzīves drāmas epicentrā un kļuvis par ģimenes sabrukuma netiešu veicinātāju, vainas apziņā nespēj vairs iekļauties ne ierastajā dzīves ritmā, ne arī uzsākt kaut ko jaunu. Savukārt skeptiķis noraida šādu pozīciju un atzīst, ka morāle, tikumi, sirdsapziņa ir tikai acu māneklī un cilvēkam, kurš tikai uz brīdi iemests bezgalības straumē, ko dēvē par dzīvi, ir jāļaujas ikkatram prieka, laimes mirklim. Ir bezjēdzīgi, viņaprāt, no tā visa atteikties.

¹⁵ Ezeriņš J. Stāsti un noveles: Izlase. — R., 1962. — 69. lpp.

¹⁶ Daugava. — 1933. — Nr. 1, 2.

¹⁷ Turpat. — Nr. 1. — 22. lpp.

¹⁸ Jaunākās Ziņas. — 1933. — Nr. 4 — 23.

Te un arī citos darbos sastopas atšķirīgas kultūras un pasaules uztveres pārstāvji, un šis atšķirības sevī iemiesojis arī pats autors. Lielākā daļa V. Lesiņa prozas varoņu nāk it kā no senākiem laikiem, ar senākiem tikumiem un morāli, tāpēc arī vainas izjūta ir lielāka un vilšanās dziļāka. Varbūt nedaudz «vecmodīga» ir viņu goda un pienākuma izpratne.

Visai skaidri tas izjūtamā vienā no pēdējiem un mākslinieciski pievilcīgākajiem darbiem — stāstā «Pēdējais sapnis».¹⁹ Tas arī ir pēdējais sapnis padzīvojuša, daudz pārdzīvojuša ārsta dzīvē, kura īslaicīgā (tomēr abpusējā) aizraušanās ar jaunu meiteni noslēdzas līdzīgi «vētraī ūdens glāzē». Dzīves salauzta ir atgriezies ārsta sieva, kas pirms daudziem gadiem viņu vieglprātīgi pametusi. Šķietama pienākuma un līdzjūtības vārdā viņš atsakās ne tikai no mīlestības, bet arī no tā brīvā un mierīgā lauku dzīves veida, kas sniedza viņam patiesu gandarījumu. Pilsētā viņš atsāk apnikušo, jau rutīnai pakļauto ārsta praksi un garlaikots piedalās dažādos saviesīgos vakaros, kuri tiek rīkoti viņa mājās.

Stāsts «Pēdējais sapnis» iezīmē jaunu kvalitāti rakstnieka daiļradē. Tas ir formā kompakts, izteiksmē lakonisks un zemtekstiem bagāts darbs. Prasmīgi izmantotas detaļas kā izjūtu un noskaņu raksturotājas un vārda daudznozīmība. Pats galvenais ietverts tai enerģijas lādiņā, ko veido neizteiktais, noklusētais. Visai triviālās fabulas ievēdojumā nav nekā no banalitātes. To izslēdz autora prasme uz cilvēkiem un notikumiem skatīties nedaudz atsvešināti, it kā no malas, mazliet ironiski. Apvārdītā izteiksme atbilst galvenā varoņa būtībai, viņa dzīves un arī profesionālajai pieredzei. Ārsta analītiska šķietamais ārējais miers labi kontrastē ar jaunās meitenes aušīgo, visai neapbrīnināmo rosīšanos. Divu ļoti dažādu cilvēku jūtu spēlē ievēroti visi saistošas spēles principi, sākot ar lēnu, pakāpeniski pieaugošu ieinteresētību, patiesu aizrautību, ar riska momentu un īsu, bet spilgtu uzvaras mirkli. Tad visi kauliņi tiek sajaukti un var sākties cita spēlīte. Kāda būs tās gaita, ir atstāts lasītāja iztēlei.

Lai arī stāstu apvij nedaudz elēģisks, it kā jau vakara saules apspīdēts rāmums ar skaistiem dabas skatiem, iekšēji tas ir saspringts, ko akcentē arī tuvējā jūra pirmsvētras laikā. Tomēr jau vairākkārt variētai tēmai par neizdevušos vai velti nodzīvotu dzīvi, par iedragātiem likteņiem nav agrākās traģiskās intonācijas. Cilvēki vairs nenododas skaudrai pašmocībai. Tās vietā viņi apbruņojas ar skepsi. «Atdzimt? Vai cilvēks var atdzimt? Tolstojs ir uzrakstījis romānu par atdzimšanu, — Spaile domāja, — un

¹⁹ Daugava. — 1931. — Nr. 9.

uzrakstījis niekus: cilvēks neatdzimst, cilvēks nolietojas, bet neatdzimst. Izplēn kaislības — nāk morāle.»²⁰

Autora pozīcijas zināms relatīvisms dzīves parādību novērtējumā, ko akcentē nedaudz skeptiska un ironiska attieksme pret esamību, kā arī sentenciozs, asprātīgs stils V. Lesiņu pietuvina tam trīsdesmito gadu literatūras intelektuālajam strāvojumam, kuru veido E. Ādamsons, Anšlavs Eglītis, M. Bendrupe un K. Lesiņš.

Kā viens no pirmajiem latviešu «dvēseles romāna» autoriem V. Lesiņš arī šodienas lasītājam var būt interesants. Viņa darbu varoņi, kuri nekalpo ne idejām, ne sabiedrībai, ir pat antisociāli, nepazīst dvēseles mieru, dzīvo intensīvu un pretrunīgu jūtu dzīvi. V. Lesiņa darbos netiek atklāti cilvēka garīgās krīzes cēloņi, bet fiksētas šīs krīzes izpausmes — atsveinātība un vientulības izjūta. Traģiskā nespēja izlauzties no savas individuālisma čaulas sarežģī jebkuras savstarpējās attiecības. Šo attiecību kolīzijas — V. Lesiņa daiļrades pamattēma.

²⁰ Lesiņš V. Pēdējais sapnis // Daugava. — 1931. — Nr. 9. — 1040. lpp.

Inguna Sekste

Alija Baumane

(1891—1941)

20. gadsimta otrās puses latviešu lasītājam Alija Baumane ir maz pazīstama rakstniece. Literatūras vēsturē viņa parasti tiek minēta kā «otrā plāna parādība». Taču 20. gadu sākumā A. Baumanes pirmajos dzejoļos un stāstos bija manāmi īpatnēja talanta iedīgļi. Kritika gan atzīmēja, ka vēl daudz jāstrādā pie izteiksmes lokanības un stila skaidrības.

Diemžēl A. Baumanes zvaigžņu stunda tā arī nepienāca. Par katru viņas grāmatu var teikt, ka «tā liecina par lielu apdāvinātību un lielu negatavību»¹. Šķiet, ka tieši autores paviršības dēļ lasītāju rokās nonākuši daudzi pavāji vai pārstrādājami darbi, kamēr labākie palikuši rokrakstā. Bet ir arī sava daļa nolemtības Alijas Baumanes liktenī, par ko Jānis Veselis raksta: «Viņa nebija mērojama ar vispārējām mērauklām. Tāpēc viņai neredzēdami pagāja garām ir kā personībai, ir kā dzejniecei daudzi dzejas vērtētāji, dzejnieku iedabas šķietami sapratēji, kas daudz mazākiem talantiem nekā Alija veltījuši atzinīgus vārdus.»²

Tomēr laika plūdums A. Baumanes vārdu no latviešu kultūrapziņas nav izdzēsis. Šajā sakarā ievērtību pelna 50. gadu latviešu trimdas kritiķu atzinumi par iespējamām paralēlēm ar sirreālisma poētiku A. Baumanes dzejā. Līdztekus modernisma alias sirreālisma izpausmēm uzmanību saista arī rakstnieces intereses psiholoģijas jomā, kas tuvas 20. gadsimta nogales Latvijas psihologu kultivētajai gaisotnei, kā arī citi izpausmju aspekti.

Savdabības netrūkst ne A. Baumanes daiļradē, ne dzīves gājumā. Vai nu nevīstošas jaunības alku, vai citu motīvu vadīta, rakstniece noklusējusi īstos dzimšanas datus un uzdevusies par astoņiem gadiem jaunāka. Kad dokumentu viltošana 1930. gadā tiek atklāta, A. Baumane piedzīvo ne-

¹ J. Vidiņa izteikums recenzijā par A. Baumanes stāstu krājumu «Zemes medus» // *Domas*. — 1926. — Nr. 1. — 70. lpp.

² *Veselis J.* Teiksma par manu mūžu. — *Vesterosa*, 1956. — 144. lpp.

patīkamus brīžus policijas iecirknī, kā arī samaksā soda naudu. Tomēr galvenais šķiet panākts — literatūrvēsturē kā Alijas Baumanes dzimšanas gads figurē 1899. gads. Īstenībā rakstniece dzimusi 1891. gada 26. jūnijā Talsu pagastā un kristīta kā Alvīne Henriete Elizabete Baumanis.³ Alijai bijuši vēl brāļi un māsa (mirusi 1902. gadā), bet vecāku laulība izirusi. Tēvs nodibinājis citu ģimeni un nodzīvojis ilgāk par Aliju. Māte, spriežot pēc vēstulēm, ap 1907. gadu jau pārcēlusies uz Rīgu. Līdz pat mūža beigām (ap 1928. gadu) viņa pelna naudu, izīrējot istabas.

Lai neatklātos īstais vecums, arī par skolas gadiem A. Baumane sniegusi visai aptuvenas ziņas. Domājams, ka viņa mācījusies Lēdurgas draudzes skolā vai vismaz zināmu laika posmu pavadījusi Lēdurgā, kur iedraudzējusies ar vēlāko aktrisi Paulu Baltābolu.⁴

Paula Baltābola un Felicita Ertnerē ir Alijas biedrenes un draudzenes Viļa Olava komercskolā Rīgā. Skolu A. Baumane beigusi 1910. gadā; 1910./1911. gada ziemā strādājusi par mājskolotāju Mogiļevas guberņā, tad atgriezusies Rīgā un dzīvojusi pie mātes.

No 1914. gada līdz 1920. gadam Alija Baumane dzīvo Pēterburgā. Viņa strādā par ierēdni, pasniedz privāttundas, lai nopelnītu naudu galvenajam mērķim — filozofijas un filoloģijas studijām. Sarežģīto laikmeta kolīziju (1. pasaules karš, revolūciju periods) dēļ tās bijušas nesistemātiskas, tomēr neatsverama ir Pēterburgas laikā gūtā dzīves un mākslas izpratne. Šo laiku A. Baumane vēlāk atcerējusies kā mūža spožāko posmu.

Tiesa, Pēterburgas periods A. Baumanes dzīves uztveri kardināli nemaina. Rakstniece atstājusi visai maz dokumentālu liecību par savu dzīvi, bet saglabājušos materiālu vidū vērtīgāko daļu veido apmēram trīsdesmit Alijas vēstuļu Paulai Baltābolai, kas rakstītas no 1907. līdz 1919. gadam. Tās attiecas uz dažiem Rīgā pavadītiem gadiem, bet visvairāk uz Mogiļevas un Pēterburgas periodu.

Vēstules liecina, ka jau no agras jaunības Alija ir nemierpilna jaunu ceļu meklētāja. «Atkal ceļā... Jā, nemīlu es «gruntes»,»⁵ kāduviet viņa izsakās. Topošo personību nesaista ilgstoša stabilitāte, bet interesē tie

³ LVVA, 2996. f., 2. apr., 8945., 8946. l.

⁴ Saglabājusies populāra, vairākkārt reproducēta fotogrāfija, kurā redzams Leons Paegle, Paula Baltābola un Alija Baumane Lēdurgas draudzes skolas dārzā.

⁵ A. Baumanes vēstule P. Baltābolai 1910. g. 26. maijā. — RLMVM, P. Baltābolai fonds, inv. nr. 351 593.

paradoksālie sīkumi, kas negaidīti uzmirdz aiz ceļa pagrieziena. Padsmitgados viņa sapņo nevis par precēšanos un ģimeni, bet par mīlestību, nevis par dvēseles mieru, bet nemieru. Miers viņai asociējas ar mietpilsoniskiem stereotipiem. Tiklīdz jūt nesaskaņu starp vārdiem un darbiem, tā Alija nevis klusi samierinās un norimst, bet protestē. Gatavojoties iesvētībām, viņa raksta Paulai: «.. vaj tad viņš [mācītājs. — I.S.] tiešām nevarēja drusku vairāk paskatīties, paklausīties un nemācīt, ka bībele dod mieru un absolūtu apmierinājumu.»⁶ Un nākamajā vēstulē Alija filozofē par cilvēku, kurš, izlasījis uzrakstu «Dievs. Miers», mokās vislielākajā nemierā.

Kādā citā vēstulē lasāms, ka Alija labprāt provocē citus, bet visvairāk pati sevi, lai izsistu no mietpilsoniskās rutīnas un radītu interesantas psiholoģiskas reakcijas. Viņa nogriež savus izcili biezos matus pavisam īsus: «.. pate esmu neredzēti priecīga, varbūt laimīga; nezin, vai tādēļ, ka mama raud un lamājas [..]

Jūtos ļoti, ļoti brīva un stipra! [..] Man rādās, ka es ar savu [..] smagumu noliku visu slapjo vaigu un gurstošo kāju smagumu un [..] guvu sirdī smagumu, kas spiež uz augšu...» Interesi par zemapziņas pretrunīgajām norisēm pauž arī nākamais teikums: «.. man patīk, ka redzu cilvēkus drusku dziļāk nekā aiz ādas.»⁷

Šāda nostāja sola konfliktiem bagātu ārējo dzīvi un apkārtējo cilvēku nesapratni. Cik noprotams, A. Baumanai, īpaši jaunības gados, nav bijušas sevišķi labas attiecības ar māti, kas nosodījusi nepaklausīgo un patmīlīgo meitu. Nesaprašanās Alijai iznākusi arī ar skolotāju Vili Olavu, kas noraidoši izteicies par sieviešu centieniem iegūt augstāko izglītību.

Tādējādi Alija Baumane ierodas Pēterburgā, lai meklētu vidi, kas nevis apspiež viņas radošos centienus, bet veicina to attīstību. Iespaidu un zināšanu Pēterburga sniedz pārpārēm. Ne reizi vien Alija Baumane nokļūst pašā Krievijas garīgās dzīves epicentrā. Filozofijas pulciņa sanāksmēs viņa redz un dzird Aleksandra Bloka un Andreja Belija diskusijas. Abi «strīdējušies par «miesas problēmu», «gara problēmu» tik ilgi, kamēr sapinušies neatrisināmās pretrunās, viens sācis aizstāvēt to, ko nupat apgāzis, kamēr otrs pilnīgi pārņēmis pretnieka domu gājienu. Gars sajucis ar miesu, miesa ar garu.»⁸ Kā A. Baumane, tā F. Ertnerē, kura arī studēja

⁶ Vēstule P. Baltābolai 1910. g. 12. martā. — RLMVM, inv. nr. 351 592.

⁷ A. Baumanes vēstule P. Baltābolai 1910. g. 25. februārī. — RLMVM, inv. nr. 351 591.

⁸ *Veselis J.* Teiksma par manu mūžu. — 136. lpp.

Pēterburgā, ir pieminējusi Pēterburgas universitātes profesoru Meieru. F. Ertnerē, piemēram, stāstījusi, kā Meiers skaidrojis pareizticīgo reliģijas principus, mācījis sajust baznīcas sakrālās telpas auru.⁹ A. Baumanē acīmredzot atmiņā glabājusi līdzīgas atziņas un iespaidus.

Pēterburgas studiju un spriegās revolūciju laika dzīves pieredze vēl vairāk norūda A. Baumanes patiesības un dzīves īstuma alkas un kristalizē savdabīgus uzskatus par indivīda un pasaules attiecībām. Vēstulē P. Baltābolai lasāmas rindas, ko var uzlūkot par A. Baumanes tālākās dzīves kredo: «.. skaidri ir tas, ka mani visur gaida tā dēvējamā dzīves atkāpšanās no manis. Bet dzīvi [...] es dzīvoju vēl jo īstāki, tikai it kā neredzami.

[..] Visu nosviest, apstāties pilnīgi un sevi prasīt, ko Tev vajaga? [..] jo Tu no visa nevajadzīga atteiksies. Un tad ļauties pašai patiesībai un vēl karsti sevi tīrīt — tāda ir mūsu gribēšana, jo tikai tad ir miers, jūtas dzīvības tuvums. Viss cits ievēd melu sausumā. [...] Bet pate es šo brīdī gribu tikai sekot savai ugunij [?], skaidrai no visu lietu (istab-, ķēķa un vispāri tikai tā saucamās dzīves lietu) cīņām, un nebīties no karstuma lielos mezglos un no diedziņu zušanas, viņus risinot, kas ir pate dzīve.»¹⁰

A. Baumanē ir studējusi F. Nīčes darbus, droši vien iepazinusies ar 20. gadsimta sākumā populārā Anrī Bergsona filozofiskajiem uzskatiem (1913. — 1914. gadā Pēterburgā iznāca A. Bergsona Raksti). Tā vai citādi A. Baumanes radošajai personībai ir tuvi «dzīves filozofijas» un A. Bergsona intuitīvisma uzskati. Pietiek kaut vai saskaitīt, cik reižu vēstulēs un stāstos dažādos locījumos atkārtojas jēdziens *dzīve*. Spēcīga intuitīva uztvēre ir jau iedzimta A. Baumanes psihe īpašība, bet filozofijas studijas palīdzējušas to izkopt, izskaidrot un padziļināt.

Fridrihs Nīče attīstīja domu, ka, pielāgodamās stereotipajām mietpilsoniskās kultūras normām, cilvēce ir aizmirsusi, ko nozīmē vitāla, pilnasinīga dzīve. Šis viedoklis ir tuvs arī A. Baumanēi, un viņa jau vēstulēs akceptē nepieciešamību attīrīties no sastingušiem stereotipiem, kas traucē sasniegt būtisko. Būtiskais (lielie mezgli ar mazajiem diedziņiem, respektīvi, dzīves audums) nav saredzams cilvēka apziņas stāvokļu virspusē (bet dziļāk nekā aiz ādas, saka A. Baumanē). A. Bergsons atgādināja, ka ir jānošķir virspusējais «es» ar skaidri norobežotiem stāvokļiem un «es», kurā stāvokļu secība paredz saplūšanu un mijiedarbību. «Es» dziļumos mirkļi neseko cits citam kā krelles diedziņā un tos nevar aplūkot kā uz

⁹ Hausmanis V. Sarunas ar Felicitu Ertneri. — R., 1977. — 14. lpp.

¹⁰ A. Baumanes vēstule P. Baltābolai 1919. g. 21. februārī. — RLMVM, inv. nr. 351 605.

visiem laikiem noformētas lietas. Īstā dzīve ir nepārtraukta plūsma (die-dziņi zūd, mezglus risinot, kas ir pati dzīve), un to spēj satvert vienīgi intuīcija. Intuīcija spēj iekļūt lietu būtībā un tvert vienībā, jo redz lietas kustībā, tapšanā, jaunradē (saplūsmē un mijiedarbībā). Turklāt, kā atzi-mēja A. Bergsons, uzdevums ir nevis vienkārši iedziļināties cilvēka gara dzīvē, bet sasniegt gara un matērijas saskarsmes punktu. Tas ir intere-sants aspekts, jo paredz nevis nodziļināšanos un varbūt aizmiršanos gara pasaulē, bet gan pievēršanos ikdienas jutekliskajai pieredzei, caur kuru absolūtais ir izzināms.

Trauslā robežtelpa, kurā sastopas absolūtais garīgums un cilvēka ik-dienas pieredze un kurā vibrē īstā dzīve, interesējusi arī Aliju Baumani. 1920. gadā viņa atgriežas Rīgā kā modernismam nobriedusi personība. Drīz vien A. Baumanē sāk aktīvi publicēties, raksta kā dzeju, tā stāstus un darbojas žurnālistikā.

Dokumentālu liecību par šo periodu ir maz, bet rakstnieces materiālā eksistence nav bijusi sevišķi spoža. Ilgus gadus Alija Baumanē kopā ar māti dzīvojusi K. Barona ielas 37. namā. Pēc Edes Baumanes nāves Alijas materiālie apstākļi sašķobās, jo, kā liecina laikabiedri, piemēram, P. Balt-ābola, rakstniece bijusi visai nepraktiska un naudas lietās neprecīza. Ņe-mot vērā viņas nepastāvīgo, nedaudz haotisko raksturu, materiālais krahs un nabadzīgā mūža nogale šķiet likumsakarīga. Tomēr līdz pat pēdējiem gadiem A. Baumanē saglabā jaunības dienu patstāvību un lepnumu: «Uz priekšu jāskatās, ne atpakaļ! O, to Alija zin un var! Kāpj visam pāri bez stostīšanās! [...] Tūliņ Alija ies tālāk! Un, pat viņas acīs skatīdamies, ne-daudzi teiks, ka vienreiz viņa tomēr skatās atpakaļ.»¹¹

Plašākas atmiņas par A. Baumani atstājis viņas tuvs draugs Jānis Ve-selis. Tās lasāmas grāmatā «Teiksma par manu mūžu». J. Veselis atminas gan viņu mīlestības spožākos brīžus, gan arī Alijas mūža pēdējo posmu. Dzejniece mirusi 1941. gada 1. aprīlī ar krūts vēzi un apglabāta Meža kapos. J. Veselis raksta, ka bērēs piedalījies arī tēvs un brālis, kas tikai 1940. gadā pēc lielnieku apvērsuma atgriezies no Krievijas.

Alijas Baumanes kā radošas personības mūža noslēgums ir traģisks. Pēdējos gados viņa strādājusi pie romāna «Maizes laiva». J. Veselis lasītās lappuses vērtē kā skaisti iesāktu darbu. Vēstulē Emīlijai Benjamiņai A. Baumanē ziņo, ka romānu pabeigusi, un pateicas par ierosinājumu drukāt to laikrakstā «Jaunākās Ziņas». Turpat viņa piebilst, ka romānam

¹¹ Vēstule P. Baltābolai 1909. g. 20. oktobrī. — RLMVM, inv. nr. 351 200.

atdevusi ne vien rakstnieces prasmi un veiklību, bet «arī savas cilvēcīgās ciešanas — dzīvo upuri — kas ir mākslas darba apslēptais spēks»¹². Diemžēl 1940. gada jūnijs pārvilka svītru visām iecerēm. Romāna manuskripts ir pazudis. Atliek vienīgi cerība, ka manuskripti nedeg, tas ir, kādreiz radītas atziņas pēc zināma laika posma neizbēgami atgriežas literārajā aprītē.

Dzeja

Alijai Baumanai iznācis tikai viens dzejoļu krājums «**Dārzi un vakari**» (1939), kurā apkopota gandrīz divdesmit gadu laikā tapusi, daļēji periodikā publicētā dzeja.

Haotiskums un paviršība, tāpat kā prozai, nedara godu arī A. Baumanes dzejai. Recenzente Veronika Strēlerte pareizi atzīmē, ka apmēram trešdaļa dzejoļu krājumā varēja izpalikt un grāmata būtu iznākusi nesaīdzināmi spilgtāka.¹³ Uztveri apgrūtina oriģinalitātes un banālu rindu krustošanās pat viena dzejoļa ietvaros. Dažkārt A. Baumane dzejoli skais-ti aizsāk, bet nobeigumā formālu izskaņu dēļ savārsta vulgaritātes (skumjas.. brīve jumjas; rokas.. prieks lokas u.tml.).

Darvas karote, kas sabojā medus mucu, nav aizmirstama, tomēr pievēršanās tikai labākajiem dzejoļiem vai pat atsevišķām rindām liek atzīmēt A. Baumanes savdabību, kas būtu varējusi izvērsties plaša mēroga īpatnējā parādībā.

Dzeja atklāj to, ka apziņas dziļumos A. Baumane neizjūt modernās pilsētas dzīves radīto atsvešinātību cilvēka dvēselē. Dzejas liriskā varone ātri izklūst ārpus lielpilsētas mūriem («Man sienas pazemo, nepieņem garu»¹⁴) un dzīvo vienotā ritmā gan ar dabu, gan savu ķermeni un dvēseli. Dzejniece paver robežtelpu, kurā vienlīdzīgās pozīcijās pastāv materiālā pasaule un gara dzīve, cilvēks un daba un kurā nav grūtību pāriet no viena pretstatu pola uz otru. Tipisks dažādo esības slāņu saplūsmes piemērs:

¹² Vēstule E. Benjamiņai 1940. g. Lieldienās. — Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, K. Egles fonds, 8118.

¹³ Daugava. — 1940. — Nr. 5. — 477. lpp.

¹⁴ *Baumane A. Dārzi un vakari.* — R., 1939. — 41. lpp. (Turpmāk lappuses numurs norādīts tekstā.)

***

Tās bija mežainās zāles, un straume zem viņām zuda.
Tās smaržoja mežainās zāles, un debess mirdzēja gluda.
Bij stiprums zālēs, un bailes kā čūskas sajūtas mija,
Un putni skrēja un vīla, un saule bez mitas lija...
Caur skūpstiem es gāju kā smaršām un ilgi maldīta tiku,
Es pašķīru mežainās zāles un skaidrumā muti liku.

(40. lpp.)

Dzejolī vienotu semantisko bloku veido *meža zāles — čūskas — skrejoši putni — skūposti*. Turklāt šos jēdzienus situatīvi paskaidro nevis redzes glezna, bet ar maņām uztvertas sajūtas — *smaršas* un *bailes*. Smaržas pastiprina sajūtu plūsmas intensitāti (kur ietverts arī *stiprums zālēs, saule bez mitas lija*), bet bailes apzīmē mokošo neskaidrību (*putni skrēja un vīla; ilgi maldīta tiku*). Otrs semantiskais bloks *straume — gluda debess* saistās ar skaidrību un harmoniju. Straumes atrašana liecina vai nu par juteklisku un garīgu piepildījumu, kad haoss vēršas līdzsvarā (skaidrumā), vai par mirklīgu izkļūšanu no mežaino zāļu (jutekļu) gūsta.

Pielīdzinot skūpstus mežainajām zālēm (*Caur skūpstiem* [vai caur zālēm? — I.S.] *es gāju kā smaršām*), A. Baumane saplūcina cilvēka juteklisko dzīvi ar dabu un rada situāciju, kad par vienu parādību var runāt caur otru. Sieviete pati izjūt sevi kā meža zāles un dabu.

Par dziļo saplūsmi liecina pasaules uztveršana ar visām piecām maņām (jau pieminēto ožu, tausti, garšu, redzi, dzirdi). Tās palīdz orientēties dabas daudzveidībā un izšķirt sajūtu nianses. Dzejolī «Āboliņa lauks» liriskā varone ieelpo ziedu saldo smaržu un brīnās par vīrieša jūtu vienpusību:

Es brīnos: tava mīla kaila ir un cieta, rasas nav,
un nenāk smaršas.. (18. lpp.)

Tikpat spēcīgi pasauli atspoguļo tauste:

Man lūpas tumsā maldās,
Skar zāli, kas vīta vai augs,
Un pelēkās acis saldās. (23. lpp.)

vai

Un pelgais vilnis skar kā nezināmi glāsti.. (53. lpp.),

vai dzejolī «Šķēps»:

Viņš nedzīvs šķiet, bet pieskāriens kā skūpstis ir valgs.. (129. lpp.)

Kādā no cikla «Gil» dzejoļiem A. Baumanē apcerīgi jautā, «ko zin gan cilvēks Mīlestības dārzā». Atbilde skan, ka ar prātu viņš nezina neko, tikai «tausta kokus, puķes skurbās», līdz «atrod sevi pašu» (157. lpp.). Šāds atšifrējums varētu būt arī liriskās varones izkļūšanai no meža zāļu maldiem iepriekš analizētajā dzejoļī. Proti, viņa dabu un mīlestību vairs neizjūt kā biedējošu haosu un no zālēm atbrīvotajā straumē saskata pati savu atspulgu.

No garšas sajūtām visbiežāk minēts ir *salds*, tiesa gan, visai tradicionālajā savienojumā *saldā mīla*. Toties dzejoļī «Mēnesnīca» A. Baumanē šo pašu sajūtu izmanto īpatnējāk, radot klusas, sudrabainas un saldas mēnesnīcas tēlu.

Dabas uztvere A. Baumanes dzejā nepārprotami saistās ar mīlestības juteklisko aspektu. Prozā A. Baumanē apcer «zemes medu», bet dzejā runā par sievietes mīlestību caur zemes norisēm un tēliem, tādiem kā āboliņa lauks, meža zāles, druva, labība utt. Ciklā «Gil»¹⁵ liriskā varone uzrunā vīrieti un viņa sniegto mīlestību kā maizi («Mana skaidrā maize neatstumjamā tu esi, Gil») un ūdeni, tas ir, pašus nepieciešamākos elementus dzīvības pastāvēšanai. Tieši caur vīrieša mīlestību sieviete izjūt sevi kā zemi un jutekliskās attiecības piesātinās ar zemes dvašojošo auglību:

Gil, mēs abi kūpam
Tā, kā druva kūp. (140. lpp.)

Mīlestība nozīmē arī pārvērtību, ejot cauri iznīcībai — tāpat kā daba rudenī nomirst, lai pavasarī augšāmceltos:

Tā krūtīs uzar mīlestība,
Tik pāršķelts kūpošs vārīgs svaigums,
Un sulusalda spiež — spiež iznīktgriba.. (148. lpp.)

Šāda pasaules uztvere tuvina A. Baumanī mītiskajai domāšanai. Diezgan spilgti viņas dzejā ir arī antīkās kultūras motīvi (Dafnis, cikls «Etilaja», fauna tēls).

Savukārt antīkajām bukolikām rada ir krāšņās žanra gleznas «Audeklu mazgāšana», «Putnu medības Engurē», «Zvejnieku sievas», «Mājas»

¹⁵ J. Veselis atminas: «1924. gada vasarā sāka parādīties avīzēs un žurnālos Alijas slavenais dzejoļu cikls Gil. [...] Vārmās lokani, vītņaini trīsēja jūtas, ap pašu poētisko Gila tēlu drebēja vārdi, ko mēs bijām runājuši.» — *Veselis J. Teiksma par manu mūžu*. — 141. lpp.

un citas. Dabas un lauku sadzīves norises A. Baumanē piesātina ar monumentālu pirmatnēju jēgu:

Rupjiem audekliem
un rupju miltu smaršai
piemīt cēlums.

(«Jauna maize», 14. lpp.)

Šīs svinīgās himnas rakstītas lielākoties garās, ritmizētās prozas rindās, kā to darījuši arī A. Baumanes laikabiedri, īpaši E. Virza. Žanra gleznu dzejoļi nav tik zemapzinīgi personiski, uz ko norāda arī 1. personas vietniekvārda *es* nomaīņa ar *viņi*, *viņas* vai vismaz *mēs*.

Pie tīkliem sievas liecas, tām zivis sit stingrajās delnās
Un krūtīs grūž drānas, šķiet, lūpas tām augļaini melnas.

(«Zvejnieku sievas», 44. lpp.)

Pie blieķa strādājam no rīta ausmas četras, un putni
dreb un sveizas augstu,
Spīd meži ezerā kā svešas pilis, tur smeļas līksma,
nosārtusi plauksta.

(«Audeklu mazgāšana», 26. lpp.)

Arī šajos dzejoļos samanāma jutekliska piesātinātība un zemes prieks. Dominē redzes gleznas, kas ļauj runāt par zināmu dekoratīvismu A. Baumanes dzejā (dekoratīvisms izpaužas arī atsevišķu priekšmetu apdzejojumā — «Šķēps», «Senlaiku kauss»). Šķiet, ka autore ar tikpat lielu tīksmi, kā apcerot jutekliskās mīlas saldumu, vēro, cik piepildīti noris zemes dzīve. Pavīd arī tendence mītizēt lauku sētu un Latvijas tēlu.

A. Baumanes liriskā varone neaprimst tikai zemes augļu saldumā un smagumā. Viens no iemīļotākajiem simboliskajiem tēliem viņas dzejā ir putns (putni). Zeme tiecas pret debesīm, un vidutājs šai savienībā ir šaudīgais, vieglais un trauksmainais putns. Putnu nenomāc zemes pinekļi un garlaicīgi pienākumi, tas savicina spārnus un aizlido debesīs. Šādā atšifrējumā putns saistās ar dzīvo un mūžam augšup alkstošo dvēseli:

Man dzīvība putns, valgu kas jūt.
Grib putns augstās debesīs būt — (17. lpp.)

Tas nenozīmē, ka gars tiecas atbrīvoties no miesas (valgi drīzāk izteic ikdienu). A. Baumanei vienotā tēlā labi izdodas parādīt, ka jutekliskā piepildījuma mirklis neatceļ gara klātbūtni:

Ar druvām saderas putni, šīs vārpas ir zemes spāni. (15. lpp.)

Respektīvi, mainības alkas ir ietvertas arī konstanta miera un piepildītības apziņā.

Maldoties zemes dzīves reizēm saldajos, reizēm nomācošajos pinekļos, putnu skreja debesīs atgādina par dzīves ņirboņu un mainību («Skrien cielavas, ķīvītes pāri, tām zibošas krūtis un galvas...»; 15. lpp.). Putni aizskrien pāri, mirkļi nozib, un tiem līdzī mainās arī dvēseles stāvokļi. Putnu šaudīgums īsti atbilst A. Baumanes nepastāvīgajai, haotiskajai dabai.

Kaut arī ikdienas valgus dzejniece nevis pacietīgi atšķetina, bet vienkārši pamet citu ziņā, simpātiska ir dzejoļus caurvijošā atziņa, ka cilvēkam ir ne tikai ārēji ikdienas pienākumi, bet pirmām kārtām pienākums pret savu dvēseli. Dzīvība ir neizprotama dāvana — «kā sveša zīdaina spalva, / Kas krita putnam no kakla...» (30. lpp.). Tā dota cilvēkam neatkarīgi no paša gribas un tāpat tiek ņemta. Dzejolī, kas rakstīts pēc mātes nāves, vienotā semantiskā blokā saslēdzas *putns* — *elpa* — *dzīve*, un tā pārtrūkšana nozīmē neesamības iestāšanos:

Tev putns kluss uz krūtīm nokritis un elpa necēlās,
un dzīve nav no paša... (165. lpp.)

Putna elpa A. Baumanes dzejā nozīmē arī mīlestību kā pašas netveramākās un biklākās esamības saites, ko nedrīkst aizbiedēt ar skaļu plosīšanos. Aizsācies ar kaleidoskopisku un vērienīgu salīdzinājumu virkni («Tik tevīs dēļ esmu es skaista kā tuksnesī vakara stunda» utt.), dzejolis «Putna elpa» noslēdzas liriskajai varonei neraksturīgā bijīgā pieklusumā: «es esmu kā putna elpa tik lēna» (98. lpp.).

A. Baumane ir jūtu un impulsu dzejniece, bet, tāpat kā prozā, arī dzejā atklājas viņas analītiķes un vērtētājas dotības. Neskaidrus un mokošus zemapziņas impulsus viņa prot pacelt apziņas līmenī un formulēt vārdos (respektīvi, tēlos). Recenzenti (V. Strēlerte) atzīmē to kā veiksmi psiholoģisku parādību atklāsmē.

Marsels Prusts par efemerajām zemapziņas izjūtām rakstīja, ka, atrodoties dzīves saules pusē, ir grūti saprast kādreizējās izjūtas nelaimes un apjukuma brīžos un otrādi. Cilvēks atceras, kas bija, bet ne to, kā bija. Alija Baumane šādus neskaidrus mirkļus fiksē, apstādinot laiku un izvēršot tēlus telpā. Ar intuīciju šādam darbam vien nepietiek, vajadzīga arī dziļa sapratne un cilvēka psihes pazīšana.

Piemēram, mirkļos, kad aizvainojis tuvs cilvēks («Nu tumšs tu mulsās ieogrūd manu būtņi»), sāpes pulsē spēcīgas un vienmuļas. Šķiet, ka nekad

vairs nebūs citādi. A. Baumanes dzejoli pāreju no viena dvēseles stāvokļa — prieka — uz aizvainojumu un apmulsumu personificē iemīļotais tēls — putni:

Mans prieks kā putni pazaudēja maņu,
Krīt, skumjās mieg un domā, ka vairs saules nava,
Ar žēlu noplandu nu spārnos galvu skava. (114. lpp.)

Zemapziņa glābjas miegā, bet apziņa — noslēdzoties sevī un uz brīdi atsakoties saprast pasauli (putni iebāž knābi spārnos). Līdzīgu situāciju — «Tikai vajaga izgulēties, atpūsties!..] nogurst... no cilvēkiem... nevar saprast...» — A. Baumane modelē stāstā «Zelta lietas».

Atmiņas un aizmiršanas psihisko procesu paradoksi atspoguļojas «Dzejoli» («No savas sirds es tevi izņemt / Bez sāpēm gribu, viegļiņām»; 118. lpp.). Aizmirst kādu cilvēku nozīmē nomākt izjūtas, kas rada dzīvas klātbūtnes iespaidu. Šīs izjūtas ir jāaizraida aiz necaurredzamas sienas — ēnu valstībā (zemapziņā), kur tagadne, pagātne un nākotne eksistē vienlaikus, kur esošais un alktais ir emocionāli vienlīdzīgās pozīcijās:

Lai smaršo vējš, nekas nav bijis —
Tu soli nespēri vēl te —
Kāds tēls vien saldu ēnu meta,
Kas nebij nācis pasaulē.

Tāpat A. Baumane pamana, ka, tuvojoties izjūtu gammas galējam polam, zemapziņa jau tiecas atpakaļ — uz pretējo. Nesasniegta laime liek sāpīgi ilgoties, bet sasniegta — sviež izmisumā («Viss iegūtais man tukši rokās čaukst»; 134. lpp.).

Spītīga, pat kareivīga ir liriskās varones attieksme pret ār pasauli kā formālu prasību un stereotipu pasauli. Ja mītiskā domāšana visu ārējo piesātina ar iekšēju jēgu, tad mehāniskajā stereotipu pasaulē zīme nesakrīt ar nozīmi un rodas sāpīgas plaisas. Dzejoli «Svešais jauneklis» sieviete kā pati daba glāstā pieskaras svešam jauneklī — un «vējš un straupe starp mums vija saites» (74. lpp.). Bet iekšējā saikne nav zināma un nav izstāstāma ār pasaulei:

Gil, es negribu, lai saprot manus vārdus
Tie, kas nevar pazīt manu sirdi — (158. lpp.)

Plaisa ir pārvarama, vērstoties pašai sevī, nevis pūloties pārliecināt svešu zīmju sistēmu. «Ai, kā saldi, kad kāds nievā svešo dziesmu,» dzejo A. Baumane. Kādam, tas ir, ār pasaulei, nav zināma manu ārējo izpaus-

mju iekšējā jēga, viņi apspriež tikai čaulu, kurā pati esmu labi paslēpusies, apmēram tāds ir citētās rindas pārlikums prozas valodā.

Konflikts ar ārpasauli visbiežāk iekvēlina liriskās varones dzīvesspēkus. Viņai ir nepieciešams savā apziņā un zemapziņā kopt pretstatu, jo tieši tas nodrošina dzīves intensitāti. Nevainojamos, nepārprotamos apstākļos iekšēja pretstata apziņa raisa liksmi un sāpes («Kā man tad sāpēja krūtīs, kā mīlēju Jūs vēl tad es un braucu ar citu rudeņos miklos»; 113. lpp.). Neatbilstību starp ārējām norisēm un dvēseles noskaņojumu dzejniece uztver precīzi: «Nu mēs savrup un klusi, kad citiem svētki būs rītu» (52. lpp.).

Dzejoli «Divas» A. Baumane atklāj, ka iekšēja pārlicība un spēka apziņa neprasa ārēju demonstrēšanu. Dzejoļa *viņa* ir nedroša, «kaut smējās, tērzēja un ķēra kairināta viņa roku» (55. lpp.). Tādēļ *viņam* interesantāka šķiet vārdos neapstiprinātā saskarsme ar liriskās varones («es») «lidainajiem skatiem». Toties apvērstajā situācijā *viņa* ir «klusā, balti liksmā». Laime vairs nav ārišķīgi jāpierāda, jo ar partneri ir panākta iekšēja harmonija. Tās priekšā liriskajai varonei jāzaudē. A. Baumane dzīves pretstatus netiecas ne samierināt, ne iznīcināt, ne harmonizēt. Sāpes un prieks ir dabiski dvēseles stāvokļi, kas izdzīvojami līdz galam un nereti vienlaikus («Gil, kliegz putns, sāpēdams no prieka»; 156. lpp.). Aktīvā atsaukšanās uz dzīves plūsmas raisītajiem impulsiem, pretstatu ietilpināšana vienotā esamības fenomenā, dzīves intensitātes slavinājums tuvina A. Baumani «dzīves filozofijai».

20.—30. gadu recenzenti (P. Ērmanis, V. Strēlerte) atzīmēja «aklās fantāzijas» lielo lomu A. Baumanes darbos, bet 50. gadu trimdas kritiķi (J. Rudzītis, A. Johansons) konstatē agrīna sirreālisma iezīmes viņas dzejā.

Teorētiskā plānā par sirreālisma apzinātu pieņemšanu nevar būt ne runas. Šai situācijā slēpjas paradokss, jo sirreālisti akcentē tieši *n e a p z i n ā t u* impulsu nozīmi kā pasaules uztverē, tā daiļradīšanas procesā. Būtiski ir atbrīvoties no ārpasaulas iepotētajām normām, atslēgties no apkārtnes un iemidzināt savu prātu. Tad apziņā (zemapziņā) uzpeld nejaušais, kas atsedz personības dziļākos un patiesākos slāņus. Daudz līdzīga atrodams arī intuitīvisma (īpaši A. Bergsona) pasaules izjūtā. Turklāt apkārtne, realitāte nepazūd no apziņas lauka. Tikai no apziņas dziļumiem raugoties, tā kļūst nesvarīga un to viegli mainīt, sakārtojot pēc sirreālās loģikas likumiem. Realitāte deformējas un sadalās, lai pēc tam taptu savienota atbilstoši dziļākā *es* prasībām.

Atbrīvojot sevi dziļākai esamības uztverei (citā variantā — brīvi ļaujoties dzīves plūsmā), priekšplānā izvirzās robeža starp *es* un pasauli. V. Strēlerte atzīmē: «Lielu oriģinalitāti [...] A. Baumanē parāda dzejoļos, kas tēlo ārējās un cilvēka iekšējās pasaules saskaršanos dažādās pārdziļojuma niansēs.»¹⁶ Šis vērtējums attiecas uz iepriekš analizētajiem dzejoļiem, kur atsedzas mītiskās domāšanas iezīmes — skūpstos uztverams meža zāļu vijīgums, bet putnu lidojumā — dvēseles mūžīgās pārmaiņu alkas.

Elementus var satuvināt un pat apmainīt, pastāvot smalkai iekšējai saiknei. Pārejas process no vienas lietas uz otru zināmā esamības dziļumā (vai varbūt augstumā) mainās. Tas kļūst labils, straujš un no stingri reglamentētas loģikas viedokļa — haotisks (A. Baumanes putni). Akla, ar prātu neapvaldītā fantāzija labprāt savieno visnesavienojamākās lietas. Sirreālisti uzskatīja, ka visskaistākie tēli rodas, satuvinot attālinātus realitātes elementus. Tad pie esības jēgas var nonākt visīsākajā ceļā. Tomēr nojaušams, ka fantāzijai ir sava loģika, bet ikdienas apziņa to nespēj uztvert. Zīmīgi, ka Ofēlija Sproģere «Dārzu un vakaru» vērtējumā atzīmē, ka A. Baumanē «māk atrast tuvumu vistālākajās lietās ar tādu dabīgumu un vienkāršību, ka lasītājam pat neienāk prātā, ka viņa to varētu būt apzinīgi meklējusi»¹⁷. Dzejolī «Pļāvējs» tālu lietu satuvinājums ir šāds:

Kā zilu mākonīti izkapti tu nesi slaidā plecā,
Un zilums acīs tev kā putnu bērni ābeļstumburā vecā,
Lūk, tikpat bikls un lidains mīlums viņās skatās,
Un kvēlo mute tev šis Jāņu pļāvās platās...
Starp zāli zemenes — tur zeme pasniedz savas lūpas,
Un balti krekli iet, un augstu mākoņšūpas. (11. lpp.)

Dzejolī samanāmi šādi sirreālisma poētikas elementi:

1. Salīdzinājumos satuvināti loģiski nesavienojami pretstati: izkaptis kā zils mākonītis; acu zilums kā putnu bērni (nākamajā rindā autore gan paskaidro, ka abus jēdzienus loģiski saista *mīlums*).

2. Salīdzinājuma konstrukcijas *A kā B* vietā parādās *A ir B*.

Un balti krekli iet, un augstu mākoņšūpas.

Situācijā, kur darbotos *A* (balti mākoņi vai putni iet), bez loģiskas pārejas vai salīdzināšanas darbojas *B* (balti krekli iet). Izpaliek salīdzinājuma konstrukcija *A kā B* (krekli kā mākoņi).

¹⁶ Daugava. — 1940. — Nr. 5. — 476. lpp.

¹⁷ Brīvā Zeme. — 1939. — Nr. 20. — 9. lpp.

3. Robežu starp dabas ainavu un cilvēku vēl plūstošāku padara atkarīgo teikuma locekļu inversija. *Mute tev* — tā tad cilvēka mute pārtop *zemes lūpās* (zemes mutē) un otrādi.

Veidojas nereāla robežtelpa, kurā neskaidrās vīzijās mirguļo te cilvēka jutekliskā (jo kvēlo) mute, te zemes lūpas — zemenes. Pārejas posms ir tik blīvs, ka loģiski nav konstatējams. O. Sproģere atzīmē, ka bieži A. Baumanes dzejā sastopama nemotivēta elipse (teikuma locekļa izlaidums). Dzejolī «Pļāvējs» elidēts vesels loģiskas pārejas posms. Toties smalkā emocionālā un sirreālās loģikas diktētā sakarība neapšaubāmi ir nojaušama. Plūst, mainās, jutekliskā intensitātē vibrē *es* un pasaules saskares telpa.

Andrē Bretons ticēja, ka, realizējot sirreālisma programmu, atrisināsies pretstatu problēma. Proti, sapnis un realitāte vienosies kādā absolūtā realitātē, virsrealitātē, sirrealitātē. Sirrealisti tā tad runā ne vien par zemapziņu, bet arī par virsapziņu. Iespējams, ka tas emociju, juteklisku izjūtu, garīgu centienu, dabas un kosmisko norišu blīvums Alijas Baumanes darbos, kas koncentrējas *es* un pasaules saskarsmes telpā, arī saucams par virsapziņu. Lai šādā intensitātē dzīvotu, nepieciešams nemitīgi provocēt savu garīgo dzīvi. Luijs Aragons rakstīja, ka arvien esot meklējis skandālu un meklējis paša skandāla dēļ. A. Baumanes dzīvē un daiļradē, protams, tādu galējību nav bijis, tomēr domāšanas principu līdzība nav noliedzama. Alija, kas nogriež matus, lai izmainītu savu iekšējo pasauli, un dzejas liriskā varone, kurai svarīgi sajust sevi pretrunā ar ār pasaules normām, par to liecina.

Vēl no iespējamām sirreālisma ieskaņām A. Baumanes daiļradē atzīmējams pasaules uztveres kaleidoskopiskums. Dzejolī «Pļāvējs» tas manāms mazāk, jo prevalē sirreālās loģikas diktētā iekšējā saskaņa. Garākos dzejojumos A. Baumanes fantāzija brīvi slīd pa virsapziņas ārēm, veidojot krāšņu salīdzinājumu kaskādes. Īpatnēji ir dzejolī ar austrumniecisko kolorītu, kas ļauj ievērojami dažādot pasaules izjūtu robežas un akcentēt autores iemīļotos pretstatus:

Tik tevis dēļ esmu es skaista kā tuksnesī vakara
stunda, kā gaismā izaudzis koks, un manas
baltākās zvaigznes pār augumu rit...

(«Putna elpa», 98. lpp.)

Erotisms, kas likumsakarīgi iznirst daiļdarba tēlainībā līdz ar apziņas atbrīvošanos, arī ļauj runāt par sirreālismam radniecīgām tendencēm.

Dabas dzejoļos un žanra gleznās sirreālisma iezīmes nav konstatējamas. Toties daudzajos neveiklajos, neveiksmīgajos dzejoļos nevar saskatīt ne sirreālismu, ne arī kādu citu virzienu.

Visvairāk haosa rodas tad, kad dzejniece pamet zemapziņas izjūtas likteņa (tas ir, dzejoļa formas) varā. Nereti viņa intuitīvi precīzi jūt situāciju, bet nerodas īstie vārdi tās raksturošanai. Iespējams, A. Baumanī pievīļ no dzimšanas neiemantota vai vienkārši neizkopta valodas muzikalitātes izjūta. (Jaunībā dzejniece runājusi galvenokārt krievu un vācu valodā.) Tādēļ, intuitīvās izjūtas attēlojot, viņai tās pakāpeniski jāatvedina apziņā un rūpīgi jāizvēlas vārdi. To dzejniece bieži vien nav darījusi, sakārtošanas darbu aizstājot ar formālu atskaņu piekabināšanu.

Proza

Rakstniece publicējusi trīs prozas grāmatas. Krājums «**Auļojošā pilsēta**» (1924) ietver četrus stāstus — «Draudzenes», «Brauciens», «Auļojošā pilsēta», «Žanis Vandzens». Grāmatā «**Zemes medus**» (1926) ietilpst 10 prozas darbi — «Lukrēcija Balta», «Smejošā», «Skūpstītājs», «Imatra», «Sirdis un pieminekļi», «Ziļu josta», «Apciemojums lietainā dienā», «Piedzīvojums», «Tiepums», «Trīs gadi». 1935. gadā grāmatā iznācis A. Baumanes garstāsts «**Lietaviete**». Žurnālā «Piesaule» 1934. gada 11. numurā lasāms stāsts «Vaļa». Vairāki darbi palikuši rokrakstā: «Terra nova» (datēts ar 1923. gadu), «Vasarnieki» (1929), «Princese Lihtenšteina», «Zelta lietas», «Romantiķe» un citi. 1940. gadā A. Baumane pabeigusi romānu «Maizes laiva». Tas nav publicēts, un rokraksta atrašanās vieta nav zināma.

Dzejā atklājas, ka A. Baumanei ir tuva mītam raksturīgā dzīves pilnētības izjūta. Neierobežotais fantāzijas lidojums tai piešķir arī vieglus sirreālisma akcentus, kas iezīmē A. Baumanes daiļrades savdabību 20.—30. gadu dzejas kontekstā.

Tāpat kā dzejā, arī A. Baumanes prozā ir jaušamas modernisma tendences, tikai izpausmju aspekti ir atšķirīgi. Prozā tiešāk atspoguļojas Pēterburgas dzīves pieredze. Mākslinieces intuīcija un asredzība liek saskatīt, ka laikmeta ritms ir nevis līgani plūstošs, bet ass un saraustīts. Grūst vecā vērtību skala, šķeļas un mainās kā vide, tā cilvēku psiholoģija. Gandrīz visos prozas darbos A. Baumane, tāpat kā daudzi viņas laikabiedri, vēl un vēlreiz mēģina apjēgt pašas pārdzīvoto revolūciju un Latvijas tap-

šanas laikmetu. Mēģina izprast, kas ir šis laiks — vai tas vairāk vērtību iznīcinājis vai radījis.

Neraugoties uz pavisām stāstu kompozicionālajā izveidē un valodas līdzekļu izvēlē, nenoliedzams ir fakts, ka A. Baumane ar savu intuīciju spēj saskatīt fenomenus, kas slēpjas aiz dzīves haotiskās virskārtas, un veiksmes gadījumā piešķirt tiem tēlainu atveidu.

Interesanta ir stāsta «Auļojošā pilsēta» iecere. Zemapziņā uztvertos nāves un iznīcības draudus, ko nes revolūciju laiks, A. Baumane projicē auļojošas pilsētas — Pēterburgas tēlā. Inženieris Langrens kā ārzemnieks arī pēc revolūcijas drīkst aizbraukt no Pēterburgas, bet viņš to vairs nespēj. Šī pilsēta ir atņēmusi Langrenam mīļos cilvēkus un darbaprieku un uzsūkusi sevī viņa dzīvās dvēseles sāpes. Epigrāfā A. Baumane citē A. Ahmatovas dzejas rindas par Pēterburgu: «И в руке твоей навеки Неоткрытый веер мой.» Stāsta kontekstā epigrāfs raksturo Pēterburgu kā iracionāla ļaunuma apsētu pilsētu, kuras rokās nonāk personības ne-realizētās iespējas. Pilsēta piesaista sev uz mūžiem, bet pati ne ar ko nav identificējama. Tā ir nestabila, haosa pilna — auļojoša pilsēta. A. Baumanes iecere tomēr nesaskaņojas ar revolūcijas radīto reālo nekārtību plašajiem aprakstiem. Arī galveno varoņu iekšējās pasaules dziļākie slāņi paliek lasītājam slēpti. Katra sfēra funkcionē par sevi.

Pēterburgā noris arī garstāsta «Lietaviete» darbība. Sarežģītie revolūcijas laika notikumi ir kā radīti interesanta sižeta savērpsanai, un autore šīs iespējas prot izmantot.

Darbība sākas Kerenska valdīšanas jucekļīgajā laikā un beidzas ar Oktobra revolūciju. Jauna, skaista lietuviešu studente Marcela Žemaite iestājas darbā Krievijas Pagaidu valdībā saimniecības padomes kancelejā, kas atrodas Ziemas pils bērnu lievenī. Domājams, ka Marcelas iespaidu tēlojumā izpaužas pašas autores personiskie vērojumi. Stāsta varone iepazīstas ar valsts saimniecisko stāvokli un dažādu šķiru un aprindu ļaudīm. Tur ir brīvdomīgie krievu inteliģenti, kas dzīvo ar likumīgo sievu un vairākām mīļākajām reizē; aristokrāti, kas tikai ārēji piesienas demokrātijai; revolūcijas entuziasti un karjeristi. Marcela iemīlas padomes darbu vadītājā krievā Ivanovā. Uzzinājusi, ka Ivanovam ir sieva un četri bērni un bijušas vairākas mīļākās, Marcela noindējas ar gāzi, klusi čukstēdama: «Es nepieņemu dzīvi, kāda tā ir!» Tas skaisti skan, bet, tāpat kā stāstā «Auļojošā pilsēta», autore nepietiekami parāda, kas noris varones gara dzīvē, līdz viņa nonāk pie tik fatāla atrisinājuma. Arī stāstā «Lietaviete» vērtīgākais ir A. Baumanes radītais iracionālais laikmeta un pilsētas tēls.

Viena no spilgtākajām epizodēm ar ireālu nokrāsu vēsta par to, kā otrā rītā pēc asiņainā Oktobra apvērsuma Marcelas priekšniece Doļina iekļūst bijušajā darba telpā Ziemas pilī. Postenis stāv aiz posteņa, bet viņa, sīkumos nezinādama notikušo, liktenīgi tiek visiem garām. Noguŗuŗie kareivji krustām ŗķērsām guŗ uz smalkā ceriŗkrāŗas dīvāna. Doļina nevar atrast savu cukurtrauciŗu — krievu daiŗamatniecības izŗtrādājumu. Viŗa nosprieŗ, ka ŗeit rikojuŗies gluŗi kā bērni. Bet nomodā esoŗie sargi vēŗ patēŗzē par sievieŗu bataljonu iznīcināŗanu. Doļina tikpat viegli izkļūŗ no Ziemas pils, bet pēŗ tam telpas tiek aizzīmogotas, un veselas komisijas nespēŗ panākt to, kas viŗai izdevies netīŗšām. Dzīve ir apvērŗusies, bet viŗa kā sapnī izslīdējusī pa ŗauro plaisu, kas uz mirkli pavēŗusies starp dīvām pasaulēm.

Iracionālo haosa fenomenu tēlainajā atveidā atsedzas laikmeta deŗtruktīvās tendences. Vēŗ citu pavēŗsienu tās iegūŗ, kad autorei izdodas cieŗāk sakausēt laikmeta atmosfēŗas atveidu un cilvēka psiholoŗisko norīŗu tēlojumu. Turklāt pēŗdēŗā A. Baumane nereti sasniedz apbrīnojamu izpratnes dziŗumu.

Īpaŗi pieminami divi stāsti, kuros A. Baumane analizē modernismam tipisko dvēŗselē saŗķelta cilvēka situāciju.

Stāstā «Smejoŗā» students Poniŗŗ izdara noziegumu — ar cirvi sakropŗo agrāk pielūgtās Otijas Zvejnieces seju. Autore izseko jaunieŗu attiecību attīŗtībai. Sākumā Poniŗŗu saista Otijas pievilcīgais ārējais tēls. Meitene ir kustīga, jautra un nepārtraukti smejas. Poniŗŗ cenŗas tuvāk iepazīt tīkamo būtni, un viŗu pamazām pārŗņem metafiziskas ŗausmas, saprotot, ka ar ŗo ārēji pievilcīgo radījumu nav iespējams nodibināt cilvēciski tuvas attiecības. Viŗa ir kā lelle. Izmeklēŗanā Poniŗŗ atzīŗtas: «Man likās, ka vajaga viŗu iznīcināt. Notriekt ŗo seju, kurā nav ne Dieva, ne cilvēka līdzības.»¹⁸ Jānis Veselis recenzijā par A. Baumanes pirmo grāmatu «Auŗojoŗā pilsēta» rakstīja, ka stāstos tēlotie cilvēki «daŗķārt it kā grib tapt par simboliem lielām un mūŗīgām parādībām, nezaudēdami pie tam savu dzīvīgumu»¹⁹. Arī Otijas tēls precīzi atbilst ŗim raksturojumam. Viŗa simbolizē cilvēkam līdzīgu masku, aiz kuras slēŗjas tukŗums.

Līdzās metafiziskajam vai simboliskajam slānim ne mazāk interesantas stāstā ir Poniŗŗa dvēŗseles kolīzijas. Vēŗ izvēŗstāk ŗāda cilvēka psiho-

¹⁸ *Baumane A. Zemes medus.* — R., 1926. — 48. lpp.

¹⁹ *Ilustrēts ŗurnāls.* — 1924. — Nr. 24. — 2. lpp.

loģiju A. Baumane analizē nepublicētajā stāstā «Vasarnieki».²⁰ Te nekādi noziegumi gan nenotiek, bet nenotiek arī tas, kam dabiski vajadzētu notikt. Nerealizējas mīlestība, jo dvēselē šķeltais cilvēks nav spējīgs mīlēt.

Kā Poniņš, tā Eižens Gaujnieks (stāsta «Vasarnieki» varonis) pieder pie personāža, kam pagātnē ir sarežģīta biogrāfija — karš, bēgļu laiks, tuvinieku bojāeja. Laikmeta haoss uzspiedis disharmonijas zīmogu šo cilvēku dvēselei. Pastāvošajā situācijā viņi it kā darbojas mierlaika apstākļos, bet gatavi ik mirkli eksplodēt, sākt darboties neparedzamā virzienā. Viņi ir spējīgi tikai uz galējībām, bet ne uz harmonisku sadarbību ar apkārtni. Poniņu Otijas iekšējais tukšums tik ļoti satriec tādēļ, ka tādu pašu tukšumu viņš jūt slēpjamiem savā dvēselē. No tā Poniņam ir ļoti bail, tādēļ jebkurš apkārtnes impulss izraisa desmitkārtīgu rezonansi un vieglā koķete Otija viņa acīs pārtop tukšuma simbolā.

Cita galējība un nestabilitātes izpausme ir nedabiska noslēgšanās sevī. Tāds sākotnēji ir Poniņš, un tāds visā stāsta «Vasarnieki» darbības gaitā — Eižens Gaujnieks. Dvēselē šķeltie cilvēki ļoti sargā sevi no apkārtnes. Eižens Gaujnieks, statistikas pārvaldes darbinieks, līdz smieklīgumam strikti ievēro sabiedriskās kārtības normas. Ievēro nevis tādēļ, ka būtu pedants, bet tādēļ, lai apkārtējie liktu mierā viņa iekšējo pasauli. Gaujnieks, apzinoties savu disharmoniju, baidās, ka apkārtne viņu ievainos, un ārējā čaula no tā pasargā.

Tādiem cilvēkiem kā Poniņš un Gaujnieks iespējamās tikai negatīvas izvēles. Izolēšanās no cilvēciskiem kontaktiem ar apkārtējiem neapšaubāmi iznīcina personības iekšējos resursus un ved pie garīga sabrukuma. Bet izešana ārpusaulē — kā Poniņam — beidzas tikpat traģiski. Vēl viens — trešais risinājums, par ko prāto Gaujnieks, ir pašnāvība. Šajā problēmu kompleksā A. Baumane iezīmē arī zudušās paaudzes motīvu. Gaujnieka sarunu partneri saprātīgi spriež, ka nedrīkst savās nelaimēs vainot tikai audzināšanu un apstākļus, ka katra paaudze nāk ar savu radošo pienesumu. Uz to viņš atbild — tad mūsu paaudze reiz ir tā, kurai šī klātpienesuma nav.

A. Baumane konfrontē Eižena Gaujnieka dzīves pozīciju ar sev tuva dvēseles tipa pārstāvi — dejojāju Aili Medens, kura ir vitāla un dzīves enerģijas pārpilna. Iepazīšanās ar Aili liek Gaujniekam vēl skaudrāk apzināt savu problēmu kompleksu — un galvenokārt par to arī vēsta šis psiholoģiskās niansēs precīzais stāsts.

²⁰ *Baumane A. Vasarnieki.* — Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, A. Baumanes fonds, 1733.

Sašķeltās dvēseles tēlojums, iracionālā ļaunuma fenomenu atklāsmē A. Baumanes prozā sasaucas ar līdzīgām iezīmēm K. Zariņa («Dzīvība un trīs nāves», «Pelnu viesulis»), P. Roziša («Divas sejas», «Uguns ceļi»), J. Jaunsudrabiņa («Nāves deja») romānos, kas arī tapuši 20. gadu sākumā. Visi šie rakstnieki rāda, kā kara un pēckara gadu jukas atraisa cilvēkā zemākos instinktus. Stāstu un romānu varoņi viegli pārkāpj morāles normas, paļaujas tieksmei nogalināt. Tiesa, K. Zariņa, P. Roziša, J. Jaunsudrabiņa darbos spēcīgāk akcentēta nozieguma un soda problemātika. A. Baumanī tā interesē mazāk, viņu vairāk piesaista atsvešinātības problēma, un šajā sakarā rakstniece izvērsti risina cilvēka un vides psiholoģisko attiecību jautājumus.

Minētie rakstnieki toties ir vienisprātis, ka ar zemākajiem instinktiem saistās dzīvnieciskās juteklības triumfs. To tēlo arī A. Baumane. Erotisko motīvu dēļ viņas daiļrade savā laikā, šķiet, tikusi stipri pārprasta. Kritiķi ironizējuši par A. Baumanes un L. Zamaičas tēloto sieviešu leģionu, kam tieksme krist ap kaklu pirmajam vīrietim, kurš piecu minūšu laikā paguvīs tām iepatikties.²¹

Še jāņem vērā divi aspekti: 1) lasītāji nebija sagatavoti prasībai pēc tādās sievietes brīvības, t. sk. jutekliskās brīvības, kādu izvirzīja A. Baumane un arī L. Zamaiča; 2) kritiķi nemēģināja šķirt rakstnieces mākslinieciskās neveiksmes no iecerēm, kas prozas kontekstā tomēr ir saskatāmas. Virspusēji raugoties, A. Baumane tiešām tēlo izlaidīgas sievietes. Piemēram, Lukrēcija Balta tāda paša nosaukuma stāstā tikko sastaptam vīrietim saka: «Jūs varbūt nezināt? Es jau agrāk jūs esmu redzējusi. Es jūs mīlu. Tikai jūs.»²² Partneris stipri apmulst un lasītājs arī. Tālākajā darbībā visai neskaidri var uzminēt, ka Lukrēcija Balta ir kaisla dzīves un mīlas dziļumu meklētāja, tāpat kā citas A. Baumanes tēlotās sievietes. Tikai viņa ir vīlusies miētpilsoniskajā sabiedrībā un vīriešos, kas rada vēlmi pakaitināt, nedaudz šokēt, lai pretspēlētāja būtība tūliņ atklātos kā uz delnas un nebūtu jāiet garš pakāpeniskas vilšanās ceļš. Diemžēl mīlētāju attiecību uzplaukums un krahs tēlots kā periodiska skūpstīšanās un apkampšanās, ko papildina autores apgalvojumi par dziļo kaisli, ko abi izjūt. «Viņas gaviļainā spēka pilnais augums, tik reibstošs, slidēja pie viņa

²¹ Sk., piemēram, Ž. Unama un J. Vidiņa recenzijas par grāmatu «Zemes medus». — Izglītības Ministrijas Mēnešraksts. — 1926. — Nr. 12. — 564., 565. lpp.; Domas. — 1926. — Nr. 1. — 68.—70. lpp.

²² *Baumane A. Zemes medus.* — 11. lpp.

krūtīm. Smaržaina straume rāva Alfredu, viņš necīnījās pret to, viņš izjuta bezprātīgu līgsmi no šīs plūsmas grūdieniem un sadrebējumiem.»²³ Bezprāts, ārprāts, gaviļainais spēks plosās gandrīz katrā otrajā rindkopā. Ekstātiskais vispārākās pakāpes lietojums nevis parāda visaptverošu erotisku kaisli, bet saplūcina tekstu vienmuļā masā. Līdzīga neveiksme piemēklēja A. Baumanes laikabiedri Aīdu Niedru viņas pirmajos romānos «Sarkanā vāze» un «Cilvēks ar zelta acīm».

Tāpat kā A. Niedra, arī A. Baumane iecerējusi akcentēt prasību pēc sieviešu personības realizācijas visās dzīves jomās, arī seksuālajā. Dažkārt rakstnieces varonēm gadās vājuma brīži, kad viņas padodas jutekļu mulsumam. Piemēram, Inesi stāstā «Zīļu josta» tikai nejausība attur no atdošanās nemīlamam vīrietim. Tomēr pret kailu instinktu triumfu rakstnieces attieksme ir negatīva. Tas spilgti atklājas, piemēram, stāstā «Trīs gadi», kur A. Baumane radījusi iezīmīgu sievietes tēlu. Marta ir seksuāli pievilcīga būtne, īsts «zemes medus». Vīriešus saista viņas dabiskums un primitīvā viengabalainība. Pat Martas meli šķiet pašsaprotami: viņas «iedzeltenās acīs nebij viltības, arī kauna tur nekad nebij bijis [.] Viņa meloja un instinktīvi tam pieķērās kā dabīgai prasībai — pašaisardzībai.»²⁴ Taču, kā autore rāda, šī neapzinātā dzīvnieciskā eksistence apkārtējiem cilvēkiem nes ļaunumu un sagrauj jebkurus garīgās patstāvības centienus. Jutekļu atraisītībai A. Baumanes izpratnē jāiet roku rokā ar garīgu aktivitāti. No apkārtējās vides nedrīkst novērsties (kā Gaujnieks), bet tai nedrīkst arī akli ļauties (kā Marta). Rakstniecei tuvie prozas varoņi (tāpat kā dzejas liriskā varone) nebaidās un nevairās no apkārtējā haosa un atrod tajā spēku savai radošajai attīstībai. Šie tēli veido pretstatu vairākos stāstos ar dziļu izpratni tēlotajām atsvešinātajām dvēselēm. Tādējādi A. Baumane spēj pēckara haotisko atmosfēru atklāt vairākās šķautnēs. Viena ir jau analizētā destruktīvā, atsvešinošā, ārdošā tendence; otra — primitīvā, nivelējošā. Trešā tendence saistās ar haosu ietvertu garīgai attīstībai nepieciešamo enerģiju.

Savas personības satvaru kontaktā ar apkārtējo vidi sāk apzināt Maga vienā no labākajiem A. Baumanes stāstiem «Tiepums». Maga ir desmitgadīga skolniece, kuras uzdevums — iznēsāt avīzes saslīmušā brāļa vietā. Avīžu iznēsātājus ērtības labad sauc apkalpojamo priekšpilsētu vārdos, un Magu visi iepazīst kā skaisto un tiepīgo Jelgavas Ārrīgu. Noslēgtā

²³ *Baumane A. Zemes medus.* — 19. lpp.

²⁴ *Turpat.* — 175. lpp.

meitene lielākoties klusē, bet redakcijas priekšstelpās notiekošajās sarunās ņem dzīvu iekšēju līdzdalību. Viņa «redzēja katru vārguma vaibstu nabaga sievās, kuras pārāk izdabāja dzīvei un tādēļ saņēma šīs neizprotamās karalienes splandekļus»²⁵. Toties Maga neprot pielāgoties un nojauš dziļākos likumus, uz kādiem vajadzētu balstīties cilvēku attiecībām. Kad redaktors staigā priekšstelpai cauri, cilvēkus neievērodams un nesveicinādams, visi pieņem, ka tā tam jābūt un tā būs. Bet Maga ierunājas: «Te sēd cilvēki. Bet staigā cauri un nesaka labdienu.» Un redaktors tiešām pasveicina!

Konflikts stāstā veidojas starp varoni un ārpusaulē gūtajiem iespaidiem. Magai svarīga ir tieši mirkļa sajūta, sastopoties ar augstprātīgā redaktora skatienu. Neraugoties uz atturīgo un lepno izturēšanos, meitene ir sabijusies un smagajā darbā pārgurusi. Tādēļ īpaši svarīgs ir harmonijas mirklis, ko viņai dāvā dzīve. Kad vakarā darbs padarīts, Maga atspiežas pret ceļmalā augošajām priedēm. Koku šalkas «it kā atglauž saritinātos, savēlušos vilnīšus sirdī [...] Sirdī kļūst arvien vaļīgāk un mīkstāk. It kā kaut kas, sasilis un vieglus izžāvējis savus spārnus, gribētu izlidot.»²⁶ Kļūst auksti, un Maga gandrīz sabijusies skrien mājās, bet apziņa saglabā atmiņas, ka laiciņu atpakaļ «bija kaut kas... un nezin kur palika...». Tādos mirkļos A. Baumanes tēlotās dvēseles koncentrē spēkus, iedziļinoties savā un pasaules vienotajā būtībā.

Ārpusaules iespaidu apguves process ir sarežģīts, un tas prasa visus dvēseles spēkus. Nereti dzīves alkstošās varones realitātes priekšā kapitulē. Tā notiek ar Zēlu Zalmiru nepublicētajā stāstā «Zelta lietas».²⁷ Gara aristokrāte, kura nespēj kalpot, spiesta strādāt tieši kalpones darbu. Zēla patērē visu enerģiju, lai samierinātu savu būtību ar tai svešajām saimnieka un kalpa attiecībām. Meitene ir čakla, izpalīdzīga un labprāt pakalpo citiem, bet kā cilvēkiem, nevis kungiem. Tiklīdz Zēla iedomājas, ka viņas priekšā ir kungs, visa veiklība zūd un kājas kustas kā sapītas. Kolēģes pārdevējas turpretī par šādu attiecību dziļākajiem pamatiem pat neiedomājas un dzīvo mierīgi. Bet Zēlai atšķirībā no Magas pietrūkst vietas un laika sakārtot sevi ārpusaules šokējošo iespaidu gūzmu, un viņa iet bojā. Vēl neilgi pirms nāves viņa murgo: «Tikai vajaga izgulēties, atpūsties!... Darbi grūti nav, bet tāpat nogurst... no cilvēkiem... nevar sa-
prast...»

²⁵ *Baumane A. Zemes medus.* — 161. lpp.

²⁶ *Turpat.* — 160. lpp.

²⁷ *Baumane A. Zelta lietas.* — Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, T. Zeiferta fonds, 2592.

A. Baumanes varonēm ir svarīgi, lai viņas tiktu saprastas, bet tikpat nozīmīgi arī — lai viņas pašas saprastu sevi un dzīvi. Kā saka nublicētā stāsta «Terra nova»²⁸ varone Silavēru Meta: «Aizbēgt no visa — ir samērā viegli [...] Bet es — gribu saprast. Man pārāk maz apmierinājuma dotu — tikai nosodīt visu nelabo un sevi atvairīt, nebūt tur iejauktai.» Meta pretēji Zēlai ir spēcīgs raksturs, kuru personības un vides konflikts nesalauž. Tāpat kā dzejas liriskajā varonē, pretrunas Metā tikai iekvēlina dzīves spēkus. Šādas nostājas dēļ viņa piedzīvo daudz neveiksmju, mātes un draugu nesapratni, toties iepazīst dzīvi un cilvēkus «drusku dziļāk nekā aiz ādas».

Stāsta centrā ir Metas attiecības ar Viktoru Poltavcevu-Tīrumnieku. Neraugoties uz mīlas attiecību klātbūtni A. Baumanes prozā, vīriešu tēli (izņemot Žani Vandzenu tāda paša nosaukuma stāstā) rakstniecei parasti iznākuši pabāli. Viktors Poltavcevs-Tīrumnieks ir izņēmums. Iespējams, tēla izveidi rosinājušas A. Baumanes attiecības ar J. Veseli, jo Tīrumnieka izturēšanās un uzskati lielā mērā atgādina J. Veseļa agrīnajos romānos pausto viedokli par vīrieša un sievietes attiecību būtību.

Tīrumnieka piedzīvojumiem bagātā dzīve, tostarp dēkas Krievijā, ir viņam iemācījusi, ka visas sievietes savā būtībā ir primitīvas, līdzīgas A. Baumanes stāstā «Trīs gadi» tēlotajai Martai. Turklāt viņas savu dzīvniecisko dabu slēpj aiz klīrīgām, mietpilsoniskām manierēm, tapdamas vēl nepievilcīgākas. Satikšanās ar Metu pakāpeniski liek Tīrumniekam mainīt uzskatus, bet arī Meta risina savas dzīves izpratnes mīklas. Kā jau A. Baumanei raksturīgi, tās saistītas ar cilvēku attiecību ārējās formas un iekšējās būtības neatbilstību. Tīrumnieks pārmet Metai uzspēli un mietpilsonisku normu akceptēšanu. Taču, no otras puses, šīs normas kaut daļēji pasargā sievieti no vīrieša uzmācības. Nekādu normu neievērošana, kā pierāda Tīrumnieka rīcība, ir tikpat pretīga kā liekulīga to glorificēšana.

Risinot ētikas un filozofijas jautājumus, A. Baumanei vienlaikus izdodas parādīt, cik liela nozīme cilvēku attiecībās ir pareizi ievērotai distancē, ritma harmonijai, ārēju žestu un iekšēju stāvokļu atbilstībai. Šis nišans mācās uztvert arī stāsta varoņi. Pateicoties savai garīgajai aktivitātei, Meta un Tīrumnieks haosā spēj radīt harmonijas un mīlestības salu. Tā ir «terra nova» (jaunā zeme), kā pieteikts stāsta virsrakstā. Apkārtējie no haosa izvairās, dzīvo mierīgi un rimti, bet arī sekli.

²⁸ *Baumane A. Terra nova.* — Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, A. Baumanes fonds, 7992.

Šķiet, ka pats sarežģītākais A. Baumanes darbs ir stāsts «Draudzenēs», kurā skartas daudzas filozofiskas un psiholoģiskas problēmas. Ieceres ziņā šim apjomā ne tik plašajam stāstam piemīt romāna vēriens.

Viena no A. Baumanes daiļrades raksturīgākajām tēmām, kas iezīmējas stāstā, ir vides loma personības radošo spēju attīstībā. Rakstniece plaši tēlo ģimnāzistes Dagmāras Kerčenas bērnību un aplamo audzināšanu, kuras rezultātā meitene zaudē kontaktu ar apkārtējo pasauli un noslēdzas sevī. Tikai nejaušs impulss (klasesbiedrene pamana viņas dotības zīmēšanā) izrauj Dagmāru no «letarģijas», un sākas strauja garīgā attīstība. Dagmāra top par gleznotāju.

Taču vide saistās arī ar cilvēku attiecību stereotipo, normatīvo līmeni. Traģiskā neatbilstība starp dzīves ikdienišķo un metafizisko dimensiju ir viena no stāsta konflikta šķautnēm. Darba centrā ir divas klasesbiedrenes — jau pieminētā Dagmāra Kerčena un topošā mūziķe Benita Bāra. Pirmā ir neglīta, ļauna, haotiska, otrā — skaista, labestīga, harmoniska. Klasesbiedrenēm, kas abas meitenes pazīst tikai ikdienas līmenī, šķiet, ka viņām nevar būt nekā kopēja. Ikdienā abas meitenes nemaz tik labi arī nesaprotas, viņas vairāk klusē un reizumis pat naidojas. Taču A. Baumanē akcentē arī otru — metafizisko līmeni, kurā ikdienišķās attiecības iegūst pavisam citu jēgu. Garīgā tuvināšanās abu meiteņu starpā notiek tad, kad Benita skaidri pauž Dagmārai savu nepatiku, «kam bija savādā kārtā gluži cita nozīme. Jeb kam vajadzēja ko vairāk nozīmēt nekā ikdienišķas cilvēku attiecības. Viņas nemīlestībai taisni vajadzēja Dagu aizstāvēt — Dagu īstāko būtņi.»²⁹

Tādējādi ikdienā Dagmāra un Benita ir tālas, bet metafiziskajā līmenī — tuvas. Metafizisko dimensiju ikdienā adekvāti iemiesot nav iespējams. Veicot šādus mēģinājumus, vides reakcija kļūst neprognozējama. Bet sava darba atspulgu A. Baumanes varonēm ir svarīgi sajust.

Haotiskā Dagmāra mēģina uzgleznot dievišķi viengabalainu Benitas portretu. Benita sacer haotisku, disharmonisku Dagmārai veltītu skaņdarbu. Publikai nepatīk ne viens, ne otrs, tā nepieņem metafiziskās pretstatu vienības realizēšanas zemes dzīvē.

Problēma atsegta arī psiholoģiskajā aspektā. Benitu un Dagmāru stāsta kontekstā var uztvert kā vienas personības divas šķautnes. Publikas attieksmi autore atspoguļojusi psiholoģiski precīzi — sabiedrībā par katru cilvēku izveidojas noteikts stereotips priekšstats. Publika nav spējīga

²⁹ *Baumanē A.* Auļojošā pilsēta. — R., 1924. — 66. lpp.

iedomāties gaišās Benitas tumšo, ļauno pusi, tāpat kā harmoniju Dagmārā. Kā metafizisko, tā psiholoģisko pretstatu vienība iespējama tikai nāvē. Benita mirst, bet Dagmāra apsīkst savā radošajā attīstībā. Stāsts liek vilkt paralēles ar Ilzes Šķipsnas romānu «Aiz septītā tilta», kur nāve atklāj, kā divas pretēja rakstura personas Edīte un Solvīta ir bijusi viena būtne Edīte Solvīta. Ideju par vienas personības eksistenci divu būtņu formā rosina arī māsiņu Koras un Melitas liktenis šajā A. Baumanes stāstā. Pielūdzējs sajauc vienu ar otru, tātad ir kāds, kura acīs abas meitenes eksistē kā viena persona. Šo viedokli var projicēt arī uz Benitu un Dagmāru.

Ne mazāk interesants ir stāstā pieteiktais konflikts starp labo un ļauno mākslā. Abas meitenes ir mākslinieces, un mākslinieku A. Baumanes prozā ir ne mazums, bet konflikta būtība, kas raksturīga arī pašas rakstnieces daiļradei, visspilgtāk izpaužas šajā darbā. Benita skaistumu saredz harmoniskajā, labajā, gaišajā, un viņu šausmina Dagmāras tieksme daiļumu sajaukt ar tumšām krāsām, saskatīt skaistumu negatīvajā, ļaunajā. «Benita kliegtu, ka tas ir māns, bet vai tad kustību ainas ir meli un neesamība?»³⁰ Tā ir esamība, tā pastāv, tāpat kā citos A. Baumanes darbos tēlotais pēckara iznīcinošais, bet jaunas vērtības kristalizējošais haoss. Dagmāra instinktīvi uztver tā enerģiju un attēlo savās gleznās. Taču, lai cik vitāla būtu haosa inspirētā māksla, tā, kā uzskata A. Baumane, ar laiku sevi izsmēļ. Šai mākslai nepieciešams arī ētisks piesātinājums un mērķis. To Dagmāra kā māksliniece sajūt Benitas attieksmē pret pasauli, tāpēc tiecas pēc viņas draudzības. Benitai mirstot, Dagmāra bojā neiet, viņa ir pārāk vitāla, bet garīgi viņa apsīkst. Dvēsele atkal grimst kūtrumā, un Dagmāra netiek tālāk par sevi pašu.

Benitas situācija teorētiski ir vēl interesantāka, bet praktiski neskaidrāk risināta. Stāstā viņa figurē kā dvēseles skaistumu simbolizējošs ideāltēls, un, salīdzinot ar tādiem pozitīvas ievirzes varoņiem kā Maga vai Zēla Zalmira, Benita iznākusi bāla un bezkrāsaina. Taču ar Dagmāras parādīšanos sākas arī Benitas gara dzīve. Benita jūt, ka viņas uzdevums ir ne vien priecēt ļaudis ar harmonisku mūziku, bet nolaisties ļaunuma dzīlēs un mainīt haosa enerģijas virzību. Viņa uztver Dagmāras ilgas pēc skaidrības, bet viņai (tāpat kā Zēlai citā situācijā) acīmredzot trūkst spēka veikt inversijas (apvēršanas) darbu. Tomēr Benitas krīzes cēloņus A. Baumane ieskicējusi tikai aptuveni.

³⁰ *Baumane A.* Auljošā pilsēta. — 47. lpp.

Stāstā ir arī mīlestības trijstūris, kur māksliniekam Vecdonim nākas izšķirties starp juteklisko, vitālo Dagmāru un savās jūtu izpausmēs atturīgo Koru. Taču svarīga nozīme ir arī faktam, ka centrālās konfliktējošās puses ir nevis vīrietis un sieviete, bet divas sievietes. Šāda personāža izvēle apstiprina arī citos stāstos samanāmo rakstnieces orientāciju uz personības gara un jutekliskās dzīves dziļākajiem slāņiem. Būtības un dziļumu meklējumos A. Baumane dažkārt īpaši nešķiro sieviešu un vīriešu psiholoģiju, bet izvēlas galveno varoni, kas pāri visam cilvēku attiecībās meklē īstumu un patiesību, meklē garīgā un jutekliskā un, šķiet, arī labā un jaunā vienību. Benitas un Dagmāras tandēms A. Baumanes iecerē arī saistās ar šo vienību.

*

Neraugoties uz savrupo vietu sava laika kultūras dzīvē, A. Baumanes ieguldījums latviešu modernisma literatūrā ir vērā ņemams. Ar interesantām psiholoģiskām niansēm rakstniece papildinājusi 20. gadu prozai raksturīgo sašķeltās dvēseles tēlojumu. Taču īpaši saistoši ir vizionārie (sirreālistiskie) tēli, kuriem A. Baumane paver ceļu, apgūstot saskarsmē ar apkārtējo vidi radušos zemapziņas impulsu plūsmu. Nereti A. Baumanes dzejā un prozā pavid tādu fenomenu atspulgs, kuri var interesēt kā 20. gadsimta beigu literatūrzinātni, tā filozofiju un psiholoģiju. Rakstniecei piemita oriģināls talants, bet haotiskais raksturs, disonanse ar laikmeta estētiskajām un ētiskajām prasībām, arī nespēja novērst mākslinieciskā līmeņa nevienmērību pat viena darba ietvaros neļāva viņai kļūt par izcilu parādību latviešu kultūrā.

Ieva Kalniņa

Lūcija Zamaiča

(1893—1965)

Mēs varam iet cauri visai dzīvei, bet mēs paliekam tie, kādos apstākļos mēs esam izauguši un tapuši par cilvēkiem.

Lūcijas Zamaičas vārds mūsdienu lasītājam, šķiet, varētu būt pasvešs. Dažs atcerētos 70. gados atkārtoti izdoto romānu «Direktors Kazrags», dažs teiktu, ka L. Zamaiča rakstījusi arī dzejoļus, bet kāds droši vien justos izbrīnīts, ka viņa ir latviešu, nevis lietuviešu rakstniece. L. Zamaičas daiļradīšanas rosigākais laiks ir divdesmitie gadi, trīsdesmitajos viņa turpina strādāt savrupībā, bet četrdesmitajos un vēlākajos gados, pārdzīvojusi smagus likteņa triecienus, tikpat kā vairs neraksta. 20.—30. gados L. Zamaiča iemantojusi literāras skandālistes slavu, saukta par erotiskas un pornogrāfiskas literatūras sacerētāju, par «labāko aprindu» apmelo-tāju un tikumisko pilsoņu publisku izģērbēju, par kreiso ideju atbalstītāju. Savukārt padomju laikā, neraugoties uz «kreisajiem nopelniem», viņa ir neatzīta, neievērota, pat dēvēta par buržuāzisku rakstniecei.¹ Dažādu politisku laikmetu nepieņemta, bet arī pati nepieņēmusi nevienu no tiem. Pretrunas un pretmetus sevī ietveroša, rakstniece joprojām ir mīkla tiem, kas par viņu interesējušies, kas centušies viņu saprast.² L. Zamaičas mīklu minēt ir ļauts katram — taču vai jēl kādu personību, turklāt vēl radošu, ir lemts saprast? Un saprast tieši tā, kā mums gribētos, — līdz galam. Šai rakstā portretējamo autori esmu paturējusi kā apvārsni, uz kuru var iet un iet, bet nekad tam nepietuvoties. Un iešanā ir ceļa burvība.

Kopš L. Zamaičas nāves ir pagājis vairāk nekā trīsdesmit gadu. Par atsevišķiem viņas dzīves posmiem ziņas ir visai trūcīgas un lasītājam grūti

¹ Latviešu literatūras darbinieki: Biogrāfiska vārdnīca. — Rīga: Zinātne, 1965. — 329. lpp.

² Sakarā ar L. Zamaičas simtgadi 1993. gadā publicēti divi raksti, kuru autori snieguši savu versiju par rakstniecei: *Auziņš I.* «Aiz mums vēl priekšā lielā traģēdija»: Kāda hipotēze Lūcijas Zamaičas simtgadē // *Rakstnieka Vārds*. — 1993. — 1. apr. — 8., 9. lpp.; *Čākurs J.* Starp politiku un erotiku // *Literatūra un Māksla*. — 1993. — 26. febr.

pieejamas, savu vietu ieņēmušas arī leģendas un nepatiesi fakti. Tādēļ L. Zamaičas portretējumā biogrāfija izklāstīta plaši.

Literatūrvēsturnieks Ilgonis Bērsons, savulaik rakstot par Lūciju Zamaiču,³ atzinis, ka ir zināmas trīs rakstnieces autobiogrāfijas — pirmā iespiesta «Rīgas Ziņās» 1924. gada 20. oktobrī, otrā ievietota Jāņa Ķelpes grāmatā «Sieviete latvju rakstniecībā» (1936),⁴ bet trešā tapusi 1957. gadā un atrodas Rakstnieku savienībā, viens variants arī Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzejā L. Zamaičas fondā.⁵ Patiesībā eksistē vēl arī ceturtais rakstnieces dzīves apraksts, kas sniedz dažu zīmīgu detaļu viņas izpratnei: Misiņa bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā Kārļa Egles fondā⁶ atrodams L. Zamaičas biogrāfijas manuskripts viņa vākto un kārtoto latviešu rakstnieku autobiogrāfiju krājumam «Atziņas» (1.—3. d., 1923—1924). Grāmatā tas nav ievietots, un atliek tikai minēt, kāpēc.

Lūcija Zamaiča dzimusi 1893. gada 26. februārī Zemgalē, Bauskas apriņķa Vecsaules pagasta Erķēnos. Erķēnos dzīvojušas daudzas paaudzēs L. Zamaičas priekšteču Erķēnu, viņiem allaž bijis daudz bērnu, arī pagastā daudz radu. Grūtības sagādājis vienāda uzvārds — tāpēc ar ķeizara atļauju katrs pieņēmis savu. Erķēnos palikuši Zamaiči: «Zamaiči ir spītīgi un lepmi, jo tie nekad nav kalpojuši muižai. Kroņa saimnieks ir vienmēr bijis brīvs no rokas skūpstīšanas baroniem. Brīvajam zemniekam izaug novērotāja skats un ironija. Šī ironija attīsta kritisku prātu, kas par veselu galvu paceļas pāri tiem, kas vergo kungiem un savai ieaudzinātai verdzībai.»⁷

Rakstnieces tēvs Jēkabs Zamaičs ir vecsaimnieks, taču lauka darbiem viņš atmetis ar roku, iespējams, vājās veselības dēļ, bet varbūt tādēļ, ka pagasta sabiedriskā dzīve, literatūra un dabas ārstniecība (homeopātija) viņu saistīja daudz vairāk. Viņš mūžīgi karoja ar vācu baroniem un naidu pret vācietību iepotēja arī meitā. L. Zamaiča atceras kādas sadursmes atstāstu: «Viņš stāstīja, ka kādreiz, braucot no Rīgas, apstājies kādā krogū, lai paēdinātu zirgu, un tur viņam pienācis klāt barons un licis paturēt viņa straujos kumeļus. Tēvs to arī mierīgi dara. Kad barons iznāk no

³ Zamaiča L. Divas autobiogrāfijas / I. Bērsona ievads un publikācija // Karogs. — 1983. — Nr. 4. — 149.—151. lpp.

⁴ Zamaiča L. Pa dzīves ceļu // Ķelpe J. Sieviete latvju rakstniecībā: Autobiogrāfijas un apskati. — Jelgava, 1936. — 131.—144. lpp.

⁵ RLMVM, L. Zamaičas fonds, inv. nr. 376 214.

⁶ Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, K. Egles fonds, Rk 7153; 365, 22.

⁷ Ķelpe J. Sieviete latvju rakstniecībā.. — 131. lpp.

kroga un dod viņam dzeramnaudu, tad tēvs to noraida un mierīgi paskaidro: «Nākošo reizi tu paturēsi manu zirgu.» [...] Par vācu izturēšanos pret latviešiem bieži pārrunāja mūsu mājās, un es nevarēju citādi domāt, kā domāja mans tēvs...»⁸ Tēvs rakstījis dzejoļus un sarkastiskos pantos apdziedājis vai visus pagasta vīrus. Padevušies arī liriski dzejoļi. L. Zamaičas atmiņā saglabājusies divrinde rosina domāt par Jēkaba Zamaiča dzejojumu romantiski sentimentālo ievirzi: «Mēness ar sidraba tupelēm / Brien pa pelēkiem mākoņiem.» Rūpīgi glabāti, tēva dzejoļu manuskripti tomēr gājuši bojā vācu okupācijas laikā pirmajā pasaules karā. Rakstnieces tēvs mīlējis arī lasīt, viņam tuva bijusi dzeja, taču sevišķi saistījuši bieži sējumi vācu valodā par medicīnu, īpaši homeopātiju. Par šo aizraušanos L. Zamaiča ar ironiju raksta: «Medicīnisko diletantismu tēvs piekopa ar aizrautību.»⁹

L. Zamaičas māte Dore, dzimusi Zandersone, bijusi Bornsmindes Jaunāsmuižas nomnieka meita. Liekas, ka ģimenes apstākļi bijuši labi, jo viņa beigusi Bauskas meiteņu skolu, interesējusies par literatūru, mīlējusi R. Blaumani, Aspaziju, E. Veidenbaumu, H. Heini, bijusi arī pirmā, kas ar šiem autoriem iepazīstinājusi meitu. Būdama gadus divdesmit jaunāka par vīru, viņa uzņēmusies saimniecības vadīšanu. L. Zamaičas raksturojumā māte atklājas kā klusas, savrupas, bet arī neatkarīgas dabas cilvēks: «Māte ir klusa un vienmēr skumji smaida, laikam tādi ir visi cilvēki, kuri dziļi mīl. Viņa mīl savu vīru, mani, savus trīs mirušos bērnus, savu māju, savas tīrās istabas un ziedus. Tos viņa mīl ar kādu slimīgu mīlu, viņa tālu iet uz plāvām, lai salasītu reibinošās bezdelīgu actiņas, viņa vij vaiņadzīņus no neaizmirstulēm un rasas krēsliņiem. Kaimiņi smejas par viņu, un, cik atceros, viņi to nemīl: viņa nav viņu cilvēks.»¹⁰

Cik var spriest no pieejamajiem biogrāfiskajiem materiāliem, meitenes neatkarīgais, lepna, daļēji no vecākiem mantotais raksturs spilgti sāk izpausties skolas gaitās, viņai iegūstot zināmu patstāvību. Pirmo skolas apmācību, kuru parasti bērni saņēma pagastskolā, Lūcija iegūst pie privātskolotājas, kas dzīvo netālu no Erķēniem: «Stundas mani maz interesēja, bet gan garšīgās maizītes, kuras māte deva līdz. Laikam tādēļ arī maz iemācījos, un vecāki nolēma mani sūtīt uz Bausku.»¹¹ 1901. gada rudenī astoņu gadu vecumā L. Zamaiča iestājas privātā vācu meiteņu

⁸ *Ķelpe J.* Sieviete latvju rakstniecībā.. — 134., 135. lpp.

⁹ Turpat. — 133. lpp.

¹⁰ Turpat. — 132. lpp.

¹¹ Turpat. — 134. lpp.

skolā Bauskā un dzīvo mātesbrāļa ģimenē,¹² kurā visi runāja vāciski. Nobriest nopietns konflikts Lūcijas vācisko antipātiju dēļ: viņa atsakās Zandersonu ģimenē runāt vāciski, bet stundās nodarbojas vairāk ar skolotāju kaitināšanu nekā ar mācībām. Lūcijas māte pārdzīvo, ka meitene izkļuvusi no viņas redzesloka, pasliktinās arī tēva veselība, tādēļ ģimene pieņem lēmumu Erķēnus izrentēt un pārcelties uz Bausku, kur Pils ielā tiek nopirkta māja. 1903. gadā Lūciju nodod latviešu meiteņu skolā, kuru atvērusi kāda tēva radniece Žibeikas kundze, taču arī tur mācības nevedas. Dažus gadus pamācījusies, meitene dara zināmu tēvam savu lēmumu — viņa gribot apgūt ko praktisku un ir izvēlējusies Brieža tirdzniecības skolu Jelgavā. Lai sagatavotos tai, L. Zamaiča gadu mācās mājās, «pārlec» vienu klasi un 1908. gadā iestājas tirdzniecības skolā. No šī brīža, kā uzskata rakstniece, sākusies viņas patstāvīgā dzīve, kad «es pati virzīju savas gaitas tālāk».

Jelgavas gadi (1908—1910) L. Zamaičas dzīvē aizrit mierīgi. Viņa pirmo reizi dzīvē patiesi daudz lasa. Viņa samierinās ar dzīvošanu vācu panzijā un izpilda vecāku vēlēšanos — apgūst vācu valodu un iemācās labas manieres. Taču tā nav padevīga pakļaušanās kāda gribai, drīzāk tēva iesēta latviski zemnieciska viltība (gudrība): «Tēvs labi zināja, ka vācu orientācijai es nepadošos, viņš teica, ka arī no ienaidnieka ir jāmacās, un es mācījos.»¹³ Īpašu svētību tēva dotais (un meitas pieņemtais) padoms nesīs pēc daudziem, daudziem gadiem — 1941. gadā, kad tieši vācu valodas prasme izglābs rakstniecei dzīvību. Savukārt manieru mācīšanās ļauj dziļāk ielūkoties «labāko aprindu» seņā, kuras perfekto krāsojumu L. Zamaiča nesaudzīgi atgrīmēs savā prozā: «Dzīvoju vācu panzijā. [...] Mani vienmēr veda tā saucamā labā sabiedrībā. Vajadzēja pat iet uz vācu bērnu dievkalpojumiem un bija jāklausa, kā vecās baroneses klusu pie auss paskaidroja bībeli. Vajadzēja mācēt labi dejot, nerunāt sabiedrībā taisnību un izlikties jautrai, kad gribējās raudāt. Nevaru teikt, ka tas viss man būtu bijis viegli. Dzīve te bija apgriezta uz otru pusi, bet laikam viss ir jāzin, lai labu varētu atšķirt no ļauna.»¹⁴ 1910. gadā L. Zamaiča tirdzniecības skolu pabeidz. Vasarā nomirst māte, un tēvs, iespējams, baidī-

¹² Šīs ģimenes atvase bija arī Rihards Zandersons (1910—1981), L. Zamaičas brālēns, vēlākais Drāmas (Nacionālā) teātra aktieris un direktors, kurš N. Pogodina lūgās (iestudētas 1947—1958) atveidoja Ļeņina tēlu, PSRS un LPSR Valsts prēmiju laureāts (1948, 1959), arī LKP CK loceklis (1960—1976) un LPSR Augstākās Padomes deputāts (1963—1975). R. Zandersona vārdu der atcerēties, domājot par L. Zamaičas likteni pēc otrā pasaules kara.

¹³ *Ķelpe J. Sieviete latvju rakstniecībā..* — 136. lpp.

¹⁴ Turpat. — 136., 137. lpp.

damies no vientulības, par meitas tālāko skološanos negrib ne dzirdēt. Tad, kaimiņa — Bauskas notāra Kristapa Bahmaņa pierunāts, ļauj Lūcijai iestāties Viļa Olava tirdzniecības skolā Rīgā. V. Olavs, zemgalietis un L. Zamaičas mātes draugs, Lūciju uzņem ļoti sirsnīgi. Tas ir pirmais skolotājs, pret kuru nākamā rakstniece jūt cienību un patiesas simpātijas. Iespaudu atstāj arī V. Olava ētikas un ticības mācības stundas: «..mums viņas pieņēma filozofisku raksturu un lika intensīvi domāt un rakņāties sevī.»¹⁵ Kāda V. Olava ētikas maksīma iespīežas dziļi sirdī: «Nemeklējiet taisnību pasaulē, bet savā sirdī.»¹⁶ Arī Olava skolā L. Zamaiča daudz lasa, sevišķi grāmatas par vēsturi, jo viņai liekas, ka tieši vēsture dos atbildes uz viņas jautājumiem. Dzeja viņai paliek sveša, varbūt daļēji te vainojams literatūras skolotājs Fricis Adamovičs, kura stundas Lūcijai pagalam nepatīk. 1912. gadā L. Zamaiča beidz V. Olava tirdzniecības skolu, viņa nolēmusi studēt ķīmiju, taču šoreiz tēvs ir nepiekāpīgs un naudu studēšanai neatvēl. Būdamā nepilngadīga, bez tēva atļaujas Lūcija nedrīkst stāties augstskolā. Paredzamā vienmuļā dzīve Bauskā viņu nevilina, un tiek pieņemts visai radikāls risinājums — 1912. gada Ziemsvētkos Lūcija salaulājas ar Rūdolfu Puiķi. Šī fakta komentārā jaušams ieslēpts rūgtums par tēva rīcību: «Es vēl nebiju pilngadīga [lai bez vecāku atļaujas precētos. — I.K.], un tēvs savu atļauju deva, lai gan šo atļauju viņš nedeava, lai es varētu iestāties augstskolā.»¹⁷ Par L. Zamaičas pirmo laulību, tāpat par R. Puiķi nav atrodamas tikpat kā nekādas ziņas. Tomēr liekas, ka šai pieredzei un attiecībām ar vīru ir sava nozīme rakstnieces daiļrades ievīrzē. Viens no pirmajiem L. Zamaičas dramaturģiskajiem uzmetumiem ar nosaukumu «Mūžības mirklis»¹⁸ rakstīts uz kādas firmas veidlapu otras puses, veidlapu tekstā minēts arī R. Puiķis. Acīmredzot R. Puiķis strādājis firmā, kura nodarbojusies ar olu un putnu gaļas eksportu. Tas arī palīdz izskaidrot L. Zamaičas jaunās dzīves «ģeogrāfisko dažādību» — Rīga, Pēterpils, Krievijas ziemeļu pilsētas, Berlīne, Vīne, citas Vācijas un Austrijas pilsētas. Iespaudus par pilsētu arhitektūru, muzejiem, teātriem, vīdi L. Zamaiča intensīvi uzsūc sevī. Pēc gadiem rakstniece bez ilūzijām novērtē šo posmu: «Dzīve likās kā kinolenta, kas papildina visu to, kas bij iegūts līdz šim. Es jūsmoju par Alpiem, par Somijas klintīm. Es jūsmoju par daudz ko, tikai ne par pašu dzīvi.»¹⁹

¹⁵ Zamaiča L. Atmiņas par Olava skolu // Rīgas Ziņas. — 1924. — 7. aug.

¹⁶ Turpat.

¹⁷ Ķelpe J. Sieviete latvju rakstniecībā.. — 138. lpp.

¹⁸ RLMVM, L. Zamaičas fonds, inv. nr. 376 211.

¹⁹ Ķelpe J. Sieviete latvju rakstniecībā.. — 138. lpp.

Ar šo laiku saistāms arī L. Zamaičas daiļrades sākums. Versijas par to, kā tas noticis, ir vairākas. Viena versija — uz dzejošanu mudinājis tēvs. Citās noteicoša loma ierādīta L. Zamaičas spītībai. Izlasījusi kādu vācu dzejnieka C. Fleišleina (*C. Fleischlen*; 1864—1920) dzejoli, viņa nolēmj to pārtulkot, taču dažas dienas vēlāk Zeltmata tulkojumā šis pats dzejolis lasāms kādā laikrakstā. Tas tā saērcina L. Zamaiču, ka viņa sāk rakstīt pati.²⁰ Savukārt autobiogrāfiskajā aprakstā «Pa dzīves ceļu» viņa raksta: «Es izlasīju kādu dzejoli un teicu, ka tas man patīk, piebilzdama, ka arī es tādu varu uzrakstīt. Un es rakstīju. Un pēc viena dzejoļa nāca otrs, un dzeja izveidojās prozā, un viss tas bija tikai gadījums, kā viss manā dzīvē.»²¹

Sākās pirmais pasaules karš, un 1914. gada rudenī L. Zamaiča ar vīru aizbrauc uz Pēterpili, bet 1915. gada agrā pavasarī — uz Arhangeļsku, kur arī pavada gandrīz visus kara gadus, strādājot bēgļu skolā par skolotāju, arī bibliotēkā. Arhangeļskas posmā rakstniece atkal daudz lasa: «.. mana tagadējā lasāmviela un lasīšanas veids ļoti atšķīrās no senākā. Es sāku meklēt grāmatās stilu. Nav jābrīnās, ka toreiz es sajūminājos par Niči. Ne par viņu kā pārcilvēka idejas nesēju, bet taisni par viņa nevainojamo prozu..»²² Piecos Krievijā pavadītajos gados L. Zamaiča aktīvi radoši strādā. Viņa raksta dzejoļus, tēlojumus, taču lielākais ieguvums ir uzkrātie vērojumi. Pirmkārt, L. Zamaicai rodas iespēja vērot to krievu un rietumvalstu aristokrātu dzīvi, kuri kara laikā uzturējās Arhangeļskā un nodarbojās ar dažāda veida spekulācijām un nelikumīgiem darījumiem, kamēr viņu sievas nīka bezdarbībā un garlaicībā. Otrkārt, Arhangeļskā rakstniece iepazīstas ar ņencu (samojedu) dzīves veidu un pasaules uztveri. Treškārt, šai Krievijas ziemeļu pilsētā L. Zamaiča nonāk saskarē ar kreisajām idejām un lieliniekiem, viņa sabiedriski aktīvi darbojas. Vismaz padomju laikā tā apgalvo pati rakstniece,²³ tā viņu raksturo Eduards

²⁰ Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, K. Egles fonds.

²¹ *Ķeļpe J.* Sieviete latvju rakstniecībā.. — 138. lpp.

²² Turpat. — 139. lpp.

²³ 1957. gada autobiogrāfijā, kas pievienota dokumentiem, kārtojot personālo pensiju, L. Zamaiča raksta: «Sāku iepazīties ar kreiso literatūru. Tās bija vienīgās brošūriņas, kuras slēpa tie daudzie politiskie izsūtītie, kas vilka savu dzīvību Arhangeļskas apgabalā. Sākās revolūcija. Atbrauca biedri no Maskavas. Drīz radās kontakts ar viņiem. Es centos būt cik nu varēdama viņiem noderīga.» — *Zamaiča L.* Divas autobiogrāfijas. — 151. lpp.

Smilģis.²⁴ Sabiedriskā aktivitāte nevienā avotā nav konkretizēta. J. Ķelpe grāmatai «Sieviete latvju rakstniecībā» rakstītajā autobiogrāfijā L. Zamaiča izsakās vēl aizplūvurotāk (un saprotami, kāpēc — pēc K. Ulmaņa apvērsuma viņa kritusi nežēlastībā), sak', domājiet, ko gribat: «Karš un revolūcija mani daudz mācīja. Man atvērās pilnīgi jaunas pasaules, jaunas dzīves uztvere un cits domāšanas veids. Es lēni, bet noteikti aizgāju no veciem elkiem. Es vairs nebiju tikai Zemgales zemnieka meita, es pamazām kļuva par cilvēku, kuram ir savs noteikts pasaules uzskats un savi mērķi, no kuriem neviens un nekādi apstākļi nevar nobīdīt. [...] Jāatzīstas, ka arī revolūcija mani ļoti iespaidoja, jo tanī laikā, kad es augu, latvieši bija revolucionāri, un savā ziņā revolucionāri bija bijuši arī mani skolotāji skolās. Bet nu es stāvēju šai revolūcijas centrā. Es redzēju tos, kas šo revolūciju taisīja, un tos, kas bija pret to. Bet drīz nāca kontrrevolūcija. Tā bija sabiedroto okupācija Arhangeļskā.»²⁵ Kādas aktivitātes īsti sevī slēpj L. Zamaičas revolucionārā darbība? Negribētos noliegt rakstnieces revolucionāro darbību, ja tāda patiesi bijusi. Taču neatstāj arī šaubas, vai tik tā nav pārspīlēta vai vismaz citādi akcentēta nekā patiesībā, lai personālās pensijas kārtotāji (E. Sudmalis un F. Bergs) 50. gadu otrajā pusē iegūtu svarīgu argumentu pensijas piešķiršanai. Konkrēts rakstnieces viedoklis par revolūciju un lieliniekiem izlasāms romānā «Koka dievs» — un tas nepavisam nav glaimojošs. Savu ziemeļu pieredzi rakstniece liek lietā 20. gadu stāstos, romānā «Koka dievs» un dzejoļos.

L. Zamaičas pirmais dzejoļu krājums «**Mana dvēsele**»²⁶ iznāk 1917. gadā, taču tas aplūkojams kopsakarībā ar pirmo tēlojumu krājumu «**Vientulā gaitā**»²⁷ (1921) un RLMVM esošajiem **dramatisko darbu uzmetumiem**,²⁸ jo tikai kopā tie sniedz ieskatu rakstnieces daiļrades sā-

²⁴ E. Smilģis 1956. gada 28. novembrī raksta izziņu par L. Zamaičas revolucionāro darbību Arhangeļskā, kas paredzēta «pensijas lietai»: «1917. g. (pēc Lielās Oktobra Sociālistiskās revolūcijas) biju Arhangeļskas Ārkārtējās komitejas loceklis Arhangeļskas evakuācijas lietās un atrados Arhangeļskā vienā laikā ar Zamaič Luciju. Zamaič Lucija Jākoba meita, dzimusi 1893. g., bija aktīva revolucionāra cīnītāja. Izziņa izdota personālpensijas kārtošanai. Ed. Smilģis. PSRS Tautas skatuves mākslinieks.» — RLMVM, E. Smilģa fonds, inv. nr. 238 689.

²⁵ *Ķelpe J.* Sieviete latvju rakstniecībā.. — 139., 140. lpp.

²⁶ *Zamaiča L.* Mana dvēsele. — Cēsis: O. Jēpe, 1917. — 153 lpp.

²⁷ *Zamaiča L.* Vientulā gaitā. — Cēsis: O. Jēpe, 1921. — 52 lpp.

²⁸ RLMVM, L. Zamaičas fonds, «Mūžības mirklis»: Dramatisks sapnis (saglabājies prologs un daļa no 1. cēliena; inv. nr. 376 211), «Zilās liesmas» (2 cēlieni; inv. nr. 376 213), «Jūra» (1. cēliens; inv. nr. 376 209).

kumposmā (1915—1921). Radošie meklējumi atklāj L. Zamaiču kā daiļrades romantiskā tipa spilgtu pārstāvi, kuras pirmajos darbos sajaukušās jaunromantisma, simbolisma un dekadences iezīmes. L. Zamaiču interesē indivīda «es», viņa unikālā garīgā pasaule. Grāmatu centrā ir aktīva, impulsīva, pašizzinoša personība, kas nesamierinās ar ikdienu un tajā valdošo garīgo kūtumu. Tā tiecas kļūt iekšēji brīva, neatkarīga, pašpietiekama: «Mans es — mans vienīgais mērs uz pasaules» (dzejolis «Mans mērs»), «Sevim tikai tici, / Esi tikai savs!» (dzejolis «Esi tikai savs!») vai arī «Nedrīkstu es sevi sakalt / Divu roku skāvieniem, / Gribu es kā brīvais ērglis / Lidot pāri seklumiem» (dzejolis «Pāri seklumiem»). Personības pašidentificēšanos, sastapšanos ar savu dvēseli L. Zamaiča atklājusi arī romantiskajos tēlojumos «Pavasara zīmfonija» un «Vēstule», koncentrēti to raksturo vārdi: «Topi cilvēks, topi liels un cildens...» (21. lpp.) Taču līdzās romantiskā varoņa iedabai iezīmējas dekadentiski dionisiskā sākotne, kura saglabāsies un tiks izvērsta turpmākajā daiļradē: tā saistīta ar L. Zamaičas varoņos mītošo skepsi, atzīto, aprobēto vērtību apšaubīšanu, ar vēlēšanos tās noārdīt vai vismaz noraut tām liekulības plīvuru.

Personībā L. Zamaičai ir svarīgi akcentēt dzimumu, izcelt sievietes vaibstus, nevis veidot abstraktu varoni. Šis princips ne tikai piešķir pārdzīvojumam konkrētas piederības iezīmi, bet iekonturē jau turpmākās daiļrades pastāvīgo tēmu — sievieti, sievietes tiesības un lomu sabiedrībā. Daudzos dzejoļos atklājas tipiski sievišķīga jūtu gamma, kurā īpaši akcentēta kaisle un miesiskā (fiziskā) mīlestība (sevišķi nodaļā «Kvēl — deg», tēlojumos «Vēstule», «Lietū», «Murgi»). L. Zamaičas dzejas un tēlojumu krājumu laiktelpā tā ienes dekadentiskus akcentus, jo tēlota tiek zemes pasaule tagadnes (visbiežāk tas ir mirklis) laikā. Kaisles izteikšanai dzejniece izmanto htoniskās (zemes, pazemes) pasaules priekšstatus (čūska, čūskas vijīgums, dēle, sliekas, dzelme, tumsa), piemēram, «Rokas — tās ir / Čūsku vijas, — / Saistīs tevi sārtas dzijas. // [...] Vingri, slaidi / Locekļi — / Tumši, melni / Pakrēšļi» (dzejolis «Drosmē») vai arī «Locies, čūska vijīgā, / Mēness gaismā zaļganā! // Ciešāk skūpstī guvumu, / Lai jūt tavu tuvumu! // Glāsta, skūpsta pēdējā, / Lai alkst miesa kaislīgā! // Zūdi, gaisti līdz ar viņu, // Paņem dzīves atslēdzīņu...» (dzejolis «Locies, čūska vijīgā...»). Līdzās šai ir arī romantiski strukturēta laiktelpa ar akcentu uz augšējo pašauli (tāle, debesis, saule), ar vāji iezīmētu, bet tomēr esošu nākotnes laiku. Spilgts paraugs romantiskai pasaules (telpas un laika) uztverei rodams tēlojumā «Vientuļā gaitā». Rakstniece iezīmē ideālo pirmlaiku, kad cilvēks bija tikpat pilnīgs kā dievi un dzīvoja starp tiem: «Dzīve reiz dusēja pie saules kalnu kājām. Cilvēki varēja pacelt

savas dvēseles pret sauli un sniegties uz kalnu virsotnēm. Un dievi stāgāja starp cilvēkiem un cilvēki starp dieviem. Bet dievi nomira cilvēku vidū. Saules kalni iztrūkās cilvēcīgā cilvēka un teica: «Tuksnesi! Stiepies starp mani un tiem! Kas pāries tuksnesi vientulībā, tas būs līdzīgs mirušiem dieviem, un mūsu virsotnes būs viņa kāju cienīgas!» Un tuksnesis pletās starp dzīvi un saules kalniem.» (17., 18. lpp.) Lai sasniegtu saules kalnus (ideālu, garīgu pilnveidošanos, garīgu viedumu), cilvēkam vientulībā, mokošos pārbaudījumos jāpāriet tuksnesis: «Tik tagad viņi redz dzīvi, redz pāri pār tuksnesi. Redz tos cilvēkus, kas dzīvojot nemīl dzīvi. Redz visu, visu, kas senāk bij segts. Viņa zin, ka visi tie, kas kāpj marmora saules kalnā, kas baltas marmora kāpes slacī ar rubīna asinīm, mīl dzīvi vairāk kā tie, kas ceļas un grimst dzīves aizās. Kas dzīvi īsti mīl — tā ceļš caur tuksnesi pret saules kalnu.» (18. lpp.) Jaunromantisko līniju šī poema daiļradē iezīmē arī tam būtiskie pretstati: ikdiena — sapņi; mīla — naidis; jūtu dziļums, intensitāte — jūtu zudums, vienaldzība; prāts — jūtas; miesa — gars; zeme, trūdi, pīšļi (pārejošais) — saule, tāle, bezgalīgums, kosmos (paliekošais).

L. Zamaičas pirmo darbu poētikā noslogota ir krāsu semantika, kas izaug no romantismam un dekadencei raksturīgā krāsu nozīmju saplūdinājuma. Sarkanā, melnā, arī zaļā krāsa, līdzīgi kā Fallija, V. Eglīša, E. Vīrzas dekadentiskajā dzejā,²⁹ ir kaisles, zemes mīlas izteicēja. Turklāt dzejniecei tīk sievietes un vīrieša jūtu, kaisles pasauli diferencēt ar krāsu epitētiem. *Sārta*, *sarkans* izsaka sievietes mīlas jūtas un kaisli, piemēram, «Mana mīla magoņzieds, / Kaisli kvēlošs magoņzieds, / Tumši sarkans saules riets!» (dzejolis «Mana mīla»), bet *melns* — vīrieša mīlas kaisli, piemēram, dzejolī «Viena nakts»: «Tevim acis spīd / *Melniem* zibeņiem, — / Nāci pretim *sārtiem* uguņiem»; arī dzejolis «Melnās acis». Šīs krāsas atsevišķos dzejoļos simbolizē zemapziņas, instinktu pasauli, pirmatnīgi nevaldāmo enerģiju, tās ietver sevī arī grēka un sātaniskā spēka sēmu: «Ļauj tumsā mēn aizdegt ugunskuru, — / Es elles liesmas rokās turu! // Ļauj aizvērt acis, lai mostas grēks, — / Tik melnā tumsā neprāts nav rēgs!» (Dzejolis «Saulei.») Melnā krāsa L. Zamaičas dzejā ir ambivalenta, tā izteic arī mīlai pretējas jūtas — naidu: «Mīla, naidis ir divas māšas, / Melna, sārtā — divas krāsas. [..] // Dien' no dienas izzūd sārtā, / Melnā paliek neaizskarta; / Sejā plešas griezīgs smaids — / Redzi, vēro! —

²⁹ Krāsu semantiku dekadentu dzejā pētījusi J. Kursīte. Sk.: *Kursīte J. Latviešu dekadence. Dzeja // Grāmata.* — 1991. — Nr. 3. — 18. lpp.

tā dzimst naid!» (dzejolis «Divas māsas».) Interesanta ir baltās krāsas semantika L. Zamaičas sākumposma darbos. Baltā krāsa (bieži vien kopā ar zelta) saglabā romantisko kodu, tā simbolizē ideāla pasauli, arī nevainīgu, kaisles nesajundītu dvēseli (dzejolis «Dienvidus aukā» — «Ar vijīgiem slaidbronzas locekļiem / Dus kvēla kaisle zem baltrožu segas.. / [...] Nāks karstas lūpas baltrozes raut..»). L. Zamaičas dzejā baltā ir pretstata krāsa arī sarkanajai un melnajai: baltā ir dienas krāsa, bet diena slāpē kaisli. Baltā krāsa saistīta ar prāta, loģiskā dominēšanu cilvēkā: «Nenāc dienas / Baltā vizmā, / Tad es skatos / Prāta prizmā» (dzejolis «Viena nakts»).

Daudzi kritiķi aizrādījuši, ka L. Zamaiča ir Aspazijas līdziniece. L. Zamaiču Aspazijai tuvina spēcīgs māksliniecisks temperaments, jūtu intensitāte un dinamisms. Zināmas paralēles saskatāmas arī abu dzejnieču biogrāfijā: neatkarīgā rakstura izraisītie sarežģījumi dzīvē, agrīnās, neveiksmīgās laulības, kas, iespējams, rada interesi par sieviešu emancipācijas jautājumiem. L. Zamaičas mēģinājumos ar simbolu, simbolizētu ideju starpniecību mākslā risināt sabiedriski nozīmīgus jautājumus redzama visai nepastarpināta Aspazijas, arī Raiņa ietekme. Atbilstošākā šādam uzdevumam rakstniecei šķitusi drāma. RLMVM glabājas trīs romantisku ideju drāmu uzmetumi — «Mūžības mirklis», «Zilās liesmas» un «Jūra»; tiem nav datējuma, taču tematika un stilistika iekļaujas daiļrades sākuma posma rokrakstā. Uzmetumu koncepcija koncentrēti un romantiskā stila ietvaros pietiekami pārliecinoši izteikta dzejolī «Tie, kas ienīst»: vecās dzīves sagraušana («Mēs šo sapuvušo dzīvi / Gribam trūdus samīdīt, / Uzcelt staltu, baltu brīvi, / Kaut jau, gaismai austot, rīt!»), personības atbrīvošana («Noņemt slogu, ko sauc tikums, / Kas aiz tūkstoš segām tinas»), sapņa manifestēšanās brīvības un abstraktas taisnības valsts ideja («Sapņus mēs no sapņu valstis / Vaļā brīvi raisīsim; / Ugunīgos magoņziedus / Saules takās kaisīsim!»). Dramatisko darbu fragmentos šī koncepcija iedzīvināta simboliskos, bieži vien pretmetīgos tēlos un darbības vidē, piemēram, kā pretmeti uzstājas Vecais un Jaunais Laiks («Mūžības mirklis»), bet jauneklīs Ģirts (Ģints?) spiests izvēlēties starp jūras mieru, skaistās Kairas aicinājumu nepazaudēt cīņas un briesmu valdzinājumu («Viss cilvēcīgais tikai nemierā!») un krasta mieru, mīlestības harmoniju, kuru sevī klusi nes Nora («Jūra»). Simbolizētu abstraktu jēdzienu pārpilna ir arī nepabeigtā luga «Zilās liesmas», kurā Jauneklīs urda nomākto tautu un grib tās garīgajā kūtrumā iesēt brīvības un pašapziņas alkas. Nepabeigtās lugas savā ziņā tuvas pirmajai prozas grāmatai

«Vientuļā gaitā» — arī tēlojumos svarīgi bijis iedzīvināt kādu ideju, tajos viss virzīts uz idejas, domas emocionāli izkāpinātu atklāsmi, bez nozīmes paliek ārējo apstākļu tēlojums (izņēmums gan zināmā mērā ir tēlojums «Viņa zaga»). Vēlākajā daiļradē L. Zamaiča atsakās gan no ideju drāmām, gan romantiskas prozas rakstīšanas.

1919. gada oktobrī L. Zamaiča no Krievijas atgriežas Rīgā: «Pamazām es iekļāvos Rīgas dzīvē un miermīlīgi rakstīju savas dzejas un pirmo prozu. Iznāca dažas sīkas dzeju grāmatīnas un varbūt tādēļ sīkas, ka es katrai gribēju piedot savu īpatnēju seju.»³⁰ Laikā no 1920. līdz 1924. gadam L. Zamaiča laiž klajā sešus neliela apjoma dzejoļu krājumus. Īpatnības meklējumi dzejā tajos patiesi saskatāmi, lai arī daudzreiz, tāpat kā vēlāk prozā, tie paliek pusceļā un netiek mākslinieciski piepildīti. Neparasti, prātā iekrītoši ir dažu grāmatu virsraksti: «L' interieur», «69° 33' 11'' ziemeļu platuma», «Es, Lūcija Zamaič, un mani vārdi». Katrā krājumā dzejniece centusies poētisko pārdzīvojumu izteikt dažādās formās — liriskā, liroepiski vēstījošā, sentences un aforisma, metriskajā prozā.

Krājuma «L' interieur»³¹ (1920) dzejā joprojām valda romantismam raksturīgie pretstati, vispirms jau pasaules atveidojumā: noslēgta telpa (istabas, restorāns, teātra loža) — ārs. Arī liriskās varones izjūtas ir pretmetīgas (mīla — naidis, mīla — skumjas, sāpes, tukšums): «Starp divām pasaulēm: starp jā un nē / Kā sārtā haosā ir dvēsele» (35. lpp.); taču tām pietrūkst tāda dinamisma kā krājumā «Mana dvēsele». Nozīmi nav zaudējusi krāsu simbolika: bālas, dziestošas krāsas, gaisma, ēnu pelēcīgums liecina par jūtu dzišanu, zudumu, turpretī krāsu košums (piemēram, kamīnā kvēlošas ogles) harmonē ar jūtu, kaisles spēku. Šī krājuma savdabība ir konkrēti jutekliska lietu uztvere un atveide. Interjers, mēbeles, spoguļi, paklāji, spilveni, aizkari, svečturi, vāzes, kamīns, zeltīti gleznu rāmji, zelts, sudrabs, bronza — tik pieblīvēta ir dzejas telpa. Īpašas uzmanības pievēršana priekšmetam vedina domāt, ka, iespējams, Arhangeļskā L. Zamaiča iepazinusies ar krievu akmeistu A. Ahmatovas, N. Gumļova, S. Gorodecka, O. Mandelštama dzeju, varbūt arī teorētiskajiem rakstiem. Ja šāds «akmeistisks» impulss arī bijis, tas īstenojies tikai ārēji, poētiskās telpas noformējumā. Attieksme pret priekšmetu L. Zamaičai saglabājas tipiski romantiska — priekšmeti dzīvo vienu dzīvi ar liriskās varones dvēseli, tie «uzsūc» un saglabā sevī notikumu un psiholoģisko

³⁰ Ķeļpe J. Sieviete latvju rakstniecībā.. — 140. lpp.

³¹ Zamaiča L. L'interieur. — R.: Autora apg., 1920. — 47 lpp.

stāvokļu nospiedumus. «L' interieur» dzeja ir statiska; lai lietu puskrēslas un pustoņu pasaulē ieviestu kaut nelielu dinamismu, L. Zamaiča veido dzejoļu triptihus («Bronzas lukturi», «Oranža priekšdari», «Uz mikstiem turku spilveniem»), kas tēlo jūtu, psiholoģisko stāvokļu nomaīņu, attīstību.

Krājuma «**Ziemeļu saulē**»³² (1921) dzejoļi tapuši Krievijas ziemeļos Arhangeļskā. Intīmo pārdzīvojumu pasaule grāmatā nav plaša, un to izsaka divi virsrakstā apvienotie pretstati — ziemeļi un saule. Aukstuma priekšstati (sniegs, ledus, ziemeļu nakts, vējš) izsaka skumjas, depresiju, sāpes, zaudējuma izjūtu, savukārt saule saistās ar cerības un dzīvesprieka atgriešanos, jūtu mošanos. Krājumā jūtama Aspazijas dzejas ietekme.

1923. gadā L. Zamaičai iznāk trīs dzejoļu krājumi: «69° 33' 11'' ziemeļu platuma»,³³ «Es, Lūcija Zamaič, un mani vārdi»³⁴ un «Ielu maldos»³⁵. Aprobētajā un jau daļēji izsmeltajā L. Zamaičas romantiski simbolistiskajā dzejas pasaulē tie ienes dažu svaigu iezīmi un iezīmē viņas talanta attīstības iespējas. Taču kritika, izstrādājusi viedokli par L. Zamaičas dzeju, iespītīgi turpina pie tā turēties un tikpat kā nepamana jaunus, kaut arī neizstrādātus, neiekoptus meklējumus viņas dzejā.

Objektīvizēta, tēlojoša, liroepiska dzeja par ziemeļu dabu, samojeđu (ņencu) dzīvi un ieražām apkopota krājumā «**69° 33' 11'' ziemeļu platuma**». Savdabīgs ziemeļu kolorīts atklājas dzejojumos «Sieviete» un «Burvis un Nāve», kuros dzejniece apstrādājusi ņencu teiku un pasaku vielu.

Krājumā «**Es, Lūcija Zamaič, un mani vārdi**» kritika saskata Raiņa «Addio bella!»³⁶ un F. Ničes stila³⁷ iespaidu, tai acīs krit L. Zamaičas dzejas izaicinošais un kritizējošais patoss. Būtisks ir R. Dievkociņa aizrādījums par gribētu, bet jūtām nepiepildītu paradoksālu izteiksmi, tāpat par uzspēlētu pozu. Atšķirībā no pārējo kritiķu skepses, pat dzejnieces talanta neatzīšanas, kas pausta arī recenzijās par citiem L. Zamaičas dar-

³² *Zamaiča L.* Ziemeļu saulē (1916—1918). — R.: Autora apg., 1921. — 95 lpp.

³³ *Zamaiča L.* 69° 33' 11'' ziemeļu platuma. — R.: Promets, [1923]. — 32 lpp.

³⁴ *Zamaiča L.* Es, Lūcija Zamaič, un mani vārdi. — R.: Promets, 1923. — 46 lpp.

³⁵ *Zamaiča L.* Ielu maldos: Poēmas. — R.: Promets, [1923]. — 16 lpp.

³⁶ *Bračs A. L.* Zamaič. «Es, Lūcija Zamaič, un mani vārdi», «Ielu maldos», «69° 33' 11'' ziemeļu platuma» // *Latvju Grāmata*. — 1923. — Nr. 11/12. — 35., 36. lpp.

³⁷ *Dievkociņš R. L.* Zamaič. «Es, Lūcija Zamaič, un mani vārdi» // *Latvijas Sargs*. — 1925. — Nr. 14.

biem, R. Dievkociņš atzīst, ka «šai sacerējumā runā īpatnīgs, domājošs gars, kuru mēs dēvējam par personību, kura, bez šaubām, ir spējīga radīt plašāku viengabalainu darbu ar paliekošu vērtību»³⁸. Aforismu, sentenču un epigrammu krājumā «Es, Lūcija Zamaič, un mani vārdi», līdzīgi kā pirmajā dzejoļu grāmatā «Mana dvēsele», liriskā varone ir spilgta romantiska personība, kuras visu apšaubītājs gars patiesi var raisīt asociācijas ar F. Ničes Zaratustru. Lirisko varoni un sabiedrību, vismaz vienu tās daļu, kura dzejā apzīmēta ar «viņi», uzrunas formā — ar «jūs», kādā vietā arī — «pūlis», šķir nepārvarama plaisa. Plaisu radījis «viņu» dzīves veids un uztvere — liekulība morālē, materiālo vērtību dominante, vārdu un domu tukšums, nespēja dzīvot gara pasaulē: «Jums netiek tas, ko saku es, / Tas jūsu tikumu lauž serdē cietā. / Es neskumstu — / Mēs divas pasaules, / Un draudzība te tiešām nava vietā.» Viss L. Zamaičas izdzejās krājums ir nesaudzīgs dialogs ar sabiedrību, viņa tiesā, šausta, atsedz trūkumus: «Man gribētos no tempļiem izdzīt jūs, / Kas dievību skar pirkstiem netīriem / Un līkiem zelta alkā, / Uz miesām puvušām / Kas priesterģērbus valkā.» Tieši liriskās varones asais kritiskums, ironija, sarkasms viņu būtiski atšķir no pirmā dzejoļu krājuma varones. Grāmatā dominē spēcīgas jūtas, un to paēnā paliek patī sentences un epigrammas forma ar tajā slēptajām mākslinieciskajām iespējām. Tāpēc salīdzinājums ar Raini, tāpat kā ar F. Niči, var noderēt tikai paralēlu atskārsmei, nevis nopietnai analīzei.

Triju poēmu krājums «Ielu maldos» arī negūst izpratni kritikā, jāpaiet turpat septiņdesmit gadiem, līdz poēmu mākslinieciski nevienmērīgajā audumā dzejnieks I. Auziņš saskata novitātes pieteikumu: «Bet vislielākais pārsteigums varbūt ir īsā poēma «Ielu maldos». Ārēji tā ir agra pavasara tēlojums lielpilsētā. Taču polifoniski blīvajās, daudzplākšņainajās lappusēs, savdabīgi vijīgā un ietilpīgā vārsnā saduras un saaužas lieli pretstati, tiek izdzīvota kāda jauna un mūžīga dvēseles drāma. Kas tie ir par pretstatiem? — Jaunības romantiskā jūsma un nežēlīgā realitāte; cēriba un zaudēta mīla; dionīsiskais dzīves reibums un apoloniska skaistuma alka... Var, protams, atrast vēl citus raksturotājevārdus. [...] Nav vēl Čaka. Nav vēl, piemēram, čehu poētisma virzienu (viena no tā virsotnēm — V. Nezvala poēma «Edisons» — tika sasniegta 1927. gadā). Bet laikmets ir jau novedis mazpazīstamu dzejnieci tuvu lieliem atklājumiem: dzīves maģiskā skaistuma iemiesojumam dzejas vārdā.»³⁹

³⁸ Dievkociņš R. L. Zamaič. «Es, Lūcija Zamaič, un mani vārdi».

³⁹ Auziņš I. «Aiz mums vēl priekšā lielā traģēdija».. — 9. lpp.

Trīs poēmas katra savā veidā stāsta par mīlestības ilūziju, kas mīt cilvēkos. Tā viņu psihē tiek lolota un kopta un ir tik spēcīga un dzīva, ka visbeidzot sāk šķist kā pati realitāte. Poēmas «Ielu maldos» lirisko varoni pavasaris izvilina pilsētas ielās, kurās viņa vēro uzplaukšam veselu ilūziju buķeti, piemēram: «Ielas malā kino sauc — vismaldīgākā ilūzija. Elektriskā straume pāri kairinošiem skatiem līst, likteņus te saista balta auda, balta dzija; netveramām ēnām jūsma pāri klīst. Sievas, gaidās vītusās, bezdrosmīgas mīlu rast, nāk te viņu svešās dzīvēs meklēt, just un prast. Daudz ir to, kas tver pēc baudas ēnu maldā; viņu nerod dzīvē nespēcīgā, pilsoniskā sirds.» (4., 5. lpp.) Savukārt poēma «Sapnis» pauž par kādas sievietes mīlu uz marmora statuju, bet «Romāns» — par dziļām mīlestības jūtām, kuras izraisījis baznīcā nejauši ieraudzīts kareivis. Ilūzijām lemts sadrupt pret ikdienu, atstājot «sirdī ledu», taču īsie brīnuma mirkļi varbūt ir tie, kas piešķir dzīvei dziļumu, daudzkrāsainību un mūžības elpu, lai tad atkal atgrieztos vienmuļībā un pelēcībā. Nelielā apjoma grāmata saglabājusi zināmu līdzību ar tēlojumiem «Vientuļā gaitā» — tajos tāpat nav svarīgs ār pasaules cēloņsakarību tēlojums, dežniece ir tiekusies pietuvoties cilvēka apziņas procesiem, viņa uztveres, jūtu un asociāciju tēlojumam. Atšķirīga ir abu L. Zamaičas darbu forma — romantisko vēstījumu par ilūziju autore ritmizējusi un iekļāvusi *metriskajā* jeb *ritmiskajā prozā*.⁴⁰ Dažus gadus vēlāk šai pārejas formā no dzejas uz prozu spilgtus dzejoļus rakstīs A. Čaks, bet 1923. gadā, kad iznāk L. Zamaičas poēmas, A. Čaks vēl ir tikai ceļā uz literatūru. Formas pieteikuma ziņā L. Zamaiča viņu ir apsteigusi, taču jāpiekrīt I. Auziņam: «.. ne jau pirmo, ne pēdējo reizi atrastā zelta dzīsla netiek kurumēr izstrādāta. Vai ik atradums tiek atmests, bez redzamākas attīstības atstāts. Diemžēl ne jau lielāku vērtību vārdā.»⁴¹

1924. gadā iznāk mīlas lirikas krājums «Zelta atvars». Apakšvirsrakstā dotais žanra apzīmējums *dziesma* piešķir dzejoļiem vienota pārdzīvojuma iespaidu. Krājums veltīts «tam, kas saule, tam, kas nakts», acīmredzot «saule» un «nakts» bijis Jūlijs Lācis, ar kuru L. Zamaiču 20. gados saistīja dziļas un pretrunīgas mīlestības jūtas. Kritika arī šī krājuma vērtējumā

⁴⁰ «Metriskā jeb ritmiskā proza — nākamā starppakāpe no dzejas uz prozu. Tas ir veidojums, kas pēc dažām pazīmēm atbilst dzejai (metrs), bet pēc citām — prozai (sižets, rindās nedalīts teksts). Šī viena no galējām formas brīvības pakāpēm latviešu dzejā ienāk nākamajā periodā (1920. — 1930. g.), it īpaši A. Čaka dzejā.» — *Kursīte J.* Latviešu dzejas versifikācija 20. gs. sākumā (1900—1919). — R.: Zinātne, 1988. — 16. lpp.

⁴¹ *Auziņš I.* «Aiz mums vēl priekšā lielā traģēdija».. — 9. lpp.

ir barga. V. Dāvids raksta: «Nekur Zamaič dzejā mēs nejūtam patiesu aparātu aizrautību — ne sāpēs, ne kaislē, ne arī kaut skumjās. Visur viņas pantā jūtams intelektuāls gurdenums. Tā vien liekas, ka dzejnieces dvēsele nepārdzīvotu nekādu agoniju, bet tā būtu baudas izlutinātas miesas agonija, kurai nav īstas vajadzības pēc garīgas noskaidrošanās.»⁴² «Zelta atvars» savā ziņā ir izņēmums citu L. Zamaičas krājumu vidū, tajā dzejnieces pasaules izjūta ir viengabalaina un dzīvi apliecinoša. Mīlestības spēks un vitālā enerģija (grāmatā dēvēti par *zelta atvaru*, kas ir metonīmisks atvasinājums no *saules tēla*) dzēš dzejniecei raksturīgo pretstatu nesavienojamību, dzēš liriskās varones skepsi un dzīves nepieņemšanu: «Šai dzīves karnevālā, kur kā rēgā jaucas / Ar ķītro neķītrais, / Ar jautro kautrais [...] No augstiem kalngaliem, no saules dzidra spīda / Ar gaismu vizošu, / Ar rasu valganu / Kāds karnevālu pārtrauca ar skatu zaļa zīda. / Es kaunā sastingu / Un masku nometu.» Pārdzīvojuma monolītums lirisko varoni pavada arī, no mīlas augstēm krītot izmisuma un sāpju bezdibēnī un atkal paceļoties cerībā un ticībā, un krājums izskan kā dziesma mīlestības raisīto jūtu un pārdzīvojumu dažādībai.

20. gadu sākumā presē un dažādos disputos tiek cilāts sieviešu emancipācijas jautājums, izraisās pārrunas par ģimeni, sievietes un vīrieša tiesībām un pienākumiem tajā. Pārrunās ar polemisku, pat šokējošu rakstu «**Pilsoniskā sieviete laulībā un sabiedrībā**»⁴³ iesaistās arī L. Zamaiča. Rakstniece sabiedrībā saskata trīs sieviešu tipus: *fiziskā darba, garīgā darba un bezdarba sievieti*. Raksta asums vēršas tieši pret pēdējo, t.i., bezdarba sievieti. Bezdarba sievietes dzīvi pavada trīsvienība — *laulība, bezdarbība un prostitūcija*. Viņa labi apzinās, ka bezdarbība iegūstama laulībā, kas, pēc L. Zamaičas domām, ir apslēpta prostitūcijas forma un tādēļ jo aizvainojošāka sievietei: «Ja sieviete pārdod vīrietim savu miesu uz vienu stundu, dienu vai arī ilgāku *noteiktu* laiku, tad to sauc par prostitūciju. Bet, ja nu viņa dodas laulībā, iegūdama pret savu miesu bezdarbību un citas dzīves ērtības, tad par prostitūciju neviens nerunā. Un tas tikai tādēļ, ka viņa pārdodas uz *nenoteiktu* laiku, labākā gadījumā līdz viena vai otra laulātā drauga nāvei.» Laulību, dzimumu attiecības svētas un tīras, pēc rakstītājas uzskatiem, padara mīlestības jūtas. Par pilsoniskās sievietes lielāko trūkumu L. Zamaiča atzīst darba — kā fiziska, tā garīga — nicināšanu. Tikai darbs paša darba dēļ padarītu viņu līdzvērtīgu

⁴² Dāvids V. Lūcija Zamaič. Zelta atvars // Domas. — 1924. — Nr. 4. — 361. lpp.

⁴³ Zamaiča L. Pilsoniskā sieviete laulībā un sabiedrībā // Rīgas Ziņas. — 1925. — 17., 19. janv.

vīrietim. Pilsoniskā sieviete tiecas pēc pseidovērtībām, piemēram, pēc aristokrātiskuma, kas latviešiem nav vēsturiski izveidojies un kuru viņa saprot kā bezdarbību. Arī pilsoniskās sievietes darbībai dažādās organizācijās piemīt pseidoraksturs, jo viņas darbība nav radoša, bet gan imitējoša, atdarinoša. No trīsvienības «laulība — prostitūcija — bezdarbība» L. Zamaiča neredz izeju, kamēr sociālā iekārta paliek nemainīga. L. Zamaičas raksts nav uzlūkojams tikai par pārrunu ierosinātu pārspriedumu, tajā izteiktās domas, šķiet, briedinājusi pašas personiskā dzīve, arī kara laikā Krievijā vērotie internacionālās aristokrātijas dzīvošanas principi.

L. Zamaičas pievēršanās prozai 20. gadu vidū saistāma ar iespēju par ģimeni un sievietes lomu sabiedrībā runāt tiešāk, asāk, nekā tas iespējams dzejā. Klajā nāk stāsti «Čigāns un trīs dāmas»⁴⁴ (1924), «Līvijas dienas grāmata»⁴⁵ (1925; stāsta fragmenta publikācija žurnālā «Latvijas Kūrorti». — 1924. — Nr. 2; pirmpublicējums laikrakstā «Rīgas Ziņas». — 1924. — Nr. 1—17) un stāstu krājums «Ciemā pie tautiešiem»⁴⁶ (1925). Kritika L. Zamaičas pirmos prozas darbus nosauc par sensacionāliem un atzīst «drosmi seksuālā jautājuma traktējumā un morāles normu neievērošanā»⁴⁷. Epatāža — šokēšana ar tēmām, par kurām nav pieņemts skaļi runāt, sabiedrībā akceptēto tikumisko normu ignorēšana — kļūst par autores pozīciju viņai aktuālo problēmu risinājumā.

Stāsta «Čigāns un trīs dāmas» centrā ir trīs, L. Zamaičas terminoloģijā, bezdarba sievietes, augstākās sabiedrības pārstāves — latviete Silva, francūziete Odeta un krieviete Vera. Mīlas afēru risinājumos arī citos darbos rakstniecei tik uzsvērt mīlas, cilvēka fizioloģiskās dabas pārnacionālo (romānā «Koka dievs» arī pāršķirisko) raksturu. Šo precēto dāmu seksuālo iegribu papildītāja (žigolo) loma atvēlēta «dabas bērnam» čigānam Kazimiram, kuru Silva sastop čigānu apmetnē, novērtē viņa potenciālās iespējas un ievēd par augstāko dēvētajā sabiedrībā. Silvas raksturs salīdzinājumā ar Odetas un Veras raksturu izstrādāts nedaudz

⁴⁴ Zamaiča L. Čigāns un trīs dāmas: Grimstošo pēdējie prieki: Stāsts. — R.: Promets, [1924]. — 128 lpp.

⁴⁵ Zamaiča L. Līvijas dienas grāmata. — Rīga; Liepāja: Komanditsabiedrības «Astra» izdevums, [1925]. — 54 lpp.

⁴⁶ Zamaiča L. Ciemā pie tautiešiem: Stāsti. — R.: A. Gulbja apg., 1925. — 128 lpp.

⁴⁷ Veselis J. L. Zamaiča. Čigāns un trīs dāmas // Latvju Grāmata. — 1924. — Nr. 5. — 451. lpp.; sk. arī: Vidiņš J. L. Zamaiča. Čigāns un trīs dāmas. Līvijas dienas grāmata // Domas. — 1925. — Nr. 3. — 229.—231. lpp.

detalizētāk. Silva nav tikai trula savu dziņu apmierinātāja, viņa baudījusi zināmu izglītību, viņai piemīt darbīgums un griba, arī sava dzīves filozofija. Viņa izjūt un aptver pilsoniskās dzīves tukšumu un cenšas to atsvaidzināt ar jaunām izjūtām (gan tikai seksuālajā jomā). Kazimirs Silvu interesē ne tik daudz kā sekса partneris, viņu vairāk saista dabas spontanitātes sadursme ar kultūru: «Silva zināja: kultūra kultūru uzsūc; bet kā ir ar pirmatnību? Vai tā ies pa kultūras ceļiem vai novedīs kultūru atpakaļ pirmatnībā?» (9. lpp.) Rakstnieces pieteiktā interesantā problēma par nesamaitātā dabiskuma un pirmatnības konfrontēšanos ar kultūru diemžēl paliek tikai ieraudzīta. Čigāna Kazimira raksturā nav ne dabas pirmatnības vitalitātes, ne cēluma un nepakļāvības, ne dabisko instinktu gudrības. Viņa vienīgā sacelšanās ir «čigānisks splāviens» sāncensā kņaza bārdā, kurš ieņēmis Kazimira vietu un kļuvis Silvas favorīts (Silvas komentārs situācijai: «Daba pārmāca kultūru, kā viņa prot» (92. lpp.)). L. Zamaiča izceļ Kazimira trulumu, garīgo un fizisko kūtrumu, aprobežotību, viņš ir instruments Silvas, vēlāk arī Odetas un Veras rokās. Divdomīgs ir arī kultūras traktējums L. Zamaičas darbā. Stāsts nepiedāvā citu iespēju, kā saistīt kultūru ar izvirtušajām, aprobežotajām sievietēm. Šādi reducētai kultūrai tomēr pietrūkst motivācijas, pat ja tā būtu rakstnieces pārlicība, ne tikai neveiksme izvirzītās problēmas atklāsmē.

Otra stāstā pieteiktā problēma skar sievietes un vīrieša vienlīdzības jautājumus — gan tikai seksuālo attiecību jomā. Ierobežojums, protams, sašaurina problēmu un stāstā ienes zināmu vienveidību, kuru autore atsvaidzina ar ironiju. Prozā daudz ekspluatēto situāciju ar vīrieti pavedēja un pametēja lomā un sievietes sabradāto un pazušānai nolemto dzīvi L. Zamaiča apvērš, jo viņa grib pierādīt, ka sieviete, pat pagrimusi, ir labāka par vīrieti. Kazimira pavedējas un «ekspluatētājas» ir trīs sievietes, kuras pēc savstarpējas vienošanās un paritātes principa viņu uztur (Silva sieviešu rīcību komentē šādi: «..mūsu vīri neskopojas, kad runa iet par harēma uzturēšanu. Vai tad mēs nevaram atļauties to prieku un uzturēt kaut vienu?» (65., 66. lpp.) Taču trīs dāmas neatstāj likteņa varā Kazimiru, kad apnikums (Silvai) un apstākļi (vīru protesti Verai un Odetai) liek no viņa atteikties. Pie greznības un pārticības pieradinātais Kazimirs tiek iekārtots vīriešu publiskajā namā, tā nodrošinot viņam regulārus ienākumus un ierasto bagāto dzīvi. Ironiskais apvērsuma princips pats par sevi ir atradums L. Zamaičas māksliniecisko paņēmieni kopumā, taču vairāki stāsta trūkumi neļauj tam realizēties pilnībā. Proti, neskaidra ir autores pozīcija tēlu traktējumā: no vienas puses, L. Zamaiča simpatizē Silvas patstāvībai, viņas spējai nerēķināties ar sabiedrības viedokli

(mīnuss, ka sabiedrību veido tikai Silvai līdzīgi cilvēki, bet neatklāta paliek citu noslāņojumu attieksme), pat pašai to veidot, no otras puses, Silva ir tipiska pilsoniskās vides pārstāve ar visām tām īpašībām, kuras nosoda autore. Par stāsta nepilnību uzskatāms arī varoņu sociālās izcelsmes un laikmeta raksturojuma trūkums. Nojaušams, ka darbība norisinās Krievijā kara (pasaules vai pilsoņu?) laikā, taču konkrētās detaļās nekas no laika kolorīta nejeņāk, vide ir abstrakta un, kā liekas, visai sadomāta. Epatāža stāstā «Čigāns un trīs dāmas», arī «Līvijas dienas grāmatā» negūst mākslinieciski pārliecinošu formu. Epatēšanas priekā, šķiet, apvienojusies L. Zamaičas dziļā nepatika, pat naidis pret pilsoniskās sabiedrības liekulību un dubultmorāli ar viņas personībai piemītošu tieksmi uz ekstravaganci, neordināras domāšanas, rīcības kopšanu. Pirmajos stāstos šo tieksmi būt spilgtai, neparastai autore īsti nespēj iegrozot un pakļaut mākslinieciskiem mērķiem, tādēļ problemātika un mākslinieciskie paņēmieni paliek tikai pieteikuma formā.

Stāstā «Līvijas dienas grāmata» saskatāmi tie paši trūkumi, kas jau minēti iepriekšējā darba sakarā (paviršs raksturu un vides zīmējums, plūstoša autore pozīcija). R. Dievkociņš pamatoti grāmatu nosauc par «rakstnieces rūgšanas un haosa laika augli»⁴⁸. Tikai «Līvijas dienas grāmatā» pašmērķīgs liekas pats idejas uzstādījums (vai atkal rakstnieci nevada svelošs naidis un vēlēšanās par katru cenu šokēt?): sievietes līdztiesību ar vīrieti saskatīt iespējā viņai kultivēt vīrieša netikumus (laulības pārkāpšanu, poligāmiju). Tā kādā dienasgrāmatas ierakstā Līvija sarkastiski «filozofē»: «Jautājums par daudzsievību ir vairākkārt iekustināts ārzemju presē. Pat daudzas sievietes ir tam piekritušas. Tikai vienu es nevaru saprast: kādēļ neviena sieviete neaģitē par daudzvīrību? Par to vajadzētu parūpēties internacionālai sieviešu līgai.» (42. lpp.) Taču protests Līvijā ir spontāns, tas izlaužas tad, kad tiek apdraudētas viņas pozīcijas vai jāpamato (jāattaisno) sava rīcība. Skaistā, vīriešu apjūsmotā Līvija patiesībā ir izteikti pilsoniska: garlaicības un dzīves tukšuma mākta aprēķinātāja, kura savu skaistumu vērtē kā precī, kas dārgi jāpārdod.

Stāstu krājumā «Ciemā pie tautiešiem» apkopoti vienpadsmit stāsti. Tajos, tāpat kā garstāstos «Čigāns un trīs dāmas» un «Līvijas dienas grāmata», autore aplūko sabiedrību un tās morāli pirmām kārtām seksuālo attiecību jomā, taču šeit L. Zamaiča tiecas uz daudzveidīgāku un dziļāku sabiedrības atklāsmi — plašāka kļuvusi tematiskā un māksliniecisko pa-

⁴⁸ Dievkociņš R. L. Zamaiča. Līvijas dienas grāmata // Latvijas Kareivis. — 1925. — 22. febr.

nēmienu aploce. Stāsti nosacīti veido it kā trīs grupas. Stāstiem «Ēnas» un «Zvaigzne» kopīgas ir varoņu romantiskās alkas pēc apgarotas un tīras mīlestības, taču viņu jūtām lemta sadursme ar realitāti, kur viss ir nepastāvīgs un pērkams, arī mīlestība. Varoņi iemanto tikai sirdssāpes, viņu attiecības ar pasauli, kā arī dvēselisko noskaņojumu (cerības un no-devība, ciešanas) L. Zamaiča raksturo ar precīzu metaforu — «Ziemas svētku zvaigzne ar Zaļās ceturtdienas ērkšķiem» (113. lpp.). Savukārt stāstos «Ziedu lāsts», «Jumtiņa kunga joks», «Kolumbīne» (otrā grupa) sa-manāmi noveles, īpaši anekdotiskās situāciju noveles elementi. Latviešu noveles pētniece B. Smilktiņa atzīst, ka «novele uzplaukst gluži kā jauns estētiskās domāšanas veids tajos dzīves periodos, kad sabiedrībā saasinās līdzšinējo vērtību pārvērtēšanas process. Noveli vienmēr stimulējusi tradicionālās morāles, dogmu vai priekšstatu deformācija. Žanra izaugsmei raksturīga pat sava veida autora pozīcijas agresivitāte, negāciju izgaismošanas vai saasināšanas tendence.»⁴⁹ L. Zamaičas stāstos neatradīsim «jaunas estētiskās domāšanas» izpausmi, viņa nepavisam nav noveles novatore, taču dažas šī žanra īpatnības — lakonisms, komisma, arī dramatisma piesātināta fabula, fabulas spēja metamorfoze — ļāvušas realizēties rakstnieces ironiski satīriskajam skatījumam uz sabiedrību, tāpēc tās ieplūdinātas stāstos. Komismu stāstos rada situatīvie pārpratumi, taču to galvenais mākslinieciskais nolūks ir pakļaut metamorfozēm pašus varoņus, parādīt, kā apstākļu maiņā mainās arī varoņu morāle un atklājas viņu patiesā būtība. Piemēram, stāstā «Jumtiņa kunga joks» Jumtiņa kundze, gribēdama rast apstiprinājumu savām aizdomām par vīra neuzticību, rada situāciju, lai pieķertu vīru ar pašas uzpirkto kalponi Cecīliju. Pēdējā brīdī Jumtiņa kungs pārdomā un uz satikšanos aizsūta šoferi Juri, uz kuru Jumtiņa kundze, starp citu, metusi acis. Cecīlijas vietā, kā paredzēts, ieradusies pati saimniece. Kad pārpratumu novērst atskrien Jumtiņa kungs, tad aiz slēgtām durvīm Jurim atliek vien dvest: «Par vēlu, kungs. Es tur nekā nevaru līdzēt.» (73. lpp.)

Trešo grupu veido stāsti, kuros rakstnieces uzmanību saistījušas vispirms sociālās problēmas. L. Zamaiča raksturo visplašākos sabiedrības slāņus, diezgan precīzi izzīmējama arī vidi, kurā tie dzīvo. Stāstā «Ciemā pie tautiešiem» (to var uzskatīt arī par romāna «Direktors Kazrags» savdabīgu sagatavi) autore tēlo augstāko sabiedrību — diplomātus, minis-

⁴⁹ Smilktiņa B. Latviešu novele. — R.: Zinātne, 1981. — 13. lpp.

trus, deputātus, viņu sabiedrisko un ģimenes dzīvi, kurā valda liekulība, divkosība, dižošanās ar sabiedrisko stāvokli. Bet galvenais L. Zamaičas ironijas objekts ir, kā recenzijā to precīzi izteikusi E. Zālīte, «tautas kalpu pārspīlētais nacionālisms, neīstais demokrātisms, upurēšanās tautas labā»⁵⁰. Savukārt stāstā «Kā Jānis Agati paveda» visā nepievilcībā parādīts baudkārs, negodīgs un truls Zemgales saimnieks, kurš paved naivo leišu meiteni Agati. Tiesā Agate cer gūt gandarījumu, taču tiek lieku reizi pazemota. Spēcīgākajā krājuma stāstā «Raja» rakstniece psiholoģiski pārlicinoši atklāj ebrejietes Rajas garīgo atdzimšanu. Tomēr Rajai lemta bojāeja, jo viņas tautas brāļi, reliģiska fanātisma pārņemti, nespēj ne ieraudzīt, ne noticēt meitenes dvēseliskajai izaugsmei.

20. gadu sākumā L. Zamaiča iegūst plašu draugu un paziņu pulku mākslinieku (N. Strunke, A. Beļcova), aktieru (A. Klints, A. Amtmanis-Briedītis, E. Jēkabsons) un rakstnieku vidū. Rakstnieces ģimenes dzīve ir izirusi (ar vīru Rūdolfu Puiķi viņa izšķiras gan tikai 1930. gadā), taču viņu saista mīlestība ar rakstnieku un žurnālistu Jūliju Lāci. Augstu L. Zamaiča vērtē draudzību ar Linardu Laicenu: «Draudzība ar viņu [ar L. Laicenu. — I.K.] izšķir visas manas dzīves tālāko gaitu. [...] Es iepazīstos ar marksismu. Draudzība ar Linardu Laicenu turpinās visus manus labākos gadus. Tā izbeidzas tikai tad, kad uz manu vēstuli vairs nepienāk atbildes no Maskavas...»⁵¹ Tieši L. Laicens divdesmito gadu beigās tuvina L. Zamaiču Saeimas Strādnieku un zemnieku frakcijai, arī nelegālajai komunistiskajai partijai. Bijušo deputātu un komunistiskās partijas biedru atmiņās⁵² L. Zamaiča ir LKP aktīva pagrīdes cīnītāja, sakarniece starp frakciju un partiju, viņas dzīvoklī notiek nelegālas partijas sanāksmes, tiek slēpta ne vien nelegālā literatūra, bet pat cilvēki no policijas. Atmiņas par rakstnieces nelegālo darbību rakstītas padomju laikā. Tajās diemžēl nav atklāta (un nevarēja arī būt) dziļāka L. Zamaičas rīcības motivācija, nav aplūkoti rakstnieces uzskati.

20. gadu vidū Rīgas dzīve L. Zamaičai sāk šķist pārāk mierīga un iemidzinoša. 1925. gada rudenī kopā ar J. Lāci kā «Jaunāko Ziņu» korespondentu viņa aizbrauc uz Franciju. Līdz 1926. gada marta beigām viņi dzīvo Parīzē, tad aizbrauc uz Francijas dienvidiem, uzturas Nicā. Šai

⁵⁰ Zālīte E. L. Zamaiča. Ciemā pie tautiešiem // Latvju Grāmata. — 1926. — Nr. 3. — 186. lpp.

⁵¹ Zamaiča L. Divas autobiogrāfijas. — 151. lpp.

⁵² Piemēram: Bergs F. Lūcija Zamaiča — rakstniece un pagrīdniece // Karogs. — 1980. — Nr. 4. — 157.—159. lpp.

laikā tiek sarakstīta romāna «Direktors Kazrags» pirmā daļa un nosūtīta uz dzimteni, jo L. Zamaiča turpina ceļojumu uz Alžīriju, tad Itāliju, līdz atkal atgriežas Parīzē. No Francijas Rīgā viņa iebrauc 1927. gada pirmajā pusē.

L. Zamaičas pazīstamākais darbs ir romāns «Direktors Kazrags» (1927), kas vairākkārt izdots un tulkots arī krievu valodā.⁵³ «Direktors Kazrags» līdz ar A. Upīša «Pa varavīksnes tiltu» (1925), K. Zariņa «Spīganām purvā» (1927), P. Roziša «Cepli» (1927) veido īpašu divdesmito gadu latviešu romāna atzaru, kuru šī prozas žanra apcerētāja I. Kiršentāle nosauc par «sava laika politisko un finanšu blēžu romānu ar spēcīgu sabiedriski politisko tendenci»⁵⁴. L. Zamaičas daiļradē romāns «Direktors Kazrags» nav kaut kas īpaši jauns. Rakstniece turpina risināt tās sabiedriskās problēmas, kuras viņu interesējušas jau iepriekš, tomēr izvēloties jaunu — satīrisku — skatījumu. L. Zamaičas kritikas asums romānā vērstas pret mietpilsonisko ierēdniecību, tās karjerismu, birokrātiskumu, provinciālismu un garīgo aprobežotību. Autore vēlreiz pievēršas pilsoniskajai laulībai un ģimenei, atklājot tās sairumu.

Romāna pirmajā daļā «Direktors grib precēties» dominē dēku elements, intriga, kuru ap jaunizcepto departamenta direktoru — vecīgo Kazragu savij viņa gados jaunais draugs un padotais Ķiplociņš. Ķiplociņš izmanto Kazraga vājību — viņa dedzīgo vēlēšanos tikt pie sievas un novīt isti pilsonisku, viņa amatam atbilstošu ģimenes ligzdiņu. Kazrags tiek iepazīstināts ar bārdāmu Nineti, vēlāk āzēšanā iesaistās arī departamenta mašīnrakstītāja Valija Salmiņa, izliekoties iemīlējusies direktorā. Kad Kazragam laulība ar Valiju šķiet esam jau rokā, kārtis tiek atklātas — patiesībā Valija precas ar Ķiplociņu, bet Kazragam neatliek nekas cits kā apprecēt Nineti, kura iestāta direktoram, ka gaida no viņa bērnu. Kazrags romāna pirmajā daļā tēlots satīriski. Gan Kazraga iekšējos monologos, gan autores raksturojumos izceļas viņa mietpilsoniskā dzīves filozofija («Viņa dzīves mērķis nebija rakņāties un meklēt jaunas vērtības, bet piemēroties un plūst līdzī straumei.» (205. lpp.)) un centieni («Viņa

⁵³ *Zamaiča L. Direktors Kazrags.* — R.: A. Gulbis, [1927]. — 1. d. — 205 lpp.; 2. d. — 180 lpp.; *Zamaiča L. Direktors Kazrags: Tipiski latvisks romāns no neatkarības gadu sākuma.* — Aiova: Latvju grāmata, 1970. — 204 lpp.; *Zamaiča L. Direktors Kazrags.* — R.: Liesma, 1973. — 412 lpp. (Citēts pēc šī izdevuma.); *Замайч Л. Директор и дама из ба-ра.* — P.: Литература, 1929. — 219 с.; *Замайч Л. Директор Казрагс.* — Л., 1936. — 527 с.

⁵⁴ *Kiršentāle I. Latviešu romāns.* — R.: Zinātne, 1979. — 180. lpp.

ideāls arvien bij bijis: ērta guļamistaba ar patīkamu papildinājumu sievas veidā. Jaunas, skaistas... Direktors! Nekas vairs nevarēja stāties ceļā šā dzīves sapņa izvešanai...» (12. lpp.)). Kritiķis J. Vidiņš pārmet L. Zamaičai, ka viņa, līdzīgi citiem kreisi noskaņotajiem rakstniekiem (A. Upītim, P. Rozītim), veidojot direktora tēlu, «operējusi tikai ar klišejām, nevis ar dzīviem cilvēkiem» un ka «direktora kungs taisās nostabilizēties mūsu rakstniecībā kā īsts dzelzs inventārs». ⁵⁵ Romānā un Kazraga tēlā patiesi ir skaidri saskatāma tendence pierādīt rakstnieces uzskatus par pilsonisko sabiedrību. Tendenciozitāte nenāk darbā par labu: tā izskaudusi notikumu un raksturu psiholoģisko motivāciju, liek L. Zamaičai kavēties garos pārspriedumos, kuriem gan vajadzētu rakstnieces domu padarīt spilgtāku, bet kuri tikai sagrausina romāna darbību. Šais atkāpēs — kādas sīkākas tēmas izvērsumā — atklājas L. Zamaičas feļetonistes rokraksts. Taču varoņu raksturu loģika, arī L. Zamaičas cilvēciskās simpātijas romānā, sevišķi tā otrajā daļā, izrādās stiprākas un pakļauj romāna darbību sev. Tā romāna sākuma Ninete ir vairāk standartizēts priekšstats par pērkamu sievieti, nevis dzīvīgs tēls. Romāna otrajā daļā «Ģimenes laimība» ieraugāma Ninetes cilvēciskā būtība. Ar viņai (faktiski rakstniecei) raksturīgu vērtīgumu Ninete iepazīsusi ne tikai dzīves un cilvēku «parādes» pusi, bet labi pazīst arī nerādāmo, slēpjamo daļu (cilvēku kaislības, vājumu, zemiskumu, alkas pēc varas un mantas). Sākotnēji Ninete pieņem Ķiplociņa spēles noteikumus, kuri viņai palīdz iekļūt ministru, deputātu un augstāko ierēdņu pasaulē, tajā viņa cer sev nodrošināt ērtu un bezdarbības pilnu dzīvi. Ninetes asā prāta un analītiskuma dēļ likumsakarīga ir viņas vilšanās «labākajā» sabiedrībā un laulībā: «Jūsu morāli un taisnību es nekad nepiesavināšu. Es redzu, ka te, jūsu godīgā sabiedrībā, ir daudz vairāk netīrumu kā jebkur. Liekulība, liekvārdība... Es nemaz neesmu laimīga, ka tiku starp šiem frakotiem ēzeļiem un pūderētām aitam.» (306. lpp.) Likumsakarīgs ir arī Ninetes garīgais strupceļš un izejas meklējumi: «Visas ilgas un cerības uz labāku dzīvi bija sairusas. .. Atpakaļ uz pagātni? — Tur nav ko meklēt, kur viss ir atrasts. Un šis atradums arī nebija atnesis laimi. Seno dzīvi Ninete nebija mīlējusi, kā nemīlēja tagadējo. «Vai dzīve visur ir tāda?» viņa jautāja sev. Viņa bija vēl pārāk jauna, lai atbildēt ar «jā». Gribējās ticēt, ka ir cita, kura aizrauj visu cilvēka būtību. Bet kur to atrast?» (330. lpp.) Rakstnieces simpātijas ir Ninetes pusē. L. Zamaičai svarīgi ir uzsvērt, ka sabiedrības peltajā un nicinātajā pērkamajā sievietē ir daudz vairāk pašcieņas, lepnuma un morālas skaidrības nekā «sabiedrības pīlāros». Rakstniece ļauj Ninetei rast

⁵⁵ Vidiņš J. Apnikušās asprātības // Kurzemes Vārds. — 1928. — 16. okt.

izeju no strupceļa, likdama viņai sastapt no cietuma iznākušu pagrīdnieku, kurš Ninetes aklo naidu pret «kazragiem» pamazām vērs redzīgu, likdams apjaust, ka vienīgā izeja ir darbs un cīņa pret pilsonisko sabiedrību. Romāna varonei — visai pamatots ir kritikas uzskats, ka galvenais varonis nav vis directors Kazrags, bet Ninete, — pavērtā nākotnes perspektīva gan atgādina antikās traģēdijas *deus ex machina*, taču acīmredzot tikai tā rakstniece spēja atrisināt Ninetes (vai arī savu?) situāciju (ilūziju un ideālu trūkums, naidis pret sabiedrību, kurā jādzīvo). Attaisnojums šādam attiecībā pret māksliniecisko īstenību nedaudz vardarbīgam risinājumam varētu būt L. Zamaičas vēlēšanās tiešāk nekā citos prozas darbos paust savu pozitīvo, konstruktīvo viedokli.

1928. gadā A. Gulbja apgādā klajā nāk romāns «Koka dievs»⁵⁶, viens no mākslinieciski spēcīgākajiem L. Zamaičas darbiem, kas dažādu apstākļu dēļ īsti nav novērtēts un palicis satīriskā romāna «Direktors Kazrags» ēnā. Pirmkārt, kritika (J. Grīns, P. Ķikuts, A. Goba, M. Grimma) šai L. Zamaičas darbā redzēja vispirms to, ko bija paradusi redzēt viņas daiļradē, — morāles normu nievāšanu, cilvēka mērķu, rīcības motīvu un darbības pakļaušanu seksuālai baudai. J. Grīns rakstīja: «Kāda ir romāna ideja? [...] Rezumēsīm: vīrietis *visu* dara tikai sievietes miesas dēļ; sieviete to sajūt, apzinās — un izmanto. Tā tas notiek, pēc autores domām, kā tundrā, tā Sahārā, kā monarhistiem, tā komunistiem. Universāls likums.»⁵⁷ Otrkārt, divdesmito gadu beigās pamazām, bet noteikti nostiprinās pozitīvisma idejas. Pozitīvisti vērtību smailē pacēla nacionālo — vēsturi, reliģiju, folkloru, arī zemniecību un zemi, viņi aicināja tiekties pēc ideāla un harmonijas, pēc saskaņas ar sevi un darāmo darbu, ar ģimeni, dabu, bet tēmu izklāstu bieži vien pakļāva heroizācijai un leģendarizēšanai. Spilgti šo attieksmi pauž E. Virza, kurš, būdams asredzīgs literatūras vērtētājs, saskata L. Zamaičas romāna stiprās puses («Lūcija Zamaič, rakstniece ar ļoti labi izstrādātu stāstīšanas stilu, vieglu un caurredzamu»⁵⁸); taču E. Virzas ētiski estētiskie uzskati ir radikāli atšķirīgi no L. Zamaičas uzskatiem: «Kā nu rakstnieks, kas grib būt savas tautas veidotājs, var vest viņu uz laba un patiesa ceļa, ja viņš arvienu tai tura pretī spoguļi, kur atstarojas netikļi, blēži, zagļi un nodevēji? [...] Daļa mūsu rakstnieku gluži greizi saprot rakstniecības uzdevumu. Tas nebūt

⁵⁶ *Zamaiča L. Koka dievs: Romāns.* — R.: A. Gulbis, 1928. — 195 lpp.

⁵⁷ *Grīns J. Lūcija Zamaič. Koka dievs // Daugava.* — 1928. — Nr. 7. — 891. lpp.

⁵⁸ *Virza E. Lūcija Zamaič. Koka dievs // Brīvā Zeme.* — 1928. — 10. nov.

nenozīmē mākslas darba pazemošanu, ja viņu apspīd kāda ideāla saule. Rakstniecība cits nekas nav kā nacionālās enerģijas nemītīga pavairošana un mūžīga cīņa ar visus spēkus saēdošiem netikumiem, kas uzvar, ja sabiedrība kaut brīdi paliks mierā. Kas Latvijai šinī brīdī ir vajadzīgs? Viņai vajadzīgs skepticisma brīvs gars, un, kaut arī šis skepticisms būtu mākslinieciski izteikts, viņš ir kaitīgs un nokauj tautas enerģiju. Mums jāceļ atkal godā *ticēšana*, kas vairāk nekas cits nav kā vecais ideālisms, un to mērķu atjaunošana, kas ved uz tautas varenumu.»⁵⁹ Šādā literāri ideoloģiskā gaisotnē L. Zamaičas pasaules redzējums nevarēja šķist pievilcīgs. Treškārt, arī kreisi ievirzītā kritika, kas pozitīvi novērtēja satīrisko romānu «Direktors Kazrags», šo L. Zamaičas darbu atstāja neievērotu — acīmredzot tai nepieņemams bija revolūcijas un lielinieku traktējums.

Romānā «Koka dievs» L. Zamaiča iestrādājusi pieredzēto un pārdomāto pirmā pasaules un Pilsoņu kara laikā Arhangeļskā. Mūsdienu lasītājam romānā aprakstītie notikumi var šķist rakstnieces fantāzijas radīti, lai uzturētu sižeta spraigumu. Taču teātra vēsturnieces Ritas Rotkales pētījumi⁶⁰ Arhangeļskas muzejā un arhīvā par visai mīklaino 1918. gadu režisora Eduarda Smiļģa dzīvē, kuru viņš pavadīja šajā pilsētā (viņš ir arī prototips romāna varonim Eduardam Petrovičam), liek secināt, ka L. Zamaiča romānā atveidojusi reālus notikumus.

Pirmā pasaules kara laikā Arhangeļskas ostā pienāca liela daļa kravas, kuru sabiedrotās valstis Anglija un Francija sūtīja Krievijai kā palīdzību cīņā pret Vāciju. Pēc revolūcijas, resp., 1917. gada apvērsuma Krievija pārtrauca karu ar Vāciju. 1918. gada martā tika noslēgts Brestas miers. Ap to pašu laiku Antantes valstis Murmanskā izcēla desantu un bija paredzēta intervence valsts ziemeļos. Bijušās Krievijas sabiedrotās valstis ar notu pieteica tiesības uz kādreiz sūtītajiem karamateriāliem, pasludinot tos par savu īpašumu. Krievijas jaunās valdības galva V. Ļeņins 1918. gada 25. februārī nodibināja komisiju, kura organizētu karamateriālu izvešanu uz valsts iekšieni, tādējādi stiprinot tās aizsardzības spējas. Ārkārtējā komisija Arhangeļskā ieradās 1918. gada marta sākumā, to pavadīja simt četrdesmit latviešu strēlnieku, un šīs komisijas slepeno lietu sekretārs bija E. Smiļģis. Pēc dažiem mēnešiem — vasaras sākumā E. Smiļģis, tāpat kā romāna varonis Eduards Petrovičs, pēkšņi no pilsētas

⁵⁹ Virza E. Lūcija Zamaič. Koka dievs.

⁶⁰ Rotkale R. Arhangeļska. 1918. — 1988.: Materiāli E. Smiļģa biogrāfijai // Māksla. — 1988. — Nr. 5. — 26., 27. lpp.

pažūds R. Rotkale, iepazīsies ar grāmatu «1917—1920. Октябрьская революция и интервенция на севере» (Архангельск, 1927), Smiļģa pazušanu izskaidro ar sarežģījumiem komisijas darbā, kuri varēja apdraudēt sekretāra dzīvību: «Nodaļā «Kravu evakuācija no Arhangeļskas» atrodami fakti, kas vēlākajos izdevumos ne reizi nav minēti. Proti, ka komisija līdz galam nav palikusi uzdevumu augstumos, sākusies degradācija. Var nojaust, ka komisijā iefiltrējušies arī šķiras ienaidnieki. Mīklainos apstākļos gāja bojā kāds no komisijas locekļiem — Frolovs. Iespējams, ka Smiļģim draudēja briesmas kā cilvēkam, kas pārāk daudz zināja un bija redzējis.»⁶¹ Visi R. Rotkales pētījumā aprakstītie vēstures fakti veido L. Zamaičas romāna fabulu: Arhangeļskā darbojas ārkārtējā komisija Sergeja Sergejeviča vadībā, kopā ar palīgu Eduardu Petroviču viņš organizē karamateriālu pārsūtīšanu. Revolucionārās komisijas darbā iefiltrējas monarhistiski noskaņots kņazs, kurš savukārt organizē sabotāžu ostā un pēcāk tiek atrasts nožņaugts. Jauzdams nepatikšanas, pēkšņi pazūd Eduards Petrovičs. Ārkārtējās komisijas aktivitātes pārtrauc angļu karakuģu tuvošanās Arhangeļskai, un sarkanarmieši steigā bez neviena šāviena atstāj pilsētu. Paturot prātā romāna beletristisko iedabu, tomēr nenoliedzama ir autore prasme radīt to dienu atmosfēru un laikmeta kolorītu. Būtiskas laika šķautnes iezīmētas, tēlojot gan Arhangeļskā sabraukušos dažādu tautību bēgļus un viņu darbošanos bēgļu organizācijās, gan revolucionāros mītiņus, gan sarkano terorismu un ārkārtējās komisijas darbu, gan arī balto pretestību. Mākslinieciski spilgts ir Eduarda Smiļģa portretējums Eduarda Petroviča tēlā. Laikmeta zīmējumu reljefu un krāsainu padara meistarīgi tēlotā ziemeļu daba un sadzīve, tundrā dzīvojošie ņenci, kuri ziemu kamanās vadā pilsētniekus pāri Dvinai, bet, pavasarim nākot, atstāj pilsētu, savdabīgie krievu zemnieki un strādnieki.

L. Zamaičas radoša veiksmē ir romāna darbības laika un vietas koncentrēšana, proti, romānā tēlots gandrīz vesels gads (1918) Pilsoņu kara laikā Krievijas ziemeļu pilsētā Arhangeļskā. Šai no pasaules atšķirtajā nostūrī vienuviet spiesti dzīvot gan cariskā režīma piekritēji, bijušo godību zaudējušie cara ierēdņi un aristokrāti (cara ierēdnis Marko, kņazs), gan viņu sulaiņi, gan revolūcijas cīnītāji un pārliecināti padomju varas aizstāvji (ārkārtējās evakuācijas komitejas priekšnieks Sergejs Sergejevičs, viņa sekretārs latvietis Eduards Petrovičs, barons Valdhauzs, komu-

⁶¹ Rotkale R. Arhangeļska. 1918.—1988.: Materiāli E. Smiļģa biogrāfijai. — 27. lpp.

nists aiz pārliecības, dažādu tautību sarkanarmieši). Katrai no šīm grupām ir savas ilgas un mērķi — baltie cer uz angļu karakuģu iebraukšanu un iepriekšējo laiku atgriešanos, sarkanie savukārt tiecas iznīdēt vecās iekārtas paliekas un nodibināt paradīzi zemes virsū. Taču neatkarīgi no politiskās pārliecības, šķiriskās piederības un dzimuma pār visiem valda Koka dievs. Koka dievs romānā personificē cilvēka kaislības un seksuālos instinktus, neiznīkstošus pat kritiskās vēstures situācijās («Karā un revolūcijā Eross ir visaktīvākais. Nāve ir visur — bija jāsteidzas. Un mīlēt nekad nav par daudz.» (130. lpp.)). Šie instinkti L. Zamaičas izpratnē ir cieši saistīti ar cilvēkā mītošo tieksmi pēc varas, jo vara vispilnīgāk ļauj realizēties cilvēka egoistiskajai dabai — alkām pēc baudas, arī bagātības. Šo rakstnieces cilvēka koncepciju iedzīvina gandrīz vai katrs romāna varonis, spilgti tā realizējas hetēras Sofijas tēlā. Pagājušajos laikos Sofija bijusi augstākās sabiedrības daļa, jo pratusi tajā sev atrast aizbildņus. Laiku maiņās savas pozīcijas saglabāt Sofijai iespējams vien, atrodot mīļāko jaunās varas elitē. Viņa bez žēlastības atsakās no Marko, gubernatora izbijušā palīga, jo no viņa vairs nekādu labumu nav iespējams gūt, un kļūst Sergeja Sergejeviča mīļākā. Iekšēji nicinādama pilsonisko morāli — «šīnī morālē ir tikai tas, kas nāk par labu šai pašai šķirai» (170. lpp.), Sofija pati to realizē it spoži. Sofija spēlē uz vīriešu instinktiem, viņa it kā veido situāciju un savu likteni, taču L. Zamaičai svarīgi bijis pierādīt, ka kaislību un varas priekšā visi ir vienlīdz vāji. Arī Sofijas vājība — apreibināšanās ar varu pār Sergeju Sergejeviču — tiek izmantota, tieši Sofija iesaka kņazu darbam ostā, kur viņš sabotē kuģu izkraušanas darbus.

Sofija L. Zamaičas prozā ir visai tipisks tēls — tāpat kā Silvai un Ninetei, šim tēlam trūkst viengabalainības, izturētas autore attieksmes tā konceptuālajā veidojumā. Sofijai, līdzīgi kā abām minētajām L. Zamaičas varonēm, iezīmīgs ir galējs ētisks relativisms, viņas attieksme pret pasauli ir nihilistiska un patērējoša. Liekas, autore acīs šādu attieksmi attaisno pati pasaules absurditāte — nekas nav pastāvīgs, vērtības, ko aizstāv vieni, iet bojā, bet jaunās tiek iedibinātas par asins cenu. Šādās apokaliptiskās nojautās paliek tikai acumirkliģi mērķi — piepildīt savu egoismu, sniegt baudījumu jutekļiem, ko arī romāna varoņi tiecas īstenot. Tai pašā laikā tieši hetērai Sofijai piemīt autore kritiskais skatījums uz reālo revolucionāro procesu, tieši Sofija precīzi uztver vēstures ironiju, kad gandrīz vai katrā no romānā tēlotajiem lieliniekiem atdzīvojas pilsonis, pašlabuma meklētājs, bet skaļi sludinātā komunistiskā morāle pa-

liek tikai lozungs un sauklis. Sofijas spriedumi par jauno varu reizumis ir pravietiski un vēstures gaitu un pieredzi apsteidzoši. Piemēram, neliels dialogs, kuru ar Sergeju Sergejeviču uzsāk Sofija: ««Vai tad visi darbam mobilizētie buržuji ir profesionāli malkas skaldītāji un sniega šķūtētāji? Viņi to dara ļoti nemākulīgi, darbs nav produktīvs. Man liekas, ka jūs taisni cenšaties, lai neviens vairs nedarītu savu darbu. Analfabēti sēž kancelejās, mēslu vedēji — pārtikas komitejās. Vai jūs domājat, ka tie ļoti produktīvi strādā?» — «Revolūcija paliek revolūcija. Tādēļ viņa taisīta...» — «Lai sataisītu visu otrādi?» — «Nē, lai buržujus atradinātu no viņu kundziskuma...» — «Un lai citus pieradinātu?»» (79. lpp.) Sarunas turpinājumā Sofija pievēršas sarkanajam teroram: ««Tagad jūs viņus apšaujiet kā vergus. Tātad jūs esat tie vergu turētāji.» — «Revolūcija iet savu ceļu. Mēs darām savu darbu.» — «Vai viņas darbs ir verdzināt, dzīt piespiestos darbos, barot ar atkritumiem, par katru nelaikā un nevietā izteikto vārdu bāzt cietumā, spīdzināt? — Tās visas ir vedzības pazīmes.»» (80. lpp.) Sofijas tēla konceptuālo nesabalansētību kritika (E. Virza, J. Grīns, M. Grimma) nepieņēma: «Nesaprotami, ka autore dzērājai, izvirtulei un kokaīnistei Sofijai grib piešķirt kādu idejisku misiju. ...Jājautā, kas gan kopējs šai izvirtuškai hetērai ar strādniekiem, revolūciju, politiku un idejām? Būdamā dzīves negatīvo pušu pazinēja un attēlotāja, rakstniece gan var Sofiju un lielniekus tik negatīvi tēlot, bet idejiskas misijas tādām personām uzticēt ir neloģiski un nepārliecinoši. ...ideju nesējam un cīnītājam jābūt savam noteiktam pasaules uzskatam, vienalga, vai pozitīvam vai negatīvam. Sofijai tāda nav...»⁶²

1926. gada otrajā pusē L. Zamaiča iesāk darbu pie romāna «Koka dievs» otrās daļas, kurai dots virsraksts «Viņa majestātes kalpi»⁶³. Tajā stāstīts par dzīvi Arhangeļskā pēc sarkanarmijas aiziešanas un sabiedroto karaspēka ienākšanas. Romāna lappusēs ieraugāmi jau pazīstamie «Koka dieva» varoņi (Marko, Sofija, barona Valdhauza sieva, Sofijas kalpone Maša u.c.). L. Zamaiča viņu likteņus risina jaunajos apstākļos, attiecībās ar jauno varu. Romānā «Viņa majestātes kalpi» pārliecinošs un, šķiet, visai precīzs ir laikmeta tēlojums — sabiedroto ienākšana pilsētā, pēc

⁶² Grimma M. Lūcija Zamaič. Koka dievs // Piesaule. — 1928. — Nr. 11. — 527., 528. lpp.

⁶³ RLMVM glabājas apmēram 140 mašīnraksta lappušu biezs romāna «Viņa majestātes kalpi» manuskripts, kuram trūkst uobeiguma (RLMVM, L. Zamaičas fonds, inv. nr. 376 206).

viņu izveidotās kārtības ritošā sadzīvē, slāvu—britu leģiona dibināšana un darbība frontē. Rakstnieces ironiski sarkastiskajā skatījumā atklājas dažādo interešu grupu (sabiedrotie, monarhisti, nacionāļi, nedaudzie sarkanarmiešu atbalstītāji) patiesie nolūki. Tā par latviešu nacionālās komitejas darbību L. Zamaiča ironizē: «Tā zem ziemeļu dzestrās saules mazās tautas sāka audzēt nacionālo domu. Apkomitējās un apvalstojās. Pēkšņi viņos pamodās ilgas pēc valstiskās mājas, valstiskās sievas un valstiskiem bērniem. To visu viņi gribēja iežogot sienām, robežām un patapinātiem likumiem. Ar sajūsmu viņiem nāca pretī sabiedrotie, jo zināja, ka milzīgā sarkanā plankuma sadalīšana, kas aizņem lielo pusi Eiropas un daļu Āzijas, nāks viņiem tikai par labu. Zināja, ka Krievijas atgriezumi nebūs vairs sarkani, bet nokrāsosies katrs savā krāsā. Sarkanais internacionālisms bija pamodies. Tanī vajadzēja ieliet balto nacionālismu, kas bija iesmaržots ar «savu stūrīti zemes», un sarkanais kļūs acij patīkams. Un tās būs zemes, kur varēs staigāt sabiedroto lutinātās kājas, sabiedroto kapitāli un vispārcilvēcīgās idejas, uz kā pelēkiem spārniem tik saldi atdusējās kapitāls un procenti. Mazajām tautām augstākā laimība likās dzīvot patstāvīgi. Tās domāja, ka nu beigsies svešo tautu virskundzība. Tās vēl nenojauca, ka šī virskundzība tikai sāksies jaunā rafinētā veidā. Un ka tām tikai izliksies, ka tās virskundzību ir ņēmušas pašas uz saviem pleciem.» Tāpat kā uz lielinieku revolūciju, arī uz sabiedroto misiju Krievijā L. Zamaiča lūkojas bez ilūzijām un nesaskata tajā altruismu, bet savu interešu tālredzīgu aizsardzību: «Ja viena majestāte krīt, tad visas majestātes ir apdraudētas.»

Romāns «Koka dievs» un tā turpinājums «Viņa majestātes kalpi» sasina uzmanību uz kādu L. Zamaičas daiļrades aspektu, proti, nav šaubu, ka rakstniece ir dumpiniece, taču viņas darbiem īsti nepietiek motivācijas, kā vārdā literārais ekstrēmisms tiek īstenots, trūkst autorei apliecināšanās, konstruktīvās pozīcijas. Šo jautājumu, rakstot par L. Zamaičas daiļradi, skāruši E. Virza un I. Auziņš. E. Virzam nepieņemams ir L. Zamaičas objektīvisms, resp., «rādīt plaši un būt iecietīgai pret visām idejām», kas viņa izpratnē pielīdzināms sludinājuma stabam, kur katrs sev kaut ko atrod: «Objektīvisms ir tāda lieta, no kuras veras durvis uz visām pusēm.»⁶⁴ Savukārt I. Auziņš uz L. Zamaičas daiļradi raugās ar laika atstatumu kā uz pabeigtu un nepārlabojamu veselumu, kura veidošanā

⁶⁴ Virza E. Lūcija Zamaič. Koka dievs.

sava nozīme ir arī reducētajiem ideāliem. I. Auziņu nodarbina doma: «Gribētos saprast, kas tik agri uzspridzina šo cerīgo daiļrades celtni.»⁶⁵ Viņš rod divus visai pamatotus skaidrojumus — ētisko relativismu un atsacīšanos no nacionāli vēsturiskajām saknēm: «.. daudzi kreisie dzejnieki tajās desmitgadēs atsakās no nacionāli vēsturiskajām saknēm, varētu sacīt — nocērt tās. Gluži kristietiska līdzjūtība cilvēkam un — veselu tautu un valstu noliegums!»⁶⁶

1929. gadā L. Zamaiča publicē joku spēli «**Ķipara brīnišķīgās gaitas**»,⁶⁷ kurā izsmej aprobežota lauku saimnieka kāri iekļūt deputātos. 1930. gadā žurnālā «Domas» ievietota L. Zamaičas iecerētā romāna «**Jānis Nelaime**»⁶⁸ pirmā grāmata. Publicētās sešpadsmit nodaļas liecina par rakstnieces prozas attīstību reālisma virzienā, nezaudējot liriskus un ironiskus akcentus. Autores iecere, šķiet, bijusi visai vērienīga — caur atsevišķa cilvēka — Jāņa, sauksa Jānis Nelaime, likteni vēstīt par latviešu tautas dzīvi garākā laika posmā (romāna pirmā grāmata aptver laiku no pagājušā gadsimta pēdējās desmitgades līdz 1905. gada revolūcijai). Uzrakstītajās nodaļās iestrādāts biogrāfisks materiāls, atpazīstama Bauska un ieraugāma mazpilsētas sadzīve un tipi.

Dzejoļu krājums «**Mīlas kontrabanda**»⁶⁹ (1931) atkal izraisa asus pārsapņemas kritiķu. Kāds -ņš laikrakstā «Latvis» L. Zamaičas grāmatā saskata nevis mīlas, bet revolūcijas kontrabandu un lūko atklāt šīs dzejas ideoloģisko pasūtītāju: «Lūcijas Zamaič «mīla» patiešām ir ievadama tikai kontrabandas ceļā. Tā ir tāda «mīla», kas mūsu apstākļos nav legalizējama. Tā ir pornogrāfiska mīla ar stipri revolucionāras ideoloģijas piejaukumu vai vismaz piegaršu. Maskavas acīs tikai daži mūsu rakstnieki atraduši žēlastību. Starp viņiem minēta arī Zamaič. Jābrīnās, kāpēc šī rakstniece, kas pazīstama kā zināmas vaļības paudēja? Kam viņa vajadzīga Maskavai? Un tomēr... Ko nevar uzreiz tā fiziski sagraut, to vajag vispirms morāliiski iznīcināt.»⁷⁰ Rakstnieks J. Veselis vēlreiz aktualizē «Koka dieva» sakarā-skarto «bezsakņu» problēmu un ideāla trūkumu L. Zamaičas daiļradē, uzsverot, ka dzejniece atsvešinājusies no savas

⁶⁵ Auziņš I. «Aiz mums vēl priekšā lielā traģēdija».. — 9. lpp.

⁶⁶ Turpat.

⁶⁷ Zamaiča L. Ķipara brīnišķīgās gaitas: Joku spēle 5 ainās. — R., 1929. — 55 lpp.

⁶⁸ Zamaiča L. Jānis Nelaime // Domas. — 1930. — Nr. 1—5.

⁶⁹ Zamaiča L. Mīlas kontrabanda: Dzejas. — [R.]: Valters un Rapa, [1931]. — 159 lpp.

⁷⁰ -ņš. Lūcija Zamaič pilsoniskās pasaules grāvības lomā: Nevis mīlas, bet revolūcijas un pornogrāfijas kontrabanda // Latvis. — 1932. — 5. janv.

dzimtenes Zemgales laukiem, ka tai sveša kļuvusi tautas dvēsele, bet tā vietā viņa iemantojusi garlaikotību un rezignāciju. Kritiķis pieskaita dzejnieci laikmetīgajai pusinternacionālajai sabiedrības daļai, «kas snobiski ironizē par sentimentu, garīgu jūsmu, tautību un pat visu pilsonisko iekārtu.. Nekādu skaidru mērķu un ideālu šai pusinternacionālajai sabiedrībai nav un nevar būt.»⁷¹ Kreisais kritiķis E. Fross, atzīdams, ka L. Zamaiča atrodas tālu no šķiru cīņas, pozitīvi vērtē viņas vēlēšanos «skatīties sejā laikmeta notikumiem»⁷². Šis L. Zamaičas dzejoļu krājums iekļaujas divdesmito gadu beigu latviešu dzejas romantiskajā strāvotībā, kuru raksturo sociāls protests, līdzjūtība apspiestajiem un ļoti bieži sapņu, cerību saistīšana ar eksotiskām Austrumu zemēm. Dzejnieces liriskā varone ir romantiķe, pieviltās ilgas un neīstenojamie ideāli liek viņai pieņemt «visu nievātājas» pozīciju. Krājumā ir vairāki kompozicionāli vāji saistīti motīvu loki: vilšanās savā laikā, pilsoniskās sabiedrības kritika (saklausāmas L. Laicena aģitācijas dzejas atbalsis, arī Raiņa dzejas dinamisms), vientulība un rezignācija, Austrumu motīvi.

Dzejoļu krājums «Mīlas kontrabanda» ir pēdējā L. Zamaičas dzīves laikā izdotā grāmata, tā noslēdz aktīvu literārās darbības posmu pusotras desmitgades garumā. Taču jaunradi L. Zamaiča gluži vis nepamet, viņa intensīvi dzejo, turpina darbu pie romāna «Jānis Nelaime». Trīsdesmito gadu sākumā, kā iepriekš minēts, L. Zamaiča sadarbojas ar Saeimas Strādnieku un zemnieku frakciju, arī ar nelegālo komunistisko partiju. Pēc K. Ulmaņa apvērsuma 1934. gadā rakstniece tiek izslēgta no Latvju rakstnieku un žurnālistu arodbiedrības, vairākkārt pratināta politpārvaldē. Publicēt viņai neko neizdodas. M. Rozentāla atmiņās⁷³ gan noskaidrojas, ka nelegālajā komjaunatnes laikrakstā «Jaunais Komunārs» 1934. gada 10. novembrī un 1935. gada 1. martā ar pseidonīmu A. Kaija publicēti vairāki L. Zamaičas dzejoļi.

1940. gada 17. jūnijā Padomju Savienība okupē Latviju. Kā liecina pieejamie materiāli par šo L. Zamaičas dzīves posmu, viņas attieksme pret jauno varu ir atturīga. Vispirms pašas rakstnieces paustais: «Beidzot ienāk Sarkanā Armija. Koncertā — Operā lasā manas dzejas.»⁷⁴ Kāpēc?

⁷¹ Veselis J. L. Zamaiča. Mīlas kontrabanda // Daugava. — 1932. — Nr. 2. — 239. lpp.

⁷² E. Fross]. Kontrabandas sports // Tribīne. — 1932. — Nr. 3. — 41. lpp.

⁷³ M. Rozentāla atmiņas «Šai pasaulei jābūt mūsu» (RLMVM, L. Zamaičas fonds, inv. nr. 290 531).

⁷⁴ 1940. gada vasarā un rudenī divos sarīkojumos aktrises E. Miezīte un M. Šmithene lasa L. Zamaičas dzejoļus «Kas tur mirgo», «Vēstule Staļinam», «Mirdzošie kuģi» (RLMVM, L. Zamaičas fonds, inv. nr. 118 834).

Laikam biedriem nebija nekā. Mani izsauc bieži uz C.K. Es palīdzu, ko un kā varēdama. Gan kaut ko pārtulkoju, gan uzrakstu. Gan palīdzu izrakstīt partijas biedru kartiņas. *Es nemaz negribu saistīties [izcēlums mans. — I.K.]*, bet gribu pabeigt savu romānu «Jānis Nelaime». ⁷⁵ L. Zamaičas paziņa F. Bergs atceras: «F. Deglavs mudināja L. Zamaiču iesaistīties valsts darbā, taču viņa atteicās, motivējama to ar veselības pasliktināšanos. Vēlāk rakstniece izvēlējās Bīriņu sanatorijas vadītājas posteni, cerot uzlabot savu veselību un aktīvi nodarboties ar rakstniecību, lai pozitīvi tēlotu lielās sociālās pārvērtības Latvijā. Cilvēciskas kautrības dēļ, kas bija viņas raksturīgākā īpašība, rakstniece atteicās no mūsu priekšlikuma iestāties komunistiskajā partijā. Viņai šķita, ka neesot vēl pietiekoši sagatavojusies, ka vēl politiski jāaug. L. Zamaiča solījās iestāties partijā, kad būs uzrakstīta grāmata par sociālisma revolūciju Latvijā.» ⁷⁶ F. Berga atmiņas, šodienas acīm lasītas, izceļ L. Zamaičas klišejiskiem aizbildinājumiem (vājā veselība, nepietiekamais politiskais briedums) slēpto nevēlēšanos iesaistīties jaunajā dzīvē. Tāpat kritiku neiztur F. Berga apgalvojums par rakstnieces cilvēcisko kautrību — L. Zamaičiai piemita ne vien ass, kritisks skatījums uz dzīvi, bet arī spēks publiski paust savu viedokli. Kāpēc rakstniece turējās nomaļus laikā, kad likās esam piepildījušies ideāli par taisnīgāku valsts iekārtu? Daļēju atbildi sniedz Henriks Logins ⁷⁷ vēstulē literatūrzinātniecei Valijai Ruņģei: «Pēc tam kad vairs nepienāca vēstules no L. Laicena un L. Zamaiča saprata, ka Laicens gājis bojā, viņa kļuva uzmanīga arī attieksmē pret Staļina politiku. Īpaši 1940. gadā viņai viss kļuva skaidrs. Viņa neiestājās jaundibinātajā Padomju rakstnieku savienībā. Var būt, ka tas notika arī aiz personīgiem motīviem. Negribēja satikt savu bijušo vīru J. Lāci un viņa jauno sievu R. Skujiņu, kuri tur darbojās. Vai viņai dvesa neuzticību paši tās vadītāji. «Būtu bijis Linards Laicens, viss būtu bijis citādi,» viņa teica. Tāpēc L. Zamaiča izvēlējās darbu ārpus Rīgas, uzņēmās Bīriņu atpūtas nama vadību.» ⁷⁸ Tomēr abas liecības par L. Zamaiču padomju varas gadā nebalstās faktos, bet cilvēku iespaidos un minējumos. Precīzāks

⁷⁵ *Zamaiča L.* Divas autobiogrāfijas. — 151. lpp.

⁷⁶ *Bergs F.* Lūcija Zamaiča — rakstniece un pagrīdniece. — 158. lpp.

⁷⁷ Henriks Logins ar L. Zamaiču iepazīs 1945. gada rudenī ar sava brāļa sievas mākslinieces Zentas Loginas starpniecību, kura tajā laikā gleznoja L. Zamaičas portretu. 1946. gadā, kad H. Logins uzsāk studijas LVU, rakstniece uzaicina studentu dzīvot pie sevis, un līdz viņas nāvei H. Logins dzīvo komunālajā dzīvoklī kopā ar L. Zamaiču. L. Zamaiča iecēla H. Loginu par savu testamentāro mantinieku.

⁷⁸ H. Logina vēstules melnraksts Valijai Ruņģei 1988. gada 7. jūlijā (RLMVM, L. Zamaičas fonds, inv. nr. 495 655).

priekšstats par rakstnieces uzskatiem, to evolūciju radīšies pēc pētījumiem arhīvos par viņas nelegālo darbību Latvijas Republikā.

Karš L. Zamaiču pārsteidz Bīriņos, kur 1941. gada 16. jūlijā viņu arestē, apsūdzot par «sarkanā terora varas kalpu»⁷⁹. 1957. gadā autobiogrāfijā viņa raksta: «Es sēžu Bīriņu pils pagrabā. Ne jau viena — tur saved no visas apkārtnes vainīgus un nevainīgus. Mēs sēžam un gaidām nāvi. Bet mums palaimējās: vācieši izdod rīkojumu, kas aizliedz uz vietām šaut. Mūs pārved uz Rīgu. Deviņi mēneši Termiņa cietumā. Pirmā triekas lēkme. Ar labo aci es vairs neredzu. Pilnīgs bads. Pienesumu nav. Visi domā, ka es esmu aizbraukusi. Tikai pašās pēdējās dienās draugi bija dabūjuši zināt, ka tepat vien esmu.»⁸⁰ No Rīgas Termiņcietuma rakstnieci atbrīvo 1942. gada 16. aprīlī. Šo dienu L. Zamaiča viemēr esot svinējusi kā savu otro piedzimšanu.⁸¹ Cietumā pavadītie mēneši sabeiguši rakstnieces veselību, trieciens viņas garīgajam spēkam bija manuskriptu zaudējums: «Vāciešu konfiscētās lietas pa daļai dabūju atpakaļ, bet nevienu rakstu rindiņu. Nepabeigtais romāns, dzejas, viss bija beigts. Sadedzināts. Pārdzīvojums bija pārāk stiprs, un es vairs nevarēju rakstīt un arī tagad nē. Neesmu vesela, un pārāk maz garīgā spēka, lai es varētu sākt visu no gala. Nevaru.»⁸²

Pēc atbrīvošanas no cietuma L. Zamaiča strādā M. Grīnbergas tautisko lietu veikalā. Veikala īpašniece no tautas daiļamatniekiem vai diplomātiem māksliniekiem uzpirka vai pieņēma komisijā mākslas priekšmetus, kurus tad pārdeva. 1946. gadā veikalu slēdza. L. Zamaiča palika bez darba, bez iztikas līdzekļiem. Turklāt vērā ņemams arī fakts, ka dzīvoklis, kurā viņa bija dzīvojusi līdz karam, rakstniecei atrodoties apcietinājumā, bija izlaupīts, tā ka L. Zamaičai neatlika pat iespēja, kuru pirmajos pēckara gados izmantoja tik daudzi, — pārdot personiskās mantas, lai tiktu pie trūcīgas pārtikas tiesas. Ziņas par L. Zamaičas dzīvi pēckara gados šobrīd pamatā iegūstamas no Henrika Logina atmiņām. Par šo grūto laiku vēstulē literatūrzinātniecei V. Ruņģei H. Logins stāsta: «Atceros pirmo vakaru. Vakariņās mums bija tikai rupja maize un novārīti kartupeļi. Tos mēs griezām plānās šķēlītēs un likām uz maizes. [...] Aiz-

⁷⁹ No Rīgas apriņķa priekšnieka J. Veides ziņojuma Rīgas prefektam (RLMVM, L. Zamaičas fonds, inv. nr. 342 858).

⁸⁰ *Zamaiča L.* Divas autobiogrāfijas. — 151. lpp.

⁸¹ H. Logina vēstule V. Ruņģei.

⁸² *Zamaiča L.* Divas autobiogrāfijas. — 151. lpp.

ņēmāmie no Antas Klints vecu rokas šujmašīnu «Singeru» un no vecām kleitām un blūzēm pāršuvām jaunas. No manām vecām biksēm iznāca lieliski brunči L. Zamaičai.»⁸³

Ilgu laiku t. s. latviešu padomju literatūrā nav rakstnieces Lūcijas Zamaičas vārda. Padomju rakstnieku loku, resp., Rakstnieku savienību, L. Zamaiča pati nemeklēja, un arī viņu neviens neatcerējās. Aizbildinājumam varētu teikt — viņa taču vairs nerakstīja. Ka tas gluži tā nebija, atceras H. Logins: «Pēc tam [pēc apcietinājuma vācu okupācijas laikā. — I.K.] Lūcija Zamaiča ir uzrakstījusi tikai ap piecdesmit dzejoļu, kas datēti ar 1945.—1948. gadu.⁸⁴ Dzejoļi viņai radās viegli. Kā viņa teica, staigājot pa Vecrīgas ielām.[..] Bet viņa dzeju nepierakstīja.»⁸⁵ Šķiet, ka rakstnieces atturībai būs bijuši kādi iemesli, kurus gan ļauts minēt — bet vai uzminēt? Viens no iemesliem varētu būt jau nosauktā Rakstnieku savienības ignoratīvā attieksme pret rakstnieci (nevērība? nevēlēšanās rast ceļu pie viņas?). Kādēļ? Varbūt tādēļ, ka tik drošas, kā šodien šķistu, L. Zamaičas pozīcijas nemaz nebija — draudzējusies ar represētajiem Jūliju Lāci un Linardu Laicenu, arī Saeimas Strādnieku un zemnieku frakcijas deputāti Emīls Sudmalis un Fricis Bergs, kuriem viņa savulaik simpatizēja, atradās Staļina soda nometnēs. Turklāt L. Zamaičas darbi, ievērojot nesaudzīgo satīru, atkailināti tēloto laulības dzīves prostitūciju, kritiskās piezīmes par Oktobra revolūciju, zināmu devu erotisma un saloniskuma, nebija bez ierunām ieplūdināmi sociālistiskā realisma gultnē. Varbūt to apzinājās arī pati rakstniece. Nepieņemama viņai tāpat bija savu darbu pārrakstīšana saskaņā ar padomju laika ideoloģijas prasībām: «Es nepārrakstīšu nevienu rindiņu, ko esmu uzrakstījusi.»⁸⁶ Iespējams, ka viņas attieksme pret atjaunoto padomju varu bija kļuvusi vēl kritiskāka.

Tomēr, kā atceras H. Logins, rakstniece nebija pamesta vientulībai. Viņu apciemoja daudzi mākslinieki — gleznotāja Aleksandra Beļcova, aktrises Anta Klints un Ella Jēkabsons, baletdejojotājs Arvīds Ozoliņš, vijolnieks Aleksandrs Arnītis, rakstnieks Andrejs Kurcijs ar dzīvesbiedri. Īpaši atzīmējama draudzība ar Antu Klinti.⁸⁷ Tā aizsākās 1924. gadā,

⁸³ H. Logina vēstule V. Ruņģei.

⁸⁴ Šie dzejoļi atrodas RLMVM, daļēji tie publicēti R. Bebres sakārtotajā L. Zamaičas izlasē «Es, Lūcija Zamaiča, un mani vārdi» (1978).

⁸⁵ H. Logina vēstule V. Ruņģei.

⁸⁶ Turpat.

⁸⁷ RLMVM A. Klints fondā glabājas aktrises atmiņas par L. Zamaiču (inv. nr. 262 533).

mākslinieces sevišķi satuvināja mīlestība pret suņiem. L. Zamaičas dāvātais Lullu, saukts par Lusi, 20.—30. gados ne reizi vien bijis A. Klints lomu līdzgaitnieks. Taču tā nebija tikai dzīves saulaino stundu draudzība. Smagajos pēckara gados A. Klints, pazīstot rakstnieces lepno raksturu, tomēr smalkjūtīgi un taktiski savu reizi prata palīdzēt L. Zamaičai gan ar produktiem, gan saimniecībā nepieciešamām lietām. Vēl nopietnāka palīdzība slimajai rakstniecei bija regulārais materiālais pabalsts, kuru A. Klints prata izdabūt no viņai (un arī L. Zamaičai) labi pazīstamā profesora Augusta Kirhenšteina.⁸⁸ L. Zamaičas materiālais stāvoklis uzlabojās 50. gadu otrā pusē. No soda izciešanas Latvijā bija atgriezušies E. Sudmalis un F. Bergs, viņi ierosināja Rakstnieku savienībai parūpēties par personālās pensijas piešķiršanu rakstniecei. Taču morālu gandarījumu — savu darbu atgriešanos pie lasītāja — L. Zamaiča dzīves laikā nebaudīja: pagāja vairāk nekā piecpadsmit gadu pēc rakstnieces nāves, līdz atkārtoti tika izdots romāns «Direktors Kazrags» (1973), līdz iznāca L. Zamaičas dzejas izlase «Es, Lūcija Zamaič, un mani vārdi» (1978). L. Zamaiča, šķiet, apzinājās savu nepiederību arī šim laikam un neloloja ilūzijas par savu darbu publicēšanu: «Manus darbus izdos tikai tad, kad es būšu mirusi.»⁸⁹

⁸⁸ Logins H. Par Antas Klints un Lūcijas Zamaičas draudzību mūža garumā (RLMVM, L. Zamaičas fonds, inv. nr. 495 656).

⁸⁹ H. Logina vēstule V. Ruņģei.

Biruta Gudriķe

Minna (1886—1976) un Kārlis (1878—1954) Dišleri

Dzīvesbiedri Minna un Kārlis Dišleri kopš agras jaunības iemīloja literatūru un it sekmīgi sāka tajā darboties. Taču abu literārā darbība pārāgri aprāvās. Kārlis Dišlers 20. gadsimta sākumā gadus sešus septiņus rakstīja savdabīgus dzejoļus, nelielus prozas sacerējumus un literatūrkritiskas apceres, tad, pievērsies jurisprudencēi, literāro daiļradi pārtrauca un kļuva par vienu no ievērojamākajiem latviešu juristiem, Latvijas Universitātes mācības spēku, tiesību doktoru un gaužām reti uzrakstīja kādu nelielu apcerējumu, kas tikai iztālis saistījās ar literārām problēmām. Taču jaunībā ievingrinātā roka un publicistiskā pieredze lieti noderēja, 20.—30. gados rakstot par tieslietu aktualitātēm un rediģējot juridiskos preses izdevumus.

Minna Dišlere sarakstījusi vairākas lugas, kuras 30. gados izrādītas gan uz Nacionālā un Dailes teātra, gan citu profesionālo un amatieru teātru skatuvēm. Viņas daudzsološā dramaturģes talanta pilnveidošanos pārtrauca padomju okupācija. Jāšaubās, vai viņa savu literāro darbību būtu pielāgojusi komunistiskajai ideoloģijai. 1941. gada jūnijā abus Dišlerus deportēja uz Padomju Savienību, kur Kārlis 1954. gadā mira, Minna 1955. gadā atgriezās dzimtenē, bet, protams, padomju literatūrā neiesaistījās, jo ne Kārļa Dišlera jurista darbība, ne Minnas Dišleres dramaturģija netika atzīta, viņus vai nu noklusēja, vai kvalificēja kā «reakcijas pārstāvjus».

Šodien, pārskatot abu dzīvesbiedru darba gaitas, redzam, ka tiklab Minna Dišlere, kā Kārlis Dišlers bijušas spilgtas, inteliģentas un intelektuālas personības un viņiem abiem ir nozīmīga vieta Latvijas brīvvalsts kultūras dzīvē.

*

Kārlis Dišlers, Lielsatiķu (vēlākā Gaiķu) pagasta Lejaslaucenieku māju saimnieka dēls, pabeidzis Tukuma pilsētas skolu un turpat nokārtojis tautskolotāja eksāmenus, no 1897. līdz 1905. gadam strādāja par skolo-

tāju Lielbērzes, Lielauces un Mūrmuižas-Buķenes pagastskolās un brīvos brīžus veltīja literatūrai. Rakstīja dzejoļus, nelielus prozas sacerējumus (novelītes, fantāzijas, etīdes, skices, dialogus, pasaciņas u. tml.), pārspriedumus par sava laika literārām parādībām, arī tulkoja. Gatavākos darbus viņš sūtīja (vai veda) uz Rīgu, kur tie publicēti laikrakstos «Vārds» un «Rīgas Avīze», almanahā «Jaunā raža» un citos izdevumos. Jau 1901. gadā «Vārdā» parādījās viņa tulkojumi krievu valodā — daļa no E. Birznieka-Upīša «Pelēkā akmens stāstiem», A. Brigaderes «Kņaze Irēne» un R. Blaumaņa «Andriksons»; 1903. gadā «Rīgas Avīzē» ievietots K. Dišlera latviski iztulkotais V. Koroļenko stāsts «Sahalīnietis».

Vasarās jaunais skolotājs brauca uz Rīgu, piedalījās Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas vasaras sapulcēs, kur 1903. gada 18. jūnijā nolasi referātu «Stiprie un vājie tipi mūsu rakstniecībā» (publicēts «Rīgas Avīzē». — 1903. — 31. jūl., 1., 2. aug.).

Aplūkodams latviešu rakstniecības pēdējo gadu devumu, referents uzteica pievēršanos stiprajiem raksturiem. Piemēram, par A. Brigaderes dzejiskās pasakas «Mare» varoņiem Mari un Visvaldi viņš sacīja: «.. viņiem pietika spēka pēc visām grūtajām pārbaudīšanām un ciešanām uzsākt vēl jaunu dzīvi — ar to cienījamā rakstniece apliecinājusi savu gaišo uzskatu par latvju tautas spēku un nākamību» (Rīgas Avīze. — 1903. — 31. jūl.). Pēc vairāk nekā 30 gadiem A. Brigaderes pētniece P. Jēgere-Freimane liecināja: «Mūsu kritikā šī darba idejisko vērtību (stilistikā vēl nav liela) vispilnīgāk saskatīja K. Dišlera atsauksme 1903. gadā.»¹

«Marē» tēlotās personas, kā atzīmējis K. Dišlers, ir starptautiski tipi bez īpatnēji latviskām iezīmēm, turpretī stipri un vienlaikus latviski raksturi sastopami Viktora Eglīša stāstā «Rīta blāzma» un īpaši Andrieva Niedras darbā «Liduma dūmos».

«Rīta blāzmā» tēloto Mežsargu Jāni referents dēvē par latvju tautas pravieti, kas mīl savu tautu, arī svešā vidē dzīvodams, interesējas par savas tautas pagātņi, lai caur to vestu tautu uz nākotni. Jāņa «spēka avoti ir sirsnība un patiesība, un nešaubīga ticība saviem spēkiem...» (Rīgas Avīze. — 1903. — 1. aug.). Mežsargu Jānim līdzīgu pravieti K. Dišlers redz mācītājā Strautmalī «Liduma dūmos», bet «visinteresantākais un vispēcīgākais tips mūsu rakstniecībā ir inženieris Strautmalis. Kā pusdievs, kuram svešas katras personīgās intereses, viņš nostājas savas tautas vidū mācīt to ne ar vārdiem, bet ar darbiem un piemēriem. Viņa d a r b s un

¹ Latviešu literatūras vēsture / L. Bērziņa redakcijā. — R., 1936. — 4. sēj. — 278. lpp.

viņa tauta, tās tās vienīgās zvaigznes, kuras viņš izraudzījis par sava grūtā ceļa rādītājam» (Rīgas Avīze. — 1903. — 2. aug.). Jau kādā savā iepriekšējā rakstā «Lasītāja domas un piezīmes» (Rīgas Avīze. — 1903. — 10. maijs) K. Dišlers par «Liduma dūmiem» apgalvojis, ka tur rādīta «vesela interesantu, dziļu domu un problēmu pasaule», kas jāprot saskatīt un cienīt.

Maznozīmīgi K. Dišlera vērtējumā ir tādi sirdsšķīstie tipi kā Asnītis J. Purapuķes stāstā «Spieķis un divi suņi» un skolotājs Ozols Zeiboltu Jēkaba romānā «Ūdens burbuļi», jo viņiem trūkst enerģijas, viņi it kā mūžam nolemti par kāju pameslu citiem un «pat par priekšzīmi sirdsšķīstībā viņus neviens neņem» (Rīgas Avīze. — 1903. — 2. aug.). Tikai enerģija un stīprs raksturs, uzsver referents, piešķir tikumībai vērtību. Arī modernā pārcilvēka tips, kādu tēlo S. Pšibiševskis, mums nav vajadzīgs, referāta nobeigumā saka K. Dišlers.

Uzskatīdams rakstnieku par tautas audzinātāju, K. Dišlers rosina mūsu literātus meklēt dzīvē un rādīt savos darbos stīpros raksturus, lai tie darītu arī mūs stīprus, jo «spēka mums kā tautai tik ļoti, ļoti vajadzīgs!» (Rīgas Avīze. — 1903. — 2. aug.).

K. Dišlera uzskatos dominējošais striktais racionālisms ir tā ētiski sabiedriskā prasība, kas mūsu literatūras kritikā aizsākās 1880. gadā ar J. Dravnieka pārspriedumiem par brāļu Kaudzišu «Mērnieku laikiem» (viņš prasīja dzīves ļaunajām pusēm, kādas tēlotas romānā, stādīt pretim labās puses, lai sargātu lasītāju no sliktiem iespaidiem), turpinājās ar J. Jansona-Brauna kritikām un vēlāk, pēc 1905. gada, savu augstāko apogeju sasniedza A. Upīša vērtējumos. K. Dišlera kritiskajos rakstos sabiedriskais ideālisms saistīts ar nacionālo patriotismu — stīprais raksturs ar latvisko mentalitāti.

Mazāk uzmanības jaunais lauku skolotājs pievērsa literatūras ētiski estētiskajām vērtībām. Un tomēr — vairākos rakstos viņš brīdināja no lubu literatūras, kas kā briesmīga sērga sākot pieņemt epidēmijas veidu. Pie izveicīgi uzrakstītiem, bet saturā tukšiem romāniem viņš pieskaitīja, piemēram, A. Upīša «Dziruļu mantinieces» un Zeiboltu Jēkaba «Ūdens burbuļus». Lai apkarotu vājas literatūras radītos ļaunumus, K. Dišlers prasa attīstīt lasītāju gaumi, audzināt cienību un mīlestību pret pašu tautas labākajiem autoriem; mūsu kritikas uzdevums: apkarot diletantismu, skaidrot un celt gaismā latviešu literatūras skaistās dziesmas — A. Brigaderes, Apsīšu Jēkaba, J. Akuratera, E. Birznieka-Upīša, V. Eglīša, A. Niedras, J. Poruka, A. Saulieša un citu daiļradi. Viņš izsaka pateicību

Rīgas Latviešu biedrības Derīgu grāmatu nodaļai par klajā laistajiem Ap-sīšu Jēkaba un E. Birznieka-Upīša rakstiem «iz tautas dzīves», ieteic izdot A. Saulieša darbu kopojumu.

1905. gadā Jelgavā iznāk K. Dišlera «Velgansārtie mirkļi» — dziesmas prozā un pantos — kā atzīmēts krājuma titullapā. Tajā ievietoti galvenokārt 1904. gadā (arī agrāk) sacerēti darbi. Tā ir subjektīvu izjūtu dzeja ar romantisku noslieci tiklab saturā, kā formā, tuva tālaika dekadentiskajam strāvojumam. Galvenā tematika — mīlestība un indivīda attieksme pret apkārtējo pasauli. Raksturīgi šai ziņā jau pirmo nodaļu virsraksti — «Krustceļu mīlestība» un «Es un mana laime». Sāpes, izmisums, vientu-lība mijas ar mīlestības priekiem, laimes gaviļēm, pārdomām par dzīvi, ticību brīnumam. Liriskais varonis ir lepns vientuļnieks. Ne velti krājuma moto ir: «Veltīju šo grāmatu saviem draugiem, kas vientulībā staigā un ar savu vientulību lepojas.» Autora apdziedātais vientulis ir stiprs, vitāls, savus spēkus apzinošs raksturs, pilns dzīvotgribas un strādātprieka:

Vēl vienreiz dzejot, vēl vienreiz radīt...
Minūtes šķīstās, minūtes svētās!
Aizmirsti purvi un dubļi, kur bridu,
Aizmirsti trumi, puveši, rētas;
Aizmirstas tekas, kur maldījos, kritu,
Kur manas kvēlainās asaras sētas...

(«Vēl vienreiz dzejot...»)

Nevienam nekad un neko K. Dišlera vientuļnieks nelūdzas:

Pasaule lepna —
Es vēl jo lepnāks;
Neiesim klanīties
Viens otra priekšā;

Neiesim viens otram
Dāvanas lūgties;
Nesāksim viens otram
Glaimvārdus sacīt...

(«Vieta, kur galvu nolikt»)

Formas ziņā krājums ir neviendabīgs, šķiet sasteigts; labi iecerētai, svaigai domai ne ikreiz atrasta pārlicinoša, noskaidrota izteiksme. Izjū-tas nereti kāpinātas: nabagam ir smirdošas vātis, garlaiku sēras ir kā pe-lēki melna, purva gļotām aplāta čūska, izmisums kā nezvērs grib dvēseli druskās plēst. Vai:

Es vienmēr nīstu to, ko ļoti mīlu, —
Tas manas pārlepnības lāsts...

(«Mana mīlestība»)

Vietumis sastopama domas neskaidrība. Nav īsti skaidrs krājuma virsraksts — ko nozīmē «velgansārts», var tikai minēt. Tamlīdzīgus salikteņus K. Dišlers iemīlojis, viņam ir «kvēlprieku stundas», «grūtbēdu dienas», «zilsmaržu dārziņš», «brūnzeltaini mati», bālzaigans, sārtmirdzens utt.

Krājumā tomēr ne mazums sirsnīgu vārsmu, izjustu tēlojumu ar savdabīgām gleznām, pievilcīgu romantisku jūsmu, piemēram:

Zelta tronī tevi celšu —
Tronim sārti sapņu balsti;
Un Es tavā rokā došu
Savu Fantāzijas valsti...

(«Kā mēs mīlestību līgam»)

Skūpstiem un asarām, ziediem un lakstīgalām līdzās ir pastaigas mēnessgaismā un no latviešu tautas ticējumiem patapināta mazgāšanās rīta rasā spēka gūšanai.

Recenzenti krājumu bargi, pat pārāk bargi nokritizēja, redzēja tajā tikai trūkumus. Vienīgi T. Zeiferts atzinīgi vērtēja jaunā autora romantiskās sajūsmas klusos brīžus, piemētot: «Viņa mēģinājumos ir visādi spīrgti pasākumi, kas ko apsola» (Vērotājs. — 1905. — Nr. 8. — 954. lpp.).

Individuālas izjūtas ar lielāku vai mazāku autobiogrāfijas devu dominē arī tajā K. Dišlera prozā, kas nav krājumā uzņemta vai sacerēta pēc tā izdošanas. Tāpat kā dzejā, arī prozā autora simpātijas pieder stiprajam raksturam. Pirmajā publicētajā stāstā «Andreja Fedoroviča svētki» (sarakstīts krievu valodā, vispirms iespiests laikrakstā «Прибалтийский край» 1901. gadā, pēc tam latviešu valodā laikraksta «Vārds» literārajā pielikumā 1901. g. 25. aug.) K. Dišlers tēlo filozofijas studentu Andreju Šķēpnieku, kas raksta apcerējumu «Laime un viņas surogāti». Jauneklis nerisina globālas, ar Visumu vai reliģiju saistītas problēmas, bet apcer cilvēka individuālo gara dzīvi, jo Andrejam «patika spīrgtā, dzīves priecīgā filozofija par cilvēku kā indivīdu». Divdesmittrīsgadīgais K. Dišlers, tāpat kā viņa stāsta varonis, ir pārliecināts, ka «katrs cilvēks, ja tikai pats vēlas, var būt pilnīgi laimīgs».

Doma par cilvēku kā sava likteņa veidotāju variējas arī nākamajos stāstos, īpaši tajos, kas tapuši 1905.—1906. gadā. Tāpat kā dzejoļos, arī te uzmanība pievērsta indivīda attieksmei pret revolucionāro kustību, kas bija ne tikai K. Dišlera, bet daudzu tālaika cilvēku, īpaši inteliģences problēma.

K. Dišlers atzīst prasību pēc taisnības un vienlīdzības, viņš neieredz bagātos ar tukšām dvēselēm, tos, kas deļo ap zelta teļu un ir augstās domās par sevi:

Cilvēki — vergu bars —
Viņi deļ ap zelta teļu —
Riņķi vien, riņķi vien:
Viņi negrib cita ceļā.

Cilvēki — vergu bars:
Katrīs dreb par savu ādu;
Maizes kumos — viņu kungs...
Brāļi — vergi, Es jūs lādu!

(«Nemīlēt, neželot»)

Kārļa Dišlera stāstos tēlotie studenti Vilis («Mēs darbdienū ļaudis») un Andrejs («Cilvēks iz pūļā») ir darbaļaužu atvases, viņu ikdiena rit rūpēs par eksistences nodrošināšanu un nabadzība liek darīt to, kam rīt-dien vairs nebūs vērtības; nabadzības lāsts, kā saka Vilis, «grūž mūs pišļos taisni tanī brīdī, kad gribam kāpt kalnu galotnēs saulei pretim». Nenoliegdami revolucionārās idejas, viņi tomēr neiesaistās aktīvajā revolucionārajā kustībā, jo neatzīst varmācību, despotismu, asins izliešanu. K. Dišlera izpratnē laimes zeme ir tā, kurā līdzās taisnībai un pārticībai mājō arī skaistums:

Brauksim meklēt Laimes zemi,
Baltā Taisnība kur valda,
Skaistumam kur goda vieta,
Maizes pilnam kur uz galda...

(«Velgansārtie mirķļi»)

Turklāt, juzdams līdzī «bālā, vārdzinātā brāļā» mokām, K. Dišlers vienlaikus nevar samierināties ar to, ka šie dzīves vārdzinātie ir amorfa masa, pūlis, kas snauž «murgu pilnā miegā», ka viņu garīgā attīstība ir «kā rupjos autos tīstīts bērniņš» bez savām domām, bez savas pasaules izpratnes, bez personības iezīmēm. Un tas dzejniekam sāp:

Es nopūšos: Vēl paies ilgi gadi,
Līdz tu pie sava paša prāta nāksi
Un sāksi domāt sava paša domas,
Un savu paša dzīvi dzīvot sāksi.

(«Iz tālienes»)

K. Dišlers bija romantiķis, kas necieta merkantilismu. Viņš tiecās iet tajā pašā virzienā kā viņa laikabiedri K. Skalbe un J. Akuraters. Ne velti

K. Dišlers 1906. gadā publicējās K. Skalbes rediģētajos izdevumos — mēnešrakstā «Kāvi» un rakstu krājumā «Ziemas nakts» un J. Akuratera vadītajā žurnālā «Pret Sauli», kurš bija Latviešu sociāldemokrātu savienības izdevums un kurā pausta prasība pēc jaunas, brīvas mākslas. Žurnāla «Pret Sauli» pirmo numuru cariskās Krievijas cenzūra konfiscēja un redaktoru J. Akurateru apcietināja par A. Baltpurviņa stāsta «Dieva zaimotāji», F. Ničes apceres «Par jauniem elkiem» un K. Dišlera liriskās poēmas prozā «Lucifers» publicēšanu.

«Luciferā» Bībeles leģendas vielā ietverta prasība pēc drosmīga, lepna un brīva cilvēka, kas, līdzīgi dieviem, spētu radīt pasauli. Engēlis Lucifers pēc ilgiem meklējumiem, pēc vilšanās doktorā Faustā un profesorā Ničē beidzot atrod to, kas ar savu jauno mācību spēš, līdzīgi Dievam, «dot dzīvības sākumu miljardiem dzīvu radību». Lepnais, drosmīgais un stiprais cilvēks ir revolucionāra spēka simbols, bet viņa jaunā mācība vedina domāt par Latviešu sociāldemokrātu savienības (ne sociāldemokrātu partijas!) sludināto valstiskuma ideju, jo marksisma teorija 1906. gadā, kad publicēta K. Dišlera poēma, ne tuvu vairs nebija «jauna» mācība.

K. Dišlers bija konsekvents individuālisma un cilvēka personiskās izvēles tiesību aizstāvis, uzskatīja, ka katram pašam jārod ceļš uz savu dzīves mērķi, un bija pārliecināts, ka tas sasniedzams. Protams, ja viens indivīds ir stiprs, neatlaidīgs, lepns savā pašapziņā, patstāvīgs savās domās un spēj pārvarēt laikmeta ierobežotību. Palaikam K. Dišlera ticībā indivīda gara spēkam ieskanas ničeiska pārcilvēciskuma motīvs:

Cilvēkus nicināt —
Tā, lūk, gudrība visaugstā;
Vienam vien, vienam vien
Iet uz mērķi augsti sprausto. —

Pasauli radišu
Pats priekš sevis viena paša;
Zemē man telpas maz;
Smird pēc tārpiem zemes dvaša...

(«Nemīlēt, nežēlot...»)

To, ka indivīds saviem spēkiem var daudz sasniegt, K. Dišlers pierādīja ar personisko dzīves ceļu, jo, līdzīgi kā viņa literārie varoņi, bija stipra, neatlaidīga rakstura cilvēks. Strādādams par lauku skolotāju, viņš pašmācības ceļā apguva ģimnāzijas kursu un 1904. gada pavasarī kā eksternis Narvas ģimnāzijā izturēja pārbaudījumus, taču bez tolaik obligātajām vecajām valodām. Gada laikā paralēli skolotāja darbam viņš apguva grieķu

un latīņu valodu un 1905. gada pavasarī saņēma pilna ģimnāzijas kursa beigšanas apliecību. Tā paša gada rudenī, atstājis darbu skolā, K. Dišlers sāka studēt Rīgas Politehniskā institūta Ķīmijas fakultātē, pēc gada pāriedams uz Pēterburgas universitātes Juridisko fakultāti. Divdesmitastoņgadīgais K. Dišlers savas dzīves jēgu nu bija atradis tieslietu zinātnē, kurai palika uzticīgs līdz mūža traģiskajai izskaņai.

Pirmajos studiju gados (1905.—1906. g.) viņš vēl publicēja dažus stāstus. 1907. gadā iznāca K. Dišlera sastādītā ģeogrāfijas mācību grāmata tautskolām, kuras tapšanā lieti noderēja skolotāja darbā gūtā pieredze. Vēlāk sekoja tās atkārtoti izdevumi (1924. gadā 5. izdevums).

Diemžēl tās ieceres, kas minētas dzejoļu krājuma «Velgansārtie mirkļi» pēdējā lappusē, ka turpmāk iznāks šādas K. Dišlera grāmatas — «Kluso stundu dialogi, alegorijas un sarunas», «Lucifera sapņi. Dziesmas II», «Melnais stepju kumeļš. Pasakas un fantāzijas» —, nerealizējās.

1908.—1909. gadā K. Dišlers strādāja Pēterburgā iznākošajā latviešu laikrakstā «Ziemeļblāzma», neko tajā gan nublicēdams. 1910. gadā pēc sekmīgas studiju beigšanas K. Dišleru atstāja Pēterburgas universitātes Valsts tiesību katedrā gatavoties docētāja un zinātnieka darbam. Vienlaikus viņš strādāja par zvērināta advokāta palīgu, lasīja lekcijas Pēterburgas latviešu izglītības kursos, neilgi (līdz 1917. gada sākumam) bija kara cenzors un par izdarītajiem svītrojumiem saņēma niknus A. Deglava, K. Tūtera un citu laikraksta «Jaunā Dienas Lapa» redakcijas darbinieku pārmetumus. Cik tie bija pamatoti, šodien grūti spriest, jo savā atbildes rakstā K. Dišlers pārmetumus apstrīd.

1917. gadā ievēlēts par jaunatklātā Omskas Politehniskā institūta Valsts tiesību katedras docentu, K. Dišlers rudenī (īsi pirms lielieciniskā Oktobra apvērsuma) atstāja Pēterburgu, bet 1919. gadā kļuva par šī institūta Ekonomikas fakultātes dekānu. 1919. gada rudenī Omskā nodibinājās lielinieku vara, kas 1920. gadā Ekonomikas fakultāti likvidēja, bet K. Dišleru it kā par piederību starptautiskai pretlielinieku organizācijai arestēja. Taču viņam izdevās iekļūt ķīlnieku skaitā, kurus apmainīja pret sagūstītajiem sarkanarmiešiem. Pēc septiņu nedēļu nīkšanas lopu vagonos vairāk nekā trīstūkstoš kilometru garais ceļš beidzot aizveda atpakaļ uz dzimto un brīvo Latviju.

Sākās intensīvs darbs Latvijas Universitātes Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātē — viņš bija docētājs, vairākus gadus fakultātes sekretārs un dekāns, universitātes padomes loceklis, 1932. gadā aizstāvējis disertāciju — pirmais latviešu jurists, kuram mūsu universitāte piešķīrusi

tiesību doktora grādu. Ilgus gadus K. Dišlers bija «Tieslietu Ministrijas Vēstneša» redaktors (1922—1934 un 1937—1940), žurnāla «Tautas Taisnība» un citu izdevumu redkolēģijas loceklis, Rīgas pilsētas domes loceklis (1924—1927), Latvijas 2. Saeimas deputāts (1925—1928), Radikāldemokrātu partijas dibinātājs (1926) un līderis, rosīgs Latviešu konservācijas vārdnīcas autors un rediģētājs, daudzu sabiedrisku pasākumu līdzdalībnieks.

K. Dišlera literārā daiļrade neatjaunojās, kaut arī vairāki raksti presē parādījās, piemēram, 1924. gadā «Dante kā politisks domātājs» un «I. Kanta piemiņai». Tomēr viņa publicistikas (galvenokārt laikrakstā «Jaunākās Ziņas») centrālā tēma bija dažādas sabiedriskas aktualitātes tiesiskā aspektā.

K. Dišlers bija viens no pirmajiem latviešu valsts tiesību speciālistiem un kopš jaunības pārliecināts demokrāts, kuru interesēja parlamentārisms. Jau 1913. gadā nāca klajā viņa brošūra «Anglijas parlamenta vēsture». Grāmatizdevējs A. Gulbis bija iecerējis izdot grāmatu sēriju par valsts politikas jautājumiem, un K. Dišlera brošūra to ievadīja. Laikā, kad cariskajā Krievijā jau darbojās Valsts dome un uzplauka interese par konstitucionālu valsts iekārtu, šai K. Dišlera grāmatai bija liela nozīme, jo tajā skaidrots, kas ir parlamentārisms, kā tas veidojies Anglijā, kādas ir tā perspektīvas u.tml. Demokrātismu K. Dišlers aizstāvēja un popularizēja arī grāmatās «Demokrātiskās valsts iekārtas pamati» (1921), «Latvijas valsts varas orgāni un viņu funkcijas» (1925), «Ievads Latvijas valststiesību zinātnē» (1930) un daudzos rakstos.²

1912. gadā Pēterburgā Kārlis Dišlers apprecas ar Kokneses pagasta Ūzēnu saimnieku Jēkaba un Annas Viksnu meitu — 26 gadus veco Minnu,³ kura pēc L. Tailovas ģimnāzijas (Rīgā) beigšanas Pēterburgas Bestuževa Augstākajos sieviešuursos studē jurisprudenci un dzīvi interesējas par literatūru un teātri. Tā ir «veca» interese, kas nāk līdzī no bērnības, no inteliģentās Viksnu ģimenes, no skolas. Rakstniece vēlāk atcerējās: «Mājās visi bija cītīgi Dienas Lapas un Mājas Viesa Mēnešraksta lasītāji. Arī es ar lielu nepacietību gaidīju sestdienas vakaru, kad atnesa visas nedēļas pastu. Interesantie romāni un jaunākie notikumi tad

² K. Dišlera juridiskie darbi analizēti L. Birziņas brošūrā «LU Juridiskās fakultātes dibinātāji un tās ilggadīgais dekāns profesors Kārlis Dišlers». — R., 1991.

³ Dzimis 1886. gada 27. augustā.

tika lasīti priekšā un arī pārspriesti. Tā es jau agrā bērnībā nonācu jaunstrāvnieku ietekmē. Tēvs ilgākus gadus atradās pagasta priekšgalā. Viņš bija meklētājs — skeptiķis, brīžiem ar pesimisma uzplūdumu. Māte turpretim praktiķe ar lielu dzīves sparū, veselīgu prātu, dziesmu mīlotāja. Lielās māsas piedalījās pagasta sabiedriskajā dzīvē: dziedāja kori, spēlēja teātri. Atminos, ka vecākai mātai bija jāmācās Annas loma Ļaunajā garā. Es nu viņai biju pretimspēlētāja visās lomās, tā ka beidzot zināju visu lugu no galvas. Arī skola,⁴ kuras priekšgalā atradās skolotājs Malta (1905. g. cīnītājs), ietekmēja tanī pat virzienā. Katriem Ziemassvētkiem sagatavojām kādu ludziņu, ko viens vai otrs no skolotājiem bija paši sarakstījuši. Man vienmēr iznāca līdzspēlēt. Un tas man likās tik jauki, tā ka modās vēlēšanās reiz kļūt par aktrisi, lai varētu katru vakaru spēlēt teātri. Bez tam vēl, lai vingrinātos izteiksmīgā lasīšanā, klasē mēs izņēmām dramatiskus darbus, katrs lasot savu lomu. Jāsaka, ka mūsu skolas audzinātāji darīja visu, cik nu tas stingrajos pārkrievošanas laikos bija iespējams, lai skolnieki ne tikai iemācītos lasīt un rakstīt, bet arī iemīļotu latviski iespiestu vārdu. Un man jāsaka, ka viņi to tiešām arī panāca.»⁵

Par aktrisi kļūt neizdevās. Bet Pēterburgā nākamā rakstniece apmeklēja teātra izrādes, koncertus, darbojas studentu organizācijās un latviešu biedrībā «Dzīve». «Vismīlāk gan gāju teātrī,» viņa apliecina. «Te uzveda manu mīlo rakstnieku darbus, kā: Ibsena, Māterlinka, Hauptmaņa, Zūdermaņa un Čehova. Skatoties Komisarževskajas Norā, likās, ka tas ir augstākais, ko dramatiskā māksla var sniegt, un ka Ibsens ir lielākais drāmas rakstnieks. Vispār šinī laikā sāku piegriezties vairāk Vakareiropas rakstniekiem, bet jo sevišķi — ziemeļniekiem.»⁶

Pēc apprecēšanās M. Dišleres jaunības trauksme pierimst, vīrs vairās sabiedriskā skaļuma — un tā arī Minna vairāk laika sāk pavadīt mājās, iedziļināties sevī un jau itin intensīvi pievērsties rakstniecībai. Viņa uzraksta divas drāmas — «Dēls», kuru, kā pati atzīstas, sacerējusi, B. Bjernsona un I. Ibsena ietekmē,⁷ un «Ikars». Par to, kāpēc izvēlējusies drāmas žanru, rakstniece saka: «Jāsaka, pirmskara dramatiskā māksla ar dominējošo psiholoģisko drāmu deva spilgtus pārdzīvojumus un dziļu ais-

⁴ M. Dišlere līdz 1899. gadam mācījās Kokneses pagastskolā, pēc tam līdz 1901. gadam Rīgā N. Draudziņas četrklasīgajā proģimnāzijā.

⁵ *Dišlere M.* Manas dzīves siluete // *Ķelpe J.* Sieviete latvju rakstniecībā. — Jelgava, 1936. — 97., 98. lpp.

⁶ Turpat. — 100. lpp.

⁷ Turpat. — 101. lpp.

tētisku prieku. Tas tad arī iespaidoja, ka, «keroties pie spalvas», lai mēģinātos rakstniecībā, — piegriezos drāmai.»⁸

Diemžēl ne «Dēls», ne «Ikars» nav nedz iespiests, nedz izrādīts, un laika gaitā abas lugas gājušas zudumā.

1917. gadā kopā ar vīru M. Dišlere aizbrauc uz Omsku, taču vietējos apstākļos iedzīvoties nespēj, apsīkst arī literārā darbība. 1920. gadā, kad Dišleri atgriežas Latvijā, tā šķiet kā atvieglota atmoda pēc ļauna murga. Kaut arī Latvija vēl nav paguvusi atspirgt pēc kara posta, tomēr te jau veidojas jauna, moža dzīve. «Arī manī atjaunojās griba dzīvot un strādāt,»⁹ apliecina M. Dišlere. Tā kā ģimenē jau ir dēls Indulis un meita Ilga, algotā darbā kā juriste viņa iesaistīties nevar. Toties: «Jaukās teātra izrādes uz mūsu abām lielajām skatuvēm atkal atmodināja interesi par drāmu. Redzēts, novērots un pārdzīvots bija daudz, un, kad radās brīvs laiks arī pārdomai, varēja sākt strādāt.»¹⁰ Un tā jau 20. gados top vairākas lugas.

1929. gada 20. aprīlī Rīgā sanāk Latvijas Zemnieku savienības 14. kongress, kuru atklājot Kārlis Ulmanis cita starpā saka: «Tik stiprs būs tas pamats, cik stipru paši uztaisīsim; cik stipru spēsim zemnieku padarīt, tik stipra būs valsts, jo zemnieks ir tas vīrs, ar kura darbu valsts ceļas un bez kā tai uz vietas jāapstājas.»¹¹

Tās pašas dienas vakarā Nacionālajā teātrī notiek Minnas Dišleres pirmās publicētās lugas «Ozolnieka meita» pirmizrāde.¹² Pēc pāris dienām E. Virza raksta: «Rakstniece ir ļoti tuvu piegājusi ne tikvien Zemnieku savienības ideoloģijai, bet arī vispārīgi mūsu tautas pozitīvajām īpašībām.»¹³

M. Dišlerei nav tiešu sakaru ar Zemnieku savienību, bet ir laikmetiska izpratne par zemniecību kā tautas vitalitātes avotu un Latvijas valsts pāstāvēšanas pamatu, ir ticība latviešu zemniecības tikumiskajām vērtībām.

⁸ Dišlere M. Mans ceļš uz drāmu // Teātra Vēstnesis. — 1929/1930. — Nr. 7. — 13. lpp.

⁹ Dišlere M. Manas dzīves siluete. — 103. lpp.

¹⁰ Turpat.

¹¹ Brīvā Zeme. — 1929. — 22. apr.

¹² Režisors A. Amtmanis-Briedītis; lomās A. Klints (Milda), A. Brehmane (Maija), J. Osis (Ozolnieks), B. Rūmniece (Ozolniece), J. Skaidrīte (Strautmaniete), O. Lejaskalne (Vallija), E. Jēkabsons (Bērzupiete), K. Kvēps (Arvids) u.c. Grāmatā luga arī iznāk 1929. gadā A. Gulbja apgādā.

¹³ Brīvā Zeme. — 1929. — 23. apr.

Tāpēc savā lugā kā latviešu tautas pozitīvās īpašības viņa uzsver lauku cilvēku darbīgumu, godaprātu, gaišu skatienu uz dzīvi.

Galvenā šo ētisko vērtību nesēja lugā ir Milda Sauleskalne — vienkārša, laukos augusi un darbā rūdīta jaunlaiku sieviete, pārpilna enerģijas, drosmes, neatlaidības. Viņa ir lepna un patstāvīga, netīko sava iecerētā Bērzupu Arvīda saimniecības materiālos labumus, bet gaida no viņa divas spēcīgas rokas, stipru, nelokāmu gribu un skaidru, mīlas pilnu sirdi. Ar vīrišķīgu, paasu noteiktību un sievišķīgu sirsniību Milda sāk cīņu par savām tiesībām, savu un savas mātes laimi un panāk, ka bagātais, bet pagļēvais un savas mātes iespaidotais lauku māju saimnieks Remberts Ozolnieks pēc vairāk nekā divdesmit gadiem atzīst ārļaulībā dzimušo Mildu par savu likumīgu meitu un viņas māti Maiju apņem par sievu.

Lugas stiprā puse ir interesantie latviskie raksturi un lauku dzīves kolorīts, par kuru E. Virza jūsmīgi saka: «Visā lugā valda gaišs gars, kas līdzinājas it kā saules pārlietam lauku peisāžam. Luga taču notiekas viskarstākā laikā, kad pļauj sienu, un iesākas ar ganu aicināšanu mājās.»¹⁴ Un viņam vēlāk piebalso P. Jēgere-Freimane: «No šiem jauniešiem [Mildas un Arvīda.— B.G.] plūst spēcīgs, gaišs latvju gars, tāpat kā no Annas Brigaderes Vaidas un Arvja [romānā «Kvēlošā lokā». — B.G.], kas ļauj cerēt, ka uz viņu darbīgās dzīves liktiem pamatiem augstu varēs celties jaunās Latvijas nākotnes ēka.»¹⁵ Savukārt J. Grots secina, ka M. Dišlere devusi iespēju «caur Rūdolfā Blaumaņa literāriskās skolas gaišajiem logiem ar šodienas skatu pavērties tagadējo lauku ļaužu sejās un sirdīs»¹⁶.

Jaunās lauku paaudzes pārstāvjus — Mildu un Arvīdu lugas autore rāda bez tās klusās padevības liktenim, kāda jaunībā bijusi Mildas mātei Maijai. Tāpat kā savā laikā Ozolniece Rembertam neļāva precēt kalponi Maiju, tagad Arvīda māte kategoriski aizliedz dēlam precēt «bandu bērnu» Mildu. Taču Arvīds atšķirībā no Ozolnieka ir gatavs precēt Mildu arī tad, ja jāatstāj dzimtā māja.

Pārliecinotie lauku ļaužu tipi ir vecā paaudze — Remberts ar savu lauciniecisko tiešumu un labsirdību, viņa māte, cienīga un gudra dzīves vērotāja, un pastrupā Bērzupu saimniece ar savu paštaisniību, nesavaldību un nelokāmību.

Otru personāžu grupu veido satīriski noraksturotie laukos atklīdušie pilsētnieki — dīkdieņi un vieglas dzīves tīkotāji: Remberta līgava — val-

¹⁴ Brīvā Zeme. — 1929. — 23. apr.

¹⁵ Daugavas Gada Grāmata. — 1931. — 99. lpp.

¹⁶ Sociāldemokrāts. — 1929. — 26. apr.

šķīgā Vallijas jaunkundze, viņas liekulīgā un diplomātiski apsviedīgā māte Strautmaniete, kas visiem spēkiem pūlas Valliju noenkurot pārtikušajās Ozolnieku mājās, un Vallijas pielūdzējs, morāliski degradētais Hugo Zelmēnis, kurš izsaka turīgās pilsētas jaunatnes attieksmi pret dzīvi: «Mūsu daļa dzīvē ir tikai viņas poēzija un ne proza. Jā, tikai poēzija, rozes bez ērkšķiem... [..] Tā ir šausmīga lieta, šī maizes pelnīšana, šie veikali. [..] Proza dara nelaimīgus.»

Pretišķības darbīgo laucinieku un slaistīgo pilsētnieku starpā M. Dišlere tēlo ar jautru, asprātīgu komiku.

Kaut arī lugai ir zināmi trūkumi (piemēram, vietumis paplūduši, informatīvi dialogi), tā tomēr apliecina debitējošās dramaturģes talantu, priecē ar gaišo, optimistisko dzīves uztveri, interesantajiem tipiēm. Ar nelieliem iebildumiem kritika vienprātīgi atzīst «Ozolnieka meitu» par ievērojamu tālaika latviešu dramaturģijas sasniegumu, pareģo autorei panākumus. Veiksmīga ir arī Nacionālā teātra izrāde, pēc kuras lugu uzved citos teātros — Liepājā (1929), Ziemeļblāzmā (1929), Kuldīgā (1930), Rīgas Mazajā teātrī (1935), arī Dailes teātra Mazajā ansambli un daudzās lauku amatieru trupās.

1929. gadā Nacionālā teātra izsludinātajā lugu konkursā M. Dišlere iesniedz divus darbus. No konkursā iesūtītajām 110 lugām pirmo godalgu saņem A. Upīša vēsturiskā traģēdija «Žanna d' Arka». Vēl godalgoti tiek četri darbi — A. Ozoliņas-Krauzes vēsturiskā luga «Katrīna», I. Bračas «Velni», K. Rudzītes «Maliēna» un M. Dišleres «Iegātnis». Izrādīšanai iesaka P. Aldres, Zeltmata, J. Ķikuta, A. Laiviņa, J. Sārta, V. Zonberga (Sauleskalna) un arī M. Dišleres lugu «Zigrīdas likums».

1930. gada 8. martā Nacionālajā teātrī noteik «Žannas d' Arkas» un 26. martā M. Dišleres lugas «Iegātnis»¹⁷ pirmizrāde.

«Iegātnī» turpinās «Ozolnieka meitā» aizsāktā lauku dzīves tematika, taču citā žanrā. «Ozolnieka meitu» autore nosauca par skatu lugu, bet «Iegātni» — par drāmu. Precizējot — tā ir psiholoģiska drāma, kas skar cilvēku izjūtu un pārdzīvojumu slāņus, analizē raksturu savdabības un uz to pretišķībām veido konfliktus. Konflikta lūgā daudz — gan iekšēju (iegātnim Andrejam pašam ar sevi), gan ārēju (Andrejam ar sievu Annu un mīļāko Līnu, Lazdenei ar Dzintarieti, Līnai ar Lazdeni utt.). Pa lie-

¹⁷ Režisors A. Mierlauks; lomās J. Ģermanis (Andrejs), L. Špilberga (Anna), B. Rūmniece (Dzintariete), E. Jēkabsons (Lazdene), A. Alksnis (Jānis), A. Brehmane (Līna). Grāmatā luga iznāk 1930. gadā Valtera un Rapas apgādā.

lākai daļai ārējie konflikti izpaužas parupjā, nesavaldīgā vārdu apmaiņā, kas piešķir lugai drūmu, smagu noskaņu.

Tālaika literatūrā sveigs ir iegātņa tēls — kalpa puisis Andrejs Lazda, kas apprecējis Dzintaru māju turīgo saimnieci Annu, bet nespēj iesakņoties jaunajā vidē, un laulība izirst. Recenzenti Andreja tēlā saskatīja līdzību ar R. Blaumaņa «purva bridēju» Edgaru, lugā — sasaukumi ar «Indrānu» konfliktu (vecā Indrāntēva vietā M. Dišleres «Iegātnī» sieva noraksta mājas ieprecētam vīram, kura morālā attieksme pret sievu līdzīga jauno Indrānu nostājai pret vecajiem Indrāniem).

Andrejs tomēr ir cita laikmeta cilvēks — ne tā, kuram pieder R. Blaumaņa varoņi, un šķiet, ka M. Dišlere viņā sakoncentrējusi pēckara posmam raksturīgās saskaldītās, nelīdzsvarotās psihe īpatnības, neapklusināmu asiņu nemieru, kas nespēj stabilizēties nedz mīlestībā, nedz darbā. Viņš pārdzīvo, ka ir tikai iegātnis, ne pilntiesīgs saimnieks, taču, kad Anna mājas noraksta viņam, Andrejs ieslīgst saimniecības vadītājas Līnas varā, kura cenšas iegūt Dzintarus savā īpašumā. Andrejs morāli atkal nonāk «iegātņa» lomā. No Līnas tirānijas viņam nav spēka atbrīvoties, un viņš sāk pats sevi nicināt, jo valdīt neprot un kalpot negrib, viņam vienādi nepanesams kļūst Annas cēlums un Līnas rupjums. Andrejs jūtas kā gāju putns, kas vairākus gadus turēts būrī. Ar atziņu, ka «kļaidoņa dzīve tīkamāka kā valgā sieta», viņš atstāj Dzintarus Annai un aiziet pašulē.

Gaišs tēls drūmajā, nemierīgajā «tumsības valstī» ir Anna, kas tēlota ne tikai kā pašai dziedzīga, mīloša sieviete, bet arī kā mājas gara kopēja un sargātāja. Kad mīlestība izirusi, viņa piedāvā Andrejam dzīvot kā diviem darbabiedriem, kā saimniekam un saimniecei, kuru kopīgā saite būtu Dzintaru mājas. Annai Dzintari ir svēts dzimtas īpašums, kuru iekopis viņas tēvs un kuru viņai ir jāsaglabā saviem bērniem.

Kā pretstats Annai veidots Līnas tēls, kurā ietverts tik daudz jaunuma, naida un cinisma, ka šis tēls zaudē dzīva cilvēka vaibstus un pārvēršas konstruētā marionetē. Nemotivēta un nepārliciecināša ir viņas šaudīšanās ar revolveri, it kā uz Annu šaujot, kas banalizē drāmas finālu.

«Iegātnis» pēc pirmuzveduma Nacionālajā teātrī vēl tajā pašā 1930. gadā izrādīts Kuldīgas teātrī, Liepājas Jaunajā teātrī un Ceļojošajā teātrī.

Otrai konkursā iesniegtajai un izrādīšanai ieteiktajai M. Dišleres lugai «Zigrīdas likums» liktenis nav labvēlīgs. Nacionālais teātris solījumu nepilda un to repertuārā neuzņem. Skatuvi luga ierauga tikai pēc pieciem gadiem — 1935. gada 6. martā, kad to ar nosaukumu «Dejotājas vaina»

izrāda Rīgas Mazais teātris.¹⁸ Tā kā lugā risināti ar Saeimas deputātu piekukuļošanu saistīti jautājumi, tā savu aktualitāti 1935. gadā daļēji ir zaudējusi (Saeima Latvijā vairs nepastāvēja), taču joprojām saglabā latviešu jaunbagātnieku satīriskā zīmējuma asumu.

Jaunbagātnieku garīgā sekluma atmaskojums 20.—30. gadu latviešu prozā un dramaturģijā ir izplatīta tematika, kurai visaktīvāk pievērsās Andrejs Upīts, arī P. Rozītis, L. Zamaiča. M. Dišleres komēdija šai tematiskajā aplocē īpaši jaunas vērtības ne idejiskā, ne mākslinieciskā ziņā neienes. «Dejotājas vainā» skatuviski veikli — ar raitu darbību un atjautīgiem, spraigiem dialogiem — tēloti trīs krodzinieki — Steģis, Reiznieks un Paipaliņš, kuri enerģiski kaļ plānus, rīko balles, vāc naudu Saeimas deputātu uzpirkšanai, lai tie balsotu pret žūpības apkarošanas likumu, kurš draud atņemt viņu ienesīgo nodarbi — alkohola tirdzniecību. Sarīkotajā ballē Steģa meitai Zigrīdai ar savu deju jāsavaldzina deputāts Raudiņš, bet viņa to par uzmācību pamatīgi izpļaukā, Raudiņš Saeimā balso par žūpības apkarošanu, un likums tiek pieņemts ar vienas balsis (Raudiņa) pārsvaru. Krodzinieki par vainīgo uzskata Zigrīdu un šo likumu dēvē par Zigrīdas likumu.

Raksturzīmējumi «Dejotājas vainā» formas ziņā nav tik pārliecinoši kā iepriekšējās M. Dišleres lugās. Zigrīdas un Raudiņa tēli ir patētiski, individuālas iezīmes nav atrastas Reizniekam un Paipaliņam. Reljefākais ir Steģis ar savu neuzticību kompanjoniem, nesavaldību, dusmu izvirdumiem pret ģimenes locekļiem. Profesionāli veidots viņa dialogs ar sievu, kurā pārliecinoši atklājas abu Steģu raksturi, viņu biogrāfija, dzīves veids un nākotnes ilūzijas pēc žūpības apkarošanas likuma pieņemšanas.

«Steģis. Jā, tevis vien te trūka. Nāc, nāc vien un paklausies, ko tava smalkā meita ir iztaisījusi. Nu, nekas, tagad visi varēsiet iet ielas slaucīt.

Steģa k d z e. Savaldies tak reizi un nekliedz. Kamdēļ tad mums jāiet ielas slaucīt?

Steģis. Likums ir pieņemts, veikals jāslēdz cieti, un cita darba tak ne tu, ne es neprotam. Un bērni! Tie mums ir smalki, audzēti pēc tavas receptes. Dēls studē jau 7 gadi, bet meitas dzied un plastiko. Bet par to smalki! Pēc tā jau tu dzinies no sāкта gala. Bet ko nu tava smalkā meita ir savārijusi; kar tik ubaga tarbu kaklā.

¹⁸ Režisors A. Zommers; lomās R. Brīvmanis (Indriķis Steģis), I. Vēsmiņa (Matilde Steģe), V. Vernere (Zigrīda), L. Šmits (Reiznieks), K. Vincis (Paipaliņš), E. Čakste (Raudiņš) u.c. 1935. gadā «Dejotājas vaina» iznāca arī grāmatā A. Gulbja apgādā.

Steģa kdze. Vai tad es tur vainīga? Ko tu man to smalkumu vienmēr piemet. Kad biji nabaga skrīvera palīgs, tad gan mans smalkums un bagātība tev bija iekārojami. Bez mana pūra tu nekur nebūtu ticis.

Steģis. Jāsmejas. Kur tad nu es esmu ticis? Nodzīvojusi tu esi visu, ar saviem smalkiem bērniem izšvenderējusi.

Steģa kdze. Ak, tie mani bērni vien.

Steģis. Audzināji tak tu viņus. Man priekš tā nebija laika.

Steģa kdze. Jā, tev viss laiks bij jāpavada dzertuvēs.

Steģis. Tas ir mans veikals.

Steģa kdze. Jā, uz citu darbu tev prāts nenesās. Vai nevarēji dzīvot, kad mans tēvs tevi ierikoja par rakstvedi.

Steģis. Tu domāji, ka es palikšu visu mūžu par papīra žurku? Tad dzīvotu gan tu tā, kā tu tagad dzīvo, kā īsta lielmāte.

Steģa kdze. Kamdēļ tad visu mūžu par papīra žurku? Vai tad pagasta rakstveži nevar būt deputāti kā Augstkalns, un vai Ežiņš nebij ministrs. Krogs man jau tēva mājās bij apriebies.

Steģis. Kur tu mērķē! Ministrs, deputāts! Tagad jau varēs mēģināt, bezdarbniekos jau nu esam iekļuvuši. Būs jālūko par ministri tikt. Nu jau tavs ienīstais krogs būs cieti. Pricējies, pricējies.

Steģa kdze. Kā tad es pricējos?

Steģis. Kad mans veikals tik slikts un es pats tāds prasts zemnieks, ko tad tu tik ilgi pie manis dzīvoji? Taisies, ka tieci, abas ar savu smalko meitu.»

Varbūt tāpēc, ka «Dejotājas vaina», kas gan bija ieteikta izrādīšanai, tomēr neviena teātra repertuārā neparādījās, M. Dišlere vēlreiz pievērsās ar deputātu vēlēšanām saistītām kaislībām, kuras aizved līdz absurdam, atklāj cilvēku īsto dabu. Top komēdija «Trakais laiks», kuras pirmizrāde notiek 1932. gada 5. maijā Nacionālajā teātrī.¹⁹ Tā ir veiksmīgāka par «Dejotājas vainu», jo izveidoti krāsaināki raksturzīmējumi, kaut arī komēdijas konflikts balstīts uz pārpratumu (kā autore pati apgalvojusi, tā pamatā reāls notikums). Sīkražotāju, sīkrūpnieku un kopdarbinieku listē nodrukāts Mārtiņa Vārpiņa vārds. Mazpilsētas podniekmeistars Mārtiņš

¹⁹ Režisors A. Amtmanis-Briedītis; lomās A. Mierlauks (Vārpiņš), E. Jēkabsons (Vārpiņiete), O. Lejaskalne (Aina), E. Miezīte (Irēne), Ž. Katlaps (Leons), J. Ģermanis (Mārcis), O. Uršteins (Fredis), K. Kvēps (Guntis), R. Parņickis (Sveķis) u.c. 1932. gadā komēdija iznāk arī grāmatā.

Vārpiņš, bet vēl jo vairāk viņa sieva Lizbete iedomājas, ka tas ir viņš. Vārpiņietes godkārtība sasniedz ekstāzi, un viņas spilgtais raksturojums izvirzās komēdijas centrā. Valdonīga un pašapzinīga viņa ir no sāкта gala, bet vilinošais deputāta kundzes gods šīs īpašības sakāpina. Viņa sāk rīkoties. Stumda un komandē Vārpiņu, jo: «Bez manas palīdzības tu tik un tā Saeimā netiksi, jo tu tak neesi nekas! Bet viss vēl nav zaudēts! Man jārikojas!» Viru viņa ieģērbj svinīgi melnā uzvalkā, kalponei apsien mazu priekšautiņu un uzbāž baltu galvassegu, jo viņa taču vairs nekalpo pie podniekmeistara, bet pie nākamā Saeimas deputāta, un tāpēc: «Tev jāstaigā, kā es tev lieku.» Meitām Ainai un Irēnei nosaka, kur viņas drīkst iet, kur ne, ar ko drīkst precēties, un tos, ar kuriem nedrīkst, dzen projām. Ja viņas pavēles netiek pildītas, vīrs un meitas, līdzīgi cietumniekiem, tiek ieslēgtas dzīvoklī. Tāpat rupji, bez ceremonijām Vārpiņiete aizraida visus radus un draugus, kas grib Vārpiņu satikt. Vārpiņiete ar savu valdonību, augstprātību, tirāniju ir gara radniecē Annai R. Blaumaņa lugā «Ļaunais gars», tas pats mietpilsones tips, kas sastopams A. Upīša satīriskajās komēdijās.

M. Dišleres luga rāda, ka Saeimas vēlēšanas visu dzīvi ir sagriezušas drudžainā, trakā kaislību virpulī, kurā dominē godkārtība, savtīgums un — muļķība. Students Leons Svilpīte pretēji Vārpiņietes brutalitātei vēlētajus sev vervē ar lišķīgiem glaimiem, mīlestības apliecinājumiem un precību solījumiem katrai ceļā sastaptai meitenei. Viņa programmu neviens nezina (jādomā, arī viņš pats ne), bet, kā saka viena no viņa pielūdzējām Irēne, «vai nu tas nav vienalga», galvenais — kļūt par deputāta kundzi.

Kāds cits deputāta kandidāts balsis «zvejo» ar alkoholu. Vārpiņš sajūsmināts atceras: «Saeimas kandidāts tik sauc un tik maksā, sauc un tik maksā, bet mēs lai tik dzeram.» Un potenciālie vēlētajī dzer tā, ka otrā rītā jau ir aizmirsuši gan kandidāta uzvārdu, gan listes numuru, par kuru jābalso.

Un kur tad vēl lepnie goda mielasti un apsveikumi ar liekulīgām un tukšām frāzēm, kad panaivais podniekmeistars pēkšņi pārvēršas par lielu politiķi ar lielu politisku tālredzību!

Tikpat savtīgi kā deputāti ir arī viņu vēlētajī. Laidiņš prasa, lai Vārpiņš, kļūdams Saeimas deputāts, neļauj piešķirt jaunsaimniekam viņa rentēto pļavu, Ditmaniete — lai atlaiž skolotāju, kas «ieēdies» uz viņas dēlu un liek tam tikai divniekus, Sveķis — lai nedod atļauju Saviesīgajā biedrībā atvērt bufeti, jo tā atņems ienākumus viņa restorānam.

Savtīguma un godkāres nesamaitāti ir jaunās paaudzes pārstāvji — Aina, Guntis, «īstais» Mārcis Vārpiņš —, kuri tēloti ar M. Dišlerei raksturīgajām gaišajām, optimistiskajām krāsām kā godīgi, patstāvīgi un spriņģi jaunieši.

Pēc pirmuzveduma Nacionālajā teātrī «Traks laiks» izrādīts arī Jūrmalas teātrī (1932).

M. Dišleres populārākā luga ir komēdija «**Studentes vasara**», ko autore sākotnēji nosaukusi par «Kraujēnu mantiniekiem». Ar nosaukumu «Studentes vasara» to 1931. gada 16. oktobrī uzveda Dailes teātris.²⁰

Komēdijas darbība norisinās lauku vidē, bet konfliktu veido paaudžu attiecības vienas ģimenes lokā. R. Blaumaņa «Indrānu» konfliktu M. Dišlere ir modernizējusi, skatījusi laikmetiskā kontekstā. Atšķirībā no «Indrānu» Edvarta M. Dišleres tēlotā jaunā paaudze vairs netīko pēc saimniekošanas Kraujēnos. Tā ir jaunas formācijas paaudze — pilsētā skolota, kas dzīves jēgu atradusi citās sabiedriskās sfērās. 30. gados, kad Latvijā arvien skaļāk sāka skanēt aicinājumi doties uz laukiem, M. Dišlere nepievienojas šai ideoloģiskajai strāvai, neaicina katrā ziņā kļūt par zemkopjiem. Viņas koncepcija — katram cilvēkam ir savs dzīves uzdevums, un tam arī apzinīgi un mērķtiecīgi jāseko.

Lugas lielākā mākslinieciskā veiksmē ir reljefi zīmētais Kraujēnu saimnieks — Indrāntēva gara radnieks, tikpat lepns, stingrs, arī stūrgalvīgs un apskaužami dziļi sakņots savā zemē, savā sētā. Kraujēnu tēva traģika ir tā, ka viņš nezina, kas pēc viņa nāves vadīs saimniecību, kuras iekopšanai tas atdevis savu jaunību, visu savu mūžu. Un, kad dēli no Kraujēniem atsakās (Pauls gatavojas zinātnieka karjerai, Valdis ir dzejnieks), turīgais saimnieks jūtas kā nabags: «Bērnus esmu izaudzējis, bet, kas turpinātu manu darbu, — nav. Nabagāks par pēdējo rokpelni.»

Studente Velta apveltīta ar tādu pašu enerģiju, patstāvību, darba tikumu kā «Ozolnieka meitas» Milda, taču Veltā vairāk dzīvesprieka, nebēdnības, atjautības, atbildi, turklāt asprātīgu, viņa nevienam parādā nepaliek. Asprātīgas ir viņas «vārdu kaujas» ar Kraujēnu Valdi.

Velta ir arī tā, kas drosmīgi atved atpakaļ Kraujēnos vecāko dēlu Pēteri, kuru tēvs kāda konflikta dēļ pirms trīspadsmit gadiem padzinis no

²⁰ Režisors E. Smilģis; lomās T. Lācis (Kraujēnu tēvs), A. Mača (māte), K. Veics (Pauls), H. Zommers (Valdis), A. Filipsons (Pēteris), E. Viesture (Velta), I. Laiva (Rita), L. Bērziņa (Alma), K. Pabriks (Alberts) u. c. «Studentes vasara (Kraujēnu mantinieki)» grāmatā iznākusi 1931. gadā A. Gulbja apgādā.

mājām un par kuru negrib vairs neko dzirdēt. Abi tomēr naida plaisu aizber, un Pēteris kļūst par Kraujēnu jauno saimnieku.

Tālaika kritiķi autorei pārmeta, ka lugas izskaņā nemotivēta esot Veltas aizbraukšana uz pilsētu kopā ar Valdi, jo gaidīta, ievērojot viņas mīlestību pret laukiem un lauka darbiem un pazišanos ar Pēteri, viņas palikšana pie Pētera Kraujēnos. Šādu pārmetumu jāapstrīd, jo komēdijas gaitā Valda un Veltas «vārdu divkaujas» pārliecinoši atklāj abpusējās simpātijas. Un Velta turklāt nav cilvēks, kas precēsies ar Pēteri tāpēc, lai kļūtu par Kraujēnu saimnieci. M. Dišleres uztverē sirds ceļi nav paredzami un prognozējami.

Siltām krāsām veidots Kraujēnu mātes tēls. Tā ir latviešu māmuļa, kuru raksturo sirsnīgums, gādīgums, nemitīgas rūpes par vīru un dēliem.

Pēc pirmizrādes Dailes teātrī «Studentes vasara» līdz 1940. gada lieldarbu okupācijai daudz izrādīta dažādos teātros: Ziemeļlatvijas teātrī Valmierā (1932), Ventspils teātrī (1932), Daugavpils teātrī (1937), Rīgas Mazajā teātrī, kā arī daudzās amatieru, īpaši lauku trupās. Tā iestudēta arī Valmieras teātrī (1943 un 1989) un Melburnas latviešu teātrī Austrālijā (1972), divi pēdējie uzvedumi ar nosaukumu «Kraujēnu mantinieki».

M. Dišlere sarakstījusi vēl joku lugu divos cēlieņos «Tik vienu glāzīti» (grāmatā izdevis A. Gulbis 1933. gadā) un lugu «Bagāta līgava», kuras pirmizrāde notika 1934. gada 18. aprīlī Dailes teātrī,²¹ bet grāmatā tā nav izdota.

«Bagāta līgava» turpina M. Dišleres dramaturģijai raksturīgo humāno līniju — aizstāv pavesto un pamesto vientuļo māti, cildina viņas morālās īpašības, taču šajā literāri daudz ekspluatētajā tēmā autore nav spējusi ienest ne problemātiski, ne formāli svaigus elementus. Turīgs, izglītots lauku māju saimnieks pavedis jauno kalponi Ilzi, kurai garīgo līdzsvaru, cilvēcisko pašcieņu atdod Līča bagātā līgava Elvira. Viņa atmasko Līča nekrietnību, abu laulības izjūk, Līcis lūdz piedošanu Ilzei, taču tā nākamās mātes lepnumā viņa piedāvāto precēšanos atraida.

Darbība lugā raita, bet psiholoģiski spilgtāki raksturi tajā neparādās. Literārā apdare it kā palikusi pusceļā.

«Bagāta līgava» ir pēdējā M. Dišleres izrādītā luga. Bija iecerētas jaunas lugas, aizsākts garāks romāns. Bet, tā kā, rakstnieces paša vārdiem runājot, viņa strādā nesistemātiski un tādēļ šaubās, vai romānu vispār

²¹ Režisors E. Smiļģis; lomās E. Mercs (Jūlijs Licis), B. Ozoliņa (Ilze), E. Bramberga (Elvira) u.c.

uzrakstīs, līdz liktenīgajai deportācijai atklātībā nekas neparādījās. Turklāt, būdama noslēgtas dabas cilvēks, M. Dišlere par saviem literārajiem nodomiem nemīlēja runāt, tāpat kā nemīlēja savu lugu pirmizrādēs iziet publikas priekšā uz skatuves. Tikai pēc «Bagātas līgavas» uzveduma viņa esot «izsaukta gan».

Kaut arī nereti M. Dišlere šaustījusi dažādus mūsu netikumus, īpaši egoismu, savtīgumu, garīgu aprobežotību, viņas lugās ar lielu optimistisku pārliecību skan ticība latviešu tautas ētiskai stabilitātei, garīgam spēkam, ko apliecina tādi enerģisku, patstāvīgu, vitālu jauno sieviešu tēli kā Ozolnieku Milda, studente Velta, vienkāršā kalponīte Ilze. Par sievietes — rakstnieces un viņas tēloto sieviešu lomu literatūrā M. Dišlere teikusi: «Sievietes spējas taisni dramatiskā laukā tiek ļoti bieži apšaubītas, jo mums, sievietēm, noliedz objektivitāti, kas tik nepieciešama šai literatūras nozarē. Man tomēr liekas, ka mūsu labākās dramatiķes Aspazija un Anna Brigadere ir spīdoši pierādījušas, ka sievietes var būt labas dramatiķes. Subjektīvismu sieviešu darbos varbūt var saskatīt vielas izvēlē un temata apstrādājumā, uzticot augstākos ideālus paust varonei — sievietei. Tad arī sieviešu tēli iznāk pilnīgāki, dzīvāki un īstāki. Liekas, ka arī autorēm viņu varones ir mīļākas, tuvākas. Par sieviešu tipu dominēšanu šinīs lugās var spriest jau no darbu nosaukumiem: «Zaļša līgava», «Vaidelote», «Zeltīte», «Ilga», «Maija un Paija», «Kad sievas spēkojas», «Princese Gundega un karalis Brusubārda» utt. Ja runāju par sevi, tad man arī jāsaka, ka sieviešu tēlus skatu daudz dzīvāk un tie ir mani mīļie bērni, un tikai viņiem gribas uzticēt tās idejas, kuras vēlētos vest dzīvē.»²²

Jau par pirmo M. Dišleres lugu «Ozolnieka meita» kritiķis J. Kārklīšs teicis, ka jaunā autore te parādoties kā R. Blaumaņa tradīcijām uzticīga lauku dzīves vērotāja un tēlotāja. Par «Iegātņi» A. Upīts norādīja, ka tajā ir blaumaniska uztvere un interpretācija, kas gan arhaiska, novecojusi. Savukārt par «Studentes vasaru» H. Zariņš rakstīja, ka autorē «vērojam simpātisku talantu un lauku dzīves blaumanisko skatīšanu» (Brīvā Zeme. — 1931. — 17. okt.). Un par to pašu lugu M. Zīverts apgalvoja, ka M. Dišlere «ir jau pierādījusies par cītīgu Blaumaņa tradīciju turpinātāju» (Jaunais Zemgaliētis. — 1931. — 30. dec.).

Bet, lai nonāktu pie R. Blaumaņa, viņai bija jāiziet Rietumeiropas dramaturģijas skola. Savu literāro gaitu sākumā, kā M. Dišlere pati norādījusi, viņa aizrāvusies ar Rietumeiropas dramaturgiem, savu pirmo lu-

²² Dišlere M. Mans ceļš uz drāmu. — 13., 14. lpp.

gu uzrakstījusi tiešā B. Bjernsona un H. Ibsena ietekmē. Taču dzimtās Kokneses pusē aizvadītās vasaras, vērīgā ielūkošanās latviešu lauku sētās un latviešu zemnieku dvēselēs pārmāca svešās ietekmes un tuvināja dramaturģi A. Brigaderes, J. Jaunsudrabiņa un īpaši R. Blaumaņa latviskajai mentalitātei.

R. Blaumaņa raksturošanas mākslas psiholoģiskos dziļumus M. Dišlere neaizsniedza. Viņas mākslinieciskās meistarības pilnveidošanās ceļu un vispār literāro darbību pārtrauca 1941. gada jūnija deportācija — rakstnieci ar vīru un meitu izsūtīja uz Krasnojarskas novada Tasejevas ciemu. Kārlis Dišlers strādāja dažādus darbus, arī automašīnu vajadzībām zāģēja klucšus, un piecdesmit piecus gadus vecā rakstniece palīdzēja tos zāģēt. 1946. gadā Minna un Kārlis Dišleri pārcēlās uz Taišetas pilsētu Irkutskas apgabalā pie meitas Ilgas, kura kara laikā bija tur nosūtīta darbā. Kārlis Dišlers neilgi strādāja par vācu valodas skolotāju dzelzceļnieku skolā, kur saņēma dzelzceļa brīvbiļeti, un 1947. gadā visi trīs Dišleri atgriezās dzimtenē, puslegāli apmetās uz dzīvi Siguldā. Bet 1950. gadā no jauna visi trīs tika izsūtīti, šoreiz uz Krasnojarskas novada Poļevojes ciematu. Rūpēdamies par iztiku, Kārlis Dišlers vēlreiz, tāpat kā jaunībā, pievērsās tulkošanai. Ar brālēna E. Birznieka-Upīša atbalstu viņš, piemēram, krievu valodā pārtulkoja E. Birznieka-Upīša stāstu «Džamaledīns un ērglis» un desmit «Pastariņa dienasgrāmatas» stāstus, kuri ar E. Dišlera vārdu publicēti 1953. gadā krievu valodā izdotajā E. Birznieka-Upīša izlasē. Visi Dišleru lūgumi atgriezties dzimtenē tika noraidīti. Kārlis Dišlers saslima ar dizentēriju un, nesaņēmis pienācīgu medicīnisko palīdzību, 1954. gada 18. septembrī mira (apglabāts Poļevojes kapos). Minna Dišlere 68 gadu vecumā atgriezās dzimtenē. Pēdējos mūža gadus viņa pavadīja pie meitas Skrīveros, kur 1976. gada 26. jūnijā mira. Rakstniece apbedīta Skrīveru kapos.

Minna Dišlere latviešu literatūras vēsturē ieiet kā R. Blaumaņa literāro tradīciju turpinātāja. Gan ar blaumaniski latvisko un gaišo pasaules uztveri, gan ar atjautīgo, labsirdīgo humoru un skaidro, labskanīgo valodu M. Dišleres lugas guva tautas mīlestību (viņas lugu pirmizrādēs teātri allaž bijuši pārpildīti), jo, tāpat kā R. Blaumanis, viņa stingri stāvēja uz tautiskā reālisma pamatiem, atsedza lauku cilvēku darba tikumu un ciešo, nesaraujamo saistību ar zemi, ar lauku vidi, taču, R. Blaumanim radniecīgus sadzīves konfliktus risinot, izgaismoja tos atbilstoši savam laikmetam — 20.—30. gadu realitātei un cilvēku domāšanai.

Jānis Kalniņš

Ansīs Gulbis

(1873—1936)

Ar Anša Gulbja vārdu pirmām kārtām saistās spožas lappuses latviešu grāmatniecības attīstībā. Uzskatot grāmatu bagātību par vienu no nozīmīgākajām katras tautas kultūras sastāvdaļām, savu izdevējdarbību A. Gulbis jau carisma laikā, bet jo sevišķi Latvijas neatkarības gados veidoja ar tik plašu kultūras izpratni un vērienu, ka kļuva par vienu no izcilākajām personībām latviešu kultūras dzīvē.

No Latvijas patstāvības gadiem Ansīs Gulbis intensīvi pievēršas arī literārajai jaunradei, kur nozīmīga vērtība ir viņa kultūrvēsturiskas ievirzes romāniem. Rosīga ir viņa sabiedriskā darbība, organizējot un vadot ar tautas kultūru saistītus pasākumus.

Kā dzīvē, tā daiļdarbos īpatnēji iezīmējas Anša Gulbja personība — aizrautīgs, cildens ideālists, cilvēks, kas dzīvo ar mērķi visu savu iespēju robežās kalpot savas tautas kultūras attīstībai un izveidei. Šai ziņā nojūk robežas starp Gulbi kā cilvēku un Gulbja ideāltēliem viņa sarakstītajos darbos: tas ir aktīvs ideālists, gribas un pienākuma cilvēks, kas savu mērķu sasniegšanai spēj atteikties no visa, arī no savas personīgās dzīves laimes.

Rainis grāmatā «Kastaņola» izsakās, ka paša biogrāfijas rakstīšana ir satura rādītāja rakstīšana saviem darbiem. Kad iepazīstam A. Gulbja daiļradi, tad jāsecina, ka šī atziņa, šī patiesība ir īpaši nozīmīga, jo lielākā daļa rakstnieka darbu tieši izaugusi no viņa biogrāfijas. Tāpēc šķita, ka varbūt nav nelaime, ja par A. Gulbja dzīvi tiek pastāstīts mazliet vairāk, nekā šāda veida apcerēs parasts.

Dzīve

Ansīs Gulbis nāk no Kurzemes. Viņš dzimis 1873. gada 8. decembrī Smārdes muižas kalpa Kārļa Gulbja un tās pašas muižas istabenes Annas (meitas uzvārdā — Ūze) ģimenē. A. Gulbja vecākiem ir uzņēmīgs gars.

Cerēdami tikt pie lielākas rocības un patstāvības, drīz pēc apprecēšanās viņi kļūst par vaļiniekiem — cilvēkiem, kas pelnās dažādos darbos, ko sameklējuši un uzņēmušies paši, bez kungiem un saimniekiem. Tas tomēr kļūst liktenīgi, jo drīz ģimeni piemeklē smaga nelaime: dzelzceļa izbūves darbos strādājot, 1876. gada agrā pavasarī Kārlis Gulbis sasaldējas un mirst, viņa sieva paliek viena ar diviem maziem bērniem — trīs gadus veco Ansi un par vienu gadu jaunāko meitenīti Annu. Jaunajai atraitnei ir tikai divdesmit četri gadi, un viņa ar bērniem atgriežas sava tēva mājās. Bet ne uz ilgu laiku — tēvs drīz pārved jaunu sievu, sākas nesaskaņas, un A. Gulbja māte kādā saltā ziemas dienā līdz ar bērniem tēva mājas pamet un dodas uz Rīgas jūrmalu, kur Bigauņciemā, vēlāk arī Antiņciemā noris Anša Gulbja bērnības un agrās jaunības gadi. Annai Gulbei piemīt sīksta uzņēmība un enerģija, arī patvaļa, svabadība. Viņa neiesaistās kādā noteiktā darbā citu cilvēku kalpībā, bet strādā patstāvīgi, savrup. Viņa pelnās ar zeķu un cimdu adīšanu zvejniekiem, vasarā ar abiem bērniem izstaigā plašus un tālus apkaimes mežus sēņojot un ogojot. Galēja trūcība un nabadzība Gulbju ģimenē neienāk. Tā nākamais grāmatnieks un rakstnieks, šķiet, jau bērnībā ieaug tai uzņēmības garā un patstāvībā, kas tik raksturīga visai Anša Gulbja dzīvei. Ieaug lietišķībā un tieksmē katru darbu darīt labi, tā sagādājot darba darītājam atzinību un cieņu.

Jau no agras jaunības A. Gulbim piemīt tieksme skatīties tālāk par dzīves ikdienu. Nomācījies Bigauņciema pagastskolā trīs ziemas, Ansis Gulbis patstāvīgi mācās pie sava skolotāja meitas vācu valodu. Jau agri viņš ievērojis, ka bez izglītības, bez zināšanām cilvēkam grūti, pat neiespējami kaut ko sasniegt. Ansim ir viegla galva uz rēķiniem, un zvejnieki labprāt uzmeklē zēnu, lai viņš aprēķina, cik liela katram zvejasviram ir peļņas daļa, kas iegūta kopīgā darbā. Ciemata ļaudis dzīvo smagi, pat tumsonīgi, un pāri vistiešākajai ikdienai neiet ne viņu domas, ne darbi. Bet gluži pasaules malā šie zvejnieki neatrodas — jūrmalā vasaras saulē un vējos laiku pavada dažāda turīguma ļaudis ne vien no Rīgas, bet pat no Pēterburgas. (Kā zināms, Bigauņciemā par skolotāju neilgu laiku strādāja Vilis Plūdonis, un viņa poēmā «Divi pasaules» ienākusi gan šai ciemā iepazītā zvejnieku posta dzīve, gan vasarnieku tukšā, skanīgā dīkdienība.)

Sagadās, ka vēriģo, izdarīgo jaunekli ievēro pārvācojies poļu veikalnieks Skrupskis un sarunā viņu savā pārdotavā Rīgā par mācekli. Tas notiek 1889. gadā, un Ansim Gulbim tad ir sešpadsmit gadu.

Tā ir stingra, pedantiska dzīves skola, ko pirmajā darbavietā iziet lauku jauneklis. A. Gulbim jābūt ne vien augu dienu veikalā, viņam kā mā-

ceklim — tā tas tolaik pieņemts — jādzīvo arī sava principāla ģimenē, kurā viņš puslīdz ir kā ģimenes loceklis, bet tas nozīmē, ka jauneklīm tikpat kā nav brīva laika, «sava laika».

Par savām saistībām ar darba devēju un par izredzēm, kādas bija, strādājot veikalā, A. Gulbis atmiņu stāstījumā «Pasaka par grāmatu» vēlāk rakstīja:

«[...] tais laikos tirdzniecības mācekļi cittautiešu firmās dzīvoja pilnā pansijā, bez tam es biju reģistrēts Rīgas pilsētas tirdzniecības nodaļā kā otrās šķiras tirdzniecības māceklis un pēc izkalpotiem mācekļa gadiem varēju saņemt komija apliecību līdz ar tiesību tikt uzņemtam par Rīgas pilsoni.»¹

Un A. Gulbis turpina, ne bez vieglas ironijas:

«Šo privilēģiju es savā muļķa prātā neiegaumēju un neizlietoju.»²

Strādādams par mācekli, A. Gulbis tomēr kaut cik paspēj nodarboties ar pašizglītību, viņš meklē arī saites ar latviešu kultūras dzīvi Rīgā, un tā viņu vilktin pievelk. Bet par visu vairāk viņam patīk grāmatas. Jaunais cilvēks mēģina rakstīt arī pats, un rodas stāsts «Divi Jāņu dienas». A. Gulbis to aiznes Bernhardam Dīriķim uz «Baltijas Vēstneša» redakciju.

«Sirmais kungs ar zelta brillēm sēdēja savā kabinetā augstā sēdekli kā karalis pie savas pults, saņēma manu manuskriptu un teicās nosūtīt dēlam A. Dīriķim uz Ogrī, kurš bija avīzes literāriskā feļetona redaktors. Liels bija mans pārsteigums, kad pēc divām nedēļām manu stāstiņu nodrukāja un nedēļu vēlāk kādu tulkojumu no vācu valodas. Es tā nokauņējos, ka neuzdrošinājos iet pēc honorāra, un to nekad neiekasēju. Atzinu, ka jauneklis ar nepietiekošu izglītību nevar kļūt par rakstnieku, un tā 15 gadus neņemu vairs spalvu rokā.»³

Tas notika 1892. gadā.

Jaunekli savādā kārtā starp grāmatām gluži vai fascinē enciklopēdijas:

«Uz mani dziļu iespaidu atstāja Jēkaba Dravnieka konversācijas vārdnīcas publicēšana. Es iegādājos pirmo burtnīcu, izlasīju rindu pa rindai, bet negribu apgalvot, ka visu sapratu. Man bija toreiz 18 gadu.»⁴

¹ Gulbis A. Kopoti raksti. — R., 1937. — 1. sēj. — 193. lpp.

² Turpat.

³ Turpat. — 194. lpp.

⁴ Turpat. — 193. lpp.

Ansis Gulbis toreiz vēl nezināja, pat nesapņoja, ka pēc gadiem būs viens no kapitālākā izdevuma latviešu grāmatniecībā — Latviešu konver-sācijas vārdnīcas organizētājiem un izdevējiem.

Alkdams pēc lielākas svabadības un ciešākas saskares ar Rīgas latviešu sabiedrisko dzīvi, A. Gulbis pamet darbu veikalā un iestājas R. Heizermaņa finieru fabrikā par strādnieku (ar atalgojumu 4 rbļ. 64 kap. nedēļā). Nu viņš vakaros un svētdienās bija brīvs.

«Cēlos 5 rītā [...] un tikpat jautri, kā uz darbu iedams, pēc 12 stundu smaga darba, dzīdams ķerrās klučus, es vakaros atgriezos mājā, ņēmu daļību Rīgas Latviešu biedrības teātrī kā statist, piedalījos «Ausekli» un Pēterburgas Ārrīgas dziedāšanas biedrībā kā valdes rakstvedis. Bija jāsa-tausta garīgie pavedieni, jāatrod kontakts, kur dzīves ārēs karājās tik daudz laimes šūpuļu, ka vajadzēja vienīgi uzņēmības un drosmes uzrāp-ties visaugstākās pakāpēs un triumfēt.»⁵

Jauneklim ir dzīva fantāzija, aktīva darbošanās kāre, cieta griba. «Kaut ko lielu pasākt, nerēķinoties ar apstākļiem, manī laikam iedzimis.»⁶ A. Gulbis mēģina kļūt par aktieri, bet viņam neveicas. Kad Rīgas Latviešu teātris izsludina lugu konkursu, viņš tajā iesniedz pusvēsturisku lu-gu «Latvieši». Luga godalgota netiek, bet teātra direktors Pēteris Ozoliņš viņu labvēlīgi uzmodina: «Nenokariet galvu un strādāriet tālāk. Jāiepa-zistas dziļāk ar teātra dzīvi un drāmu vispār.»⁷

Vairāk panākumu A. Gulbim ir darbā fabrikā. Notiek puslīdz kā pa-sakā: kā vienkāršs strādnieks sācis, Ansis Gulbis īsā laikā kļūst par fab-rikas nodaļas vadītāju, kam jāpārzina ap simts strādnieku darbs (atal-gojums nu jau ir 15 rubļu nedēļā). Bet ne paaugstinājums darbā, ne it solīdais atalgojums jaunajam cilvēkam sirdi nesaista, un pēc kādiem sī-kiem pārpratumiem A. Gulbis no fabrikas aiziet. Viņš pamet arī Rīgu un dodas uz Daugavpili, kur divdesmit četru gadu vecumā uzsāk darbu Kārļa Jozesa grāmatu, muzikāliju, rakstāmlietu un mākslas priekšmetu veikalā (ar atalgojumu 10 rubļu mēnesī). Nu viņš ir nokļuvis grāmatu valstībā, kas pievelk arvien vairāk un vairāk. Bet, ka pats kādreiz varētu kļūt par grāmatu izdevēju, par to A. Gulbis tolaik vēl nedomā. Veikalā grāmatas ir krievu, vācu, franču un poļu valodā, firmas valoda ir vācu un krievu, un latvietis Gulbis darbabiedru vidū ir kā baltais zvirbulis. Viņu

⁵ *Gulbis A.* Kopoti raksti. — 1. sēj. — 195. lpp.

⁶ Turpat.

⁷ Turpat. — 196. lpp.

gan neviens par latvieti neuzskata, viņš, šķiet, ir vācietis, vācu valodu šis jaunais cilvēks prot nevainojami (krieviski Gulbis runā mazāk veikli, un — savādā kārtā — tā tas palika visu mūžu).

Arī Daugavpils veikalā A. Gulbja panākumi ir apbrīnas vērti: pēc trim mēnešiem viņš jau pārzina visu veikalu, bet pēc gada ir firmas pārvaldnieks. Saskaņā ar tolaiku tradīciju viņš atkal puslīdz ir kļuvis par sava principāla ģimenes locekli — ar nodrošinātu dzīvokli un ēšanu pie principāla galda. Darbs ar grāmatām A. Gulbi aizrauj, viņš strādā arī pēc veikala slēgšanas līdz vēlām vakara stundām, sīki jo sīki iepazīdamies ar grāmatu tirdzniecības un izplatīšanas noslēpumiem. Ar to, kas Daugavpilī notiek sabiedriskajā dzīvē, viņam nav nekādu sakaru.

Bet tad pēkšņi notiek atpakaļpagrieziens A. Gulbja dzīvē un darbā: piesolot augstu atalgojumu, Heizermaņa finieru fabrika viņu aicina atpakaļ uz Rīgu, un A. Gulbis šim aicinājumam paklausa.

Heizermaņa fabrikā Ansim Gulbim klājas labi, bet pats darāmais darbs viņam tik ļoti nepatīk, ka apmēram pēc gada, kad viņa bijušais šefs Kārlis Jozess atbrauc uz Rīgu un aicina pie sevis, A. Gulbis no jauna dodas uz Daugavpili. Viņu nemainīgi pievelk grāmatu pasaule, viņam ir nepieciešamas arī ciešākas saites ar latviešu sabiedrisko dzīvi nekā tas bija iespējams, strādājot R. Heizermaņa fabrikā. Cigarešu kastīšu dēlīšus gatavojot, A. Gulbja ideālismam nebija kur izpausties.

Jaunais Daugavpils dzīves un darba posms ir it kā šo ilgu, šo pusneapzināto dziņu piepildījums un tālākaicinātājs. Tieši šajā laikā A. Gulbis nonāk saskarsmē ar cilvēkiem, kas alkst ikdienas dzīvē lielāku gara plašumu, viņš sapazīstas ar latviešiem, kas paslepen laiku pa laikam pulcējas kopā, lai spriestu par latviešu tautas nākamību. Protams, Daugavpils, Augšzeme ir par vairākiem gadu desmitiem kultūras un sabiedriskās dzīves centienu ziņā atpalikusi no Rīgas, no Vidzemes, Kurzemes, Zemgales. Daugavpils gaišāko prātu centienos ir daudz radniecīga ar latviešu tautas pirmās atmodas sākumiem — neviltota jūsma un ideālisms, par savas tautas nākamību runājot un domājot. Nomāc atklāti paustie pārkrievošanas centieni. Bet ir arī lielas atšķirības ar pārējo Latviju. Daugavpilī nedaudzie nacionāli noskaņotie latvieši atrodas svešautiešu vidē, tāpēc plašākai darbībai viņiem nav iespēju. Tā ir spriešana, runāšana un sapņošana par nākamību, kas aizstāj konkrētu praktisku rīcību. Bet šis nedaudzo inteliģento daugavpiliešu brīvais, ikdienas sīkumainības un ķīviņu nesaduļķotais ideālisms saista, aizrauj Ansi Gulbi. Viņš nākotni redz tai jūsmā, kas radniecīga Andreja Pumpura, Ausekļa, Krišjāņa Valdemāra

laikmetam. Tālaika Rīgas burzma, latviešu savstarpējā apkaršanās jūsmīgi noskaņotajam Gulbim paiet garām, dzīve viņu nespēj piedalīties tajās pretrunu cīņās, kas plosās Rīgā. Par gaišākajiem mirkliem un iespaidiem Daugavpils posmā Ansis Gulbis «Pasakā par grāmatu» raksta:

«Tanī laikā Daugavpilī uzturējās pēc gara ceļojuma pa Transkaspiju Andrejs Pumpurs un visa Daugavpils garnizona latviešu virsnieku dvēsele kapteinis Ādams Kreicbergs rīkoja sanākumi pie sevis, kurā arī mani uzaicināja. Tā bija svētku diena. Kārtis nespēlēja un neviens nepiedzērās, kā bieži tādos gadījumos notiek.»⁸

Puslīdz nejauši A. Gulbim tiek izteikts pirmais pamudinājums izdot grāmatas. Tas ir Andrejs Pumpurs, kas uzrunā A. Gulbi:

«Nu, jaunais cilvēks, kā būtu ar manu rakstu izdošanu? Jums šī lieta taču nav sveša?»⁹

Savukārt kapteinis Kreicbergs (vēlāk ģenerālis Latvijas armijā) piebilst:

«Es kādu sava pagasta jaunekli, šad un tad uzdāvinādams kādu grāmatu, esmu pavadinājis uz rakstniecību. Man būtu liels prieks, kad mūsu jaunais draugs kļūtu par izdevēju.»¹⁰

Strādādams Daugavpilī, Ansis Gulbis iepazīstas ar Subates ārstu P. Kalniņu, gudru, gaišu cilvēku, kas raksta «Austrumā». Šai laikā A. Gulbis uz mūžu sadraudzējas ar Randenes muižas (agrāk to nomājis J. Raiņa tēvs) vēlāko īpašnieku kooperatoru Vili Siliņu. Tas ir P. Kalniņš, kas Gulbim pasaka, ko vajag, lai nodibinātu solīdu latviešu grāmatu izdevniecību. Jāiegūst divi noteikumi:

«Vispirms profesionāla izglītība. Tad kapitāls. [...] Nospraužot idejiskas līnijas, jābūt materiālai aizmugurei, kas sargātu šīs nospraustās līnijas no sabrukuma.»¹¹

Un A. Gulbis, savu jaunību atceroties, rezumē: «Tā bija tā lielā atziņa, kura kļuva vēlāk izšķiroša manā darbībā.»¹²

Profesionālās izglītības apgūšanai daudz jau bija devis praktiskais darbs Jozesa firmā. A. Gulbis ar lielu kāri un ieinteresētību iepazīstas ar ārzemju izdevniecību jaunākajiem grāmatu katalogiem. Tie viņu rosina,

⁸ *Gulbis A.* Kopoti raksti. — 1. sēj. — 202. lpp.

⁹ Turpat.

¹⁰ Turpat.

¹¹ Turpat. — 204. lpp.

¹² Turpat.

komplektējot firmas sortimentu ar vērtīgākajiem daiļliteratūras izdevumiem. Daudz ierosinoša viņam dod iepazīšanās ar vācu grāmatniecību, tās vēsturi astoņu sējumu izdevumā «*Die deutsche Buchhändler-Akademie*». Kad šefs šo izdevumu kādā dienā A. Gulbim noliek priekšā uz galda, tā šķiet svētku diena, viņš ir tik saviļņots un iepriecināts, ka — «to nakti es laikam negulēju».

Zināšanas A. Gulbim krājas — bet vai arī vajadzīgā nauda, lai tās liktu lietā, paša izdevniecību veidojot?...

Daugavpils bija viena no starpstacijām ceļā no Rietumiem uz Pēterburgu vai Rīgu. Firmai, kurā A. Gulbis strādāja, bija monopoltiesības koncertu sarīkošanā. «Tikai pasaules slavenības tika pie vārda.»¹³

Koncertdzīve Daugavpilī bija rosīga.

A. Gulbis:

«To ziemu Daugavpilī koncertēja trīs tālaika ievērojamākie pianisti: Jozefs Hofmans, Reizenhauers un Osips Gabrilovičs. Visi koncerti bija galīgi izpārdoti.»¹⁴

A. Gulbim vislabāk patika Maskavas tirgoņa dēls Gabrilovičs — «jau-neklīga pārgalvība un spars viņa spēlē bija dominējoši. [...] Kā cilvēks raksturā noteikts, drošs, reti uzņēmīgs, viņš cerēja iekarot pasauli, kas viņam arī izdevās, sevišķi Amerikā.»¹⁵

Pēc koncerta, ātrvilcienu uz Varšavu gaidīdams, Gabrilovičs uzaicinājis Ansi Gulbi «Grand-Hotel» viesnīcā pie sevis. Sarunas laikā kādā brīdī slavenais pianists izsaucies:

«Ko jūs šeit sirgstat šai provinces pilsētiņā!»

Ansis Gulbis atbildējis, ka Daugavpils ir lielāka par guberņas pilsētu Vitebsku, bet Gabrilovičs atraucis:

«Pasaulē! Ārā pasaulē!»¹⁶

Drīz tas arī notika. Ansis Gulbis gan nedevēs uz Ameriku, bet tomēr uz «lielo pasauli» — uz Pēterburgu. Bet pirms tam viņam bija jāpārspēj divi grūtumi, divas likstas: jātiek galā ar tuberkulozi (tā bija jau ielaista tiktāl, ka viņš splāva asinis) un mīlestības nedienām. Ar ārstu palīdzību A. Gulbis nepilna gada laikā slimību pārvarēja, turpretī mīlestības likstas viņā atstāja kaut ko gruzdošu, melnu visam mūžam. Pie šīs likstas bija

¹³ *Gulbis A.* Kopoti raksti. — 1. sēj. — 207. lpp.

¹⁴ Turpat. — 227. lpp.

¹⁵ Turpat. — 228. lpp.

¹⁶ Turpat.

vainīga viņa principāla meita Vallija un arī viņš pats. Viņš neapprecēja sievieti, kuru nevarēja aizmirst līdz mūža galam.

Ansis Gulbis atstāj Jozesu namu, atstāj Daugavpili. Vai viņš devās uz Pēterburgu, nezinādams, kas viņu svešajā pilsētā sagaida? Nē. Viņš brauca strādāt S. Behlija albumu un bronzas priekšmetu fabrikā. Tā bija Šveices firma, ar kuru Jozesa firmai bija labi sakari. Viņu pieņēma darbā ar algu 150 rubļu mēnesī pie visa brīva, arī dzīvokli ieskaitot.

«Prom uz Krieviju! Pelnīt, daudz naudas pelnīt!

Tad, jā, tad būs svabads ceļš uz grāmatu.»¹⁷

Ziemassvētkus pavadījis pie V. Siliņa, A. Gulbis dodas uz Pēterburgu, kur iebrauc 1901. gada pašā priekšvakarā.

Trūkst liecību, ka A. Gulbim kaut brīdi būtu ienākusi prātā doma meklēt labi atalgotu darbu Rīgā, kur viņš atrastos savas tautas kultūras dzīves centrā. Iespējams, ka Rīgā viņš tādu darbu necerēja atrast, varbūt viņu atbaidīja arī dažādu strāvu un pretstrāvu apkarošanās, ar ko bija, jo sevišķi Rīgā, aizņēmti tautiešu prāti gadsimta sākumā. Turklāt, braucot uz Pēterburgu, A. Gulbim laikam gan nebija sajūtas, ka viņš dodas «svešumā». Gan Rīgā, gan Daugavpili strādādams, viņš gandrīz pilnīgi bija cittautiešu vidē — tāpat būs arī Pēterburgā. Vai viņš būs dzimtenei tālu vai tuvu, tas atkarīgs tikai no viņa paša. Daudzi tautieši, Krievijā labos amatos tikuši un krietni pelnīdami, aizmirsu ir savu tautību, ir dzimteni, tautu. Taču bija arī tādi, kas svešumā ciešāk domāja par saviem tautas brāļiem nekā dzimtenē dzīvojošie, — Andrejs Pumpurs, savulaik Auseklis, Krišjānis Valdemārs.

A. Gulbis brauca uz Pēterburgu, lai sapelnītu naudu un uz drošiem, stipriem pamatiem veidotu latviešu grāmatniecību.

S. Behlija firmā strādājot, Ansis Gulbis patiešām pelnīja labi un viņš, tāpat kā Rīgā un Daugavpilī, bija labi ieredzēts. Firmas uzdevumā viņš izbraukāja visu Krieviju, mēnešiem atrazdamies projām no Pēterburgas. Vislabprātāk A. Gulbis ūzkavējās Maskavā — salīdzinājumā ar Pēterburgu Maskava šķita sirsnīgāka, vienkāršāka. Pēterburga turpretim viņam likās oficiālāka, saltāka. A. Gulbis labprāt apmeklēja teātrus un koncertus, lieliski iekļāvās tirgoņu un uzņēmēju aprindās, viņam nebija sveša arī vidēji turīgā muižniecība, tās ikdiena ar viesībām, izbraukumiem uz Pēterburgai tuvām vasarnīcām, nelielajām muižinām, starp kurām bija arī tādas, kas piederēja latviešiem.

¹⁷ Gulbis A. Kopoti raksti. — 1. sēj. — 237. lpp.

Jau redzējām, ka A. Gulbim bija noslieksme uz literatūru, bet rakstīt viņš pārtrauca, apzinādamies, ka trūkst tādām darbam nepieciešamās izglītības; taču zemapziņā sapnis kļūt par rakstnieku bija saglabājies. Acīmredzot tieši tāpēc pēc gadiem divdesmit tapušajā autobiogrāfiskajā romānā «Oļģerts Silarājs» Silarājs—Gulbis un citi varoņi pārspriež, kas cilvēkam dzīvē paveicams, ka ikvienam jāapzinās savu spēju robežas un tajās jādarbojas ar maksimālu neatlaidību, enerģiju un uzņēmību. Rodas aizdomas, ka šī «skaidrā apzināšanās» pirmām kārtām vajadzīga tāpēc, lai Silarājs pats sevi pārliecinātu, ka radošs darbs, rakstnieka darbs viņam nav likteņa, Dieva nolemts.

Kāda no romāna «Pēc simts gadiem» (tas ir tiešs romāna «Oļģerts Silarājs» turpinājums) varonēm — Irēne, jauna inteliģenta sieviete, kas kļusībā Silarāju apjūsmo, stāsta par viņu:

«Viņš saka, ka visi cilvēki nevarot būt ģēniji un pasaules pārveidotāji. Vairums esot mazu, sīku cilvēku, kuri dzīvojot ikdienībai. Un pie tādiem maziem, sīkiem cilvēkiem viņš, Oļģerts Silarājs, arī sevi pieskaita.»

Bet arī šie sīkie cilvēki var dzīvot skaistu, pilnvērtīgu dzīvi:

«Viņš atrod arī ikdienībā, dzīves sīkumos savu skaistumu. Viņš jūsmo par šo skaistumu un ieliek tajā savu dvēseli.»¹⁸

Bet, lai to sasniegtu, vajag mērķu noteiktību un cietu gribu to sasniegšanai. Zīmīgi ir paša Silarāja vārdi Irēnei, kā viņš pavada savas dienas:

«Mēs dzīvojam tagadnei vai, labāki sakot, nākotnei. Vismaz es dzīvi sev diktēju un nosaku tai likumus. Es nezinu, varbūt tā ir mana iedoma, bet tad šī iedoma ir kaut kas nesatricināms, savos pamatos stiprs kā klints. Šī iedoma mani tā suģestējusi, ka, sperdams kāju uz granīta blūka, es tūkstošām reižu esmu sev teicis: tu būsi tikpat stiprs kā šis ielas akmens, kuru mēs, bet nesamēs, kuru drupinās, bet nesadrupinās. [...] lieli garī mūsu ikdienišķo dzīvi pārveido, ik simts gadus to atrisina un dod tai citu gaitu, citu pilnību. Mans uzdevums ir cits: izlobīt no pastāvošā to, kas labs un skaists, meklēt pēc laba un skaista un to arī atrast. Un tas ir iespējams. [...] Mēs ik uz soļa redzam labu un cēlu, caur viņiem tas jāuzņem mūsu dvēselēs.»¹⁹

Vai ir viegli šādi sevi piepildīt? Nē, bet tas ir jādara, lai cik grūti, cik nepatīkami tas ikdienā būtu. Silarājs—Gulbis par to saka cietus, pat traģiskus vārdus. Viņš mīl grāmatas, bet: «es neesmu radītājs, neesmu pat

¹⁸ Gulbis A. Pēc simts gadiem. — R., 1922. — 65., 66. lpp.

¹⁹ Turpat. — 58., 59. lpp.

lāga kompilators. Lai man būtu varbūt dienās iespēja tuvoties saviem dzīves nodomiem, es esmu kļuvis melnā darba vergs.»²⁰

Tie ir tālie, garlaicīgie, grūtie braucieni firmas uzdevumā: «[...] kontrolēju simtiem veikala grāmatu, dienas pavadu nemitīgā darbā, naktis vagonā un dzelzceļu stacijās. Es jau esmu izkrustojis visu Krieviju līdz Persijas un Ķīnas robežām. Esmu izbraucis visus Krievijas dzelzceļus, Kaspijas un Melno jūru, Volgu, Kamu, Jeņiseju un citas upes, Baikālu un Mandžūrijas klajumus. Ticat man, ka es bieži savu ceļojumu vientulībā esmu bijis tuvu izmisumam un vienīgi mans dzelzs raksturs ir mani glābis.»²¹

Braucot no pilsētas uz pilsētu, A. Gulbis sāk apzināt darbus, kurus tad, kad viņam būs savs grāmatu apgāds, būtu jāizdod. Izraugās rakstniekus, ar kuriem viņš gribētu sadarboties, izdodot viņu tulkotos vai oriģināldarbus. Pirmām kārtām tas ir J. Rainis, kas atrodas izsūtījumā Slobodskā, un Aspazija. A. Gulbja uzmanību saista J. Raiņa un Aspazijas daudzie klasiskās dramaturģijas un dzejas tulkojumi, kas izkaisīti periodikā un tāpēc ir pusmiruši. Tie atdodami jaunai dzīvei, izdodot grāmatās. Tiem jāklūst par vienu no latviešu grāmatniecības stūrakmeņiem. Ansis Gulbis raksta J. Rainim un ierosina, lai J. Rainis un Aspazija sagatavotu J.V. Gētes darbu tulkojumus četros sējumos. Abi dzejnieki tādām izdevumam lielāko daļu darbu ir jau pārtulkojuši, tie jāpārlūko, jāsakārto un izdevums jāpapildina ar jauniem tulkojumiem. Vēstuli A. Gulbis sūta uz Rīgu Aspazijai, un paiet diezgan ilgs laiks, līdz J. Rainis to saņem. Visu šo laiku A. Gulbis nervozē, kāpēc dzejnieks viņam neatbild.

J. Rainim A. Gulbja vārds ir svešs, viņš par to nekā nezina, bet ierosinājums viņam patīk. Patīk vērienīgums un jauneklīgā degsme, ar kādu nepazīstamais fantasts raksta par saviem nodomiem. Sākumā J. Rainis, sarakstoties ar Aspaziju, nepazīstamo jauno cilvēku dēvē par Gulbja jaunekli — acīmredzot saucot atmiņā R. Vāgnera operu «Loengrīns», kurā Loengrīns no nezināma tāluma atbrauc ar baltu gulbi. J. Rainim dažkārt patika ar vieglu humoru apspēlēt cilvēku vārdus un uzvārdus.

J. Rainis atbild A. Gulbim, ka ir ar mīeru sadarboties. Vēlāk, mūža nogalē, «Pasakā par grāmatu» A. Gulbis raksta:

²⁰ *Gulbis A.* Pēc simts gadiem. — 60. lpp.

²¹ Turpat.

«[...] Raiņa mīļā vēstule, ka viņš pret mērenu honorāru pārtulkos ik mēnesim zināmu lokšņu skaitu Gētes darbu, mani sajūsmināja. Tā bija manā dzīvē liela diena, kas ienesa paliekošu saturu.»²²

Tādējādi ap gadsimtu miju gluži nejauši bija izveidojusies klasiskās literatūras nesavtīgu entuziastu trijotne. J. Rainis saistīja J.V. Gētes, F. Šillera, A. Puškina, M. Ļermontova, V. Šekspīra darbi, tie bija tuvi arī «Mājas Viesa Mēnešraksta» izdevējam Pēterim Zālītem — viņš mudināt mudināja J. Raini un Aspaziju tos tulkot un visu pārtulkoto bez vilcināšanās ievietoja savā «Mēnešrakstā». Un nu uzradās trešais fantasts, kas uzskatīja par savu pienākumu šos darbus izdot glītās grāmatās, pat lāgā neapsverot, vai šādas grāmatas nesīs viņam peļņu vai zaudējumus. Šo neorganizēto trīsvienību vadīja pārliecība, ka literatūras klasika ir tas pamats, kas vajadzīgs, lai sekmīgi attīstītos ik tautas literatūra, tautas kultūra.

Par goda lietu A. Gulbis uzskatīja izdot Andreja Pumpura Kopotus rakstus — aiz cieņas pret sirmo dzejnieku, eposa «Lāčplēsis» autoru.

1903. gada pavasarī, kad J. Rainim beidzās izsūtījuma laiks un viņš kopā ar Aspaziju atgriezās dzimtenē, A. Gulbis izbrauca dzejniekiem pretī uz dzelzceļa mezgla staciju Bologoji un caur Pleskavu devās uz Daugpili, jo J. Rainis gribēja pabūt savu vecāku bijušajā muižā Randenē.

A. Gulbis brauca uz Latviju, lai uzstātos Rīgas Latviešu biedrības Ziņību komisijas vasaras sapulcē ar referātu par latviešu grāmatniecību. A. Gulbim jau bija kaudze manuskriptu — rudenī viņa izdevniecībai vajadzēja sākt darbu. Šī sapulce A. Gulbim sagādāja gan prieku, gan sarūgtinājumu, un šeit pārdzīvotais viņam saglabājās atmiņā visu mūžu. Atklādams sapulci, runāja mācītājs Pauls Gailītis «apmēram stundu par Garlību Merķeli sakarā ar kādu viņa piemiņas dienu. Šis labi uzbūvētais, domu bagātais priekšnesums dzejiskā valodā iešļāca klausītāju sirdīs kā Bēthovena simfonija.»²³ Pēc pāris gadiem šis mirklis A. Gulbja apziņā atdzīvosies no jauna, un lielā steigā 1905. gada revolūcijas dienās viņš darīs visu, lai G. Merķeļa «Latvieši» tiktu pārtulkoti un viņš, Ansis Gulbis, tos izdotu latviski...

Vasaras sapulces pirmajā dienā pēc pārtraukuma A. Gulbis kāpj pa biedrības nama platajām kāpnēm uz lielo zāli otrajā stāvā. Divi vīri iet viņam pa priekšu. Viens no viņiem saka otram:

²² Gulbis A. Kopoti raksti. — 1. sēj. — 262. lpp.

²³ Turpat. — 267. lpp.

«Pēcpusdienas referāti būs mazvērtīgi. Tur kāds Gulbis lasīs par «grāmatniecību». Ko gan viņš varēs pateikt?»

«Gluži manas domas,» otrs atbildēja.²⁴

Šī nejauši noklausītā saruna emocionālajam A. Gulbim kā dzeltin iedzēla, un tā atausa atmiņā pēc pāris mēnešiem, kad viņu pārņēma galēja mazvērtības sajūta par iecerēto darbu grāmatu izdošanā, par visu nodzīvoto dzīvi.

Bija 1903. gada augusts, un A. Gulbis «melnā stundā» nolemj pasākto darbošanos grāmatniecībā izbeigt.

Visa iepriekšējā dzīve viņam liekas pilnīgi tukša un bezvērtīga — nav taču viņam tās garīgās bagāžas, kas nepieciešama grāmatu izdevējam, nav arī kapitāla, «lai nepaliktu pusceļā un nenoslīktu seklumā.

[..] Vai tiem diviem manis iepriekš kritizētājiem nebija taisnība?»²⁵

A. Gulbis ir viens ar savām domām, viņš klīst pa Pēterburgas ielām, «neviens nepazīts un arī neviens nemeklēdams. Man nebija mīļa cilvēka, pie kura sirdsdurvīm piekļauvēt, sievietes, kuras glāsts remdētu manu nemieru.»²⁶

Vai viņš visu izbeigs, lai nekad vairs domas neatgrieztos pie grāmatu izdošanas? — Nē, viņš visu izbeigs tikai šobrīd, lai varētu papildināties grāmatu izdošanas gudrībās. Viņš visu izbeigs un brauks, lai studētu, uz Vāciju. Uz Leipciju!

Viņš uzraksta vēstules gan mātei un mātai Rīgā, gan firmai, ka pēc četrpadsmit dienām darbu pārtrauc, gan arī Rīgas Latviešu biedrības Derīgu grāmatu nodaļai, ka atdāvina tai manuskriptus, kas ir viņa rīcībā, neprasot par tiem ne mazāko atlīdzību (tikai lūdz, lai nodaļa tos divu gadu laikā izdotu). Vēstules un manuskriptu saiņi vēl tikai aiznesami uz pastu, un tas izdarāms līdz pulksten deviņiem vakarā. Bet pēkšņi atskan zvans pie durvīm, un, kaut arī kalponei noteikts šopēcpusdien nevienu neielaist, nejaušais apmeklētājs, kā saka kalpone, ļoti kaulējoties — viņš esot iebraucis no provinces.

No provinces?...

Pulkstenis ir ceturksni uz deviņiem, tātad kāds brītiņš Ansim Gulbim vēl ir...

²⁴ *Gulbis A.* Kopoti raksti. — 1. sēj. — 269. lpp.

²⁵ Turpat. — 269., 270. lpp.

²⁶ Turpat. — 270. lpp.

Nejaušais apmeklētājs, izrādās, ir grāmatu izdevējs Jānis Ozols no Cēsim. Viņi vēl nekad nav redzējušies, nepazīst viens otru. Jānis Ozols saka:

«Man liels prieks, ka radies tanī nievātā darba laukā, mūsu grāmatniecībā, kurā strādāju jau gadus divdesmit piecus, jauns darbinieks.»²⁷

Ak Ansis Gulbis esot tikko izlēmis grāmatniecībai nepievērsties? To gan lai nedarot.

Kā beidzās šī liktenīgā sastapšanās, par to A. Gulbis raksta:

«[...] to vakaru es norakstīju vairākas gluži cita satura vēstules un tās ekspedēju. Es paziņoju Rīgas laikrakstiem, ka manā izdevniecībā drīzumā iznāks Gētes rakstu izlase Raiņa un Aspazijas tulkojumā, Andreja Pumpura un Aspazijas Kopotu rakstu izdevumi. «Rīgas Avīzē», kurā Āronu Matīss vadīja literārisko daļu, nodrukāja šo paziņojumu lieliem burtiem izcilā vietā.»²⁸

Apmulsums, kas pielīdzināms ļaunam murgam, bija atkāpies, stingru soli A. Gulbis turpināja ceļu pretī savam sapnim — savai grāmatu izdevniecībai. Gāja fantasta un ideālista neatlaidībā. Ne velti, kad kādās principāla viesībās A. Gulbi uzaicināja izsacīt savas dzīves devīzi, viņš to formulē — «Cilvēka griba ir viņa debesu valstība»²⁹.

Pirmā grāmata, ko Ansis Gulbis izdod, ir J. V. Gētes «Dzejas» Aspazijas (īsteni arī J. Raiņa) tulkojumā, un tas notiek 1903. gada otrajā pusē. Latviešu grāmatniecībā ir ienācis jauns grāmatu izdevējs.

Iznāk Andreja Pumpura Kopoti raksti vienā sējumā. Diemžēl tos nepiedzīvo pats dziesminieks — viņš miris 1902. gada Līgo vakarā. Tajos gados nāve bija piestājusi latviešu rakstnieku nelielajai saimei, aizsaukdama pie sevis 1901. gadā Pērsieti, 1903. gada rudenī Doku Ati. Ansis Gulbis izdeva viņu rakstus — Pērsieša un Doku Ata darbi bija sameklēti pa laikrakstu un žurnālu gadagājumu lappusēm un, grāmatās izdoti, iemirdzējās jaunā bagātībā un spožumā. Šie rakstnieki tika atgriezti jaunai dzīvei, atdoti tautai, tās kultūrai. Ap A. Gulbi pulcējās jaunie rakstnieki, un katrā gadījumā viņš centās maksāt labus honorārus, parasti paprāvu daļu izmaksājot jau iepriekš, tad, kad darbs vēl tikai sarunāts.

Par Anša Gulbja attieksmi pret rakstnieku darbu liēcina atgadījums ar Jāni Poruku. Porukam ļoti trūka naudas, un, kad Ansis Gulbis pie

²⁷ Gulbis A. Kopoti raksti. — 1. sēj. — 271. lpp.

²⁸ Turpat. — 273. lpp.

²⁹ Turpat. — 264. lpp.

viņa nejauši ciemojās, Jānis Poruks piedāvāja viņam visus savus rakstus par 300 rubļiem.

«Man vajadzēja dzejniekam ap kaklu krist,» raksta A. Gulbis, «un dziļā pateicībā viņu noskūpstīt. Es to nedarīju, jo negribēju viņu izmantot. [...] Es solījos viņam rakstīt no Pēterpils. Pārbraucis mājās, es ar lielu pateicību noraidīju piedāvājumu, uzsvērdams, ka dzejniekam Poruku Jānim maksājami vismaz 1000 rubļi par vienu viņa Kopotu rakstu izdevumu.»³⁰

Rakstīdams «Dienas Lapā» par A. Gulbja izdotajām J.V. Gētes «Dzejām», Augusts Deglavs bija nodevis spriedumu: papīrs un grafiskā iekārta kā «Padomniekam blakšu iznīdēšanai». Tā bija patiesība, bet A. Gulbis jutās aizskarts. Īstenībā viņš daudz domāja par izdodamo grāmatu glītumu: «Man no laika gala vairāk imponējis franču izdevēju viedoklis: vienkāršs papīrs, reta druka, labs grāmatas saturs.»³¹ Lai pirmajai grāmatai iegādātos labāku papīru, viņam kā iesācējam gluži vienkārši bija pietrūcis naudas. Varbūt tieši A. Deglava zobgalīgās piezīmes ietekmē A. Gulbis Kārļa Skalbes dzejoļu krājumu «Kad ābeles zied» izdeva īpaši glīti. Ne bez lepnuma viņš pēc gadiem rakstīja: «Laikam ir nedaudz citu latvju dzejnieku dzejas grāmatu, kas izdotas tik vienkārši un uz vēl labāka papīra iespiestas kā «Kad ābeles zied» pirmizdevumā.»³² Krāšņi, uz laba papīra viņš izdod arī J. Raiņa komēdiju «Pusideālists».

Sākās 1905. gada revolūcija, un nu A. Gulbim šķita, ka katrā ziņā šai laikā jāizdod latviešu valodā (pirmo reizi!) Garlība Merķeļa «Latvieši». Viņš cītīgi meklē «Latviešu» izdevumu, zinot, ka Baltijas vācieši to centušies visu izpirkt un iznīcināt.

«Biju korespondējis ar Leipcigas un Berlīnes antikvariātiem, apstāigājis visus Pēterpils bukinistus, izmeklējies Rēvelē pie Klūga & Strēma, Rīgā pie M. Kimmela un citiem Merķeļa rakstus, bet nekur neatradu. [...] Kopš 1903. gada Zinību komisijas vasaras sapulcēm, mācītājam Paulam Gailītim cildinot Merķeli kā latvju tautas brīvības cīnītāju, man viņa «Latvieši» neizgāja no prāta.»³³

Beidzot meklēto grāmatu A. Gulbim izdodas atrast pie igauņu patriota un latviešu drauga Varresa, kam Tērbatā bija plašs antikvariāts. Zīmīga

³⁰ Gulbis A. Kopoti raksti. — 1. sēj. — 200. lpp.

³¹ Turpat. — 274. lpp.

³² Turpat. — 281. lpp.

³³ Turpat. — 290., 291. lpp.

detaļa: veikala vienīgo «Latviešu» eksemplāru jau ir aizrunājis kāds vācu barons, antikvariāta klients. Notiek dialogs:

«Varresa kungs, pārdodiet man šo grāmatu!»

«Es nevaru.»

«Esmu izdevējs latvietis, un to divi mēnešu laikā publicēšu latviešu tulkojumā.»

«Šādam nolūkam es jums šo grāmatu pārdodu. Es pateikšu baronam N., ka es kā latviešu draugs nevarēju citādi rīkoties,» Varress noteica.

Tā bija laimīga stunda manā mūžā.³⁴

Ansis Gulbis labi pazina Pēterburgā cenzoru Mārtiņu Remiķi (viņi, var sacīt, bija it labi draugi, un A. Gulbis uzskatīja M. Remiķi savā amatā par godavīru). M. Remiķis necieta Baltijas vāciešus un apsoltīja iespējami ātri «Latviešu» tulkojumu izcenzēt. «Latvieši» iznāk divdesmit divus gadus vecā Pēterburgas tiesību zinātņu studenta Aleksandra Būmaņa tulkojumā. M. Remiķis vārdu turēja, viņš cenzēja tulkojumu pa loksnēm, pat pa nepilnām loksnēm, nosvītrojot kā «kaitīgas» pavisam nedaudzas rindas. Līdz tam A. Gulbis A. Būmani (vienu no Rūdolfa Blaumaņa «krustdēliem», «Skroderdienu» mūzikas autoru) nebija pazinis. Ar «Latviešu» tulkojumu aizsākas viņu draudzība un cieša sadarbība uz visu mūžu. (Ar viņu iepazīšanās sākas arī A. Gulbja otrais romāns «Pēc simts gadiem».)

«Latvieši» iznāk laikā, kad 1905. gada revolūcija vērsās plašumā, apņemdamā visu Latviju.

Drīz A. Gulbis latviski izdod arī G. Merķeļa «Vanemu Imantu». Gluži nemanot viņš tiek ierauts revolucionāro notikumu palu straumē. Ir lielu cerību un pavasara šalku laiks, un A. Gulbis alkst darboties savas dzimtenes nākamības labā. Kad 1905. gada 17. oktobrī tiek pasludināta preses brīvība (preses izdošana bez īpašām atļaujām un bez cenzūras), viņš nekavējoties izdod laikrakstu «Pēterburgas Latvietis». Visai drīz, revolūcijas jūsmas un cīņu aizrauts, A. Gulbis pēc sociāldemokrātu partijas lūguma savas avīzes koncesiju un izdevniecību pārdod šai partijai, pašam paliekot par izdevniecības vadītāju. Nu A. Gulbim vajag pārcelties uz Rīgu, un viņš to arī dara.

Tā lielā mērā bija Anša Gulbja plašo ieceru pašiznīcināšana. Jaunajai izdevniecībai pirmām kārtām vajadzēja izdot sociāldemokrātu rakstus,

³⁴ Gulbis A. Kopoti raksti. — 1. sēj. — 291. lpp.

dažādas politiska rakstura brošūras, bet tas taču nebija A. Gulbja kā grāmatu izdevēja mūža sapnis! Rīgā viņam īsteni nebija ko darīt, jo literatūra, kā vēlāk ar rūgtumu atzina pats izdevējs, «uzplūdu laikos ir nevajadzīga manta, lieks balasts, par kuru mierīgie pilsoņi un jaunatne interesējas, bet ne tautas tribūni, mītiņu runātāji un eksaltētās tautas masas, kas revolūcijās zaudējušas saprātu»³⁵.

«Rainis man ņēma ļaunā, ka esmu pārdevis savu apgādniecību partijai,» atcerējās A. Gulbis.³⁶

Bet drīz vien visu vajadzēja pārtraukt — Latvijā savus briesmu un asinsdarbus uzsāka soda ekspedīcijas. Baidoties no izrēķināšanās, 1905. gada beidzamajās dienās, apmēram tai pašā laikā, kad J. Rainis un Aspazija caur Poliju devās uz Šveici, uz Črihi, A. Gulbis caur Stokholmu aizceļoja uz Vāciju, uz Hamburgu. Ilgi lolotās izdevniecības viņam vairs nebija, tā bija pastāvējusi tikai divus gadus, un viņš pats bija to savā pašai dziedībā un aizrautībā iznīcinājis.

A. Gulbis bija palicis arī bez līdzekļiem...

Bet beidzot viņam, dzīvojot kā emigrantam, bija iespējams iepazīties ar vācu grāmatniecību, grāmatu izdošanas principiem Vācijā. Bija piepildījies tas, par ko viņš bija sapņojis ne vienu vien gadu. Šī iepazīšanās tomēr dod mazāk, nekā cerēts. Varbūt arī tāpēc, ka A. Gulbim ir radusies cita aizraušanās. Viņš ir pievērsies dramaturģijai — raksta lugu «Kropļi» un cer, ka to izrādīs kāds vācu teātris. Luga ir ar «internacionālu» sižetu, tajā tēlota Dienvidāfrikas ogļraču dzīve. Teātri it kā būtu gatavi lugu iestudēt, bet tā būtu vēl literāri pārredīgējama — un šī rediģēšana prasa no autora gan daudz pacietības, gan naudas. Paiet gads, un 1907. gada sākumā A. Gulbis ir atkal Pēterburgā. Izrādās, ka nekāds sods viņam Krievijā nedraud, jo sociāldemokrātu izdevniecībā viņš bijis tikai «tehniks darbinieks».

A. Gulbis ir jaunu nodomu pilns. Jā, viņam atkal jāsāk viss no jauna, no sākuma, bet viņš to darīs. 1907. gada 11. janvārī A. Gulbis raksta J. Rainim uz Šveici:

«Dārgais draugs! Es ar maisītām jūtām Tev rakstu: nezinu, kā Tu vēl uz mani skaties un vai es varbūt neesmu dzēsts iz Tavas atmiņas un dvēseles? [...] Bet ko lai es Tev varēju rakstīt — rakstīt ko nebūt pozitīvu, kur apstākļi un paša iedomība un pārsteigšanās [«Pēterburgas Latvieša»

³⁵ Gulbis A. Kopoti raksti. — 1. sēj. — 329. lpp.

³⁶ Turpat. — 325. lpp.

un izdevniecības nodošana sociāldemokrātu partijas rīcībā. — J.K.] tik nežēlīgi visu sagrāva! Žēl, ka es Tevi toreiz neklausīju, kad Tu mani pie kontrakta noslēgšanas uzmanīgu darīji. Bet Tu mani pa daļai pazīsti un zini, ka es lietas labā upurējos un tapu pats par upuri.» Bet: «Es esmu atkal Pēterburgā un sāku no jauna apgādniecībā rīkoties.»

Jau no 1. februāra A. Gulbis cer izdot žurnālu «Rīts», un viņš gribētu, lai J. Rainis būtu žurnāla vadītājs, kas varētu žurnālam dot virzienu — «kādu Tu savā laikā «D.L.» devi». A. Gulbis lūdz, lai J. Rainis un Aspazija vismaz katrā ziņā viņa žurnālam sūtītu savus darbus.

Par «Rīta» vadītāju J. Rainis nekļūst, kā žurnāla izdevējs un redaktors parakstās Ansis Gulbis pats, bet faktiskais darītājs ir Jānis Asars, kurš gan slēpjas aiz dažādiem parakstiem. Savus darbus žurnālam it bagātīgi sūta gan J. Rainis, gan Aspazija. Diemžēl pēc nedaudziem mēnešiem lasītāju trūkuma dēļ «Rīts» pārstāj iznākt. Tas A. Gulbim bija neizdevies pasākums.

No 1907. gada maija A. Gulbis atkal strādā vecajā firmā — un atkal viņš dienām, nedēļām, mēnešiem traucas pa cariskās Krievijas plašumiem, pelnīdams naudu, lai kādā brīdī varētu atsākt grāmatu izdošanu.

Kādas grāmatas vajadzētu izdot un kas darāms, lai tās varētu iegādāties visplašākās tautas masas — arī trūcīgie lasītāji? Un A. Gulbis patiešām izdomā kaut ko jaunu, agrāk latviešu grāmatniecībā nebijušu: viņa apgāds izdos «Universālo bibliotēku» — pasaules un jaunākās latviešu literatūras vērtīgākos darbus mazās, lētās grāmatiņās. Par jauno nodomu viņš netieši ieminas vēstulē Aspazijai 1909. gada 9. augustā, bet 9. decembrī vēstulē J. Rainim raksta jau ļoti konkrēti:

«Mans priekšlikums iziet uz tam, likt Tev priekšā uzņemties rediģēt un vadīt kādu plašāku sēriju lētu rakstu izdošanai. Īsi sakot, es gribu nodibināt latviešu Reclamu, sākdam ar Gētes «Fausta» pirmo daļu.»

Vajag sākt gatavot šim izdevumam manuskriptus, kaut varbūt paies vēl pieci vai vairāk gadu, līdz izdevniecība varēs darbu atsākt.

Par «Universālajā bibliotēkā» izdodamajiem darbiem A. Gulbis raksta sīkāk:

«Pirmajos 20 numuros būtu 7 Nr. no cittautu klasiķiem, vecākiem un jaunākiem, 7 Nr. zinātniska satura (varbūt Kants, Fihte, Spensers, Ostvalds etc.) un 6 Nr. originēlrakstu, starp pēdējiem varbūt ar 1—2 numuru izlasītas tautasdziesmas. Tāpat arī starp pirmajiem varētu būt viens numurs no vācu jaunākās lirikas. Par šo jautājumu es Tevi lūdzu plašāki izteikties, atstādams Tev noteicošo vārdu.»

To rakstot, A. Gulbim šķita, ka viņš ir fantasts, bet dzīve viņa fantāzijas apsteidza — «Universālās bibliotēkas» pirmie numuri nāca klajā nevis 1914. gadā, bet 1911. gada oktobrī.

Lai pelnītu lielāku naudu, A. Gulbis iestājas darbā kalendāru izdevēja un kantoru grāmatu ražotāja Oto Kirhnera fabrikā, kas nodarbināja ap divtūkstoš darbinieku. Tē viņš cerēja gadā nopelnīt 4000 rubļu. Darbs bija radniecīgs iepriekšējā firmā strādātajam — viņam bija jābrauc pa tiem pašiem rajoniem, pa tiem pašiem ceļiem un bija iespējams izdomāt domu domas. J. Rainim kā «Universālās bibliotēkas» virsredaktoram A. Gulbis jau viņu norunas sākumā 1910. gada 21. februāra vēstulē raksta par plānoto atalgojumu:

«Maksāšanas ziņā mans priekšlikums būtu sekošs:

1910. gadā, sākot no 1. jūlija, à 50.—		
	rbļ. mēnesī	R. 300.—
1911. gadā	100 rbļ. mēnesī	" 1200.—
1912. gadā	125	" 1500.—
1913. gadā	125	" 1500.—
1914. gadā	125	" 1500.—
		<hr/> R. 6000 »

Sagatavošanās darbi «Universālās bibliotēkas» izdošanai it raiti rit uz priekšu, bet tad pēkšņi A. Gulbim — tāpat kā 1903. gada vasarā pirms izdevēja darbības uzsākšanas — piestāj šaubas par šāda fizdevuma nepieciešamību. 1910. gada 27. septembrī viņš raksta J. Rainim: «Universāl-bibliotēka pie mums latviešiem nav vēl izdodama. [...] Šāds izdevums nespēs ierosināt ko nebūt jaunu, lielu.»

J. Rainis par A. Gulbja nodomu maiņu ir pārsteigts, sašutis, sadusmots — kā Ansis Gulbis, ko viņš uzskata par savu draugu, pēkšņi var tik zemu novērtēt klasisko literatūru? Vēstulē A. Gulbim 1910. gada 27. novembrī J. Rainis raksta, ka pasaules literatūra «vienīgā spēj dot pamatu un spēku ne vien personām, bet masām un virzieniem. No kultūras vīsuma uzņemšanas vien tik var izaugt kas jauns un liels. Pus mūža ziedodams veselās klasiku bibliotēkas tulkošanai, es gribēju arī latviešu tautai dot pirmo pamatu un iespēju radīt iz sevis ko jaunu un lielu.»

J. Rainis bija palīdzējis A. Gulbim tikt pāri šaubu brīdim, un darbs pie «Universālās bibliotēkas» sagatavošanas turpinās.

Par tulkotājiem un atsevišķu grāmatiņu veidotājiem A. Gulbis uzaiņina pazīstamus rakstniekus un literatūras darbiniekus, nodrošinot viņus ar mēnešalgu vai drošu ikreizēju darba samaksu. Daudzus darbus tulko

A. Būmanis, A. Austrīņš, J. Akuraters (H. Ibsena «Brands», «Pērs Gints», «Meža pīle»), K. Skalbe (viņš arī samērā plašas vairāksējumu «Latvju dainu» izlases sastādītājs: «jāpalīdz Sk[albes] ģimenei, kur viņš pats ir cietoksnī»). Protams, «Universālajā bibliotēkā» uzņemti visi, ar J. V. Gētes «Faustu» sākot, J. Raiņa un Aspazijas klasiskās dramaturģijas un dzejas tulkojumi, kā arī Raiņa oriģināldarbi («Zelta zirgs», «Pūt, vējiņi!»). Līdz pirmajam pasaules karam sērijā «Universālā bibliotēka» iznāk 178 grāmatas.

Pirms pirmā pasaules kara bez «Universālās bibliotēkas» A. Gulbis izdod vēl virkni citu vērtīgu darbu: K. Skalbes «Ziemas pasakas», V. Plūdoņa «Moderno vācu liriku»; bezgala priecīgs A. Gulbis bija, ka viņam iespējams pirmajam izdot J. Raiņa dzejoļu krājumu «Gals un sākums» un traģēdiju «Indulis un Ārija». Par pēdējo viņš 1911. gada 14. novembrī vēstulē sajūsmināts raksta:

««Induļa un Ār.» parādīšanās mūsu literatūrā būs rets notikums: es esmu pārliecināts, ka neviens vienīgs literārisks darbs, kas jebkad parādījies mūsu rakstniecībā, nav atstājis tik plašu vāgu, kā to «Ind.» paspēs. Reti dramatiska uzbūve! Klasiska izteiksme! Domu dziļums.»

Pie šīs lugas A. Gulbis atgriežas vairākkārt.

«Tā ir reta Ziemsvētku dāvana! Tā ir ārkārtīga parādība mūsu literatūrā!» (1911. g. 20. dec.)

«Tavs «Ind. un Ārija» ir visvērtīgākais, ko es līdz šim esmu izdevis, un man nav Tev jāatkārto, ka Tu ar šo darbu esi man izdarījis vēl lielāku pakalpojumu, nekā Tu domājies tādu no manas puses priekš Tevis,» A. Gulbis raksta citā reizē — nedatētā vēstulē.

Kad Latvijā cēlās kņada ap Aspaziju, ka viņa it kā pārgājusi reakcionārās pilsonības nometnē, A. Gulbis dzejniekiem iesaka no polemikas atturēties. 1910. gada 27. septembrī viņš raksta uz Šveici J. Rainim:

«Būdam uz dažām dienām Baltijā, man bij jāpārliecinājas, ka garīgā dzīve ir noslīdējusi uz tik zema līmeņa kā vēl nekad. Visa Rīga līdzinājas vienam lielam krogam, un visas latviešu redakcijas pilnas ar žonglieriem. [...] Tādēļ būtu apgrēcība, ja arī mēs nostātos viņu tuvumā. Tik augstu kā Tu un Aspazija — tik augstu Jums jāpaliek arī turpmāk, un neviena zilbe nedrīkst plūst iz Jūsu spalvas, kam būtu sakars vai vismaz ēna no tās tirgus prozas, kas šo baltu dienu iztaisa visu mūsu presi un literatūru.»

Citā vēstulē (1911. g. 20. dec. — tā tad vairāk nekā pēc gada) A. Gulbis kārtējo reizi apliecina savu dziļo cieņu J. Rainim un Aspazijai un lūdz

no jauna, lai viņi atturas iejaukties tais nejaucībās, kas dzimtenē tiek strādātas pret Aspaziju:

«[...] es Tevi mīli lūdzu Aspazijai teikt, ko viņa, bez šaubām, pati apzinās: viņa ir latviešu tautas mīlule, viņa ir latviešu tautas mīļums un dārgums, ikviens, pie kādas šķiras nepiederēdams un kādus centienus nepiekopdams, atzīst, ka ap Aspazijas vārdu saistās ikviena latvieša ilgas, mūsu tautas teiksmainā pagātne. Tie ir neprašas, kas pret viņu saceļas.

Mīļais, labais draugs! Tev un Aspazijai stāvot tik augsti pār mūsu sabiedrību, ka es Tev neieteiktu reaģēt uz katru paskvilu. Es negribu noliegt, ka Tev neatbildēt, bet ne tagad jau: Tu saki vēlāk gala vārdu. Tu saki to nesaudzoši.»

Ansim Gulbim bija nodoms pāris simtu «Universālās bibliotēkas» komplektu izdalīt žirgtākajām lauku bibliotēkām. Dzīvē to realizēt neizdevās, jo sākās pirmais pasaules karš. Kara gados grāmatu izdošana tikpat kā pilnīgi apstājās, daudzas grāmatas gulēja noliktavās, dzīves kārtība un jo īpaši tautas kultūras dzīve bija sajaukta. 1915. gada Ziemassvētkos A. Gulbis dāvina 5000 «Universālās bibliotēkas» grāmatu latviešu strēlniekiem. To pašu viņš dara arī 1916. gada Ziemassvētkos, kad latviešu strēlnieki saņem 4000 grāmatu. «Izmisums savijās ar patriotismu,» piezīmē A. Gulbja bibliogrāfs R. Klaustiņš.³⁷

Kara gadus (līdz 1918. gada pavasarim) A. Gulbis pavada Pēterburgā, laiku pa laikam darba pienākumos dodoties garos braucienos pa Krieviju. Viņš ir aculiecinieks, kā sairst un sabrūk cariskā Krievija, kā šo plašo zemi pārņem karalaika posts, kā degradējas cilvēki, gan kļūstot par izsalkušiem klaidoņiem, gan pietūkstot uz ļaužu tūkstošu nabadzības rēķina negodīgi saraustā bagātībā.

A. Gulbis nepagurdams gādā par bēgļiem, kas Pēterburgā ieradušies no Latvijas. Viņš atrod iespēju daudzus bez darba palikušos bēgļus — gan vīriešus, gan sievietes — nodarbināt fabrikā, kurā viņš no 1914. gada augusta ir izpildu direktors. Kara gados ļoti pieaug pieprasījums pēc vēstulņu papīra un aploksnēm, tāpēc fabrikā atver jaunas nodaļas — un līdz ar to ir iespējams darbā iekārtot bēgļus. Lai paglābtu no iesaukšanas armijā labus speciālistus, fabrika atver bumbu izgatavošanas nodaļu, kas strādā armijas vajadzībām; šīs nodaļas speciālisti no armijas bija brīvi.

Daudz A. Gulbis palīdz uz Pēterburgu atbēgušajiem latviešu skatuves māksliniekiem un citiem mākslas un kultūras darbiniekiem. Tiek rīkotas

³⁷ Gulbis A. Kopoti raksti. — 1. sēj. — 170. lpp.

teātra izrādes, kādu laiku pie A. Gulbja dzīvo A. Mierlauks, vēlāk T. Reiters. Tādējādi padziļinās A. Gulbja kontakti ar latviešu inteliģenci, viņš ir tās vidū ikdienā — un ne kā no Pēterburgas Rīgā iebraucis viesis, kā tas bija agrāk. Lai ārpus dzimtenes klīstošos tautiešus vienotu ciešāk domās un darbos, A. Gulbis 1915. gadā izdod «Jauno Pēterpils Avīzi», bet arī šai reizē viņa darbošanās žurnālistikā nav sekmīga, un avīze drīz pārstāj iznākt.

Carisko Krieviju pārņem arvien lielākas nekārtības, jukas un nemiers, kas ievada 1917. gada revolūcijas. A. Gulbis šiem notikumiem aktīvi dzīvo līdzī cerībā, ka notiekošās pārmaiņas atnesīs labākus laikus, bet pēc lielinieku apvērsuma arvien vairāk izjūt, ka dzīve Krievijā viņam kļūst nepanesama. Kirchnera fabriku nacionalizē, ikviens turīgāks cilvēks tiek uzlūkots kā iespējams jaunās varas ienaidnieks. Tāpēc A. Gulbis atstāj Pēterburgu un dodas uz dzimteni, uz Latviju. Tas ir grūts, sarežģīts brauciens. (Pēc dažiem gadiem Ansis Gulbis ar tā attēlojumu sāk savu trešo romānu «Fantasti».)

Dzimtenē Ansis Gulbis dzīvo līdzī visiem dramatiskajiem notikumiem, kas iet pāri Latvijai. Viņš pieredz vācu varas sabrukumu, Latvijas Republikas nodibināšanu 1918. gada 18. novembrī, lielinieku kundzības mēnešus 1919. gada pirmajā pusē, vāciešu jaunu uzņēmānos, līdz — beidzot — pēc bezgalīgajām kara briesmām, dažādu varu nomaiņām, pēc izlietu asiņu paliem tiek sasniegtas miera dienas. Latvija ir patstāvīga valsts, to nenomāc svešas varas — ne krievu, ne vācu.

Nedaudz grāmatu A. Gulbis iespēj izdot arī karu jukās un haosā. Tie pirmām kārtām ir J. Raiņa darbi: «velnu nakts» «Spēlēju, dancoju», traģēdija «Jāzeps un viņa brāļi» un «sērdieņu dziesma» «Daugava». «Daugava» nāk klajā dienās, kad notiek cīņas pret Bermontu, un tā šķiet itin kā tieši šīs cīņas paredzē rakstīta.

Pilnam A. Gulbis grāmatu izdevēja darbību atsāk (jau trešo reizi!) 1920. gada rudenī, un tā vairs nav jāpārtrauc līdz pat mūža galam. Ansis Gulbis bija kā nepazīstams jauneklis no Rīgas devies uz Daugavpili, no tās tālāk uz Pēterburgu un nu ir Rīgā atgriezies kā cilvēks, kas rakstnieku, mākslinieku un citu kultūras darbinieku saimē tūdaļ pamanāms. Viņš ir viens no jauna — Dailes teātra dibinātājiem (pēc A. Gulbja ieteikuma teātris dabū savu nosaukumu), 1925.—1926. gadā viņš ir Nacionālā teātra, bet 1926.—1927. gadā Nacionālās operas direktors. Ar A. Gulbja aktīvu līdzdalību tiek nodibināta Andreja Pumpura biedrība, kas uzceļ dzejniekam cildenu, monumentālu kapa pieminekli. A. Gulbis rūpējas par bibliotēkām, to skaita pieaugumu valstī.

Tomēr galvenais A. Gulbim ir grāmatu izdošana. Viņš turpina jau agrāk uzsāktu virzienu: latviešu autoru kopoti raksti un jaunradušies oriģināldarbi, izcili pasaules literatūras darbi un populārzinātniskas grāmatas. Tiek atsākta un līdz 1927. gadam turpināta «Universālā bibliotēka». Pavisam šai sērijā iznāk 305 numuri. A. Gulbis izdod visus (atskaitot bērnu dzeju) jaunradušos J. Raiņa darbus. Sakarā ar dzejnieka sešdesmit mūža gadiem A. Gulbis 1925. gadā izdod J. Raiņa Kopotus rakstus «Dzīve un darbi» 10 sējumos, un tas ir pats solidākais, pats saturīgākais kopotu rakstu izdevums 20.—30. gadu latviešu grāmatniecībā — bagātīgi ilustrēts, ar paša dzejnieka piezīmēm par savu darbu rašanos, ar plašu A. Birkerta rakstītu J. Raiņa dzīves un daiļrades aplūkojumu un komentāriem.

Anša Gulbja apgādā iznāk Ausekļa, Andreja Pumpura (šoreiz divos sējumos), Jāņa Esenbergā, Māteru Jura, Vensku Edvarta, Jēkaba Zvaigzņītes, Doku Ata, Pērsieša, Apsišu Jēkaba, Aspazijas, Jāņa Jaunsudrabiņa u.c. Kopoti raksti. A. Gulbis ir arī indiešu rakstnieka R. Tagores Kopotu rakstu izdevējs. Vienlaikus viņš izdod visjaunākos P. Rozīša, J. Akuratera, J. Ezeriņa, K. Zariņa, V. Plūdoņa, E. Virzas, A. Upīša, A. Austriņa, J. Pētersona un daudzu citu rakstnieku romānus, stāstu krājumus, lugas, dzejoļu krājumus.

Bagātīgs ir A. Gulbja izdotās tulkotās literatūras klāsts, senu gadsimtu un jaunlaiku klasika: Dante, V. Šekspīrs, Č. Dikenss, G. Flobērs, S. Lāgerlēva, I. Turgeņevs, F. Dostojevskis, V. Reimonts, A. Kivi, D. Merežkovskis u.c.

Jaunums ir skolu mācību grāmatu izdošana. Agrāk A. Gulbis nekad par šādām grāmatām nebija domājis. R. Klaustiņš par to raksta:

«Nebūdam skolū lietās interesents, Gulbis ļoti grūti bij pierunājams pasākt mācību grāmatu apgādu. Atceros sarunas ar viņu šai lietā. Gulbim bija jāpierāda, ka mācību grāmatas divkārsos apgrozību, dos līdzekļus lieliem izdevumiem, koptiem rakstiem, krāšņi izdotai beletristikai un smagiem zinātniskiem darbiem. Diezgan droši tagad varam vērot, ka visi lielie izdevumi, arī Konversācijas vārdnīca, nebūtu spējuši pieņemt tos apmērus, kādi tiem tagad, ja pamatā nebūtu likts pedagoģiskais apgāds.»³⁸

Paralēli citiem izdevumiem A. Gulbja apgādā iznāk tautas kultūrai nozīmīgas populārzinātniskas grāmatas: T. Zeiferta trīssējumu «Latviešu

³⁸ Gulbis A. Kopoti raksti. — 1. sēj. — 177., 178. lpp.

rakstniecības vēsture», A. Švābes «Latviešu kultūras vēsture», R. Egles un A. Upīša «Pasaules rakstniecības vēsture». Bet visu Anša Gulbja izdevējdarbību vainago kapitālā Latviešu konversācijas vārdnīca (sākta 1927. gadā A. Švābes, K. Dišlera, A. Būmaņa redakcijā). Par šāda tipa izdevumu A. Gulbis bija domājis jau jaunībā, beidzot šis sapnis bija piepildījies, tam viņš nodevās desmit pēdējos mūža gados, gan diemžēl nepagūdams lielo darbu pabeigt — 1936. gada 13. februārī Ansis Gulbis mirst, īsi pirms Latviešu konversācijas vārdnīcas simtās burtnīcas iznākšanas.

Daiļrade

Anša Gulbja spalvai pieder neliela apjoma **stāstu krājums** «Dienvidi un citi stāsti» (1923); **sešas lugas** — traģēdija «Kropļi» (periodikā 1907), traģēdija «Kaspars un Biruta» (teātrī 1915, grām. 1919), traģikomēdija «Ērika Jonāss» (1925), traģēdija «Avantūriste» (1927), romāna dramatisējums «Pēc simts gadiem» (1930) un «tautas luga ar dziedāšanu» «Skolmeistari» (1933); **septiņi romāni** — diloģija «Oļģerts Silarājs» (1921) un «Pēc simts gadiem» (1922), triloģija «Fantasti» (1924), «Fantastu mantojums» (1925) un «Zigfrīds» (I—II, 1929), diloģija «Jauna valsts» (1932) un «Druvā un karā» (1934). Nepabeigts palika stāstījums, memuari par savu dzīvi un darbu «Pasaka par grāmatu» (publicēta A. Gulbja Kopotu rakstu 1. sēj. 1937. g.).

Kā redzams, šo darbu lielum lielā daļa radusies Latvijas patstāvības laikā. Tad A. Gulbim vairs nebija jāmeklē labi atalgots peļņas darbs, lai varētu izdot grāmatas, savu svabado laiku A. Gulbis varēja izmantot jaunradei, un viņš to darīja ļoti intensīvi. Apmēram piecpadsmit gadu laikā sarakstīt vienpadsmit grāmatu — tas nav maz, tas liecina pat par tādu kā izsalkumu, ar kādu šai laikā A. Gulbis nodevies radošam darbam.

Anša Gulbja daiļrades nozīmīgākā daļa ir viņa romāni, jo tajos ienāk autora bagātīgā dzīves pieredze gan cilvēku raksturu dažādības vērojumos, gan visas sabiedrības virzības skatījumā un izvērtējumā. A. Gulbja romāni rakstīti ciešā saistībā ar paša dzīvi, viņa centieniem un reizē ar latviešu inteliģences, latviešu tautas vairāk vai mazāk apzinātu gājumu uz patstāvīgu, no svešām varām brīvu Latvijas valsti kā savu augstāko, svētāko ilgu piepildījumu.

A. Gulbja ceļš uz literatūru bija ne mazāk grūts un pat vēl garāks nekā uz grāmatniecību — tas ilga apmēram pusotra gadu desmita — tātad tikpat ilgs kā no viņa pirmā romāna līdz mūža pēdējai dienai.

Sācis ar nedaudziem stāstiem un nospriedis, ka stāstu rakstīšanā viņam trūkst pieredzes, A. Gulbis šo nodarbību pārtrauc. Kā pieminējam iepriekš, viņš tai laikā uzraksta arī kādu lugu, kas atklātībā nenonāk. Tas liecina, ka viņam ir interese ne vien par prozu, bet arī par dramaturģiju. Vēlāk, kad viņš no jauna pievēršas literārajai jaunradei, A. Gulbis sāk tieši ar dramaturģiju — Vācijā tiek uzrakstīta luga «**Kropļi**» (pats autors to nosauc par traģēdiju; arī vairākas pēc tam sarakstītās lugas viņš dēvē par traģēdijām, kaut īsteni tās būtu saucamas par drāmām). Tieši ar lugu viņš cer gan iegūt popularitāti un atzīšanu, gan arī tikt pie līdzekļiem grāmatu apgāda izveidošanai. Bet pats īpatnējākais — latviešu literatūras vēsturē laikam vienīgais gadījums —, ka viņš kā autors vispirms grib gūt lielus panākumus ārpus Latvijas — krievu sabiedrībā vai Vācijā — un ir cieši pārliecināts, ka tā notiks. Vajag tikai lugas, labā krievu vai vācu literārā valodā pārtulkotas, parādīt teātriem, tie lugas iestudēs, un tām būs izcili panākumi. Šī savu spēju pārvērtēšana un savāda, pat dīvaina ticība teātru un skatītāju lielajai atsaucībai ilgākus gadus tur A. Gulbi pilnīgi savā varā.

A. Gulbis «Kropļus» aizsūta arī uz Šveici, lai par tiem savu spriedumu izsaka J. Rainis un Aspazija. Viņu spriedums nebija negatīvs, un tas A. Gulbi pamudina lugu nopublicēt savā žurnālā «Rīts». (Starp citu, J. Rainim un Aspazijai izsacīt negatīvu spriedumu par lugu būtu bijis vairāk nekā neērti: tajā laikā A. Gulbis lūgtin lūdza, lai abi dzejnieki sūta «Rītam» savus darbus, viņš tos atsaucīgi nodrukāja, to skaitā arī J. Raina viencēlienu «Ģirts Vilks» un romānu «Sunā mūžs».)

A. Gulbis, atgriezies Pēterburgā, joprojām dzīvo pārliecībā, ka uzrakstījis labu lugu, un tic tās panākumiem. 1907. gada 9. decembrī viņš raksta J. Rainim:

««Kropļi» ir Berlīnē tiklab kā jau sarunāti uzvešanai. Vai nu Kleiner Theater, vai Deutsches Theater.»

No šīs pašas vēstules uzzinām, ka A. Gulbis strādā arī pie jaunas lugas — traģēdijas «**Kaspars un Biruta**»:

«[...] Šis darbs mākslas ziņā pārspēs «Kropļus» un būs ar vēl dziļāku, traģiskāku saturu.»

Galu galā «Kropļi» Vācijā iestudēti netika, un arī Latvijas teātru uzmanību tie neizpelnījās. «Kropļus» A. Gulbis nekad nav nodrukājis grā-

matā. Ar šo lugu viņam, cenšoties gūt ievērtību literatūrā, šķiet, saistījās viens no sāpīgākajiem pārdzīvojumiem.

Cerot uz nākamās lugas «Kaspars un Biruta» panākumiem ārpus Latvijas, A. Gulbis šoreiz vispirms rauga nodrošināt literāri augstvērtīgu tulkojumu. 1908. gada 12. decembrī viņš raksta J. Rainim:

«Acumirkli griežos pie Tevis ar lūgumu, vai Tu vai Aspazija nevarētu uzņemties pārtulkot manu jauno lugu «Kaspars un Biruta» vācu valodā. Sižets ir ņemts iz mūslaikiem (no latviešu) mākslinieku un rakstnieku dzīves, ar dziļu ideju. [...] Es esmu vairāk kā pārliecināts, ka ar savu jauno darbu iekarošu tiklab krievu, kā vācu skatuves un tā man tiks pa daļai doti līdzekļi jo drīzāk tikt no visiem parādiem vaļā, it sevišķi, kas attiecas uz Tevi.»

Tā bija acīm redzama savu spēju, sava talanta pārvērtēšana. «Kaspars un Biruta» uzmanības centrā (tāpat kā vēlāk lugās «Ērika Jonāss» un «Avantūriste») ir mākslinieku un rakstnieku pasaule, kas savos ideālajos centienos nonāk sadursmē ar apkārtējās sabiedrības neizpratni, klaju izsmieklu un naidu. A. Gulbis to risina gari stieptos pārspriedumos, tā ir ideju drāma, kur idejas neizpaužas darbībā, bet deklaratīvi. «Kasparā un Birutā» neīsts, mākslots dramatisms it īpaši izpaužas beigu daļā: skan šāvieni, cilvēki izdara pašnāvību, bet domātās traģikas vietā ir ienākusi nemāksla.

Šķiet, A. Gulbis savas lugas novērtēja pārāk pašapzinīgi lielākoties tādēļ, ka viņš nebija augstās domās par sava laika dramaturģiju. Par to viņš 1909. gada 9. augustā raksta Aspazijai:

«Es ļoti bieži apmeklēju teātri, dažreiz ierodos pēc pirmā cēliena (ar nolūku), citreiz atstāju teātri, pēdējā cēliena nenoskatījies, un man jāatzīstas, ka šādos gadījumos reti kaut ko zaudēju aiz tā vienkāršā iemesla, ka krievu jaunākā drāma tehnikas ziņā tik daudz grēko, ka, nenoskatījies pirmo vai pēdējo cēlienu, tu, cilvēks, nekā nezaudē. Vācijā šinī ziņā stāv citādi.»

Šai pašā vēstulē A. Gulbis pieskaras viņam kā literātam traģiskam jautājumam: savai izglītībai. Viņš apzinās, ka ar trim skolā pavadītām ziemām tādā līdumā kā rakstniecība nekādus milzu celmus nepacelt. Piebildīsim arī, ka A. Gulbja dzīves dienas jau kopš sešpadsmit gadu vecuma aizritēja nelatviešu vidū, runājot vāciski vai krieviski. Tas neveicināja viņa latviešu valodas izjūtu. Latviešu valodas lietošanas ziņā līdzīgs liktenis bija J. Rainim, bet J. Rainis vismaz ieguva labu izglītību un Kastaņolā kaut ar sievu varēja sarunāties tai valodā, kurā viņš rakstīja savus darbus.

A. Gulbim ģimenes nebija, un firmās, kur viņš Daugavpili un Pēterburgā strādāja, latviešu valoda bija lieka.

«Kaspara un Birutas» tulkošanu uzņēmās Aspazija. 1909. gada 24. februāra vēstulē J. Rainim A. Gulbis apjautājas: «Lūdzu, atraksti uz Pēterburgu kādas rindiņas par manu lugu un cik tālu tā jau satulkota.» Un viņš lūdz Rainim: «Vai Tu nevarētu arī — pret honorāru — uzņemties latviešu valodā nogludināt? Kad ar Maskavu un Berlīni neveiktos, būs jāatdod Rīgā uzvešanai. Esmu lugu uz kuģa, dzelzceļa vagonā un viesnīcās smacējošos numuros rakstījis, tādēļ daži trūkumi stila ziņā un kristalizētā izteikšanā. Bet vispāri darbs mani pa daļai apmierina. Ja būs kaut cik veiksmes ar šo darbu uz skatuves, metīšu to mūžīgo braukšanu pie malas. Ir tik daudz ideju, problēmu, bet daudz kā man trūkst un nav laika kaut ko pastrādāt. Bet es esmu vairāk kā pārliecināts, ka man izdosies iekarot skatuvi. Tad Tev pateikšos, sirsnīgi spiezdams roku.»

Pārtulkoto lugu saņēmis, A. Gulbis 1909. gada 9. augusta vēstulē Aspazijai pateicas:

«Jūsu manas lugas tulkojums mani ļoti apmierina, un es izsaku savu dziļu sajustu pateicību par tām pūlēm, kādas Jūs pie mana darba pielikuši. Ja vien pats darbs būtu izdevies, tad Jūsu tulkojumā tas patiešām būtu klasisks.»

Ansis Gulbis ir aizkustināts, viņš raksta:

«Jūs varat būt pārliecināti, kad, sākot ar to mirkli, kad stāšos pie sava dzīves darba otrā laikmeta [atjaunos savu grāmatu apgādu. — J.K.] radīšanas, ka manas vājās acis metīs skatu uz to dienvīdu pusi, kur, arī varbūt vienīgi no dienvīdus saules lutinātas, bet dzīvē un no cilvēkiem pieviltas, mīt arī priekš manis divas mīļas, dārgas būtnes, un es nekavēšos piekļaut velt pie viņu durvīm. [...] Tātad cerēsim no nākotnes vēl visu labu!...»

Šo solījumu Ansis Gulbis turēja ar ideālista godīgumu un nelokāmību līdz pat sava mūža pēdējai dienai.

Sapņi par «Kaspara un Birutas» panākumiem vācu vai krievu teātrī nepiepildījās. Luga grāmatā iznāca 1915. gadā, šis pats gads grāmatas pēdējā lappusē norādīts kā sarakstīšanas laiks. «Kasparu un Birutu» 1915. gada 13. decembrī izrādīja Jaunais Pēterpils latviešu teātris; šķiet, tā galvenokārt bija goddevības parādīšana autoram, kas šai ziemeļu pilsetā tik pašreizējīgi rūpējās par kara posta piemeklētajiem tautiešiem.

A. Gulbja 20. un 30. gados rakstīto lugu pirmizrādes notiek lielajos Rīgas teātros, bet, šķiet, arī vairāk aiz cieņas pret autoru nekā pret viņa lugām. Kaut gan jāsaka, ka Anša Gulbja lugas kopumā nav sliktākas par

daudzām pelēcībām, kas ikvienā laikmetā sarakstītas, nodrukātas vai izrādītas. Viņa pēdējā luga «Skolmeistari» radās laikā, kad teātros bija uznākusi mode izrādes pušķot ar dziedāšanu. Tā arī tautas luga «Skolmeistari» sākas ar dziedāšanu, un šad tad tiek dziedāts arī tās tālākajā gaitā. Lugas darbība risinās 20. gadsimta sākumā. Kalēja Alksņa dēls Ernests, beidzis Kuldīgas skolotāju semināru, ir jaunstrāvnieku piekritējs un uzstājas pret latviešu pārkrievošanu. Par to viņš tiek uzmanīts un vajāts, vēlāk apcietināts un viņam jādodas izsūtījumā. Pa ceļam viņam izdodas izbēgt, un draugu atbalstīts, Ernests Alksnis slepeni pāri robežai dodas uz Vāciju. Kā tas tautas lugām parasti, «Skolmeistaros» ir pa krāsainam raksturam un dzīvīgai epizodei, un šai ziņā tā ir A. Gulbja labākā luga. Rakstnieka ideāltēli turpretī kārtējo reizi ir tradicionāli plakātiski, deklaratīvi.

Arī A. Gulbja proza mākslas spēka ziņā nav bez vainas. Viņa romānu (īpaši pirmo) stils ir stipri negluds, ar sliekšmi uz vecmodīgu romantismu mīlestības jūtu atklāšanā, ar patētiku dramatiskajās epizodēs. Brīžam A. Gulbja romānos atskan arī pa šāvienam, un viņa vīrieši, kad saviļņoti par sastapto sieviešu dvēselīgo cēlumu, sarunas laikā katrā ziņā skūpstā tām aizkustinājumā rokas. A. Gulbja prozā, Rūdolfa Egles vārdiem runājot, daudz «sentimenta un tīri literāras ligatūras»³⁹.

Tai pašā laikā A. Gulbja romānu stāstījums rit raiti, paverot plašu kultūrvēsturisku ainu, ko rakstnieks atveido ar aculiecinieka vai vismaz laikabiedra tiešumu. Šī autora patiesā, godīgā klātbūtnes izjūta, ko uztver lasītājs, ir tā, kas visvairāk to saista un liek pārāk neļauties par romānu dažādiem stila un izveides grubuļiem. A. Gulbja romānu nozīmīgums sakņojas tai kultūrvēsturiskās vides tēlojumā, kas izveidojas ap to sižetisko karkasu.

Romānus caurstrāvo noteiktas, izteikti iezīmētas autora idejas. Līdz romānam «Jauna valsts» tās saistās ar latviešu tautas likteņa ceļu no 19. gs. pēdējiem gadiem līdz patstāvīgai Latvijas valstij, ietverot arī pirmos miera gadus. Tas A. Gulbja skatījumā ir process, ko arvien noteiktāk iezīmē divu veidu fantastu izvīzīti mērķi. Viena fantastu daļa latviešu tautas nākotni saista ar sociālismu (komunismu) visā pasaulē, otriem nākotnes ideāls ir no svešām varām brīva Latvija, kurā tauta pati lemtu par savu dzīvi un nākotni.

Šis latviešu tautas vēstures posms sakrīt ar paša A. Gulbja dzīves gājumu, kad viņš no sabiedrībā neviena nepazīta jaunieša izaug līdz plaša

³⁹ Latviešu literatūras vēsture. — R., 1936. — 5. sēj. — 224. lpp.

vēriena kultūras darbiniekam, kas aktīvi piedalās sabiedriskās dzīves procesos. Savos romānos viņš, vienkāršoti runājot, sākumā (divos pirmajos romānos) tēlo sevi laikmetā, vēlāk stāsta par laikmetu savā skatījumā.

Tāpēc pirmajiem romāniem — «**Oļģerts Silarājs**» un «**Pēc simts gadiem**» ir autobiogrāfisks raksturs (it īpaši pirmajam). To centrālais varonis Oļģerts Silarājs daudzējādā ziņā ir Anša Gulbja dubultnieks — laika posmā no bērnības līdz 1905. gada revolūcijai. Oļģerts Silarājs, tāpat kā A. Gulbis, audzis Kurzemes jūrmalā un kopā ar māti un māsu ogojis un sēņojis turienes mežos, arī Silarājs gadiem cauri sapņo par grāmatu izdošanu, par tāda apgāda izveidošanu, kam būtu nozīmīga vieta ne vien grāmatniecībā, bet visā latviešu kultūrā.

Tomēr lasītājam nevajadzētu lēti noticēt, ka Silarāja un Anša Gulbja dzīves ceļš ir identisks. Sakrīt pati Silarāja izaugsme no trūcīga jaunekļa par ievērojamu grāmatu izdevēju, vēl jo vairāk viņiem kopīgs ir tas ideālisms, kas nosaka viņu domas un darbus, un tieši šis ideālisms reizē izstaro itin kā gaismu no abiem romāniem par Oļģertu Silarāju.

Citādi ir ar atsevišķajiem notikumiem romānu gaitā: tie reizēm sakrīt, bet lielākoties nesakrīt ar A. Gulbja biogrāfiju, it īpaši tas sakāms par notikumu secību. Ar «falsifikāciju» sastopamies jau romāna «**Oļģerts Silarājs**» pašā pirmajā lappusē: tur Silarāja bijušais šefs Jozofats atbraucis no Pēterburgas uz Rīgu, lai sastaptos ar Silarāju un aicinātu viņu atpakaļ pie sevis grāmatu veikalā. Kā jau minējām iepriekš, tāda atpakaļ aicināšana gan notika, tikai ne uz Pēterburgu, bet... Daugavpili. Oļģerts Silarājs pēc mēneša pabeidz augstskolu un tad atstāj Rīgu, bet A. Gulbis nekādu augstskolu nav beidzis; pēc Bigauņciema pagastskolas trim ziemām viņš nevienā skolā vairs netika mācījies. Romānā lasāms, ka Silarāju četrpadsmit gadu vecumā zvejnieku ciematā ieskata kāda pēterburdziešu ģimene un aizved uz Pēterburgu, A. Gulbi turpretī jaunekļa gadus ieskatīja pārvācojies poļu tirgonis un aizveda pie sevis darbā uz Rīgu... Tātad kaut kas Silarāja un A. Gulbja dzīvē sasaucas ļoti tieši, bet reizē notiek ļoti atšķirīgi.

Gan «**Oļģertā Silarājā**», gan romānā «**Pēc simts gadiem**» figurē daudzi no tiem cilvēkiem, ar kuriem A. Gulbis attēlotajā laika posmā sastapies, bet lielākoties viņi pārdēvēti citos vārdos: Andrejs Pumpurs nosaukts par Papardi, J. Rainis un Aspazija ir Raudupietis un Raudupiete, Aleksandrs Būmanis pārvērties par Andreju Baumanu, A. Gulbja princips Daugavpili Kārlis Jozess ir kļuvis par Jozofatu, viņa meita Vallija — par Lidiju, savdabīgais fantastis Rīgas kādreizējais miertiesnesis Sologubs — par kņa-

zu Miroļubovu utt., utt. Starp citu — gados, kad A. Gulbis strādāja Heizermaņa fabrikā, viņš bieži apmeklējis Sologuba kancelejā darbvedi Silarāju, tātad, domājams, no viņa dabūjis uzvārdu A. Gulbja dubultnieks.

Romānos ir arī vēsturiskas personas ar nemainītiem uzvārdiem: Jānis Asars, Janis Jansons (Brauns), Mārtiņš Remiķis u. c. Uzvārdi nav mainīti palaikam tad, kad attiecīgie cilvēki darba publicēšanas laikā bija jau miruši. Piezīmējams, ka viņu raksturojumos tiešā dzīves realitāte ienākusi vairāk, uzskatāmāk nekā pārdēvētajos.

Liela, nozīmīga vieta «Oļģertā Silarājā» ir galvenā varoņa jūtām pret sava principāla Jozofata meitu Lidiju. Silarājs iemīl Lidiju ar ideālista kautrīgumu tik ļoti, ka ir brīži, kad viņš spēj pat aizmirst savu svētāko sapni par grāmatu izdevniecības izveidošanu, kas Silarājam šķitusi viņa dzīvošanas īstā jēga un attaisnojums. Lidijas vecāki noprot Silarāja jūtas un labprāt redzētu viņu kā savas meitas vīru. Arī Lidija, šķiet, neliegtu viņam savu roku. Daudzus vakarus Silarājs pēc darba pavada tumsā pie sava loga, pa kuru redzami Lidijas istabas logi. Viņam tā ir pati augstākā laime, kad aiz logu aizkariem saskata kaut savas iemīlētās ēnu. Tomēr izšķirošo soli spert Silarājs arvien kavējas — aiz kautrības, aiz mazvērtības sajūtas: viņš nabags, Lidija bagāta. Arī tādēļ, ka Lidija ir svešautiete, bet viņš cieši apņēmies mūžu vēlēt savai tautai. Vai apprecoties Lidija nekļūtu par šķērsli, par kavēkli šim viņa dzīves sapnim? Vai viņam nenāktos savu dzīvi aprakt sievastēva veikalu darījumos? Visām šīm pārdomām un pašatrunām ir pamats, bet tas laikam nav galvenais, kāpēc Silarājs vilcinās un nevar un nevar izšķirties, ko darīt. Kaut arī Silarājs zina, ka Lidija viņam savu roku neliegtu, viņam klusībā nav pārliecības, ka Lidija viņu līdz sirds dziļumiem mīl, viņu laulība tāpēc galu galā nebūtu laimīga, tās pamatā nebūtu mīlestības, bet nepatiesība, meli. Un Silarājs izšķiras, ko darīt, — viņš aiziet no darba firmā, klusībā atsakās no savas mīlestības. Pats sevi viņš mierina: pienākums pret savu mūža uzdevumu ir augstāks par personisko laimi...

Silarāja mīlestība, kā to liecina «Pasaka par grāmatu», ir paša Anša Gulbja mīlestība pret Jozesa meitu Valliju. Liktenīga un neaizmirstama. Šī nepiepildītā mīlestība viņā gruzdēja visa mūža garumā. A. Gulbis tā arī palika neprecējies.

«Oļģerts Silarājs», A. Gulbja pirmais romāns, stipri cieš no izplūdušas liekvārdības, it īpaši Silarāja sapņos par nākotni un mīlestības jūtu tēlojumos. Turpmākie A. Gulbja romāni pamazām kļūst izteiksmē lakonis-kāki.

«Pēc simts gadiem» ir romāns par 1905. gada revolūciju. Kāpēc romānam tāds nosaukums? Tam ir vistiešākais sakars ar Garlība Merķeļa grāmatu «Latvieši». G. Merķelis šai grāmatā pravietīgi rakstīja, ka nākotnē pienāks diena, kad latviešu zemnieki saraus važas, kurās tos tur muižnieki, un kļūs brīvi. Varbūt 20. gadsimta sākumā, kad nemierā ir ikviens, šis brīdis ir pienācis? Pēc simts gadiem?...

Romāna sākumā Silarājs meklē cilvēku, kas pāris nedēļās pārtulkotu «Latviešus», lai viņš tos īsā laikā izdotu grāmatā. Silarājs ir aktīvs un enerģisks: tautai, revolucionārajai kustībai šī liesmaini uzrakstītā grāmata patlaban ļoti vajadzīga. Tā uzrunās tūkstošus labāk, pārliecinošāk par vislabāko mītiņu runātāju.

Romāna tālākajā gaitā priekšplānā izvirzās 1905. gada revolucionārie notikumi, un Silarājs paliek zināmā mērā panomālis. Viņš nav aktīvo, darbīgo revolūcijas organizētāju pulkā — tāpat kā Ansis Gulbis.

«Pasakā par grāmatu» A. Gulbis par savu nostāju 1905. gada revolūcijā raksta:

«Es nebiju toreiz un neklūvu arī vēlāk sociāldemokrāts, bet tomēr vēsturiskajās dienās man šķita, ka katram latvietim kaut kas darāms, vissekmīgāk dzimtenē.»⁴⁰

To varētu sacīt arī Oļģerts Silarājs: viņš izdod latviski G. Merķeļa «Latviešus», nodod sociāldemokrātu rīcībā savu avīzi «Pēterburgas Latvietis», pārdod sociāldemokrātu partijai savu tikko izveidoto izdevniecību, vēlāk, pēc revolūcijas sakāves, pārved pāri robežai uz Somiju Jāni Asaru, slimu un nevarīgu, žandarmērijas izsekotu, bet mītiņu runātājs, uz revolūciju aicinātājs viņš nav.

Romānā figurē arī Jansons (Brauns), un A. Gulbis veltī viņam cildinošus vārdus kā godīgam cilvēkam, kas dzīvo savu ideju pasaulē:

«Viņš ticēja revolūcijai, ka tā sagraus tautu likteņus un atpestīs šīs tautas. Lai maziticīgie dzird un apspiedēji nodreb! Vienīgi viņš nebija vēl drošs, vai taisni šī revolūcija būs viņa sapņu piepildījums, vai tā būs atpestītāja. Bet viņš negribēja pielaist šo šaubu un svētās dusmās apspieda tās, sažņaudza savās smadzenēs. Tādos brīžos viņa uzliesmoja spēku pārpilnība, savijās dusmas ar aizrautību, naida ar labsirdību — viss vienā kamolā, un šo kamolu viņš vēlējās sadedzināt revolūcijas liesmu jūrā un pats sevi līdzī upurēt.»⁴¹

⁴⁰ Gulbis A. Kopoti raksti. — 1. sēj. — 324. lpp.

⁴¹ Gulbis A. Pēc simts gadiem. — B. g. — 153. lpp.

Romānā ietverta arī epizode, kad Jansonam jāizšķir, ko darīt ar revolucionāru sagūstītajiem divdesmit diviem muižniekiem: paturēt apcietinājumā un tiesāt vai atbrīvot. Dzīvē tas notika Lielvārdē, A. Gulbja romānā — kādā N. muižā. Ar sociāldemokrātu partijas centrālkomitejas lēmumu «Jansonam atstāj brīvas rokas — tiesāt pēc savas sirdsapziņas un revolucionārās tautas prasībām»⁴². Jansons liek visu izšķirt tautai, kas sapulcējušies N. muižā:

«Tiesājiet jūs viņus! Spriežat jūs katram tā sodu pēc nopelna. Es to apstiprināšu. Es jums to zvēru!»⁴³ Sapulcējušies kavējas, tie nespēj par lēmumu izšķirties, līdz beidzot nolemj gūstekņus atbrīvot.

Romāna tālākajā gaitā atbrīvotie baroni nežēlīgi izrēķinās ar revolucionāriem, mocīdami un nobendēdami arī tos, kas visaktīvāk bija iestājušies par viņu atbrīvošanu no apcietinājuma...

Romānā «Pēc simts gadiem» stipri līdzīgi kā «Oļģertā Silarājā» atkārtojas Silarāja mīlestības likstas, liktenība. Šoreiz tas ir abpusējs — Silarāja un Irēnes, izglītotas turīgu vecāku meitas, — mostošos jūtu mulsims, kas, tīši kavēts, neizplaukst pilnā mīlestībā. Silarājs nav vēl aizmirsis savu pirmo mīlestību, un arī šoreiz viņš baidās, ka sieviete, sieva, varētu kļūt par kavēkli, šķērsli viņa praktiskajā pašai dziedīgajā darbā. Bet neapmierinātība, gruzdoša smeldze viņā tomēr paliek, vēl jo vairāk tāpēc, ka arī Irēne pēc viņu attālināšanās nav laimīga, un A. Gulbis liek Irēnei iet bojā nejaušā tramvaja katastrofā.

«Pēc Lidijas un Irēnes viņš nevarēja vairs kādu citu sievieti mīlēt. [...] Viņš atkal aizpildīja savu sirds tukšumu ar rūpēm par grāmatām un manuskriptiem.»⁴⁴

Tādējādi stāstījums par ideālistu Oļģertu Silarāju beidzas ar rezignāciju, ka viņa salauztās dzīves daļa ir vienīgi «klusais darba skaistums»: «Jo savā personīgā dzīvē Oļģerts Silarājs palika traģiska persona.»⁴⁵

Tā, šķiet, ir arī paša rakstnieka dzīves traģika visa mūža garumā, un viņš pie tās dažādās variācijās savos darbos atgriežas atkal un atkal.

Anša Gulbja bibliogrāfs Roberts Klaustiņš, kas rakstnieku pazina personiski, atzīmē:

⁴² Gulbis A. Pēc simts gadiem.— 161., 162. lpp.

⁴³ Turpat. — 166. lpp.

⁴⁴ Turpat. — 236. lpp.

⁴⁵ Turpat.

«Gulbi kā vienmīli, kas mūžam meklē savu ideālu, dvēseli, garu un daili, nav fiziski saistījusi neviena sievietē: katrā sievietē viņš saskatīja tik daļu no tās nesasniedzamās dailes un sievietības šķīstības, mātes gādības un mīlestības, kas skata intuitīvi un pašreizējīgi vīrieša nākotni kā vīrieša sirdsapziņa un apskaidrots intelekts. Visu mūžu Gulbis meklējis sievieti kā savu zudušo personīgo laimi. Mūža galā viņš iesācis romānu «Oļģerta Silarāja trešā līgava», no kura atlikušas trīs lapiņas: trešo līgavu Silarājs nav atradis, tāpēc ka tās nemaz nav pasaulē, tik domās, iecerē un svētā sajūsmā.»⁴⁶

Pēc pirmajiem diviem romāniem A. Gulbis 1923. gadā «Universālās bibliotēkas» sērijā publicē savu vienīgo stāstu krājumu «**Dienvidi un citi stāsti**». Tajā ietverti četri darbi, kas radušies laikā no 1907. līdz 1922. gadam. A. Gulbja lugu darbība lielākoties notiek inteliģences un dažādu uzņēmēju aprindās, viņa romānos plašā skatījumā tvertas laikmeta sabiedriskās un politiskās dzīves norises, savukārt savos nedaudzajos stāstos rakstnieks pievēršas lauku un fabriku strādnieku necilajai ikdienai, viņu likteņu grūtumam un traģikai. Fabrikas strādnieku vide A. Gulbim bija labi pazīstama jau kopš Rīgas laikiem, viņa stāstos tā saaug ar atsevišķo cilvēku raksturu savdabības atveidi. Raksturīgi, ka stāstu varoņi ir latvieši, kas, labākas dzīves apstākļus meklēdami, dzīvo un strādā Pēterburgā. Šai ziņā tā ir tematiski savdabīga lappusīte latviešu literatūrā.

Atsevišķi stāv fantāzija «Dienvidi». Tas ir simbolisks emociju tēlojums tālaika tā dēvētās dekadentiskās literatūras manierē — par miera, par iekšējās saskaņas meklēšanu sniegotu kalnu virsotņu vientulībā, kad dvēsele dienu drūzmā pagurusi. Ansim Gulbim šis tēlojums bija sastrēgušu jūtu norakstīšana. Viņš smagi pārdzīvoja neveiksmes ar žurnāla «Rīts» izdošanu, arī parādi auga augumā. A. Gulbis sevi uzskatīja par pazudušu cilvēku. Ticību saviem spēkiem viņam palīdzēja atgūt sarakstīšanās ar J. Raini un nodošanās literāram darbam. 1907. gada 19. augustā A. Gulbis par to rakstīja uz Kastaņolu: «[...] Tu esi vienīgais, kurš mani vēl neturēja par slīkoni.» Un turpināja: «Pa daļai apmierināts es jutos tikai tad, kad biju uzrakstījis pats par sevi fantāziju — «Dienvidi».»

Romānu triloģija «Fantasti», «Fantastu mantojums» un «Zigfrīds» aptver laika posmu no 1918. gada vasaras līdz 20. gadu sākumam. Triloģijā nav personāža, kas, līdzīgi Oļģertam Silarājam, cieši sasauktos ar romāna autoru, ir vienīgi jūtams, ka rakstnieks ir bijis daudzu attēloto

⁴⁶ Gulbis A. Kopoti raksti. — 1. sēj. — 186., 187. lpp.

notikumu aculiecinieks. Tas dažviet ļoti tieši ienāk stāstījuma intonācijā un publicistiskajos politisko notikumu pārstāstījumos.

Tāpat kā A. Gulbja iepriekšējos romānos, arī triloģijā autora iztēlē radītie personāži jaucas ar reāli eksistējušām vēsturiskām personām; romānu lappusēs ienāk K. Ulmanis, M. Valters, O. Kalpaks u.c. Sižetu kopā satur iztēlē radīto personu likteņi, viņu attiecību samezglojumi, bet romānu kopvirzību nosaka vēsturisko apstākļu norise, kas aizved līdz patstāvīgai Latvijas Republikai.

«**Fantasti**», triloģijas pirmais romāns, atspoguļo notikumus Latvijā laikā no 1918. gada vasaras līdz tā paša gada beigām, atsevišķos gadījumos, kavējoties pie personu biogrāfijām, atkāpjoties itin pasenos notikumos.

Romāns sākas ar kādas bēgļu grupas, kurā ir arī docents Jēkabs Stirpa, mājupbraucienu caur Pēterburgu uz Rīgu un noslēdzas, 18. novembrī nodibinātās Latvijas Republikas Pagaidu valdībai Rīgu atstājot, kad kuru katru stundu sagaidāma pilsētas krišana lielinieku rokās.

Bēgļu brauciens attēlots ar plašu vērienu, ļoti spilgti atklājot laikmeta skarbo īstenību. Šī attēlojuma pamatā ir A. Gulbja pieredzētais, viņam pametot Pēterburgu un dzimtenē, Rīgā, uz dzīvi atgriežoties. Romānā tas ir docents Jēkabs Stirpa, kas no Tomskas dodas uz Pēterburgu un tālāk uz dzimteni. Par to stāstot, paveras laikmeta haosa aina, un reizē autors iepazīstina ar lielu daļu no tiem personāžiem, kuru likteņiem tiek izsekots romāna (un visas romānu triloģijas) tālākajā gaitā. Starp tiem ir arī Jēkaba Stirpas sens paziņa Arnolds Veldre — plaša vēriena spekulants, uzdzīvotājs un donžuāns, kas tieši apkārt valdošajā haosā jūtas kā zivs ūdenī un ir nenogurdināmas enerģijas pilns. Tas ir viens no spilgtākajiem tēliem visā triloģijā.

Šis mājupbrauciens ir kā ļauns farss. Lielinieku varas iestādes, armijnieki, ierēdņi cilvēkus, kas grib atgriezties Latvijā, uzskata par Padomju Krievijas ienaidniekiem. Lai viņu mājupceļš būtu grūtāks, bēgļi tiek dažādi vārdzināti un pazemoti. Ikviens ierēdnis, dzelzceļa darbinieks vai jaunās varas zaldāts uzskata par savu svētāko pienākumu šos cilvēkus dažādā veidā aplaupīt — gan izspiežot no viņiem kukuļus, gan atsavinot viņu līdzpaņemtās mantas. Mājās braucēju pulkā savukārt ir krietna daļa afēristu un spekulantu, kas cenšas izvest no Krievijas naudu un vērtsliektas, lai, Latvijā nokļuvuši, tūlīt brauktu atpakaļ uz Pēterburgu pēc dažādām bagātībām. Tās ir dienas, kad Krievijas mantīgās aprindas cenšas pamest savu dzimteni un visdažādākā veidā pārsūtīt pāri robežai gan nau-

du, gan vērtslietas, ko jaunā vara tām vēl nav paspējusi nolaupīt, respektīvi, nacionalizēt, rekvizēt.

Rīga tai laikā dzīvo vācu kundzības jūgā — haotiski, beztiesīgi, nabadzīgi, un reizē zināmas aprindas — dažādi spekulanti, afēristi, uzdzīvotāji — trokšņaini rīko dzīres pēc dzīrēm, orģijas, kur šķietams galantums mierīgi sadzīvo ar visklājāko brutalitāti un varmācību.

Vienu no tādiem viesību saloniem savā dzīvoklī ierīkojusi Remīna Baldere — kādreizējā privātģimnāzijas direktore, tagad kādas Pēterburgas bankas direktora bagāta atraitne, kam naudu un vērtslietas pāri robežai pārved viņai pazīstamais Arnolds Veldre. Spekulantu un uzdzīvotāju aprindu notēlojums šajā darbā ieņem tik plašu vietu, ka sākotnēji, kad romāns «Fantasti» tika publicēts laikrakstā «Brīvā Zeme», tas saucās «Remīna Balder un viņas galms». Jāteic, ka šī ir romāna mākslinieciski spilgtākā, spēcīgākā daļa.

Daudz bālasinīgāka ir tā cilvēku saujiņa, kas šajā morālo vērtību degradācijas laikmetā pašaieliedzīgi strādā un darbojas, sirdī kā neizdzēšamu liesmu nesdama un kopardama sapni par Latviju kā brīvu, neatkarīgu valsti. 18. novembrī šie fantasti proklamē Latvijas Republiku. Pozitīvā ideāla nesēji, kā tas literatūrā parasti, arī šajā romānā ir bez spilgtākām rakstura iezīmēm, bez rakstura krāsainības.

1919. gada 1. janvārī Pagaidu valdības pēdējā Ministru kabineta sēdē Miķelis Valters runā fantasta nelokāmā pārliecībā:

«Vēsture atkārtojas un ne vien vēsturiskās cīņas un atsevišķi momenti šais cīņās pēc veciem trafaretiem — arī vēsturiskas personas uzpeld, tērpusās jaunā ģērbā un modernizētiem lozungiem sevi reklamēdamas. Es runāju par Pēteri Stučku, kurš uzsācis brāļu karu. Es nezinu, vai tā aizvainota godkārtība vai slimīga ārdīšanās kāre — Pēterim Stučkam nerūp latvju tautas vienība, Latvijas valsts ideja! Tas varbūt kādu laiku triumfēs, pabalstīts no svešas varas, kurai Latvija bijusi, nebijusi. Tautas brīvības apziņu, šo mirdzošo dvēseles dimantu, tomēr nespēs aptumšot ne Pēters Stučka, ne viņa aklo piekritēju saujiņa.»⁴⁷

Latvijas Republika dzimst zemei, tautai visgrūtākajā laikā, un fantasti ir tie, kas iedrošinājās stāties pie tās šūpuļa...

«**Fantastu mantojums**», triloģijas otrais romāns, sižetiski cieši seko pirmajam un ietver padomju varas piecus mēnešus Latvijā. Romāns sākas ar lielinieku ienākšanu Rīgā un beidzas maijā, Pēterim Stučkam un viņa

⁴⁷ Gulbis A. Kopoti raksti. — 1. sēj. — 364., 365. lpp.

sievai Dorai Stučkai Rīgu atstājot. Paralēli tēloti notikumi Liepājā, kur uz angļu kuģa mitinās Latvijas Pagaidu valdība un kur atbēgusi daļa no tām mantīgās pilsonības aprindām, kas Rīgā dienas un naktis pavadīja kā mūžīgos svētkos. Liepājā ierodas arī Remīna Baldere, bet, plašuma ap sevi nejuzdama un Pagaidu valdībai līgā neticēdama, viņa dodas tālāk uz Vāciju.

Romāna sākums lakonisks, ar vārdos nenosauktu briesmu nojautu zemtekstā:

«Pēc pirmajām izlūku patruļām 3. janvārī 1919. gadā ienāca Rīgā regulārais lielinieku karaspēks. Tas nāca no Juglas pa Aleksandra ielu. [...] Sasnieguši Elizabetes ielu, jātnieki nogriezās uz Vērmaņa dārza pusi, kamēr kājnieki, artilērijas pavadīti, maršēja uz iekšpilsētu.

Jātnieki ieņēma Centrālviensnīcu Suvorova ielā, novietodami zirgus sētā un tuvējās iebraucamās vietās. Tūliņ aiz viņiem vajadzēja ierasties Pēteram Stučkam ar savu štābu, jo jaunie varas nesēji Centrālviensnīcu bij izraudzījušies par savu pagaidmitekli.»

Pirmo karaspēka daļu vidū Stučkas tomēr nav. Viņš ierodas Centrālviensnīcā vēlāk:

«Viņš apmetās tajās pašās istabās, kurās mitinājās sešas nedēļas atpakaļ Latvijas Republikas Pagaidu valdības ministru prezidents Kārlis Ulmanis.»⁴⁸

Otrā dienā pie Stučkas ierodas mākslinieku delegācija. Tajā ir latviešu kultūras dzīvē pazīstami cilvēki — Teodors Reiters, Ādolfs Kaktiņš, Kārlis Freinbergs. Viņi lūdz atbalstu — māksliniekiem Rīgā neesot ne plika graša pie dvēseles un maizes gabala pusdienām.

««Arī es bieži neēdu pusdienas,» Pēters Stučka strupi atteica un spēra soli atpakaļ savā istabā.»⁴⁹ Viņš nosaka: ejiet pie strādnieku deputātu padomes! — un aizver durvis.

Pēteris Stučka, Padomju Latvijas valdības galva, romānā tēlots nedaudzās lappusēs, bet pietiekami iespaidīgi. Viņa ēna mēmi un draudoši guļ pār visu, kas Padomju Latvijas īsajos pastāvēšanas mēnešos tiek darīts.

Turpmāk Stučka «bij ieslēdzies bruņniecības namā un nodevies vispasaules revolūcijas idejai. Latvija viņa gara lidojumam bij par mazu, viņš alka pēc plašuma, pēc Ļeņinam līdzīga iespaida un varas. Izsludinā-

⁴⁸ *Gulbis A.* Fantastu mantojums: Romāns no Latvijas nesenās pagātnes. I. — R., 1925. — 5., 6. lpp.

⁴⁹ Turpat. — 7. lpp.

jis, ka nevienu no saviem agrākajiem draugiem no «Dienas Lapas» laikmeta viņš nepieņem, viņš rakstīja «Cīņā» ievadu pēc ievada, galvenā kārtā par Eiropas revolūciju.»

Latvijas ikdienu viņam bija par sīku un mazu.

«Viņš nekur nerādījās — ne teātrī, ne operā. Bijās atentāta. Varbūt no pašu laudīm, kur Rīgas čeka Elizabetes ielā 17 tam bij pāraugusi pāri galvai.»⁵⁰

Viņš pirmām kārtām atriebjas Baltijas muižniecībai, un pie šīs muižniecības piederošie cilvēki, kas nav aizbēguši, tiek slodzīti cietumos un koncentrācijas nometnēs vai nošauti.

Atriebība, varaskāre ir lipīga kā ļauna sērga, un Ansis Gulbis secina:

«Šī atriebības kāre bij suģestējusi arī citus Latvijas padomju varas nesējus: notika aresti, slodzīja koncentrācijas nometnēs, sekoja nošaušanas. Visbriesmīgāk spīdzināja kontrrevolucionārus un spekulantus.»⁵¹

Aklā naidā, varmācības un mantkārē par kontrrevolucionāru ir iespējams pasludināt un idejas vārdā iznīcināt jebkuru cilvēku, un tas tiek darīts ar azartisku aizrautību. Cilvēki baidās iziet ielās, Rīga ir klusa. Kā izmirusi.

Dažādos absurdi traģiskos notikumos tiek ierauti arī romāna personāži. Čekisti rekvizē dzīvokļos mantu, meklē naudu, un sagadās, ka šādā brīdī pie nežēlastībā kritušā aiziet visādi apsviedīgais Arnolds Veldre — un apcietina arī viņu. Veldrem pēc kāda laika tomēr izdodas no cietuma izkļūt: viņu atbrīvo, lai viņš varētu ar savu atbrīvotāju regulāri spēlēt kārtis un spēlē vienmēr pazaudētu, tādējādi nospēlējot visu savu naudu. Izrādās, šim varasvīram tādā veidā patik psihiski mocīt savus upurus...

Vārdā nenosaukts romānā iezīmējas arī pats tā autors. A. Gulbis padomju varas īsajos mēnešos netiek nedz apcietināts, nedz vajāts. Viņš taču bija 1905. gada revolūcijas dienās sociāldemokrātiem nodevis savu avīzi un grāmatu apgādu un nodrukājis labu daļu no tā, ko 1919. gada varasvīri bija sarakstījuši. Rīgā tiek veidota centrālā bibliotēka, kurā saplūst gan nacionalizētās privātbibliotēkas, gan tās grāmatas, kas piederējušas cilvēkiem, kuri apcietināti vai aizbēguši. Kā notikusi izrikošanās ar kultūras vērtībām un cik zinīgi bijuši rekvizētāji un jaunās kārtības noteicēji, A. Gulbis romānā raksta:

⁵⁰ Gulbis A. Fantastu mantojums.. — 58., 59. lpp.

⁵¹ Turpat. — 60. lpp.

«Pirmā laikā, darbojoties Izglītības komisariātā, par mākslas nodaļas vadītāju bij uzmeties izbijis skroderzellis V., parakstīdams dekrētu par visu mākslas priekšmetu sekvestru. No privātdzīvokļiem nesa Purviša un Rozentāla gleznas; no veikaliem veda klavieres un harmoniumus; arī stilizētas mēbeles, ko komisāri nebija nacionalizējuši savām privātvajadzībām, mākslas nodaļa pievāca.»⁵²

Šo notikumu kontekstā A. Gulbis ar atzinību (gan vārdā nenosaucot) piemin Andreju Upīti:

«Šim vandālismam un tumsonībai tiek darīts gals, kad par šīs nodaļas vadītāju iecēla kādu plaši pazīstamu rakstnieku, kas šo bakhanāliju likvidēja, nododot salaupīto Rīgas pilsētas muzeja pārziņā. Šis rakstnieks paglāba akadēmiķi V. Purvīti un profesoru J. Vītolu no bada nāves, dodams tiem nodarbošanos. Tāpat pārējos rakstniekus, kuri nebija atklāti komunisti.»⁵³

A. Gulbja traktējumā padomju vara ir vienas daļas fantastu mantojuma laikmets. Tiek realizētas dzīvē to 1905. gada revolucionāru idejas, kuri vēlāk kļuva par lieliniekiem. Krievu tauta, «sekodama saviem vadoņiem, utopistiem, laupīja salaupīto»⁵⁴. Tas pats tika darīts arī Latvijā, un «Latvija tuvojās agonijai, utopistu izvarota un nožņaugta»⁵⁵.

Bet šai laikā daudzās zemēs aktīvi, sevi neželodami, darbojās citas ideoloģijas fantasti, un radās jaunas patstāvīgas valstis: «[...] bija tautas, kuras no jauna atdzima: Somija, Igaunija, Lietuva, Polija, Čehija, Gruzija.»⁵⁶

Romāna «Fantastu mantojums» pēdējās lappusēs Pēteris Stučka atstāj Rīgu, atstāj Latviju, savu dzimteni.

Dora Stučka (J. Raiņa māsa) ir slimīga, viņa pastāvīgi vārguļo, viņas dienas vīra paēnā aiziet bez prieka, bet pretēji vīram viņa nepazīst atriebību.

«Revolūcija prasa upurus.

Arī viņa bija Pētera Stučkas, sava dzīves biedra, upurs.»⁵⁷

Ar šādu akcentu romāns «Fantastu mantojums» beidzas.

⁵² *Gulbis A.* Fantastu mantojums.. — 72. lpp.

⁵³ Turpat.

⁵⁴ Turpat. — 82. lpp.

⁵⁵ Turpat.

⁵⁶ Turpat.

⁵⁷ Turpat. — 164. lpp.

«Zigfrīds» ir triloģijas pēdējais romāns, tā centrā, tāpat kā «Oļģertā Silarājā», ir viens galvenais varonis — Latvijas Republikas ārlietu ministrs Zigfrīds Saukums, un arī šoreiz tas nepārprotami ir tikai segvārds īstajam Latvijas ārlietu ministram Zigfrīdam Meierovicam, cilvēkam, kam bija izcila nozīme Latvijas starptautiskajā atzīšanā, tātad Latvijas ceļā uz patstāvību. Zigfrīda Meierovica traģiskā bojāeja autokatastrofā laikā, kad bija sarežģījusies viņa personiskā dzīve, sacēla dažādas valodas un nevalodas, kas nenorima gadiem ilgi, gan nemetot ēnu uz viņa politisko darbību.

Zigfrīds Saukums ir A. Gulbja romānu ideāltēla jauns variants, varbūt mākslinieciski pats spilgtākais — cilvēks, kas savu dzīvi ziedo sabiedrības labā, kaut savā personiskajā, intīmajā dzīvē tāpēc nekad pilnu laimi negūst. Romānā jaunā variantā ienāk arī A. Gulbim tradicionālais iemīlēto sieviešu liktenis — arī tas ir traģisks un varbūt jo traģiskāks tāpēc, ka šīm sievietēm nav nekāda dzīves piepildījuma ārpus ģimenes loka, kā tas ir vīriešiem. Tā arī šai romānā: joprojām ar sāpi sirdī pēc Zigfrīda nāves dzīvos viņa pirmā sieva, savukārt viņa otrā sieva, vientuļa un nelaimīga, pēc neilga laika mirst. Abām sievietēm galu galā ir nelaimīgs liktenis, tāpat kā tas dzīvē bija paša A. Gulbja uz mūžu iemīlētajai, bet neaprecētajai Vallijai.

Kaut gan romāna centrālā figūra ir Zigfrīds Saukums, viņa darbs, viņa liktenis, arī šis darbs aptver veselu laikmetu Latvijas vēsturē, tas kārtējo reizi, kā norādīts apakšvirsrakstā, ir «romāns no Latvijas nesenās pagātnes». A. Gulbis izseko tām daudzajām cīņām, ko nākas izcīnīt, līdz beidzot Latvijā norimst kara troksnis un sākas miera dzīve. Vajadzētu būt labi, bet, izrādās, tā nav.

Latvieši ir ieguvuši savu valsti, ir piepildīts sapnis, uz kuru iets ilgus gadus. Bet, kad jaunā valsts izveidota, notiek pats negaidītākais, varbūt pats briesmīgākais: sākas nerimstošs naidis starp dažādu politisku uzskatu cilvēkiem, izraisās alkatīga kāre pēc varas un mantas. Kāda no romāna «Zigfrīds» personām, jau Pēterburgā bēgļu komitejā strādājot, zīmīgi spriež par dienām, kas pienāks, kad kari un revolūcijas būs aiz muguras un iestāsies miers:

«Uzskatu domstarpība un personīga iedomība sadalījusi latvju tautu vairākos nesamierināmos lēģeros. Tā tas bijis pirms pasaules kara [...] kara gados šo ķildu asumu tautas nelaime daudz maz nogludinājusi. Nāks jauni laiki, kara troksnis apklusīs, atgriezīsies bēgļi [...] partiju naidis uzliesmos no jauna. Dogma nostāsies pret dogmu. [...] Latvietis [...] ir un-

tumains un ietiepīgs. Neatzīst kļūdīšanos un, iestidzis peklē, sauc visus velnus sev palīgā. Lai visa pasaule bojā iet, tik nepadoties. Tā būtu kapitulācija, kuru latvietis neatzīst. [...] Lūk, šāds laikmets var pienākt. Šādā laikmetā būs vajadzīgs sabiedrisku darbinieku gribas spēks, apgarots ar saulainu cilvēcību, garīgu pārsvaru pār ikdienību — dzīves pelēkumu.»⁵⁸ [Pasvītrojums mans. — J.K.]

Šāds laikmets, izrādās, patiešām pienāk, un tikai retais politiķis spēj stāvēt pāri ikdienas ķildām un cīņiem.

A. Gulbis raksta:

«Politika bija tas velns, kas visus dancināja līdz ārprātam. Bija radies burvju riņķis, kurā iestīga visu virzienu ļaudis, neizslēdzot Saeimas deputātus, kas brāļojās un pārdeva savu sirdsapziņu, atgriezdami tautai muguru. Veikali un kombinācijas, augsti amati un viesības, līgumi un kukuļi, automobiļi un bārdāmas — šis mistrs bija katram uz mēles un sirdī, tas bija elks, ko pielūdza un kura dēļ gāja bojā sabiedrības labākais zieds. Tā bija trakuma sērga, kuru dziedināt neviens nebija spējīgs. Šī sērga bija kā narkoze, kas apreibina prātus, noved bezjūtu stāvoklī, un cilvēks kļūst par kustoni ar dzīvnieciskām tieksmēm. Bet visjaunākais bija tas, ka neviens neapzinājās, ka viņš saindē un ārda savu un savas ģimenes dzīvi, pieviļ draugus un iznīcina viņu eksistenci, top par noziedznieku un ar dažādu kombināciju veidiem — uzspiež noziedznieka zīmogus arī citiem, draugiem un lētticīgiem muļķiem, savijot visu sabiedrisko dzīvi vienā neatšķetināmā kamolā.»⁵⁹

Ansis Gulbis rakstīja triloģiju ar ideālista sirdsdegsmi un redzīgumu, reizē arī ar ideālista jūsmas sakāpinātību un vienpusību. Triloģija ir pirmais mēģinājums plašā ainā attēlot sarežģīto, dramatisko laikmetu, kādā tapa Latvijas Republika.

Trīsdesmito gadu pirmajā pusē A. Gulbis saraksta romānus «Jauna valsts» un «Druvā un karā». Kā jau minēts, tie veido dieloģiju, jo lielākā daļa personāžu abiem romāniem ir kopīga un to likteņi caurvij abas dieloģijas daļas. Kaut gan stipri vispārējās kontūrās šais romānos iezīmējas arī kaut kas no Latvijas Republikas tā dzīves posma, kas seko «Zigfrīdā» notēlotajam, īstenībā tie ir utopiski piedzīvojumu romāni ar politiskas ievirzes kopskaņu. Iepriekšējos A. Gulbja darbos tik būtiskajai kultūrvi-
dei šeit ir sekundāra nozīme.

⁵⁸ Gulbis A. Zigfrīds. — R., 1929. — 1. sēj. — 29. lpp.

⁵⁹ Turpat. — R., 1930. — 2. sēj. — 437., 438. lpp.

Ierosmi šiem romāniem acīmredzot devusi dziļā ekonomiskā krīze, kas trīsdesmito gadu sākumā piemeklēja visu pasauli. Strauji bija pieaudzis bezdarbs pat visspēcīgāk attīstītajās valstīs. Bezdarbs palielinājās arī Latvijā. Romānā «Jauna valsts» šai sakarā kāds ziemeļzemju zinātnieks — filozofijas profesors Rasmusens starptautiskajā konferencē Ženēvā nāk klajā ar projektu, kā pasaulē bezdarbu ja ne novērst pilnīgi, tad vismaz samazināt līdz minimumam: uz zemeslodes ir milzu platībās neapdzīvotas zemes, tāpēc jāizvēlas kāda no tām un, dažādām valstīm sadarbojoties, tur jārada jauna valsts, kuras iemītnieki būtu visdažādāko zemju bezdarbnieki. Jaunās valsts izveidošanai jānotiek stingri pārdomāti, zinātniski, bez patvaļas, burzmas un nekārtībām. Tās izveidošana gan prasītu lielus izdevumus, bet tie tomēr būtu daudz mazāki, nekā valstis iztērē, savus bezdarbniekus uzturēdamas vai tiem palīdzēdamas. Bez tam cilvēki no nīkulības būtu atgriezti darbīgā, pilnvērtīgā dzīvē.

Kur šādu jaunu valsti radīt? Kurā neapdzīvotā vai mazapdzīvotā vietā ir tādas dabas bagātības, kas varētu nodrošināt dzīves un darba iespējas desmitiem miljonu bezdarbnieku? Ansis Gulbis par šādu zemi šīs ieceres realizētājiem liek izvēlēties Padomju Krievijas mazapdzīvotu daļu — Sibīriju. Tā, starp citu, nav nejaušība. Kā redzējām, A. Gulbis dienesta uzdevumos šo zemi bija izbraidījis krustu šķērsu, savām acīm redzējis tās skaistumu un zināja, ka dabas bagātību ziņā tai līdzināties varēja rets zemeslodes stūris. Vēl vairāk, tajā taču jaunu dzimteni jau izsenis bija atraduši dažādu tautību — arī latviešu — kolonisti, kad tie, labāku dzīvi meklēdami, pameta savu dzimteni. Šiem izceļotājiem neviens nepalīdzēja, un tomēr viņi tika pie visai pārtikušas dzīves. Jaunās valsts jaunajiem iemītniekiem turpretī tiktu sniegta visāda veida palīdzība!...

Bet vai Padomju Krievija būs ar mieru atļaut savā teritorijā ierīkot šo Jauno valsti? Bezdarbnieku valsti? Čeka šiem nodomiem ir noteikti pretī, kaut arī valstis, kas šurp sūtītu savus bezdarbniekus, apņemas maksāt ik gadus milzu summas un šī nauda Padomju Krievijas nabadzībā ļoti noderētu. Čekisti slepenībā uzskata: jo cilvēki aiz Padomju Krievijas robežām dzīvos juceklīgāk un nabadzīgāk, jo labāk — tie drīzāk pievērsīsies sociālismam.

Pasaule gaida — ko teiks Staļins? Kādu padomu Staļinam dos Rudzutaks («Rudzutaks tomēr bija godīgs cilvēks.» — 140. lpp.), kas labi pazīst savas zemes ekonomiskās problēmas un kam Staļins klusībā uzticas? Staļins uzklausa Rudzutaku un piekrīt līgumam radīt Sibīrijā atsevišķu jaunu valsti un saņemt ik gadu par to līgumā (tas tiktu noslēgts uz

simts gadiem) paredzēto naudu. Tā rodas jauna valsts, kurā būs vietas vismaz 100 miljoniem citu valstu bezdarbnieku.

Pasaulē kopīgiem spēkiem uzsākta bezdarba posta novēršana. Par spīti čekas slepenai pret darbībai, par spīti gudrajai, skaistajai čekistu aģentei Aņisai, kas rīko sabotāžas un atentātus, lai aizkavētu lēmuma pieņemšanu.

Uz Jauno valsti dodas arī bezdarbnieki no Latvijas. Dažiem tur jau dzīvo radi, kas savulaik uz Sibīriju aizceļojuši paši vai izsūtīti nometināšanā. Sižeta sarežģījumi, kā parasti A. Gulbja romānos, ir stipri klišejski — ar meklētu, samākslotu dramatismu. Toties romānā ir daudz saistošas publicistikas ar plašiem ekskursiem par cilvēku pārvietošanu, izceļošanu un ieceļošanu dažādās valstīs dažādos laikmetos, kas liecina, ka tāda iepriekš stingri izplānota un organizēta cilvēku pārvietošana uz Jauno valsti nav nekas briesmīgs un neiespējams. A. Gulbja skatījuma loks romānā ir plašs un daudzpusīgs, tas aptver dažādas sociālas un politiskas problēmas, viņa sirds kā allaž pieder cilvēkiem, kas godīgi strādā pašu izraudzītu vai viņiem uzticētu darbu, lai dzīve kļūtu stabilāka, labāka, cilvēciskāka. Šai ziņā romānā «Jauna valsts» kārtējo reizi kā ideāls ienākuši tie principi, pēc kādiem dzīvojis un visu mūžu strādājis A. Gulbis pats.

Romāna «**Druvā un karā**» darbība savukārt noris Latvijā dažus gadus pēc «Jaunā valstī» attēlotajiem notikumiem. Tā sākuma daļā no jauna risinātas bezdarba novēršanas problēmas, bet šoreiz tikai Latvijas ietvaros. Inženiera Krastiņa saprātīgā vadībā bezdarbnieki ierīko sev desmit hektārus lielas saimniecības, nosusinot Tīreļpurvu un tā apkaimi. Arī pārveidojot to apvidu, kurā pagāja A. Gulbja zēna un agras jaunības gadi. Tiek pārveidots viss apgabals starp Rīgu, Ķemeriem un Jelgavu. Lai purvus nosusinātu, tiek ierīkoti kanāli ar dažādu slūžu sistēmu, pārvietošanās paredzēta lielākoties nevis pa ceļiem un šosejām, bet braucot ar laivām un kuģiem pa šiem kanāliem. Kā jau tas utopiskā piedzīvojumu romānā pieklājas, notiek arī diversijas — Padomju Krievijas čekas savervētā skaistā spiedze Aņisa spridzina slūžu aizsprostu, bet, tā kā romāns vēl nav galā, viņai izdodas no nozieguma vietas aizbēgt.

Mierīgā darbā («druvā») paiet daži gadi, bet pamazām Eiropā sabiezē kara draudi:

«[...] daudzām Eiropas tautām un valstīm bija nobrieduši ļoti svarīgi politiski un saimnieciski jautājumi, kuri prasīja pēc atrisinājuma. Tos izšķirt Tautu Savienībai nebija vairs pa spēkam. [...] Valstis slēdza savā

starpā neuzbrukšanas un aizsardzības līgumus. Līdzīgi apdrošināšanas biedrībām, lai ugunsgrēka gadījumā nebūtu vienai par daudz. Valstis bloķējās un pārbloķējās. Tas radīja pasaulē sasprindzinātu atmosfēru un piespieda uz jaunu bruņošanas. Šādos nedrošos politiskos apstākļos apsīka un sadrumstalojās visur arī garīgā dzīve. Neviens nezināja, ko nesīs rītiena un tuvākā nākotne.»⁶⁰

Un tā Ansis Gulbis liek sākties otrajam pasaules karam — krietnu laika sprīdi agrāk, nekā tas patiesi sākās.

Presē valda satraukums, līdz kādā dienā radio tiek sniegts paziņojums.

«Karš!» atskanēja dobja balss. «Vācu kara kuģi šorīt ieņēma Klaipeņu. Uz Eidkūņiem virzās liels sauszemes karaspēks. Pēc vēl nepārbaudītām ziņām, arī Polijas armija pārgājusi Lietavas robežas.»⁶¹

Japānas karafloste nostājas Vladivostokas reidā.

Ženēvā sabrauc visu lielvalstu ārlietu ministri, sēdes notiek dienu un nakti...

«Pienāca arī ziņas, ka Krievija koncentrē lielākas karaspēka vienības uz Latvijas un Igaunijas robežām. Brīnumi nevarēja notikt, arī palīdzības nebija ko gaidīt. Jāpaļaujas tikai uz saviem spēkiem.»⁶²

Latvijā īsā laikā visā 269 kilometrus garajā Latvijas—Krievijas pierobežas joslā izbūvē aizsardzības līniju ar trim stipriem apakšzemes cietokšņiem. Tas notiek tā paša inženiera Kārļa Krastiņa vadībā, kas ierīkoja kanālu sistēmu Tīrelpurvā. Čekas aģente Anša mēģina izspiegot apakšzemes cietokšņu celtniecību, bet šoreiz tiek noķerta, apcietināta, tiesāta un beidzot saņem pelnīto sodu — viņu nošauj.

Krievija cer uz strādnieku atbalstu kapitālistiskajās valstīs, bet kara laikā «Maskavai bija jāatzīst, ka pasaules proletariāts vairs neseko viņas aicinājumam. Komunisma ideja bija aprakta taisni pašā Krievijā. Tur tagad komunisma vietā bija stājies kails imperiālisms. Tas svinēja savas orģijas. [Pasnīrojums mans. — J.K.] Pēc tik ilgiem nežēlīgos eksperimentos pavadītiem gadiem krievu tauta nebija ieguvusi apsoltu svētlaimību, bet bija dzīvojusi tikai vienās bada šausmās.»⁶³

Tāds, kā redzams, 1934. gadā Anša Gulbja vērtējumā ir tās fantastu daļas mantojums, kas gadsimtu mijā ar savām idejām izgāja cīņā, lai pa-

⁶⁰ Gulbis A. Druvā un karā. — R., 1934. — 113. lpp.

⁶¹ Turpat. — 114. lpp.

⁶² Turpat. — 125. lpp.

⁶³ Turpat. — 241. lpp.

sauli pārveidotu pēc sava prāta. Šīm idejām nav nākotnes, tās ir cilvēkiem naidīgas, tās novedušas dzīvi strupceļā.

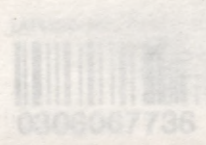
Karadarbība paplašinās, Padomju Krievijas armija uzbrūk arī Latvijai, bet Latvijā izveidoto aizsardzības līniju tai pārraut neizdodas. Latviešu karavīri cīnās ar lielu pašaieliedzību un varonību, un, kad otrais pasaules karš beidzas, Latvija šai svešu lielvaru uzmauktā cīņā nav nedz ko teritoriāli ieguvusi, nedz zaudējusi. Bet ir paveikts galvenais, ir nosargāta valsts, tātad nosargāta tauta, tās patstāvība un brīvība. Atsākas mierīgs darbs, no Sibīrijas, no Jaunās valsts dzimtenē atgriežas daži uz turieni izceļojušie cilvēki.

Lasot šo romānu, nevar nedomāt par Latvijas likteņiem. A. Gulbis jūtīgi bija uztvēris netālā kara draudus un, šķiet, brīdināja par tiem, aicināja gatavoties karam. Bet notika pretējais. Kad sveši karapulki nāca pāri Latvijas robežai, tad nebija neviena nocietinājuma, kas tiem aizsprostotu ceļu. Netika arī pretī stāts bez šādiem nocietinājumiem...

Ansis Gulbis nomira četrus gadus pirms 1940. gada jūnija, tādējādi viņam bija divkārt laimējies. Pirmkārt, Ansim Gulbim nebija jāatzīst, ka romānā «Druvā un karā» par savas tautas varonību viņš ir sarakstījis blēņas un nepatiesību, jo, to sapratis, viņš droši vien priecīgs nebūtu. Otrkārt, ja liktenis viņam no mūžības bezgalības būtu piešķīris dažus nieka gadus, viņa kaps atrastos viņa fantāzijā radītās Jaunās valsts teritorijas plašumos vai būtu palicis nezināms. Tagad Ansis Gulbis guļ savā dzimtajā zemē — Meža kapos Rīgā.

Beigās par vēl vienu liktenīgu nejaušību. Ansis Gulbis, kā redzējām, tika izdevis daudzu savu spalvas brāļu kopotus rakstus, bet viņam pašam kopotu rakstu nav. Ir tikai to aizsākums — Rūdolfa Egles redakcijā un sakārtojumā 1937.—1938. gadā iznākuši pirmie trīs A. Gulbja Kopotu rakstu sējumi. Pirmā sējuma priekšvārdā izlasāms, ka izdevums iecerēts desmit sējumos, izlaižot 2—3 sējumus gadā. Laikam bijusi kaut kāda aizķeršanās jau pašos sākumos, jo 1939. gadā neiznāca neviens sējums, arī 1940. gada pirmajā pusē ne. Tad sekoja, kā labi saprotams, pusgadsimta ilgs klusums. Vai tas turpināsies un viens no lielākajiem un cildenākajiem latviešu grāmatu izdevējiem paliks bez paša darbu kopizdevuma, to rādīs nākotne.

40

Portraits
of Latvian
writers

Saturs

Ievadam. <i>B. Smilkčiņa</i>	5
<i>J. Kursīte</i> . Jānis Steiks	7
<i>V. Vāvere</i> . Haralds Eldgasts	25
<i>B. Smilkčiņa</i> . Valdis Lesiņš	50
<i>I. Sekste</i> . Alija Baumane	64
<i>I. Kalniņa</i> . Lūcija Zamaiča	89
<i>B. Gudriķe</i> . Kārlis un Minna Dišleri	123
<i>J. Kalniņš</i> . Ansis Gulbis	144

Latviešu
rakstnieku
portreti
Traditionelle
im modernen

Rakstnieki I. Sēkšlīnī
Mākslinieciskā rakstnieki I. Sēkšlīnī
Izdevniecība "Zinātne" Rīga
Kopējais izdevums 1000 eksemplāru

Latvian Society of Writers
Rīga, Latvia
1974

1000

**Portraits
of Latvian
writers**

**Traditionalists
and Modernists**

Zinātne Publishers

Rīga 1996

In Latvian

**Latviešu
rakstnieku
portreti**

**Tradicionālisti
un modernisti**

Redaktore *I. Stašulāne*

Mākslinieciskā redaktore *I. Jēgere*

Tehniskā redaktore *G. Sļepkova*

Korektore *B. Vārpa*

Formāts 60x84/16. Ofsets piedoms. 10,93 uzsk. iespied.; 11,65
izdevn. l. Izdevniecība «Zinātne», Akadēmijas laukumā 1, Rīgā,
LV-1003. Reģistrācijas apliecība Nr. 2-0250. Iespiesta SIA
«BOTA», Dzērbenes ielā 14, Rīgā, LV-1006.

3,05 L.

[0,40]

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0306067736

96-3
L645